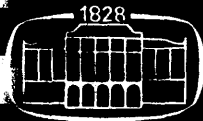


MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

1970



4. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE 86. ÉVF. 4. SZ. 239—428. l. BUDAPEST, 1970. OKT.—DEC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

I. OSZTÁLYÁNAK

KÖNYVTÖRTÉNETI ÉS BIBLIOGRÁFIAI FOLYÓIRATA

1970. (86. évf.) 4. sz.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

MÁTRAI LÁSZLÓ

(a szerkesztő bizottság elnöke)

DEZSÉNYI BÉLA

(szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN

KÓKAY GYÖRGY

MEZEY LÁSZLÓ

TARNAI ANDOR

WINTERMANTEL ISTVÁN

(technikai szerkesztő)

SZERKESZTŐSÉG:

Bp. VIII., Pollack Mihály tér 10.
Telefon: 336—323

Megjelenik negyedévenként.

Terjeszti a Magyar Posta.

Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben, a Posta Központi Hírlapirodánál (KHI, Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI. 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj: Ft 60.—

Előfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, Bp. V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111—010, (pénzforgalmi jelzőszám 215—11482) és az Akadémiai Könyvesboltban, Bp. V Váci u. 22 Tel.: 185—612.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és a MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leítés, jegyzetek a főszöveg után).

A tudománypolitikai irányelvek néhány elméleti útmutatása a szakirodalmi információs tevékenységek számára

1. Kutatás — szakirodalom — információ

„Azt kérjük a tudósoktól: szegezzék tekintetüket a csillagokra, de nézzenek a földre is . . .”¹ Ha úgy tetszik, egyszerűen a forradalmárhoz illő holnap-sürgetés kapcsolódik össze Kádár Jánosnak ezekben a szavaiban az államférfi reálpolitikai józanságával. De itt egy másik síkon mozgó gondolatmenet vezérmotívumaként kínálkoztak idézésre. Maga a tudomány, saját tudománya szédíti a csillagokba az embert s kényszeríti arra, hogy itt a földön vesse meg a lábát — ma inkább, mint valaha.

A *Tudománypolitikai irányelvek* s a hozzájuk fűzött hivatalos nyilatkozatok nem bocsátkoztak bővebb tudományelméleti fejtegetésekbe. Ez az előkészítés dolga volt s a realizáló kifejtés dolga lesz. Mindamellett a pártokmányban² foglalt tézisek, útmutatások elegendő közvetlen és közvetett fogódzót adnak a figyelmes tanulmányozónak arra nézve, hogy a javak és ismeretek termelésének milyen új sajátosságai, fejlődésünk milyen szükségletei tüzték napirendre a tudományfejlesztés ügyét, és hogy a *tudománypolitikai gyakorlat* számára kitűzött irányelvek milyen *tudományelméleti* alapokon épülnek. E figyelmes tanulmányozásra vállalkozva, hadd fussuk át először is napjaink tudományának azokat a sajátosságait, amelyek már az Irányelvekben, konkrét megállapítások háttereként kirajzolódnak, s amelyekből biztonsággal vonhatjuk meg a könyvtári tevékenységet a kutatással és a termeléssel összekötő erővonalakat.

a) *A tudomány közvetlen termelőerként való fellépésének* gyakran emlegetett (de elméletileg kellően ki nem merített) ténye nem csupán annyit jelent, hogy „a világgazdaságban végbemenő rohamos technikai, technológiai fejlődés a mi gazdasági életünkben is parancsolóan írja elő az új és új tudományos eredményekre való támaszkodást” s ennek megfelelően a termelésnek „hatékonyabb kapcsolatot kell létesítenie a tudományos műhelyekkel”, hogy „közelebb kell hozni egymáshoz az elméletet, a kutatást és a gyakorlatot”, különben „kínosan lemaradunk a nemzetközi versenyben”. *Maga a termelés változott meg* oly módon, hogy annak manuális és a „hagyományos” gépeket kiszolgáló formái (tehát azok a formák, amelyek a tudomány közreműködése nélkül, vagy külsőleges, alkalmi és közvetett közreműködésével valósulnak meg, gyors visszavonulóban vannak, s ezzel szemben robbanásszerűen terjed az új technológia, amely egyes munkamozzanataiban, vagy összefüggő

¹ Kádár Jánosnak az MSZMP Központi Bizottsága 1969. július 2-án az *Irányelvek* előkészítésében részt vett tudósok és funkcionáriusok egy csoportja számára rendezett fogadásán elhangzott felszólalásából.

² Az *MSZMP Központi Bizottságának tudománypolitikai irányelvei*. Bp. 1969. Kossuth K. 72 l. (A további jegyzetekben: *Irányelvek*.)

folyamatkomplexumaiban tudományos problémamegoldó mozzanatokkal ötvöződik, sőt esetleg közvetlenül is felölti a tudományos feladatmegoldás jellegét. Immár nem utópia, ha ebben a vonatkozásban a munkamegosztás során széthasadt ember integrálódásának körvonalait vetítjük magunk elé, ha *a munka és a megismerés munkamegosztásos különválásának megszüntetését* nem az eszkatológikus reménykedés, hanem a tervezés perspektívájába helyezzük. *Nem csupán a fejlesztés*, vagy a verseny győzése sürgeti tehát a termelő és a tudományos megismerő munka összekapcsolását, *hanem egyszerűen maga az adott termelési bázison* (kommunista jövőnk gazdasági küszöbétől szolgáló bázison) *való folyamatos életvitel*. E vonatkozásban mindeddig nem jutott elég hangsúlyhoz az az alapvető tény, hogy az időszerű vagy éppen a konkrét termelési feladatokhoz kapcsolódó kutatások csupán egy bizonyos hányadát teszik ki a termelésbe bevitt és beviendő tudományos ismereteknek s ezek maguk is sok más ismeret, egyáltalán az emberi tudáskincs termékei, függvényei. Tehát *nem csupán a termelődd új ismeret az, ami „termelőből válik”, hanem a meglévő, a régen meglévő is: a könyvekben, könyvtárakban felhalmozott ismeretkincs, könyvtári szaknyelven: a rögzített információ.*

b) *A modern tudomány létfeltételei és válságtünetei a tudományos ismeretek áradatszerű termelődéseknek és felhalmozódásának korában.* Az az ellentmondás, amely a tudományos megismerés társadalmi és történelmi folyamat jellege folytán *a felhalmozódó ismeretek végtelen mennyisége s az egyéni tudat véges befogadóképessége közt fennáll*, napjainkban oly végetelenségé vált, hogy nemcsak az egyén tudóssá, tanulttá, emberré érlelését teszi egyre problematikusabbá, hanem egyik fő akadály a annak, hogy az alkalmazásra, új ismerethibridek nemzésére kész tudás hatalmas tömegei eljussanak a gyakorlatba s a szellemi élet vérkeringésébe. Szellemi életünk egyik tragikus paradoxona, hogy ez az általános válsággal fenyegető s éppen ezért átfogó, radikális rendszabályokat sürgető jelenség mindeddig inkább csak részleges és viszonylag erőtlen ellenintézkedésekkel találta magát szemben. (Mint milyen egy-egy információs szerv létrehozása, vagy a nem elég mély oktatási reformkísérletek sora.) *E mindennél előbbvaló probléma a könyvtári és információs terület belső ügyeként kezeltek s éppen a legközvetlenebbül érintett rétegeket: a főiskolai oktatókat és az alkotó kutatókat viszonylag kevésbé foglalkoztatja. Az Irányelvek számos tézise és gyakorlati útmutatása éppen ezért e felismerések úttörő jelentőségű tudománypolitikai konzekvenciáiként értékelhetők. Ezekhez kapcsolódva nem lesz nehéz konkrét könyvtárpolitikai következtetésekhez jutnunk.*

c) *A tudományos kutatás* (amely lényegét, végső összefüggéseit tekintve mindig is társadalmi jellegű volt) *közvetlenül társadalmi jellegűvé válik.*³ Ez nemcsak a természettudományokra, a nagy beruházásokat, intézeti vagy munkaközösségi összefogást igénylő kutatási feladatok klasszikus területére érvényes (s azokra a társadalomtudományokra, amelyekben a team-work alkalmazásra talál), hanem azokra a diszciplínákra is, amelyek jellegzetességének szoktuk tekinteni a művelés egyéni voltát, amelyeken azonban a kutató egyén többnyire megmozdulni is alig képes a különböző segédcsoportok — elsősorban éppen a könyvtári és információs munkások — közvetlen együtt-

³ „A fejlődés nyomán átalakulóban van maga a tudományos tevékenység is. A tudományos kutatás volumene egyre inkább iparági méretekkel jellemezhető, s a társadalmi tevékenység egyik szervezett — egyes területeken iparszerű szervezet jegyeit felmutató ágazatává válik.” (Irányelvek, 37. 1.)

működése nélkül. (Nem is szólva a közvetett társadalmi vonatkozásokról, mint amilyen az eredmények társadalmi kontrolljának a hagyományosnál jóval szigorúbb és intézményesebb érvényesülése, a kutatási feltételek, eszközök társadalmi jellege stb.) A tudományos intézetek és munkaközösségek működésének ma még meglehetősen általános fogyatéka, hogy embereiket az effektív kutatási feladatokra vetik be, s a közvetett feladatokat, amelyek közt elsőrendű az információszerzés és -közlés, a voltaképpeni feladattól többé-kevésbé elkülöníthető, alárendelt szükségletnek tekintik. E járulékos feladatokat kezdő, vagy kisebb kapacitású munkatársakra, segéderőkre bízzák, külső szervektől várják, vagy éppen megelégszenek azzal az informáltsággal, amelyet ki-ki az érdemi kutatás mellett idejéhez vagy metodikai ügyességéhez képest esetlegesen megszerez. Mindebből az információáramlás elégtelensége következik a végső soron tudománysszociológiai léptékű diszfunkció: *a tudós republikában nincs elegendő élő emberi tudat a szükséges és meglevő információk befogadására, szük a kommunikáció humán keresztmetszete, s az egyáltalán rendelkezésre álló élő tudatok befogadó, közlő munkája sincs összehangolva.*

d) *A tudomány ma már nem tekinthető többé-kevésbé autonóm és önértelmű társadalmi szektornak.* Nemcsak a termelőerőktől való általános függőség, vagy a termelésbe való beágyazottság s a kutatási feltételek előbb érintett társadalmisága miatt. *Új jelenség a tudomány benyomulása a társadalmi tevékenységek valamennyi területére, a család- és népességtervezéstől az igazgatásig és a piactervezésig.* Világtörténelmi jelentőségű tény, hogy a proletariátus eszközeként a tudomány megjelent a politikai jövőformálás küzdőterén. Mindezen mozzanatok nem hozzák magukkal az utópikus követelményt, hogy mindenki alkotó tudós legyen a maga területén. De igenis napirendre tűzik annak szükségét, hogy minden tevékenységi ág rendelkezék a megfelelő diszciplínákban jártas és alkalmazásukra felvértezett érdemi munkások elegendő számával. Ez közvetlenül nézve *képzési és munkaerőgazdálkodási probléma.* De ha megoldásának feltételeire is tekintünk, ezek közt az *információ eljuttatása és az információval való élés nyilvánvalóan elsőrendű szerepet játszik.*

e) *Egyes tudományok jelen fejlődése sajátos tudománypolitikai problémákat tűz napirendre.* Az irányelvek — érthető módon — főként a *társadalomtudományok időszerű alapkérdéseit* állítják az érdeklődés középpontjába és igen fontos elvi állásfoglalásokkal segítik azok helyes mederben történő megoldását. Nem csupán általános okok tették ezt szükségessé (tehát a társadalmi elméletnek a szocialista társadalmi gyakorlatban betöltött szerepe), hanem azok a konkrét ellentmondások is, amelyek a páratlan fellendülési szakaszát élő és sikeres offenzíváját vívó marxista filozófia és szociológia frontján éppen napjainkban kialakultak. Bár ezek az ellentmondások főleg tartalmi vonatkozásban, a társadalomtudományok alkotó művelése síkján jelentkeznek, s így az Irányelvek ismert elméleti tézisei és tudománypolitikai állásfoglalásai is szükségképp ebben a szférában mozognak, minden további lépésnek nyilvánvalóan megvannak a könyvtári és információs feltételei: akár a marxi elmélet tisztaságának megőrzésére, akár a marxista álláspont megvédésére, érvényesítésére és propagálására, vagy az empirikus társadalomtudományi kutatás és az elmélet dialektikus viszonyának mindkét vonatkozásban termékeny és megbízható alakítására gondoljunk. *Az alkotó kutatás előkészítő, irodalommal és információval megalapozó szakaszán* túlmenően, különös gondot kell fordítanunk az információs folyamatnak arra a fázisára, amely az eredmények megszületése, új ismeretek és elméletek kirajzolódása után követ-

kezik s ahol már a kommunikáció munkásai elsőrendű szerephez jutnak: az új társadalomtudományi ismereteknek, a *marxista műveltségnek és metodikai tudásnak a gyakorlatba*, a politikai, a tudományos és a nevelési praxisba való bevitelére.

2. A könyvtári fejlődés új csomópontjai

Íme, nyilvánvaló, hogy a *könyvtári problematikát* nem iskolás módon, mintegy függetlenül kell odabiggyeszteni az Irányelvek gondolatmenetéhez, kiviteli terveihez (ahogy azt a könyvtári büdzsék növelésének lapos követelése formájában néhányan megpróbálták), hanem a *termelési és tudományos tevékenységek rendszerének strukturális elemeként*, vagy inkább az egész struktúra egyik aspektusaként. Nem parallelakció szervezésén kell töprengenünk, amely bizonyos pontokon megtámogatná a főakciót, a tudománypolitikai irányelvek megvalósítását, hanem *egy vonatkozásban „le kell bontanunk”*, *konkretizálnunk kell az Irányelveket*. Így módon a voltaképpeni problémán belül maradván, a könyvtári feladat

- a) mint lényegében információs feladat,
- b) mint az egyéb típusú információs tevékenységek integráns része és
- c) mint a tudományos tevékenységek munkamegosztásos rendszerének egy érdemi ágazata,

tehát a könyvtári működés hagyományos típusához képest merőben újszerű funkcionális modellként jelenik meg előttünk.

Kádár János felszólalásában, Aczél György előadói beszédében s magukban az *Irányelvekben* ismételten kifejezésre jut, hogy nem valamiféle viharos változások meghirdetésével van dolgunk. Szó sincs arról, mintha a tudománypolitika eddigi, lényegében helyes útjáról le kellene térnünk, s forradalmi ugrásra vagy irányváltoztatásra kellene felkészülnünk. E világos beszéd méltatlan kezelése lenne azonban, ha kontextusából kiragadva, mintegy a pártkezdeményezés lekicsinylését olvasnánk ki belőle, vagy egyszerűen úgy értelmeznénk, hogy ami a tudományban végbemegy, nem sokat változtat társadalmi valóságunkon, s lényegileg a tudományművelés síkján is marad minden a régiben. Ellenkezőleg: *kellős közepén élünk a forradalmi változásnak*, amely egyrészt *általában* a termelőeszközök forradalminak nevezhető fejlődésén, másrészt közelebről, *hazai viszonylatban* a munkáshatalom kivívásán, a termelőeszközök társadalmi tulajdonba vételén, a szocialista intézmények létrehozásán, a gazdasági és kulturális építés szocialista útján alapszik. Annak hangsúlyozása mögött, hogy nem tervezzük látványos változtatásokat a tudománypolitikában, ott van a ki nem mondott alaptény, hogy a munkásosztály a tudományt már hatalmába vette, a marxizmus világnézeti alapján virágzásra segítette és megteremtette sajátos intézményi rendszerét. És hogy ezzel az alkotó még korántsem tér pihenni, azt az *Irányelveknek* olyan — nemcsak gazdasági, szervezeti, hanem elvi jelentőségű — programpontjai jelzik, mint az Akadémia és általában a kutatásirányítási rendszer reformja, a kutatási ráfordításoknak a nemzeti jövedelem növekedési ütemét meghaladó növelése, ugyanakkor a fejlesztés extenzív szakaszának lezárása, vagy a tudományos káderpolitika hatékonyabbá, korszerűbbé tétele.

Bár a könyvtári és a szakirodalmi információt szolgáltató intézmények — gyarapodva és a gyarapodást szolgálva — maguk is részesei voltak a for-

radalmi fejlődésnek, sőt — néhány régi nagy tudományos könyvtárunkat nem számítva — nagyrészt a felszabadulás óta, a szocializmus intézményrendszerének kiépítése során jöttek létre, nem mondhatjuk el, hogy a szűkebb értelemben vett tudományos tevékenységgel és tudományos intézményekkel korszerűség és teljesítőképesség dolgában lépést tartottak volna, s a maguk területén létrehozták volna a szocialista igényeknek, kritériumoknak egészükben megfelelő szervezeti és funkcionális modelleket. A könyvtárak egy részében vígan tenyészik a szakmai konzervativizmus, információs (dokumentációs) intézményeink pedig egyelőre inkább csak technikai és szervezési síkon ismerték fel korszerűsödésük útját. Maga ez a tagolódás — *szűkebb értelemben vett könyvtárakra és szűkebb értelemben vett információs szervekre* — sem egyéb, mint *a megfelelő tevékenységek polgári skizofréniájának átültetése* szocialista körülményeink közé. Gondolom, nem szükséges „az érem másik oldalának”, megbékítő „ugyanakkoroknak” és „objektív nehézségeknek” hangoztatásával mentegetnem e sommás kritikát. Nyilvánvaló, hogy a másik serpenyőben jókora gazdasági ráfordítás, nagy tömegű becsületes munka, sok messze mutató progresszív törekvés, tudás, hűség és jó szolgálat húzza pozitív irányba a mérleg nyelvét. Ha azonban nem az *értékelés*, hanem a *teendő*k lemergét próbálok felállítani, a forradalmi jelentőségű változások zömét nem mögöttünk, hanem előttünk látom.

3. *Mit vár a tudomány a könyvtárektől s hogyan alakulnak át azok, a várakozásnak eleget téve?*

Könyvet és födelet, mint eddig — formálódik konzervatívjainkban a válasz. Legfeljebb több, megfelelőbb, katalógusokkal jobban hozzáférhetővé tett könyvet s olyan födelet, amely alatt otthonosabban lehet dolgozni s kevesebb idővesztéssel eljutni a kívánt információhoz. De próbáljuk csak meg egy kicsit is a felszín alá nyúlva, konkrét feltételeivel együtt szemügyre venni a hagyományos minimális programot! Melyek a „megfelelő” könyvek egyedileg, s milyen könyv-egyedek milyen megoszlású, rendszerű stb. összessége a „megfelelő” gyűjtemény? Ki bukkan rá a kiadói katalógusokban, ki találja meg a könyvtári cédulahegyek, könyvhegyek között? A kutató talán? (Mint konzervatív könyvtári felfogás szerint a tartalmak egyedülilletékes értője.) Hisz akkor jobb, ha átvedlik könyvtárossá. Már is ideje 40–60%-át fordítja informatív munkákra. Aztán meg minek akkor a könyvtár? Mert ami még a „megtaláláson”, „kiválasztáson” kívül tennivaló marad — a beszerzés, a kézbeadás — azt könnyen elvégezheti az éppen kéznél levő titkárnő. Forint is kerül beszerzésre az intézetben, néhány százezer a műszervásárlási milliók mellett. Legalább nem kell időt vesztegetni a még oly lakályos könyvtári tetők alatt: kéznél a könyv a dolgozósobában, a laboratóriumi cigarettaszünetben. Majd aztán ha új téma kerül napirendre, új könyvek veszik át a fő helyet az íróasztalon, az előzők pedig a szoba vagy az intézet egyre kevésbé rangos helyein porosodnak, míg csak a leltárosztály egy selejtezésre bátor tisztviselője kegyesen át nem segíti őket a túlvilágra.

Íme, alig tettünk néhány lépést a kínálózó egyik alternatíva nyomán, máris likvidáltuk a könyvtárat. Ha a kutatóra bízunk a saját könyvtári szükségleteiről való gondoskodást, nem jön létre könyvtár. Aktuális szükségletekhez tapadó gyűjtés nem eredményezhet szerves gyűjteményt. Hogy ez a szomszéd és a holnapi kutató, az időben élő tudós respublika, a tudományos ismerek-

tek felhalmozási és közlési folyamata szempontjából miféle végzetes rövidzárlatot eredményez, annak végiggondolását bátran rábízhatjuk az olvasóra.

De vágjunk neki a másik alternatívának! Gyűlnek a könyvtárban a könyvek, mint eddig: kötelempéldányként, ajándékban, cserében, isten nevében. Adjunk még hozzá mesebeli pénzsommát a könyvtárosnak, aki (hadd alkalmazzam egy pillanatra én is e hamis tipológiát) nem specialistája semmiféle szaktudománynak, hanem könyvtáros. Sok pénz kell kapnia, hisz ő „mindent” megvesz, szerényen a kutatóra bízva, szemelje ki az óriási éléskamrából az éppen inyére való falatot. És miközben mindezt elképzeljük, próbáljuk szem előtt tartani a tudományos ismeretek közlésének és közlekedésének modern sajátosságait, köztük a specializáció előretolt állásainak kommunikációs nehézségeit. Az új és új eredmények, új és új problémák egymást gerjesztő motorja a nem specialista számára egyre kevésbé követhető gyorsasággal röptíti előre a diszciplínák, témakutatások ágazó, összefonódó gondolatmenetét. A megismerés számára új tárgyak, új viszonylatok kifejezése nyomán szaknyelvek egész erdői terebélyesednek ki, amelyekben a stúdiózusnak ugyanúgy otthon kell lennie, mint hajdan a latinban, csakhogy most ahány diszciplína, annyi szaknyelvi erdő. A hallatlan felhalmozódás és divergencia viszonyai közt nemcsak az összefüggések közti tájékozódás válik egyre problematikusabbá, hanem az ismert ösvényen való továbbhaladás is, ami külön utakon elért eredmények összekapcsolását, kutatási ágak és módszerek szintetizálását tételezi fel. Ha valahol, épp e vonatkozásban juthatna korszakos szerephez a könyvtár mint a grafikusán rögzített ismeretek rendszerezésének, a rendszerben szereplő tartalmak felszínre hozásának és összekapcsolásának klasszikus intézménye. Csakhogy a könyvtáros, aki nem a könyvek tartalmának specialistája, csak a könyvekét, képtelen erre a feladatra. Egyik könyvcím éppúgy nem mond számára semmit, mint a másik. Nem tudja őket sem a tartalmak természetes rendszerében elhelyezni, sem a kutatási tendenciák, szükségletek fonalán felfűzni. Nem jut el hagyományos könyvtárosi céljáig sem, hisz az anyag kézikönyvtári elrendezése, katalógusbeli feltárása immár olyan tartalmi szakismereti feltételeken alapszik, amelyek kívül esnek illetékességi körén. Minél gazdagabb a könyvtár, annál nagyobb szükség lesz strukturáló műveletekre és alkatrészekre, de annál elégtelenebbek, szegényesebbek lesznek e műveletek és alkatrészek, míg végül a csak potenciálisan szükséges, vagy éppen szükségtelen és értéktelen könyvek tömege teljesen betemeti a kutató előtt az aktuálisan szükségest. Így jutunk el a másik alternatíva nyomán is a könyvtár likvidálásához.

E könyvtári alapfogalmakat annak konkretizálásául kellett itt exponálni hogy könyvtárról, információról beszélve, milyen könyvtári modellre és könyvtárosi szemléletre gondolok. Amikor azt állítom, hogy a tudománypolitikai irányelvek végrehajtásában a könyvtárra jelentős feladatok, és pedig sajátosan könyvtári, legésszerűbben itt megoldható feladatok várnak, olyan könyvtárra gondolok, amely korszerű szintézisben feloldotta az előbbi alternatívákban felvillantott ellentmondásokat: az ellentmondást

a könyvtári feladat magáértvalósága és másértvalósága, önállósága és az érdemi kutatással való egybeolvadása,

a könyvtárosság mint tartalmatlan, csupán a szolgálatra néző technika és mint a tartalmakban való öncélú elmerülés,

az alkotó kutatáshoz való viszonyban mint a megrendelő instrukciót követő passzív szolgálat és mint utat mutató aktivitás

között. Ez a könyvtári modell megtartja és magasabbra emeli az előző fejlődési szinten létrejött könyvtári technikát, szervezetet és metodikát, de olyan könyvtárosok kezébe adja, akik mint szaktudományos specialisták, az irodalom tartalmainak és a kutatók problémáinak értőként képesek a potenciálisan és aktuálisan szükséges információk kiválasztására, rendszerezésére. Akik a szakirodalom termelési és fogyasztási oldalával egyaránt lépést tartva, informálódva és informálva, produktív kutatóként és másokat szolgálva könyvtárosok. Nem könyvtárosnak is rossz, kutatónak is rossz öszvérként, hanem a „főidejű” kutató partnere- és tükörképeként. Itt is, ott is alkotó és informatív mozzanatok váltják egymást, csak más arányban. A tudós könyvtáros személyén keresztül létrejön a visszacsatolás a tudományos információ termelési és fogyasztási ciklusa közt. Maga a könyvtár egyrészt fokozottan elkülönül a kutatástól, mert a gyűjtést és informálást autentikus tudományos feladatként végzi és mert illetékességi körébe, szervezetébe von olyan tevékenységeket, amelyeket a tudós, a kutatóintézet eddig magának tartott fenn. Ugyanakkor elmosódik, sőt meg is szűnik a tudománytól való eddigi szervezeti és funkcionális különállása. Megszűnik úgy, hogy maga is érdemi tudományos tevékenységek tűzhelyévé válik és megszűnik úgy is, hogy teljes értékű munkamegosztásos partnerként bekapcsolódik kutatási programokba. Nem a raktári könyvek Mont Blancjával dicsekszik többé, hanem azzal, milyen ügyesen tudja a gyűjteményi organizmust fenntartani s ugyanakkor az éppen szükséges könyvet a funkciójának megfelelő helyre, a kutató keze ügyébe juttatni. Egyáltalán: *nem a mozdulatlan könyv, hanem az ezerféle formát öltő, folyton útban levő információ lesz a könyvtári munka tárgya.*

I. CSÚRY: DIE BIBLIOTHEKARISCH-INFORMATORISCHE TÄTIGKEIT IM LICHT DER WISSENSCHAFTSPOLITISCHEN RICHTLINIEN DER UNGARISCHEN SOZIALISTISCHEN ARBEITERPARTEI

Die grundlegende Bedeutung des angehäuften und sich geschichtlich fortwährend anhäufenden Bestandes der Wissenschaft (d. h. der sich in der Gestalt von Büchern und Bibliothekssammlungen verkörpernden, vorhandenen menschlichen Kenntnisse) wurde bisher neben den neu erworbenen Kenntnissen, bzw. im Verhältnis zum Ertrag aktueller Forschungen nicht genügend berücksichtigt. Der Aufsatz erörtert, daß und wie jedoch dieser Umstand einen wesentlichen Aspekt der sozial und wirtschaftlich tätigen Wissenschaft, der Wissenschaft als erstrangigen Produktivkraft darstellt und zur Grundlage einer zeitgemäßen wissenschaftlichen Bibliothekspolitik gelegt werden sollte. Es wird auf die allgemeine Tendenz des Parteibeschlusses hingewiesen, daß darin die Kontrolle über die vorhandenen Schätze der Wissenschaft, die Orientierung über den neuesten Stand der internationalen Forschungen, die Anwendung fertiger Ergebnisse (also ausdrücklich bibliotheks-, bzw. informationsbedürftige Tätigkeit) als mit der Produktion neuer wissenschaftlicher Ergebnisse gleichwertige Aufgaben gestellt werden. Es kann trotzdem heute noch als eine ziemlich allgemeine funktionelle Einseitigkeit der wissenschaftlichen Institutionen betrachtet werden, daß sie ihre Kräfte vollends auf unmittelbare Forschungsaufgaben konzentrieren, während sie die mittelbaren Aufgaben, darunter die aktive und die passive Information, nebensächlich behandeln, ja gänzlich vernachlässigen. Die Forschung leidet deshalb Mangel an rezeptiven Kräften, an gelehrten Köpfen, die zum Empfang und zur Vermittlung von Information nötig wären. Die Problematik der bibliothekarisch-informatorischen Tätigkeit tritt als integrierendes, strukturelles Element des Systems der produktiven und wissenschaftlichen Tätigkeiten auf. Die Bibliothek soll ihre starre funktionale und organisatorische Sonderstellung aufgeben, und die Sammlung von Literatur, sowie die literarische Information als authentische wissenschaftliche Tätigkeit verrichten.

KECSKEMÉTI ISTVÁN

**Liszt Ferenc „Hymne de l'enfant” c. művének
olasz autográf-változata**

Az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtára 1966 őszén újabb Liszt-autográffal,¹ az *Hymne de l'enfant à son réveil* olasz változatával gyarapodott. Peter RAABE műjegyzéke 508. szám alatt e kompozíciót háromszólamú női-karként regisztrálja, melyhez harmónium- (vagy zongora-) és ad-libitum-hárfa-kíséret tartozik.² Az első kiadás *A gyermek dicsénete ébredésekor* címmel 1875-ben jelent meg Budapesten a Tábornszky és Parsch zeneműkiadónál, „A budapesti Liszt-egyletnek ajánlva”.³ Az 1918-ban megjelent Liszt-összkiadásbeli közreadói jelentésében Dr. Philipp WOLFRUM megjegyzi, hogy „a kinyomtatás alapjául a Tábornszky-féle nyomat partitúrája és szólalmi szolgáltak, melyek korrektnek bizonyultak”.⁴ A Grove-zenelexikon 5. kiadásának pótkötete⁵ a Liszt-cikk Humphrey SEARLE által összeállított műjegyzékének kiegészítéseként az *Hymne de l'enfant* (19. sz.) rovatán már egy 1865. évi eredeti kéziratot is megemlíti, így: „Aut. of an 1865 version, John Vallier, London”. Minthogy a mi autográfunk is 1865-ös datálást tartalmaz, valószínű, hogy azonos a GROVE említette eredeti kézirattal, bár a lexikon imént idézett rövid megjegyzése többet e változatról nem közöl.⁶ Csak RAABE műjegyzéke említi egy olasz fordítást, itt azonban nem harmónium-kíséretes változatot tartalmazó eredeti kéziratról van szó, hanem „3 női hangra és zongorára írt, a végleges megfogalmazástól eltérő, olasz szövegű változatot tartalmazó másolatról”.⁷

¹ Az Országos Széchényi Könyvtárnak ezt közvetlenül megelőző Liszt-zenemű-kézirat-szerzeménye a XVIII. rapszódia autográfja volt, 1962-ben. Vö. a jelen cikk szerzőjének *Liszt XVIII. rapszódijának ismeretlen kézírata* c. cikkével. = *Magyar Zene*. 1964. 2. sz.

² Péter RAABE: *Franz Liszt. 2. Band. Liszts Schaffen*. Stuttgart – Berlin 1931, 327. l.

³ A partitúra címlapjának szövege: „A gyermek dicsénete ébredésekor. Lamartine költeménye. / Magyarosítá: Abrányi Kornél. / Zenéjét: női hangokra, harmonium / vagy tetszés szerint / zongora és hárfa kísérettel szerző Liszt Ferenc. (Hymne de l'enfant a son reveil[!]. Des erwachenden Kindes Lobgesang.)[...] A kiadók sajátja. Budapest, Tábornszky és Parsch nemzeti zeneműkereskedése (T. & P. 522).” — A címlapon levő dedikáció: „A budapesti Liszt-egyletnek ajánlva.”

⁴ *Liszt Ferenc zeneművei*. Kiadja a Liszt Ferenc-Alapítvány. V. Templomi és vallásos énekművek. 5. köt. Hymnuszok és egyéb karénekek zenekarral. Lipse, é. n., Breitkopf és Härtel. VII, ill. 85–102. l. /Liszt Ferenc zeneműveinek KÁROLY Sándor nagyherceg-féle kiadása/.

⁵ *Grove's Dictionary of Music and Musicians*. Supplementary volume to the 5th edition. London 1961. 270. l.

⁶ Autográfunkat a Richard Maenutt Ltd. angliai antikvárium adta el az Országos Széchényi Könyvtárnak.

⁷ Id. mű, 508. műjegyzék-tételszám, IV.

Úgy tűnik tehát, hogy autográfunkat a Liszt-irodalom mind ez ideig nem ismerte. Néhány kérdést még ma is megválaszolatlanul kell hagynunk, nevezetesen a már érintett provenienciakérdés teljes tisztázását, e változat

Autográf ([Roma] 1865 január)

61. ü. slarganda

Soprano I.
al ban- chet - to che da la na - tu - ra

Soprano II.
al ban- chet - to che da la na - tu - ra

Alto
al ban- chet - to che da la na - tu - ra

Harmonium

Első kiadás (Budapest 1875, Táboreszky és Parsch)

60. ü.

Sopran I.
les blan-ches gout - fes de son

Sopran II.
les blan-ches gout - fes de son

Alt
se les blan-ches gout - fes de son

Harmonium
oder
Pianoforte

Harfe

Egyik fordulat kétféle dallami megoldása az olasz szövegű autográf illetve a kinyomtatott változat szerint

keletkezési alkalmát, első, ill. korai előadásainak, valamint előadónak kérdését, sőt az olasz fordító kiletét is. Az 1865 januári autográf keletkezéséből mindenesetre arra lehetne következtetni, hogy ez az olasz változat egy római előadás alkalmára készült. Liszt ebben az időben Rómában tartózkodott; ismeretesekek olyan levelei, amelyeket Rómában 1865 január havában írt.⁸

⁸ Így pl. január 2-i kelettel J. N. DUNKLhoz, január 4-én pedig MOSONYI Mihályhoz intézett levele. Vö. PRAHÁCS Margit: *Franz Liszt. Briefe aus ungarischen Sammlungen 1835—1886. Gesammelt und erläutert von*. Budapest 1966. Akad. Kiadó. 129., 130. sz. levelek, 118—119. l.

Hogy LISZTnek az olasz változat megkomponálására csak kevés ideje lehetett, arra a felületes fordítás meghagyásából és a gyakran csak vázlatos harmónium-kíséretből is következtethetünk. Csak a tíz évvel későbbi Táborny-kiadás tartalmazza először a teljesen kidolgozott harmónium-szólamot. Nem lehetetlen, hogy LISZT az olasz változatban csak saját használatára változta fel a kíséretet, melyet az előadás során rögtönözve egészített ki.

Az olasz fordítás hevenyészettsége elsősorban azokban a gyakori ismétlésekben mutatkozik, amelyek az eredeti francia szövegben nem fordulnak elő. Sok helyt tartalmilag és érzelmileg sem egyezik az olasz szöveg a francia eredetivel. Míg Liszt a német fordítással meg volt elégedve,⁹ nyomatékosan elmarasztalta az olasz szöveg néhány fordulataát (vö. a 299. l. kottájával). Az idevonatkozó szavait a szövegközlés során idézzük. Az elmarasztaló megjegyzésekből az látszik, hogy LISZT csak kényszerűségből hagyta meg a rendelkezésére bocsátott fordítást. Feltehetően már nem volt lehetőség a kifogásolt szövegrészek módosítására. Ehelyett bőven kényszerült – az eredetitől ritmusban-szótagszámban eltérő olasz szöveghez alkalmazkodva – a dallam belső ritmusának, sőt vonalrajzának megváltoztatására.

A zenei építkezésben tehát két fő eltérés figyelhető meg a végleges francia és az olasz változat között. Ezek: a deklamáció ritmizálása és a kíséret kidolgozottságának foka. Egyéb eltérések, mint például a dallamvonal különbözősége, ritkán fordulnak elő. Ilyen dallamvonalbeli eltérést figyelhetünk meg pl. az autográf 61–62. ütemében (l. a kottapéldát az előző lapon).

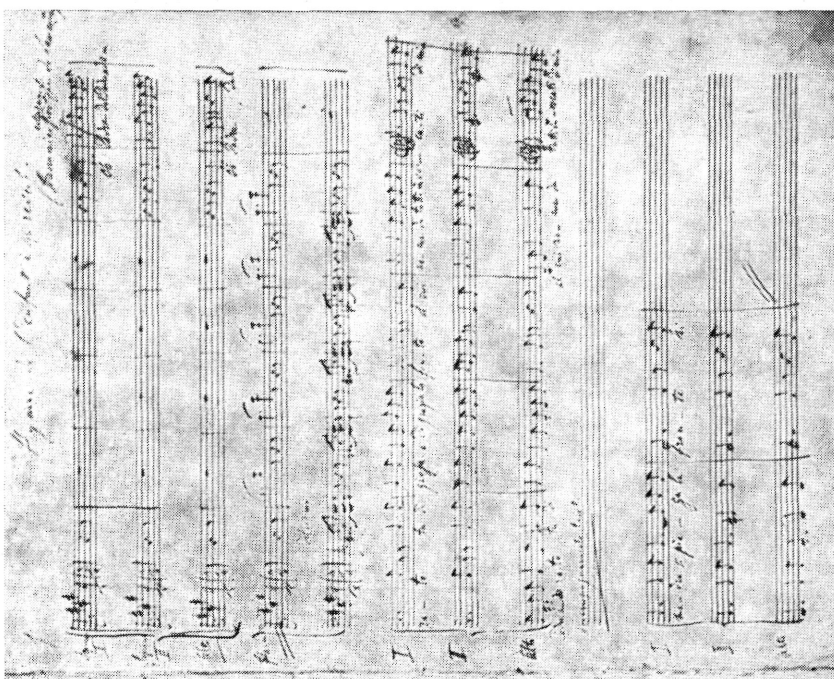
LISZT többször is foglalkozott e szívéhez közel álló kompozícióval mintegy három évtizeden át.¹⁰ Autográfunk e három évtized harmadik harmadának az elejéről való s így ugyancsak határkő a kompozíció műhelymunkájának történetében.

Liszt-dokumentumunk – amely „V 921/2059/1966” gyarapítási tételszámmal került az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának állományába, s amelynek jelzete „Ms. mus. 4. 050” – az eredeti kéziraton kívül egy eredeti Liszt-fényképet is tartalmaz; ezt ragasztással erősítették a borítófedél hátlapjába.

1. *A kézirat.* A kéziratot kék vászonkötés borítja, amelynek mérete 36,5 × 28 cm; mindkét fedél aranyozott szegélyű. A kézirat 12 lapból áll, mérete 35 × 27 cm. A piros-ceruzás lapszámozás is valószínűleg LISZT kezétől származik. Az 1–11. lap paginált és teleírt, míg az utolsó [12.] lap üres. A tizenkét-soros kottapapír francia eredetű: erre mutat a „LARD RENAULT / Paris . . .” szövegű, gravírozott szárazbélyegzés. A papír némileg sárgult, a tinta helyenként világosbarna, másutt sötétbarna (világosbarna például a cím és néhány előadási jel, továbbá az utolsó lapok (9–11) legnagyobb része). A kéziraton fekete ceruzával bejegyzett sajátkezű javítások is vannak, különösen a 4. lapon. A kottakép világos, az írás jól olvasható. A kézirat némely részlete, a javítások és törlések betekintést nyújtanak a zeneszerzői műhelymunkába. A kottavonalak meghosszabbítása szabadkézzel történt.

⁹ Vö. a Liszt-összkiadás (l. a fenti 4. jegyzetet) VII. lapján levő közreadói jelentéssel: „. . . aus den Briefen Liszts (II, S. 203, 208) ergibt sich, daß der Verleger Táborny in Budapest das Manuskript Liszts 1874 an Peter Cornelius schickte, um den französischen Text ins Deutsche zu übertragen, was »zum Entzücken« Liszts gelungen ist.”

¹⁰ A Grove-lexikon (5. kiad., 5. köt. London 1964. 266. l.) a következő keletkezési, ill. revíziós évszámokat közli: kb. 1845, 1862 és 1874. A Liszt-összkiadás közreadói jelentése (l. fentebb a 4. megjegyzést) így idézi Liszt szavait: „Vor Jahren sang ich im Innersten diese Hymne an meine drei Kinder”.



Az olasz változat eredeti kézírata. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest. Jelzete: Ms. mus. 4.050. 1. lap. (A felső szisztéma utolsó ütemében dinamikai jel pótlása ceruzával.)



Az olasz változat eredeti kéziratának 3. lapja. (A 2. és 3. szisztéma között Liszt kritikai megjegyzése az olasz fordításról. A *Soprano II.* és *Alló* szólam utolsó hangjegyenek törlése és nyolcadszünetjellel való helyettesítése ceruzával.)

Az alábbiakban az olasz énekszöveg mellé odaállítjuk az eredeti franciát, azért is, hogy megmutathassuk az olasz fordításnak Liszt által kifogásolt helyeit. A francia eredetit az *Oeuvres poétiques complètes* c. LAMARTINE-kötet (Bruges 1963, Éd. Gallimard) 314–316. lapjai nyomán idézzük. Az énekelt szövegben előforduló s az eredetitől eltérő ismétléseket szögletes zárójelben közöljük.

*

Hymne de l'enfant à son reveil[!]. | (*Harmonies religieuses et poétiques de Lamartine*) | [Az első kottavonalcsoport előtt:] *Soprano* | *I* | *Soprano* | *II* | *Alto* | *Harmonium*. [Előadási utasítás a harmonium-előjáték elején:] *dolcissimo* [a kiadványban: „dolce”]. (Vö. a 299. l. első kottájával.)

Az első kiadás francia szövege és ütemszámai

4–12

Ô Père qu'adore mon père!
Toi qu'on ne nomme qu'à genoux!
[O] Toi, dont le nom terrible et doux
Fait courber le front de ma mère!

12–24

On dit que ce brillant soleil
N'est qu'un jouet de ta puissance;
Que sous tes pieds il se balance
Comme un lampe de vermeil.

[Que sous tes pieds il se balance
Comme un lampe de vermeil.]

24–30

On dit que c'est toi qui fais naître
Les petits oiseaux dans les champs,
Et qui donne aux petits enfants
Une âme aussi pour te connaître!

30–38

On dit que c'est toi qui produis
Les fleurs dont le jardin se pare,
Et que, sans toi, toujours avare,
Le verger n'aurait point de fruits.

Az autográf szövege és ütemszámai

5–13

*Oh! Padre dal Padre adorato
tu di gioia[!] e di grazia la fonte
al cui nome da tutti invocati
di mia madre si piega la fronte*

13–25

*Mi di con che il sol' brillante
fu trastullo a tuo man creatore
ch'ei vibra al tuo pie tremolante
qual face che'al giorno si muore.*

*ch'ei vibra al tuo pie tremolante
qual face che'al giorno si muor'*

25–28

*NB (pour ces 10 mesures il
faudrait quatre ou six /
Vers plus conformes au
texte original)*

25–31

*che vibra al tuo pie come face
che al giorno si muor'
che vibra al tuo pie come face
che al giorno si muor'*

A 4. lap tetején, a 34–37-ütemekben Liszt a „fu trastulato” szavakat ceruzával áthúzta és fölöttük „fu trastullo” szavakkal helyettesítette.

31–39

*Mi di con che il sol' brillante
fu trastullo al tuo
man' creata fu trastullo
al tuo mano creata*

Az első kiadás francia szövege és
ütemszámai

38—41: Hangszeres ütemek

41—49

Aux dons que ta bonté mesure
Tout l'univers est convié;
Nul insecte n'est oublié

À ce festin de la nature.

49—61

L'agneau broute le serpolet,
La chèvre s'attache au cytise,
La mouche au bord du vase puise
Les blanches goutte de mon [son!] lait!

[La mouche au bord du vase puise
Les blanches goutte de son lait!]

61—69

L'alouette a la graine amère
Que laisse envoler le glaneur,
Le passereau suit le vanneur,
Et l'enfant s'attache à sa mère.

[s'attache à sa mère.]

69—81

Et, pour obtenir chaque don,
Que chaque jour tu fais éclore,
À midi, le soir, à l'aurore,
Que faut-il? [que faut-il?]
prononcer [invoquer] ton nom!
[invoquer ton nom.]

81—87: hangszeres ütemek

87—97

Mon Dieu, donne l'onde aux fontaines,
Donne la plume aux passeraux,
Et la laine aux petits agneaux,
Et l'ombre et la rosée aux plaines.
[l'ombre et la rosée aux plaines.]

98—107

Donne au malade la santé,
Au mendiant le pain qu'il pleure,
À l'orphelin une demeure,
Au prisonnier la liberté.
[Au prisonnier la liberté.]

Az autográf szövege és ütemszámai

40—42: Hangszeres ütemek

42—50

*Ai doni che tua mano misura
e l'intero universo invitato
ne il più vil' degli insetti obliato*

al banchetto che da la natura

50—54

*(NB Pour ces / seize mesures,
il faudrait d'autres vers
plus conformes au texte
original!)*

*Ai doni che tua
mano misura e l'intero
l'intero universo invitato
ne il più vil' degli insetti obliato*

*al banchetto che da la natura
al banchetto che da la natura*

62—68

*ne il più vil' degli insetti
e obliato
ne il più vil' degli insetti
e obliato*

Ez a franciának megfelelő sor az autog-
ráfból hiányzik

68—80

*Qual richiede tua grazia
preghiera qual richiede
per conceder il don più eletto
Basta all' alba e vicino alla sera
il tuo nome invocar
invocar con affetto*

80—82: hangszeres ütemek

82—92

*Da si lunge ogni voto egli sente
che salisce dal cor
voglio anch' io anch' io invocarlo
e dir' confidente il desio
il desir di noi tutti ed il mio*

92—102

*tu consoli che tristo e meschino
più non sente più non sente
di madre l'amplesso ed a me
di più lieto destino
s'esser degno o Signor fia concesso*

102—107

*(Ici aussi il vaudrait mieux
trouver d'autre vers! et ré-
server ceux-ci pour le Solo
qui suit)*

Az első kiadás francia szövege
és ütemszámai

107—117

Donne une famille nombreuse
Au père qui craint le Seigneur,
Donne à moi sagesse et bonheur,
Pour que ma mère soit heureuse!
[Pour que ma mère soit heureuse.]

118—128

Que je sois bon, quoique petit,
[Que je sois bon, quoique petit]
Comme cet enfant dans le temple,
Que chaque matin je contemple,
Souriant [souriant] au pied de mon lit.

129—139

Mets dans mon âme la justice,
Sur mes lèvres la vérité,
Qu'avec crainte et docilité

Ta parole en mon coeur mûrisses!

140—150

Et que ma voix s'élève à toi
Comme cette douce fumée
Que balance l'urne embaumée

Dans la main d'enfants [d'enfants]
comme moi!

151—157

[dans la main d'enfants, d'enfants, comme
moi.]

Az autográf szövege és ütemszámai

102—112

*ch'io somigli ognor buono modesto
al fanciullo nel tempio assiso
cui l'immagine quando mi desto
mi saluta con dolce sorriso
mi saluta con con dolce sorriso*

113—124

*ch'io somigli ognor
buono e modesto al fanciullo
nel tempio assiso
cui l'immagine quando mi desto
mi saluta mi saluta con dolce sorriso*

125—137

A 126—137. ütemek ismétlőjelek között helyezkednek el. A 137. ü. fölött „1^{mo}”, a rákövetkező ütem (a hangzó 149. ü.) fölött „2^{do}” áll. A „nudrita e il timore” szavakra 2 ütem betoldás mutatkozik (a 132—133., ill. a 144—145. ütemekben) az első kiadáshoz képest.

*La giustizia mi spira o Signore
Poni il ver' sul mio labbro
e sola della speme
nudrita e il timore
sia potente in mio cor tua parola*

138—149

*La giustizia mi spira o Signore
Poni il ver' sul mio labbro
e sola della speme
nudrita e il timore
sia potente in mio cor tua parola*

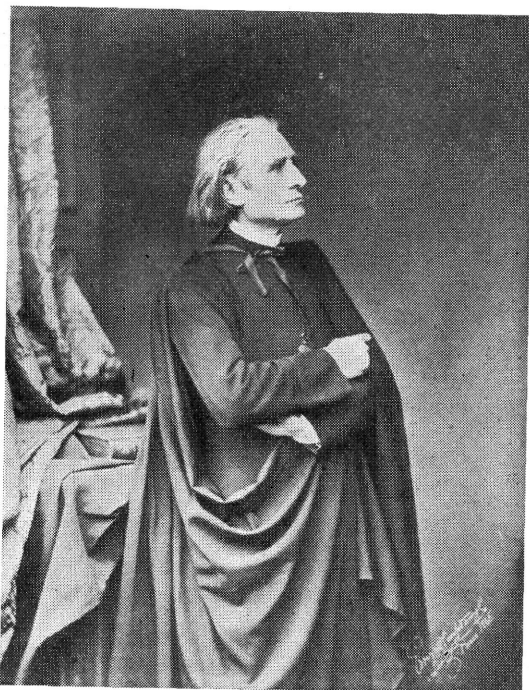
150—156

tua parola nel cor tua parola

A partitúra végén, a 11. lapon található az eredeti kéziratos aláírás és keltezés: *F. Liszt/Janvier 65* —. (Vö. a 304. l. ábrájával.)

2. *A fénykép.* Az első kötéstábla hátoldalán beragasztott eddig ismeretlen fénykép mérete 317 × 249 mm, színe barna. LISZTet papi öltözetben ábrázolja. LISZT egy asztal előtt áll, összekulcsolt karokkal, előreszegezett tekintettel. A csíkos kendővel leterített asztalon díszes gerincű, vastag kötet fekszik, talán a biblia. Hátrább függöny látszik, amely valószínűleg ajtót takar. A kép Erwin HANFSTAENGLnek, LISZT egyik ismert fényképészének aláírását és keltezését — „Paris 1866” — hasonmásként tünteti fel.

A fénykép tehát az *Hymne* olasz változatának keletkezése utáni évben készült. A rendelkezésünkre álló Liszt-irodalomban nem találtunk reá vonat-



Liszt Ferenc. Fénykép. (Paris 1866, Hanfstaengl.)

kozó utalást. Sem CSATKAI,¹¹ sem BORY¹² nem említi ezt a képet. BORY azonban közölte egy olajfestmény mását, amelynek modellje ez a Hanfstaengl-fénykép lehetett.

Az olajfestmény és a fénykép szinte teljesen azonosan ábrázolja LISZTET; a festő csupán a fénykép fentebb említett háttérét hagyta el. Bory képleírása szerint¹³ jelzés nélküli olajfestményről van szó, amely egykor a kiváló Liszt-növendék, Sophie MENTER birtokában volt.

*

A feltehetően Rómában keletkezett, 1865-ös keltezésű autográf és a párizsi datálású, 1866-os fénykép közös kötetben történt napfényre-kerülése újabb adalékot nyújthat a Liszt-kutatáshoz. A kézirat betekintést enged LISZT alkotóműhelyébe: kitűnik belőle, hogy a zeneköltőnek némely helyen

¹¹ André CSATKAI [Endre]: *Versuch einer Franz Liszt-Ikonographie = Burgenländ. Heimatbl.* 1936. 2. füz., 54–67. Klny. is (Eisenstadt, Rötzer). E cikk írója itt fejezi ki köszönetét GÁRDONYI Zoltán professzor úrnak az említett különnyomat rendelkezésre bocsátásáért és értékes tanácsaiért.

¹² Robert BORY: *La vie de Franz Liszt par l'image.* Genève 1936, Jullien.

¹³ R. BORY: id. mű 167. l.: „Portrait à l'huile non signé. — 135 × 90 cm. Ce portrait appartient à l'éminente pianiste Sophie Menter, l'une des plus brillantes élèves de Liszt. /Collection R. Bory/.”

The image shows a page of handwritten musical notation for the Italian version of Liszt's 'Hymne de l'enfant'. The score is written on ten staves. The top two staves are for the vocal line, with lyrics in Italian: 'La gioia mia mi spira e si spira e / con il ves al mattino e con la / sera'. The bottom eight staves are for the piano accompaniment. The lyrics continue: 'con la tua citta more / ha po teu tein me cor tua pa - so - la xespla / tua pa - so - la al cor / tua pa - so - la'. The manuscript includes various musical notations such as notes, rests, and dynamic markings like 'piano' and 'sempre'. There is a signature 'F. Liszt' and the date 'Jan 1865' at the bottom right. The page number '11' is written in the top right corner, and '6' is at the bottom right.

Az olasz szövegű eredeti kézirat 11. lapja az aláírással és dátummal

valósággal birkóznia kellett az eredetivel nem mindig egyező, értéktelenebb olasz fordítással s nemtetszésének a kottába történt bejegyzéseivel kifejezést is adott. Az *Hymne* olasz autográf változata ily módon néhány érdekes zenei variánst és az alkotói folyamat során tett kritikai megjegyzéseket egyaránt tartalmazza — elemeit egy valóságos alkotóműhelynek, melyek még egy évszázad múltán is elevenen nyilatkoznak meg az utókor számára.

I. KECSKEMÉTI: AUTOGRAPH OF THE ITALIAN VERSION OF THE „HYMNE DE L'ENFANT” BY F. LISZT

The catalogue of Liszt's compositions by Peter Raabe lists as No. 508/IV only a manuscript copy of the Italian version of the „Hymne de l'enfant à son réveil”. Humphrey Searle in the catalogue to his article on Liszt in Grove's Dictionary of Music and Musicians, Supplementary volume to the 5th edition (London 1961, p. 270) mentions an „Aut. of an 1865 version, John Vallier, London”. In all probability the autograph mentioned by Searle and the autograph bought by the National Széchényi Library, Budapest, in England in the autumn of 1966 seem to be identical. The manuscript which is catalogued as

Ms. mus. 4.050" in the holdings of the Music Division, consists of 12 pages (the last page is empty). The manuscript is written, corrected, signed and dated in Liszt's own hand. The autograph date *Janvier* [18]65 indicates that this version was written in Rome where Liszt was staying at that time.

The Italian autograph does not show essential differences to the first edition published in Budapest ten years later. This first edition gives the original French text by Lamartine and the translation by Cornelius (German) and Abrányi (Hungarian). The Italian autograph version is scored for *Soprano I—II, Alto* and *Harmonium*. The edition of 1875 has in addition an *ad libitum* part for harp. The most interesting feature of the autograph are repeated critical remarks by Liszt on the Italian text. These remarks appear in the manuscript at the Italian verses in question.

The bound autograph volume also contains a photograph of Liszt made by the photographer Erwin Hanfstaengl, dated Paris 1866. An unsigned oil painting probably based on this photograph was published by Robert Bory in *La vie de Franz Liszt par l'image*, Geneva 1936, p. 167. The painting, however, does not contain the background which appears behind Liszt's figure on the photograph.

Keleti Arthúr (1889—1969) könyvművészeti munkássága

A XX. század első évtizedeiben Európa-szerte az az egyik legnagyobb könyvművészeti probléma: hogy lehetne újra helyreállítani a könyv egységes stílusát és megszüntetni az ál-bibliofilia visszaéléseit. Maguk a könyv előállítói sem érzékelték kellő súllyal a kérdést, az üzleti érdek gátat vetett annak, hogy a fölismerések világossá váljanak, s hogy az ebből fakadó következtetéseket a könyv tervezői bátran levonják. Nálunk, Magyarországon is nagyon kevesen mertek szembenézni a ténnyel, s akik ezt vállalták, egyrészt a preraphaelita festőművészek, KÖRÖSFŐI-KRIESCH Aladár, NAGY Sándor, másrészt KOZMA Lajos, majd a nyomdászok közül TEVAN Andor és KNER Imre azok, akik könyörtelen éleslátással vetik föl a kérdéseket, keresik a megoldásokat, majd vonják le a tanulságokat, sajnos — anyagi erő híján — a kiadásról való lemondás irányában. Közülük KNER Imre ismerte föl a legmélyrehatóbban, hogyan állhat helyre újra a könyv valamikor egységes stílusa. Ő rendelkezett a legnagyobb szakmai tudással, felelősséggel és a tökéletes kivitelezés képességével, a képzőművészeti értelemben vett korszerű művészi magyar könyv létrehozása mégsem az ő nevéhez fűződik, hanem egy halkszavú költőéhez, KELETI Arthúréhoz. FRA ANGELICHOZ járt iskolába, Itália, ANATOLE FRANCE és GULÁCSY Lajos volt szemléletére befolyást gyakorló nagy élménye. A trecento ejtette rabul, s ő az a magyar költő, aki PICASSOHOZ már 1910 körül üdvözlő verset ír. A „kámzsás költő” álcában alkotó, a középkori gregorián recitáló és a magyar sirató énekek parlando stílusát középkori és modern életérzéssel sajátos keverő költő megérezte a művészi könyv igazi értelmét és egész életét rátette arra, hogy keze alól a stílus-egység jegyében fogant és artisztikumot lehelő művészi könyvek kerüljenek ki. Tipográfiát, noha fiatal korában nyomdai korrektorként is dolgozott, nem tanult, sem könyvtörténetet: a művészet, elsősorban a festészet, a művészettörténet, valamint stílus- és szépérzéke vezette el a könyvművészet titkaihoz. Behatolt a kódexírók celláiba, a miniátorok mögé állva elleste titkaikat. Beiratkozott GUTENBERG, ALDUS MANUTIUS műhelyébe, aztán eljárt RUSKINHOZ, MORRISHOZ, hogy ellenőrizze megérezett igazságait. Tudatosan formálta könyveit, hogy végül is a legművészebb magyar könyvek megteremtői közé tartozzon.

1889-ben született, s 1912-ben tűnt fel első verseskötetével, *A kámzsás festő strófáival*. Mennyiségre nézve keveset alkotott, mert csak tökéleteset volt hajlandó kibocsátani kezéből. Ebben KNER Imre és KELETI Arthúr munkássága sokkal inkább rokon, mint KELETI Arthúré és TEVAN Andoré, pedig ez utóbbi nélkül KELETI sem tudta volna megalkotni az egyik legművészebb magyar könyvet, FRANCE: *Nyársforgató Jakab meséit*. Amíg azonban eddig eljutott, négy, eredményekben és kudarcokban gazdag, évtizednek

kellett elmúlnia, s néhány műalkotásszámba menő könyvremeknek kellett kikerülnie KELETI Arthúr kezéből.

KELETI 1912-ben találkozott GULÁCSY Lajossal egy kiállításon, RÓNAI Dénes fényképész műtermében. Nagy meglepetésére GULÁCSY Lajos a *Független Magyarország* c. lapban akkoriban megjelent s abból kivágott KELETI verseket vett elő a tárcájából. GULÁCSY Lajos biztatta KELETIT, hogy verseit jelentesse meg kötetben. A költő is foglalkozott már ezzel a gondolattal. Csakhamar megszületett *A kámzsás festő strófái* című ízléses kiállítású kis kötet, amelyet GULÁCSY egyetlen éjszaka készült tusrajzai ékesítenek. Tőle való a címlap is, amelynek okkersárga alapra pirossal nyomott rajza és betűi mesterkéltséggel archaizálásra vallanak, anélkül, hogy bármilyen előkép megismétlését jelentenék. Az első pillantásra igénytelennek látszó, de nagyon is artistikus rajzok párosulva a szöveg érzékeny finomságaival, a művészi árnyalatok egész sorával örvendeztetik meg az olvasót.

A kámzsás festő strófáiban valódi költő szólal meg, a modern ember nosztalgiaja egy jobbnak s főleg művészibbnek képzelt világ után, meglepően kiforrott technikával, amely fegyelmekkel szolgálja az érzékeny mondánivalót s ahhoz illő kifejezést. KELETI olyan költőként jelentkezik, akinek lelkében festői vágyak és képek élnek. A praerafaelita költészet és művészet itt adott találkozót először irodalmunkban, diszkrét formában s az igényesen jelentkező műhelygond látható tipográfiai eredményeivel. A kis könyv papírkötése, a rajzos fedél színbeli megoldása egységes egészet alkot a belső tipográfiai elgondolással. A szöveg festékezése stílszerűen fejezi ki e versek sápadt, hervadó és megmaradó hangulatát. E halkszavú költészet a forrongó irodalmi életben, a finommívű formai kiállítás a vastag kötetek és látványos sorozatok közt — nem kavarhatott vihart s csak a költészet és a könyvművészet ingyencégeit értők figyelhetek föl rá.¹

A *könyvművész* KELETI Arthúr már itt kifejezésre juttatta a leglényegesebbet: a könyv tartalmi és formai egységének s az utóbbin belül a könyv külseje és belseje közti *tipográfiai összhang* alapvető követelményét. (A *Nyugat* könyveinek csak a fedéllapjai igyekeznek újat adni, a belső tipográfiai megoldás a legtöbb esetben egyenesen elszomorító.)

A kámzsás festő strófái c. verseskötet a BENKŐ cégnél (később GRILL könyvkereskedés) jelent meg. Külön érdekessége a könyv sorsának az, hogy Pesten és az egész akkori Magyarországon, a Bánáttól a Felvidékig, Erdélytől Pozsonyig egyformán vásárolták és KELETI Arthúr egészen komoly összeget kapott érte, kb. 700 koronát. (Egy példány ára 2 koronába került).

A GULÁCSY Lajossal való kapcsolat ezzel a kiadvánnyal nemcsak nem szűnt meg, hanem életre szóló barátság szövődött közöttük. A festő 1913-ban hosszabb időt töltött az olaszországi Pádovában, ahova KELETI Arthúrt is invitálta. KELETI szabadságidejének egy részét lent töltötte Pádova városában,² amelynek életét gondosan figyelte, noha magyar vonatkozásokkal teli múltja iránt nem mutatott érdeklődést. Annál inkább érdekelték a város mindennapi életének mozzanatai, társadalmának figurái. Ezek megfigyelésére magánosan és GULÁCSY társaságában egyaránt bőséges alkalma nyílt. A következő év az első világháború kitörésének esztendeje, s kezdete GULÁCSY Lajos elborulá-

¹ LESZNAI Anna: *Versokről s még inkább szavakról és írójukról.* = *Nyugat.* 1912. aug. 1. 226—229. l.

² LEHEL Ferenc: *Gulácsy Lajos dekadens festő.* Bp. 1922.

sának. Ebben az évben Velencében szerettek volna hosszasabban időzni, de számításait az események keresztülhúzták.³

A pádovai együttlét könyvtörténeti szempontból eredményes volt. 1914-ben adta ki a BENKŐ—GRILL könyvesbolt KELETI Arthúr novellafordításait: *Rodenbach: A megszentelt puszpáng* című kis kötetet, amelynek ismét GULÁCSY Lajos rajzolta a fedelét. A művész ekkor már oly nagyra becsülte KELETI ízlését, hozzáértését, hogy a KASSÁK Lajos egyik könyvének, (*Az Isten báránykái* Bp. 1914.) fedelére szánt rajzát is KELETIVEL vitatta meg. A RODENBACH-kötet belső kiképzése nem éri el *A kámzsás festő strófáit*, de nem is az volt a cél, hogy könyvművészeti szempontból is értékeset nyújtsanak. A fedélrajz érzékletesen fejezi ki RODENBACH novelláinak mindenre a halál fátylát borító sejtelmes hangulatát.

KELETI Arthúr második eredeti műve, az *Angyali üdvözet* (litániák) arról tanúskodik, hogy tágult a költő szemlélete, szociális érzéke pedig egyetemesebbé vált.

Elég *A szegény przemysli lelkész naplójából* és a *Sírató ének ezerkilencszáz-tizenötben* című megrázó pacifista versekre gondolni. Ez utóbbinak napilapban (*Magyarország*) történő közlését a cenzúra nem engedélyezte. Az első *vox humana*-szerű háborúellenes versek közé tartozott. A prerafaelita költő mégis kilép magánosságából, az apró problémák, a hervadás, az elmúlás, a fájón édes emlékezés hervatag (ez kedvenc jelzője) világából s a nyomorúság áradatának földidézésével tiltakozik az esztelen vérontás ellen.

A kis kötet tizenöt verse bordázott krémszínű papíron, mindhárom élen sárga metszéssel, jelzőszinórral s GARA Arnold két rajzával jelent meg, rózsaszín előzéklappal. Ez utóbbi disszonanciája a krémszínű papír és a zöld karton fedél közt eléggé feltűnő, még ha mindjárt a választék háború szülte hiányából következett is. A fedélen a stilizált négyszögű keretdísz éppúgy GARA Arnold munkája, mint a középen elhelyezett olaszos hangulatú rajz, amelynek finomságát a kötetéről írt kritikájában TÓTH Árpád is észrevette, épp úgy, ahogy a versek „affektáltsága” és „modorossága” mögött a megnyilatkozó költői értékeket is.⁴ A könyv a Pallas nyomdában készült s a GRILL kiadó nevént jelent meg, szép tiszta szedéssel. A nyomdai gondosság alapvető követelményének, a sorregiszter betartásának nem sikerült ugyan következetesen érvényt szereznie, de az arra való törekvés nyomai kétségtelenül megállapíthatók.

KELETI Arthúr jó érzéssel tudta kiszemelni műveihez a tehetséges illusztrátorokat. Így került sor VÉRTES Marcelre, akivel *Az boldogtalan Raymondo* című verses komédiáját illusztráltatta s amely Budapesten a Pallas kiadásában 1920-ban jelent meg. [Teljes címe: *Az boldogtalan Raymondo és az szerentsés Bertrandus Lovagoknak Hiteles Szerelmes Története 7 képben, avagy: a csalfa Bertrandus Lovag házassága s Miképpen Ejteték Törbe s küldték el a Nemes Raymondo Lovag a Szent Sírhoz és hogyan jöve vissza s Mula ki. Grotisque Játék.*] A könyv 700 példányban készült, ezekből 350 példányt finom famentes, 350-et pedig valódi hollandi meritett papírra nyomtak, számozva. Különféle kötésekben jelent meg, így többek közt valódi

³ KELETI Arthúr: „Giotto jó utóda.” *Harminc éve halt meg Gulácsy Lajos.* = *Magy. Nemzet.* 1962. febr. 21.

⁴ TÓTH Árpád: *Angyali üdvözet.* = *Nyugat.* 1916. szept. 1. 345–346. 1.

arannyal nyomott egész és félbőr-kötésben, kétszínnyomású egész és félpergamenkötésben. A kolofon szerint elefántcsont kartonkötésben is készültek példányok, a valóságban azonban erre anyagihiány miatt nem került sor.

A címlap archaizálást mímelő régies szövegét GARA Arnold rajzolta, a könyvdiszketek GRÓF József készítette. VÉRTES Marcel rajzos illusztrációit KÖRNER és LAUFER műhelyében metszették fába. A könyv tulajdonképpen már 1918-ban nyomdára készen állt, de az akkori háborús viszonyok miatt csak 1920-ban hagyhatta el a sajtót.

Megjelenése HATVANY Lajosnak, a Pallas nyomda akkori tulajdonosának volt köszönhető. KELETI a könyv kéziratát és díszait VÉRTES rajzaival és GRÓF József könyvdiszkeivel készen adta át a nyomdának. A könyv minden alkatrészén látszik, hogy KELETI valóban művészi szépségű könyvet akart. Kitűnő a papír, a kötés anyaga, különleges érdekességűek a rajzok márcsak azért is, mert nem volt könnyű a humorista-karikatúrista VÉRTES ily típusú, és életművében eléggé szokatlan rajzokra rábírn. Ezek között egyik leg-sikerültebb a fedéllap aranynyomatú rajza, amely a groteszk játék hangulatához is a legstilszerűbben alkalmazkodik. De három alapvető hiba erősen csökkenti a kivitel művészi értékét. Egyrészt a GARA Arnold rajzos betűiből készült bőbeszédű címlap. A szándék érthető: a régies stilizáltsággal a darab kortörténeti hangulatát akarták földidézni. Azonban ez a groteszknek szánt címlap mégiscsak annak bizonyítéka, hogy a jól metszett, szépen véselt betűt az emberi kéz rajzolta címlap igen ritkán tudja pótolni. Arról nem is beszélve, hogy a stílusbeli egység a címlap és a szöveg betűje közti típuskülönbség miatt megbomlik. De megbomlik a címlap és GRÓF József iniciáléi és díszei között is. Ez utóbbiak ráadásul az oldalszámoknál még cikornyássá is teszik a könyvet. Végül — de erről már nem KELETI tehetett — a rossz festékanyag miatt a könyv szövege nem ül egyenletesen a papíron. A festék szürkés volta mellett nemcsak egy-egy oldalon, hanem egyes sorokon belül is bántóan hat az egyenetlen festékezés, sőt sokszor még egy-egy szón belül is egyik betű vagy szótag élesebben ugrik ki a többi közül.

VÉRTES Marcel később is megemlegette azt a könyörtelen szívósságot, amellyel KELETI kiküzdötte belőle a megfelelő illusztrációkat. 1927 áprilisában Párizsból KELETI-hez írt levelében olvassuk visszaemlékezését a RAYMONDO kötet előkészületeire: „Csak akkor vigasztalódom meg, ha odaérnek ábrándozásaim, mikor a szép Raymondo könyvet csináltuk és ahol Maga olyan következetességgel kínzott, mint egy valóságos kínzó, s főként JÓVAL később, 1949. október 2-án kelt levelében sem állhatja meg — miközben méltatja a KELETI-HINCZ-féle Nyársforgató könyvet s az illusztrációknál megjegyzi: érzik rajtuk a KELETI érdeme is — hogy oda ne kanyarítsa: „Emlékszem, amikor a régi rossz időkben kiverte belőlem a fametszeteket” — ti. a RAYMONDO illusztrációit.⁶

Az boldogtalan Raymondo . . . bábjátékszerű alkotás, groteszk mű. Ez a szöveggel, „rendezői” utasításokban is megnyilvánul: KELETI nemcsak az illusztrátornak, hanem a darab rendezőjének is a részletekre pontosan kiterjedően írja elő utasításait.

Ugyanez ismétlődik meg jó pár év múlva *A' szépreményű Goethe úrban*, majd még később *Az két lovagok* című 3 felvonásos opera előadásakor (KÓSA

⁵ KELETI Arthúr: *Vértés*. = *Művészet*. 1960. 2. sz. 13. 1.

⁶ Uo. 14. 1.

György zenéjével), amikor KELETI és OLÁH Gusztáv éppúgy remeket alkot a színpadon, mint előbb az illusztrátorok révén költői szépségű könyveiben.

Az eddig ismertetett kiadványok után már csak olyan könyvek hagyták el KELETI Arthúr műhelyét, amelyek minden tekintetben kielégítik a művészi könyv iránt támasztható követelményeket.

1922 karácsonyára két ilyen könyve jelent meg KELETI Arthúrnak. Az egyik MAETERLINCK-fordítás: *Tintagüles halála*, a finom ízlésű bibliofilkiadó székasi SACELLÁRY Pál kiadásában, a másik eredeti alkotás, a *Pax vobiscum* az Amicus kiadásában. Mindkettőn 1923 szerepel a megjelenés éveként.

A Maeterlinck-darabot BALOGH István — a KOSZTOLÁNYI Dezsőtől is oly kitörő örömmel üdvözölt festőművész — grafikus rajzai díszítik, amelyeket a KÖRNER és LAUFER cég műhelyében véstek fába. A rajzok komor hangulata hűségesen kapcsolódik a szöveg szelleméhez, s a kritika méltán ünnepelte bennük a szakmai tudás és gondosság diadalát. A rajzokat a *Magyar Grafika* is közölte.

A kiadvány finom merített papíron készült, 500 példányban, számozva, jelzőszalaggal, karton fedéllel. Az arányos szép nagy margók ünnepélyesen övezik a tükröt. A festékezés végig egyenletes. Az oldalszámok középre helyezésével a szemben levő tükrök zárt egységet képeznek. Egyetlen fogyatékosága, hogy a sorregisztert nem tudta biztosítani, a szerzői utasításokat tartalmazó sorokat nem sikerült megnyugtatóan elhelyezni a párbeszédek között. A címlap klasszikus szabálynak engedelmessé, azonos módon ismétlődik a kartonfedélen is.⁷ A *Tintagüles halála* színre került — DEBUSSY zenéjével kiegészítve — a Zeneakadémia színháztermében 1925. febr. 24-én és március 14-én, KELETI Arthúr rendezésében. Bevezetőt SZINI Gyula mondott. Az előadás alkalmából FÜST Milán lírai tónusú tanulmányt írt róla a *Nyugatban*: „... meglepően kellemes díszletekkel, ízlésesen, jó stílusérzékkel játszották el a darabot”. KELETI fordítása egy „árnyalattal talán még modorosabb, mint az eredeti” — írja, de azért elismeri, hogy „szép”.⁸

A másik, ugyancsak 1922 karácsonyára megjelent KELETI mű a FÁY Dezső által illusztrált *Pax vobiscum*. Az 1913-as pádovai élmények formábaöntéséhez meg kellett keresnie a megfelelő illusztrátort. „Képpel teli kastély most a lelkem” — éneklí *A kámzsás festő strófáinak* egyikében, s nemcsak akkor, később is képek százai elevenednek meg benne. *Ha csak egy kicsit is tanulhatott volna rendszeresen rajzolni* — mondja valahol —, ki tudta volna fejezni rajzban is a látomásait. De így sem mondható, hogy teljesen elveszett benne a rajzoló-festő művész. Későbbi és legnagyobb híre emelkedő könyvalkotásai éppen azért sikerülnek majd, mert KELETIben a művész úgy világít az illusztrátor előtt, mint a koreográfus az alakító művész előtt.

Pax vobiscum c. kötetét kis ceruzarajzokkal először KELETI maga illusztrálta, de a kis kötetbe gyűjtött rajzokat az érte lelkesedő BABITS Mihály átadta HORVÁT Henriknek, aki egy hangversenyen elvesztette.⁹ A rajzos kötetke az ismételt újsághirdetés ellenére sem került elő. Így esett a választás

⁷ A *Tintagüles halála* színre került a Zeneakadémia színháztermében 1925. febr. 24-én és március 14-én, KELETI Arthúr rendezésében.

⁸ FÜST Milán: *Maeterlinck: Tintagüles halála*. = *Nyugat*. 1925. I. 412–414. l.

⁹ KELETI Arthúr közlése.

FÁY Dezsőre, amikor a *Pax vobiscum* könyvvé formálására — 1922-ben — érkezett az idő.¹⁰

FÁY Dezső 1909 októberében GULÁCSY Lajossal együtt állított ki az Uránia műkereskedésben. A kiállítással kapcsolatban műsoros előadásokat is rendeztek. Az egyikén, a *Biedermeier-estéken*, közreműködött BÖLÖNI György, SZINI Gyula és KÁRPÁTI Aurél is. A közös kiállítás arról tanúskodott, hogy FÁY Dezső még erősen GULÁCSY hatása alatt állt, de KELETI megjegyezte magának. Később, amikor elképzelései számára alkalmas művészt keresett, FÁY Dezsőre gondolt, aki ugyancsak járt Itáliában. FÁY az 1920-as években elég nehéz körülmények között élt a Kékgolyó utcában, és alkalmi munkával kereste kenyerét. KELETI Arthúr fölkérte a Padova köveiről és embereiről szóló *Pax vobiscum* című versciklus illusztrálására. KELETI Arthúr ekkor a Bristol szállóban lakott, s FÁY naponként járt fel hozzá, hogy a megbeszélésük alapján készülő rajzokat megmutassa. A költő nemcsak szavakkal vázolta föl az illusztrálandó témát, hanem rajzról-rajzra a kivitel módjára is előírással és vázlatokkal szolgált.

FÁY Dezső rajzai kissé elpuhultak ugyan a kőre rajzolás folytán, az eredetiek sokkal határozottabbak, karakterisztikusabbak. Erre azonban csak az gondol, akinek az eredetieket is módjában állt megtekinteni. A rajzok teljesen megérdemelten nyerték el a Szinyei Társaság kitüntető grafikai díját.

A *Pax vobiscum*ot KELETI a „*Mars gonosz éveiben lehanyaglott*” barátának, „*Gulácsy Lajosnak, Itália elborult szerelmesének*” ajánlotta.¹¹ KELETI *Pax vobiscuma* valóban könyvművészeti szempontból is *műalkotás*. Papír, kötés, betűtípus, illusztráció, címlap és szöveg, a nyomdai kivitel, formátum, margóarány, sorregiszter, egyenletes nyomás tökéletes összhangban áll egymással, ami még azok esetében is ritkaság, akik, mint KELETI is, egy bizonyos ponton túl már csak művészi könyv kategóriáiban tudnak gondolkodni és alkotni. Ez a könyv is úgy készült, mint a többi: KELETI készen tette le a kiadó asztalára, akinek egyéb dolga sem volt vele, mint áldását adni a kiadásra. Ez esetben is KELETI Arthúr intézett mindent. Az *Amicus* vállalta a kiadást, s a könyv PÁPAI Ernő nyomdájában készült el 1922 karácsonyára, a könyvön azonban 1923 áll a megjelenés éveként. A kőrajzok a Globus nyomdában készültek, mégpedig úgy, hogy a nyomásukat is ott végezték, mert a szöveg között állnak, s nem külön beragasztott műmellékletként.

A *Pax vobiscumból* 500 példány készült, valamennyi finom merített papíron és számozva. Ebből az első 25 példány egészborítékban készült, a 26–100-ig félbőrben, a többi példány különböző kötésekben. Készült még külön 25 példány sárga japán (velin) papíron, ezek nem kerültek könyv-árusi forgalomba, csak a kiadónál lehetett őket megvásárolni. KELETI Arthúr valamennyi megjelent példányt kézjegyével látta el.

Mindent egybevetve: a *Pax vobiscum* a hazai preraphaelita költészet újabb remeke, könyvművészeti vonatkozásban pedig az 1920-as évek bibliofil könyvtermésének egyik legszebb alkotása. Mint olvasmány sem vesztett varázsából. Ma is igazak NÉMETH Antal 1923-ban a *Pax vobiscum*ról írt sorai: „A szerzetes méla borújával az ajka körül és egy modern álmodozó réveteg tekintetével vonul be a sorok hídján keresztül az olvasó lelkébe”. Sőt, azóta

¹⁰ A versek először — némi kihagyásokkal — a *Nyugat* 1922. 4. sz.-ban jelentek meg.

¹¹ KELETI Arthúr: „*Giotto jó utóda.*” *Harminc éve halt meg Gulácsy Lajos.* = *Magy. Nemzet.* 1962. febr. 21.

olyan tartalmi értékére is fölfigyelünk, amire akkor a kortársak nem is gondoltak: az első s mindmáig egyetlen olyan költői alkotás, amely — önkéntelenül ugyan, de mégis — tökéletes társadalmi leírást ad a régi olasz kisváros XX. századi életéről.

1926 karácsonyára egy kisebb terjedelmű munka került ki KELETI Arthúr kezei közül, ugyancsak az *Amicus* neve alatt: *A' Szépreményű Goethe Úr befogatása az Könnyű Muzsa Kocsijába . . .* címen.¹² Ez a mintegy 21 oldalas kis bábjáték¹³, igazi bibliofil csemege, 200, kézzel számozott példányban készült, Didot antiqua betűkkel, a Globus nyomdában, van Gelder-féle bordázott hófehér famentes papíroson, pontos sorregiszterrel, egyenletes fekete festékezéssel, a szerző aláírásával. FÁY Dezső három szellemes rajzát a KÖRNER és LAUFER műhelyben metszték fába. Monumentális nagy margók keretezik a középtengelyre zárt szövegoldalakat. A kartonfedél címszövege és a címlapé között mindössze annyi a különbség, hogy KELETI az azonos szöveget a fedélen négyzetes vonalas keretbe zárta. A kis terjedelmű kiadvány minden ízében tökéletes szerkesztői és nyomdai kivitelről tanúskodik.¹⁴

A következő év, 1927 Karácsonyára újabb KELETI Arthúr könyv jelent meg a könyvpiacra. Ebben az időben az amatőr-bibliofil könyvkiadás hazánkban is lelanyhult. Amazok közt legfájdalmasabb éppen a Kner, a Tevan, az Amicus és a Magyar Bibliophil Társaság elnémulása. Igaz, hogy KELETI Arthúr új könyve még az Amicusnál jelent meg, de teljesen KELETI szervezte a kiadást, s gondoskodott az anyagi fedezetről, mert az Amicus, illetve a mögötte álló REITER László ekkoriban már ugyancsak belefáradt a vagyonokat fölemésztő bibliofil kiadásba.¹⁵

KELETI könyvének, *Az anygali üdvözetnek* — melyet ezúttal is Beato ANGELICO „hervadhatatlan emlékének” ajánlott, mint 1916-ban — a jelenlegi kiadása lényegesen eltért az 1916-ostól. Egyrészt két költeménnyel bővítve jelent meg, másrészt MOLNÁR C. Pál fametszeteivel illusztrálva s olyan pazar kiállításban, amely minden tekintetben méltón követte a *Pax vobiscumot* és *A' Szépreményű Goethe Úrat*.

A belső címlap és a fűzött példányok fedele között mindössze annyi a különbség, hogy az azonos címszöveg mellé a fedél egy MOLNÁR C. Pál-metszetet is kapott.

A könyv a Globus nyomda Didot antikva betűiből készült, bordázott sárgás famentes mühlheimi papíroson, minden ízében tökéletes nyomdai kivitelben, 800 példányban, kézzel számozva a költő és az illusztráló művész aláírásával. MOLNÁR rajzait megint csak a KÖRNER és LAUFER cég vitte át fára, s ismét KELETI mester ült le az illusztrátor mellé, hogy rajzról-rajzra, vonalról-vonalra irányítsa, vezesse, ihlesse és dolgoztassa, mint valami médiumot. S ami FÁY Dezsőnél is már majdnem hihetetlennek tűnt, megismétlődött

¹² Teljes címe: *Az igaz Irodalom megtsufoltatása s az silány és hívságos Komédiáknak Megbetsültetése vagyis: A' Szépreményű Goethe Úr befogatása az Könnyű Muzsa Kocsijába*. Tragikus Bábszínházi Komédia Egy Felvonásban, mellyet szerzett KELETI Arthúr Költő s fába metszett rajzokkal tsinosított FÁY Dezső Mester. Buda-Pest. Az Amicus költségin MCMXXVII.

¹³ Előadásra került a Magyar Színház Studiójában 1931. nov. 7-én és 14-én, Igor STRANVINSKY: A katona története c. játékaival együtt.

¹⁴ *A' Szépreményű Goethe Úr* — először a *Hétben*, később 1931-ben a *Tollban* is megjelent.

¹⁵ L. SZIJ Rezső: *Az Amicus és Reiter László könyvművészete. = Művészettört. Ért.* 1968. 1–2. sz. 54–72. l.

MOLNÁR C. Pál esetében is. KELETI megintcsak az idiatoré szerepét töltötte be, s az illusztrátor sem érezte tehernek azt a sziszifuszi munkát, amivel KELETI ARTHÚR illusztrációs elképzeléseinek valóráváltása járt. Egész kötetre rüg a levelezés, amelyet KELETI és MOLNÁR az *Angyali üdvözet* illusztrálása közben egymással a közös mű érdekében váltott.

A kép és a szöveg összehangolása nem kis feladat elé állította KELETIT. A versek hosszú sorai miatt szó sem lehetett arról, hogy magába a szövegbe illessze bele az illusztrációkat, ugyancsak azt sem engedhette meg, hogy a versek címe és kezdő sora között álljanak, tekintettel arra, hogy a rajzok nem adták ki a tükör szélességét. De a rövid verscímek is megbontották volna az oldal művészi arányait. Ezért a cím- és a kezdősorok közé helyezett, többnyire féloldalas rajzok mellé helyezte el a mottószerű sorokat, s ezzel olyan harmóniát ért el, amilyenre magyar könyv esetében alig találunk példát. A párizsi világiállítás könyvművészei a könyv szépségét aranyéremmel díjazták.

MOLNÁR C. Pál jeles munkát produkált, annak ellenére, hogy egyfajta fogyatékoságára ELEK Artur joggal mutatott rá. „Brillians” rajzolónak nevezte Molnárt, de megróttá azért, mert a konturok által határolt felületeket mindig egyféleképpen árnyékolta.¹⁶ Ettől az egyhangúságtól Molnár később sem tudott teljesen megszabadulni.¹⁷

KELETI ARTHÚR számára az *Angyali üdvözet* után csak 15 év múlva kínálkozott újra alkalom arra, hogy ismét művészi könyvet készíthessen. A békéscsabai Tevan-nyomda fennállása 40-ik évfordulója alkalmából egy kis emlékszerű füzetkét akart kiadni s a végén KELETI ARTHUR kezéből került ki egy csodálatos szépségű könyv: *A bölcs Esopusnak és másoknak fabulái*, 1943 Karácsonyára. KELETI ARTHÚR egyre jobban beleélte magát HELTAI megmagyarosított Esopusa által a régi erdélyi magyar nyelv világába. Valamikor a *Pax vobiscumban* így énekelt magáról:

„S bevallom most már azt is, hogy a vén könyveket
s ha még oly porosak is oly nagyon szeretem
s a régi bőrkötések bágyadt fakó aranyán,
sokszor pihentetem meg fáradt tekintetem
s hogy szeretem a sok szép elborult régi képet,
...
s a könyveket azért mert az életből idéznek
s meg is értem egészen s nagyon szeretek mindent
ami él, ami szép, ami kedves, amiben lélek is van...”

Végre újra ölébe hullott a szép könyv világrahozásának — számára rég elveszettnek hitt — lehetősége.

Az ESOPUS-kötet 1943-ban jelent meg, s a háborús viszonyok ellenére is óriási föltűnést keltett. Olyan sajtófogadtatásban részesült, amire akkor a Németország által leigázott Európában példát sehol sem találni. Utána már csak egyszer nyílt lehetősége KELETINEK képzőművészi alkotásszámba menő könyv létrehozására. TEVAN Andort sikerült rábeszélnie, hogy FRANCE: *Nyársforgató Jakab* c. könyvét újra jelentesse meg. Amiképpen TEVAN az

¹⁶ ELEK Artur: *Fiatl és új művészek*. = *Nyugat*. 1927. szept. 16.

¹⁷ Az *Angyali üdvözet*-ből a *Világ* vasárnaponként közölt verseket az első világháború idején. Itt jelent meg *A szegényi przemysli lelkész naplójából* és a *Sírató ének ezerkilencszáztizenötben*.

ESOPUSnál eleinte legfeljebb 10 mesére gondolt s végül kötetnyi fabula került ki KELETI kezéből, azonképpen most is legfeljebb 1–10 illusztrációt tervezett, végül KELETI több mint 100-at préselt a kötetbe. KELETI hosszas keresés és próbálkozás után HINCZ Gyulánál kötött ki s hármójuk — KELETI—HINCZ TEVAN — munkája nyomán született meg a mindmáig egyik legszebb, valóban műalkotásszámba menő művészi könyv. Ez is, az ESOPUS is, elnyerte a Magyar Bibliophil Társaság „év legszebb könyve” címét. A FRANCE-kötet fordításáért KELETI Arthúr, illusztrációért pedig HINCZ Gyula 1948-ban a Művészeti Tanács nivódijában részesült. E két kiadványról, noha a TEVAN nyomda legszebb termékei és KELETI könyvművészetének is a csúcspontját jelentik, máshol bővebben már szoltunk, ezért itt csak a pusztta tények rögzítésére szorítkoztunk.¹⁸

KELETI Arthúr még részben átdolgozta, részben bővítette TEVAN Andor: *A könyv évezredek útja* c. művét (Bp. 1958. Gondolat), mert TEVAN Andor a könyv befejezése előtt, 1955-ben meghalt. Viszont befejezetlenül maradt KELETI GULÁCSY-könyve. De nyomtatott munkáival a magyar könyvművészet legszebb lapjaira írta be nevét. Amit TERSÁNSZKY J. Jenő KNER Izidorról írt, reá is áll: hitvány megoldást még pénzért, üzleti haszonért sem volt hajlandó vállalni. Inkább ne jelenjen meg, ha nem készülhet az ízlés legmagasabb fokán. Már pedig KELETI megbízható ízléséhez foghatóval csak nagyon kevesen rendelkeztek még a könyvművészek között is.

R. SZÍJ: DIE BUCHKÜNSTLERISCHE TÄTIGKEIT VON ARTHÚR KELETI

Mit Arthúr Keleti schied das letzte Mitglied jenes Kreises hin, der in der ersten Hälfte unseres Jahrhunderts die moderne ungarische Buchkunst schuf und neue Leser, neue Kunstverständige für das künstlerische Buch warb.

Arthúr Keleti war Dichter, Novellenschreiber, und Übersetzer, Puppenspiel- und Opernautor, Theaterdekoriationskünstler, Kunsthistoriker, Buchkünstler und Buchhistoriker, Inspirator der Buchillustratoren, auch „Choreograph”. Sein ganzes Schaffen, auch in seinen Einzelheiten durchdrang sein außerordentlicher Geschmack, sein beispielloser Sinn für alles artistische. Er konnte nur durch das kunstvoll ausgestattete Buch denken, er war nicht geneigt mit einem schlechten Buch, oder mit einem minderwertigen Äußeren erscheinen. Jedes seiner Bücher schuf er selbst, daher plante nicht nur das zu erzeugende Werk, er war auch in dessen Ausführung tätig. Im wesentlichen war er sogar der Herausgeber, wenn auch in vereinzelt Fällen auf der Publikation der Name eines anderen vorkommt. Er überließ die Herstellung des Buches niemandem, er suchte die entsprechende Drucktype selber aus, er entwarf den Spiegel, bestimmte die Verhältnisse der Ränder, er wählte das Papier aus, verschaffte den Illustrator. Er legte das Buch in einem so fertigen Zustand auf den Tisch des Verlegers, des Druckers, daß man daran nichts zu ändern hatte. Als Buchkünstler war er von einer unerschöpfbaren Findigkeit beseelt.

¹⁸ L. a továbbiakra: SZÍJ Rezső: *Tevan Andor kiadói munkássága*. = *Körös Népe*. 1963. 3. köt. 129–189. l.

M. PÁSZTOR JÓZSEF

Irodalmi folyóirat Szolnokon 1932-ben

Először 1966 májusában esett szó róla az *Élet és Irodalomban*. „A magyar szobrászat jelentékeny és köztiszteletben álló” alakjával, SZANDAI Sándorral készített riportot FRANK János, s művészpályájának kezdeteiről szólva említette SZANDAI Sándor, hogy „Irodalmi Kurir címmel folyóiratot (1931–32-ben) szerkesztettem Szolnokon”.¹ Két év telt azóta, s az érdekelt város is csak akkor figyelt fel az emlékező szavakra, amikor a szolnoki múzeum egy SZANDAI-kiállítás előkészítéséhez hozzáfogott. A múzeum rendelkezésére bocsátott dokumentumok alapján emelte ki a feledésből „a haladó szolnoki folyóiratot” a *Jászkunság* című szemle.²

1. Szolnok gazdasági—társadalmi viszonyai

a világgazdasági válság éveiben híven tükrözték a magyarországi általános állapotokat, annyira, hogy a magyar valóságról hírt adó — e korszakbeli — irodalomszociológiai alkotások egyik első darabja éppen Szolnokról íródott. NAGY Lajos 1932-ben folyóiratban, majd 1933-ban könyvben megjelent írása már címében is (*Magyar város 1932-ben*) kifejezte a szolnoki állapotok általános érvényét.³ A város külső képe: „hosszú, széles aszfaltozott út” az állomástól a város közepéig, s a belőle nyíló keresztutcákban a „komplexumra” — „mint sár a cipőre” — ráragadt szegényrészek. A szegénység konkrét okáról a következőket állapította meg NAGY Lajos. A folyóparton nyolc gyárkéményt látott, de azok közül csak az egyik füstölt. A három malom közül csak egy üzemelt, a MÁV-műhelyben, ahol „öt év előtt még 1000 munkás dolgozott”, 1932-ben 400 kapott munkát, „de csak heti 3–4 munkanapon”. A munkanélküliek pontos száma nem volt megállapítható, mert — mint írja — „szakszervezet, szociáldemokrata pártszervezet itt nincs, mindenféle kimutatás rossz, a becslések egészen önkényesek”. Elfogadható adatként 6–700 ipari és 1400–1500 mezőgazdasági munkanélkülit említett. A helyi sajtó híreire hivatkozva közölte, hogy „az iparosok pusztulása” is kétségtelennek látszik.

Az ilyen gazdasági — termelési viszonyok között természetesen növekszik

¹ FRANK János: *Szandai Sándornál* = *Élet és Irodalom* 10. évf. 20. sz. 8. l. 1966. május 14.

² KAPOSVÁRI Gyula: *Irodalmi Kurir — 1932* = *Jászkunság* 14. évf. 1. sz. 44–48. l. 1968. február.

³ *Századunk* VII. évf. 4–5. sz. 241–250. l. 1932 május—június. NAGY Lajos tévesen írta önéletrajzi regényében (*A menekülő ember*. 420–22. l.), hogy 1932. május 20. táján járt Szolnokon. Valójában áprilisban járt ott.

az árverések és a halálozás száma, s csökken a „szellemi táplálék”, illetve az iránta való igény. Akadnak olvasó emberek a városban — írja NAGY Lajos, s hozzá teszi —, „de az olvasási kedv s a pénztelenség, úgy látszik, összefüggnek egymással”. Például „az országos könyvsiker”, KÖRMENDI Ferenc *Buda-pesti kalandja* egy példányban fogyott el a városban. Ugyanakkor nyilvános könyvtár és múzeum nem volt Szolnokon.



Korábbirol keltezett és lokálpatrióta bizakodással telített volt az *Irodalmi Kurir* későbbi szerkesztőinek híradása a szolnoki állapotokról. 1927-ben a fővárosi *Mindnyájunk Lapja* „szépirodalmi, művészeti és társadalmi hetilap”-ban SZANDAI Sándor rovatvezetőként rendszeresen beszámolt városa életéről.⁴ RUSZNÁK Sándor a látható városodásról írva szavá tette, hogy „a városházától néhány száz méterre, a város szívében, . . . még ma is . . . nyakig gázolhatunk a sárban, mocsárban . . .” SZANDAI Sándor a társadalmi élet hiányát fájalta, minek következtében „heteken keresztül üresen tátonghat művészieszen felépített színházunk”.⁵ A helyi sajtóviszonyok sem mutattak vígasztalóbb képet. A hetenként háromszor — négy-négy oldalas terjedelemben — megjelenő három újság „csaknem hivatalos jellegű kiadvány” volt — állapította meg NAGY Lajos. RUSZNÁK Sándor azt kifogásolta, hogy „a szerkesztők közönye . . . nem engedi szóhoz jutni a helybeli tehetséges írókat”. „Ennek dacára — írta

⁴ *Mindnyájunk Lapja*. Szerkesztő: SEGESDY László. Megjelent 1927. május 3. és december 22 között.

⁵ RU—SÁN.: *Szolnok fejlődése*. = *Mindnyájunk Lapja* 1. évf. 17. sz. 19. l. 1927. aug. 24. SZANDAI: *Társadalmi életünk*. Uo. 1. évf. 15. sz. 21. l. 1927. aug. 10.

— Szolnokon vannak írók (körülbelül húszan), akik . . . csendben dolgoznak”. Színpadi szerzők között említette KERTÉSZ Mihályt, TABÁK—TAVI Gyulát és RUSZNÁK Sándort. Önálló kötetet jelent meg VIDOVIČS Ernőnek, VIDOR Győzőnek, SZABÓ Barnának és ZSIGA Lajosnak. A könyvkiadást a városban gátolta, hogy „a kiadók csak abban az esetben hajlandók könyvet kiadni, ha a biznisz előre biztosítódna”. Ennek következtében tíz év alatt a városban „alig látott napvilágot öt—hat könyv”.⁶

A társadalmi, szellemi sivárság, tunyaság mögött a látó szem azonban észrevette a változtatni akaró erőt, amely — NAGY Lajos szavaival — „csökevény formájában itt—ott, legalább néha, mégis van”. Ő is meglátta Szolnokon a *Színházi Életet* olvasók zömében azt az egyet, „aki egy kis magyar nyelvű füzetet olvasott figyelmesen: O. Molotov, a második ötéves terv . . .”.⁷ Az újat akarók törekvéseiből született meg 1932-ben Szolnok irodalmi folyóirata is.

2. Az Irodalmi Kurir létrehívása

körülményeiről a *Jászkunság* cikke részletesen beszámol.⁸ E szerint SZANDAI-SZABÓ Sándor 1929-től próbálkozott Szolnokon irodalmi lap alakításával. Először a *Fáklya*, majd a *Szolnok Vármegyei Élet* című időszakai sajtótermék megjelentetésére kért engedélyt a Miniszterelnökségtől. Az első kérelem elutasítása után protektor után nézett, és a felkért MÓRICZ Zsigmond, a *Nyugat* szerkesztője — 1930. április 11-i levelében — arról tudósította, hogy érdeklődött SZANDAI „szépirodalmi lapja után”, de eredményt elérni nem tudott, „mivel most a legnagyobb nehézségbe ütközik . . . egy új lapengedély megszerzése”. Csak a tanácsot tudta tolmácsolni: „ha a lap havonta egyszer jelenik meg, s nem többször tíz hónapnál, akkor nem kell hozzá semmi engedély, mert röpiratnak számít . . .”. A szerkesztő-kiadó jelölt tisztában lehetett ezzel a lehetőséggel, de ismerte e fél-legális kiadás perspektíváit is, melyekre VÁMBÉRY Rusztem külön is felhívta a figyelmét — 1931. június 24-i levelében: „. . . Engedélyre tehát szükség nincs . . . Mindez természetesen nem zárja ki, hogy kellemtelenkedjenek, ha akarnak. Így pl. beleköthetnek a lap tartalmába s indítványozhatják a vizsgálóbírónál egyes számok v. röpiratok lefoglalását, esetleg a lap „nemzetellenes” v. „közrendet veszélyeztető” iránya miatt a lap megjelenése akkor is betiltható, ha egyébként, mint nem időszakos lap, engedélyhez kötve nincs is”.

SZANDAI Sándornak — nem hagyva abba a kérvényekkel való próbálkozást — ezt a kockázatosabb utat lehetett csak választania, ha nem akart lemondani tervéről, az irodalmi folyóirat megvalósításáról. A megjelentetésnek azonban anyagi feltételei is voltak. A többnyire munka nélkül levő, tőkével nem rendelkező lapszerkesztőnek először az anyagi alapokat kellett megteremtenie. E cél érdekében jelentette meg 1931 júniusától a *Reklám Kurir — Gazdasági, Társadalmi és Szépirodalmi Folyóiratot*, zömében hirdetésekkel. A lap kettős szerepet töltött be: a hirdetések díja az anyagi alapot biztosította,

⁶ ETRUSZKA: *A szolnoki irodalomról*. Uo. 1. évf. 14. sz. 21. l. 1927. aug. 3.

⁷ Az SZKP kongresszusán elhangzott beszámoló a *Munka könyvtára* kiadványaként jelent meg Budapesten 1932-ben. Lásd erről: *Magy. Könyvszle.* 1967. 2 sz. 126—143. l. (KASSÁK Lajos folyóirata, a *Munka* 1928—1939.)

⁸ Az idézett cikk hivatalos dokumentumokra hivatkozva mutatja meg a szerkesztő—kiadó kálváriáját.

a szerkesztői rész pedig a készülő irodalmi folyóiratnak csinált propagandát. Az előállítás költségeiről az alábbi nyomdai árajánlat ad tájékoztatót.⁹

Tekintetes Szandai-Szabó Sándor úrnak,

Szíves felhívására ajánlatot teszek: 5000 drb. Reklám Kurir készítésére 12 oldal terjedelemben, melyből 1/3 rész állandó hirdetés, a többi szöveg és változó hirdetés 12-es ujságpapírra nyomva, hajtogatva P. 120.—
10.000 drb. ugyanúgy mint fent „ 200.—

Az első szám 20.— pengővel drágább.
P. 40.—

Minden további 4 oldal 5 000 példánynál
„ „ 4 „ 10 000 „

„ 80.—
Szíves megrendelését várva, vagyok
Kiváló tisztelettel

Wachs Pál

E levél — mely a *Reklám Kurir* 4. számának megjelenése idejéről kelteződött — azt mutatja, hogy az *Irodalmi Kurir* szerkesztő-kiadója előnyös anyagi feltételek között akart színre lépni a lappal. Erre utal a KNER nyomdához írt levele is, melynek tartalmáról a válaszlevél tájékoztat. E levél ugyanakkor jellemző dokumentuma a KNER nyomda és kiadó következetes és példás „üzleti” erkölcsének. Ma is például szolgálhat az, hogy az 1932. február 11-én érkezett levélre már másnap, 12-én megírták és elküldték a választ. Íme a levél.¹⁰

Becses soraidra sajnálattal tudatjuk, hogy folyóirat nyomtatására nem tudunk vállalkozni. Üzemünk elfoglaltságának természete olyan, hogy az év különböző részében nagyon különböző módon vagyunk elfoglalva s vannak hónapok, amikor lehetetlen volna a megjelenési időket pontosan betartani. Ugyanilyen jellegű saját személyes elfoglaltságunk is és ezért nem tudunk soha egy folyóirat gondolatával megbarátkozni. Nem tudánk ezt a munkát azokkal a munkákkal, amelyekre egész üzleti vállalkozásunk alapítva van, összeegyeztetni. —

Maradtunk kiváló tisztelettel
Kner Imre

A lapalapítás és kiadás minden terhét így a szerkesztőnek és kis számú helyi támogatóinak kellett vállalniuk. Körültekintő és jó szervező munkájukat dicséri, hogy az adott társadalmi és kulturális viszonyok között egy, illetve másfél évig életben tartották és figyelemre méltó tartalommal látták el kiadványukat. A *Reklám Kurir* címet már a 4. számnál felcserélték az *Irodalmi Kurir* címmel, de a kiadvány valójában csak az 1932 februárjában, II. évfolyam 1. szám jelzéssel megjelent számtól tekinthető „szépirodalmi, társadalmi és kritikai folyóirat”-nak.

3. A szerkesztő és munkatársai

személyéről és tevékenységéről — már ami a szolnokiakat illeti — lexikonaink, kézikönyveink nem tudnak, pedig egyikük-másikuk megérdemli, hogy kiemeljük a feledés homályából.

⁹ A leveleket — melyeket a *Jászkunság* nem közölt — SZANDAI Sándor bocsátotta rendelkezésemre, amiért itt is köszönetet mondok.

¹⁰ KNER Imre egy másik levele „18 kötet skandináv kiadványunk” bírálati tiszteletpéldányainak megküldése alkalmából íródott 1932. május 10-én.

SZANDAI Sándornak, a szobrásznak a híre-neve ma már Európa-szerte ismert a szakkörökben, irodalmi munkásságáról azonban itthon sem esett még szó, pedig művészi kiteljesedésének szerves részét képezik az indulás éveinek szépirodalmi próbálkozásai. A Mezőtúron, majd Szolnokon középiskolába járt, érettségizett fiatal kenyérkereső foglalkozást a sajtó területén keresett. 1927-ben a fővárosi *Mindnyájunk Lapja* szolnoki „szerkesztője”, majd kiadói munkatársa, 1929-ben a *Háztartás* című közlöny kiadóhivatalában dolgozik, mint hivatalvezető. Közben írni kezdett, már a *Mindnyájunk Lapjában* találkozunk novellájával. A napilapok közül Az *Újság*, a *Magyar Hírlap*, az *Új Barázda* közölte írásait. A *Népszavában* 1939 júliusáig jelentek meg tárcanovellái és publicisztikai írásai. Szépirói kvalitásait olyan neves emberek ismerték el, mint KASSÁK Lajos és a *Nyugat* szerkesztői. A *Munka*, KASSÁK lapja 1933 szeptemberében hozta első írását, a *Nyugat* egy évvel később. Fennmaradt KASSÁK — ceruzával írt — szerkesztői értesítése:

Kedves Uram, két kis dolga közül az egyiket, mint látta, közöltem. A másik nagyon karcolatszerű — nem nekünk való. De szívesen venném, ha lesz novellája, küldje el.

Ne haragudjon, hogy eddig nem írtam, de ez nem lustaság és nem közönyösség.

Holnap elküldöm a lapszámot. Szívesen üdvözlí:

Kassák Lajos

Az *Irodalmi Kurirt* tehát írói tehetséggel rendelkező, a szerkesztői és kiadói munkában jártas ember indította útjára — SZANDAI Sándor személyében.¹¹

RUSZNÁK Sándor előbb főmunkatársa, majd szerkesztőtársa volt a lapnak. A korabeli, szubvenció nélküli, a progresszió ügyét szolgáló lapok anyagi viszonyait jellemzi a „szerkesztőtárs” kézzel írott nyilatkozata:¹²

Szolnok, 1932 február 29.

Szandai-Szabó Sándor úrnak,

Szolnok.

Kijelentem, hogy az *Irodalmi Kurir* című folyóiratból kifolyólag sem honorárium, sem más címen Öntől semmiféle anyagi természetű, vagy másféle követelést nem igényelhetek. Viszont a lappal szemben nekem sincs semmiféle anyagi felelősségem.

Tisztelettel:

Rusznák Sándor

Az emlékezet így állítja elénk: „... furcsa, csak félszemmel látó félszeg emberke. Riporterként szaladgált, de volt egy dédelgetett terve — mesélte nekem, hogy 'kollektív riportot' szeretne írni a piacról, az árusokról és vevőkről. Azt hiszem, egy pompás tévé-riporter veszett el benne.”¹³ Tudósítója volt több fővárosi lapnak, 1929-ben *Jelentkezés* címmel verseskötete jelent meg Szolnokon. Pályáját és életét a fasiszta terror törte derékba: a háború alatt elhurcolták és elpusztították.

TABÁN Gyula 1932-ben a szegedi egyetem magyar — francia szakán tanult. Előzőleg Párizsban a Sorbonne-ra járt, Frankfurtban pedig a német nyelvet gyakorolta. Szegeden bekapcsolódott a város szellemi életébe: a *Délmagyar-*

¹¹ SZANDAI Sándor *A diófa* c. — MIKSZÁTH anekdotázó stílusában írt — rövid elbeszélése 1932-ben megjelent a *Novellák könyve. Ötven magyar író novellája* c. kiadványban.

¹² A 2–5. számokban főmunkatárs, a 6–7. számban szerkesztőtárs.

¹³ KISSNÉ TÓTH Lenke 1968 márciusában kelt leveléből, kinek a többi szolnoki szerző életrajzi adataiért is köszönetemet fejezem ki.

ország művészeti rovatát szerkesztette. A lap kiadásában jelent meg *Csend, muzsika, ünnep* című verseskötete is. Az egyetem elvégzése után tanított Szolnokon, Tabon és Vácott. Második kötetét Szolnokon adta ki 1938-ban *Szalmakoszorú* címmel. A háború alatt ő is a fasiszta terror áldozata lett.¹⁴

KISSNÉ TÓTH Lenke akkori magáról a következőket írja: „... Tanító-női diplomám volt, de akkor rengeteg volt az állástalan diplomás, hiába próbálkoztam. 'Hobbym' az írogatás volt, írásaimat elfogadták, dolgoztam a *Budapesti Hírlap* vasárnapi számába, írtam az *Én Újságomba* és *Magyar Lányokba*, többször az *Új Időkbe* is, de kedvenc témám az 'ifjúság' volt. A *Családi Kör* sok-sok mesémet közölte, a Rádió pedig rendszeresen adta a gyermekműsorban a hangjátékaimat Polgár Tibor zenéjével... ”¹⁵

LILL András — zsengei alapján — OSVÁT Ernő és BABITS Mihály biztatták a versírásra, s 1932-ben a *Nyugatban* köztölték is két versét. Az évben adta ki verseskötetét *Hullámjáték* címen; a kötet megjelentetéséhez a fiatal ILLYÉS Gyula elismerő szavai adták az erkölcsi bátorságot. MÁRAI Sándor — ki az *Újság Vasárnapjában* verseit közölte — prózaírássra ösztönözte, s hozta is novelláját. A háború alatt az *Újság* hasábjain jelentek meg — *Kísérőzene* rovatcím alatt — merész antifasiszta publicisztikai írásai. Az ekkor írt versei csak a felszabadulás után jelenhettek meg a *Népszavában*. Az elmúlt két évtizedben érdemtelenül a perifériára szorítva folytatta írói ténykedését. 1957-ben a *Népszabadság* pályázatán *Egy anya kérdez* című írásával első díjat nyert. A fővárosi napilapok és az *Élet és Irodalom* alkalmanként közlik verseit és prózai írásait.¹⁶

A fiatal szerzők közül RAMILLONG Albert vármegyei tisztviselő (BARAD-LAI, ill. RÉVAI Béla néven is) budapesti, szegedi, debreceni és szolnoki lapokban közölte első verseit, kötete *Egy a sok közül* címmel 1930-ban jelent meg. Írt prózát is. SZOLNOKI Ernő, „Szolnok legnagyobb könyvkereskedésének könyvelője” szintén fővárosi napilapokban jelentette meg első verseit, 1933-ig *Első szavak* és *Gyöngyházfény* címmel jelentek meg kötetei. SZABÓ, ill. Szó Gyula vasúti tiszt eredeti és erőteljes tehetséget eláruló novelláira KASSÁK Lajos is felfigyelt.¹⁷

VEZÉRY Ödön „a szolnoki újságírók doyenje” 1889 óta szerkesztősködött Szolnokon. Ő gyermekkori emlékeiből a PETŐFI Sándorral történt nagybányai találkozását idézte fel az *Irodalmi Kurir* hasábjain.¹⁸ KERTÉSZ Mihály szolnoki ügyvéd, a Belvárosi és az Andrassy úti Színház kabarédarabjainak neves szerzője egy jelenetét és komoly prózáját bocsátotta a szerkesztő rendelkezésére.¹⁹ PATAKI Joachim építőmesternek 1926-ban Budapesten kettő, 1929-ben Szolnokon egy verseskötete jelent meg, *Hómezőben piros virágok*

¹⁴ A fasizmus és a háború erőinek térhódítása idején folytatott bátor antifasiszta lírája és publicisztikája megérdemelné, hogy felszínre hozzák a feledésből.

¹⁵ A felszabadulás után — mint írja — főfoglalkozása a tanítás lett, de humoros verseivel — állapítjuk meg mi — a *Ludas Matyi* hasábjain rendszeresen találkozunk.

¹⁶ Dr. SZOLNOKI András — ki a fővárosi főgyógyász-helyettesi állásából ment nyugdíjba — alkotó erejének teljében rendszeres sajtó tevékenységet a Népszerűségben folytat, ahol a *Kísérőzene* rovat szerkesztő-szerzőjeként írja publicisztikai cikkeit.

¹⁷ KASSÁK az 1930-as évek második felében *Munka* című folyóiratában közölte Szó Gyula írásait.

¹⁸ VEZÉRY Ödön: *Találkozásom Petőfivel.* = *Irod. Kurir* 2. évf. 7. sz. 140—141. l. Az írást a PETŐFI-filológia nem ismeri.

¹⁹ A fasizmus által elpusztított színpadi szerző és ifjúsági regények írója hiányzik a *Magyar Irodalmi Lexikon*ból.

Kétséget sem okoz meg-
 leg kelő megírás. Kétségek helyére
 az olyan 'szokásos' letelések
 nélkül valószínűsít az m. ói. Károly
 felé!
 De mivel megírtam fent-
 emben egy t. k. helyre. -
 Kés. Károlyban szem -
 • Kétséget egy megírt
 • Próbá mint akármely máj.
 és, adóval
 1931
 Gellényi
 18
 III. Thomas uca
 24.

Kétségek, Áram
 az m. ói. - Nyugodt-
 min' átengedek f. m. ói. -
 En magam is vagyok
 egy új gondolat m. ói. Ha
 egy kábelben szem át írta:
 Kétségek megírt Károly szem.
 U. e. nem csak
 egy megírték - egy f. m. ói.
 olyannak mint Károly f. m. ói.
 két. 18 pengő. - Elő
 oktat; magy. 10 óra.

címmel pedig az első világháborúról írt regényt. Ő a szolnoki Verseggy Irodalmi Kör tagjaként a rendelkezésükre bocsátott rovatot szerkesztette.²⁰

Az ismeretlenségbe vezett a szerzők közül BÖRZSÖNYI Béla, FARAGÓ Irén, FARKAS EMIL Tibor, KOZMA Vica, KIS Henrik, KOBELA Károly, KÖCSE György és ifj. SZABÓ József neve.

SZANDAI Sándor folyóiratának országos színvonalat akart biztosítani. Erről NAGY Lajos tanúskodik a Szolnokról írt beszámolójában. Idézi egy „költő” levelét a szerkesztőhöz:

„...nem tudom, jól informáldtam-e, de úgy tudom, hogy a lapja még kissé (?) küzd az anyagi gondokkal. Felajánlanék Önnek egy csekély anyagi segítséget, azt hiszem, elkelve ilyesmí s az Ön lapja különben is megérdemli a támogatást. Amikor nyomtatásban olvasom a verseimet, azonnal küldök az Ön címére a lap céljaira öt pengőt. Nem sok ugyan, de ez is valami. Megjegyzem még, hogy mind a két vers megjelenése után külön-külön értem az öt pengőt s ha mind a kettőt egy számban közli, úgy egyszerre küldöm én is a 10 pengőt.”

„De hát a versek közölhetetleneknek ítéltettek; a szerkesztő inkább elismert budapesti íróktól kér egyet-egyet, a már máshol megjelent írásaikból — úgy sem ismerik! mondja — s azokat közli anélkül, hogy ezért a művek íróitól bármily kis összeget is igényelne...” — kommentálta a levelet NAGY Lajos.²¹

SZANDAI Sándor „irodalomtörténeti értékű” szerkesztői levelezésének legjelentősebb dokumentumait a *Jászkunság* közli.²² Értékes adalékok ezek jelentős írók portréihoz és a magyar irodalmi közállapotok rajzához. GELLÉRI Andor Endre a *Nyugat* 1931. március 1-i számában megjelent *Rablás* című novelláját engedte át közlésre. KASSÁK Lajos is a reális irodalmi viszonyokra hívta fel a figyelmet, de ugyanakkor biztatással szólt a fiatal szerkesztőhöz:

Tisztelt Uram! Levelét megkaptam, és jól esik olvasnom azt a nagy bizakodást, ami a soraiban van. Különben alig tudom elképzelni, hogy ma irodalmi lap vagy könyv vállalkozással akár erkölcsi, akár anyagi sikere lehetne valakinek nálunk. De ha Ön úgy gondolja, ám próbálkozzon.

Megengedem, hogy a *Nyugathól* átvegye valamelyik rövid írásomat. Lapját még nem kaptam meg. Küldje el, kíváncsi vagyok rá.

Szívesen üdvözli
Kassák Lajos²³

NÉMETH László mint irodalomszervező nyilatkozott a lappal kapcsolatban:²⁴

Kedves Uram,

késve és röviden válaszolok. A munka, amelyet végez, hasznos és heroikus. Egy ilyen színvonalú folyóiratot hozni ki Szolnokból — minden tiszteletet megérdemel. Remélem, hogy valami biztatót is írhatok. Meg akartam szervezni a kis vidéki csoportok országos hálózatát; úgy látszik nem vagyok alkalmas ember a szervezésre. Alakul azonban a

²⁰ A *Kéve* rovatot az *Irod. Kurír* szerkesztői nem tekintették magukénak, ezt formailag is érzékeltették a lapban. E rovat csak a 4. számban szerepelt.

²¹ NAGY Lajos: *Három magyar város*. Kosmos kiadás. Bp. 1933. 25. l. Ez arra is utal, hogy a szerkesztő és NAGY Lajos személyes kapcsolatban álltak.

²² A *Jászkunság* által közölt levelek: MÓRICZ Zsigmond, VÁMBÉRY Rusztem, GELLÉRI Andor Endre, MÓRA Ferenc, KASSÁK Lajos, BÁNYAI Kornél, NAGY Lajos és NÉMETH László írása.

²³ Az *Irod. Kurír*ban megjelent KASSÁK-írás: *Este és emlékezés* előzőleg a *Nyugat* 1931. május 16-i (24. évf. 10. sz. 655—658. l.) számában jelent meg.

²⁴ Az *Irod. Kurír* szerkesztője nem kapott szervezett segítséget a főváros irodalmi köreitől. A levél 1932. ápr. 27-ről keltezett.

közel hetekben Pesten egy irodalmi társaság, melyben én is részt veszek, s az tervbe vette a vidéki fiókok szervezését. Okvetlen felhívom a figyelmet az Ön munkájára. Addig is szeretettel üdvözlö

Németh László

BÁNYAI Kornél, mint a megye lakója konkrét programot javasolt a szerkesztőnek, s maga is hajlandónak mutatkozott részt venni ennek megvalósításában.²⁵

... Az irodalmi decentralizáció kérdése ma mindennél aktuálisabb: legújabb irodalmunk kifejezetten vidéki gyökerű. Nem lenne haszontalan dolog, ha ez a táj, emberek stb, melyek Szolnok szférájába esnek, eljuthatnának a teljes művészi megjelenésig. Amennyiben ez lenne az Irodalmi Kurir feladata — fontos missziót tölthetne be.

A küldött számban sajnos még alig mutatkozik ilyesmi — holott enélkül efemer jelenség lehet. A lapban tanulmányok jöhetnének az Alföld aktuális problémáiról, a Tiszáról, a Szolnok megyei s általában a Tiszamenti (ma Szolnok a Tiszavidék centruma) szociális kérdésekről, birtokelosztásról, etnográfiai, települési, antropológiai (a Jászság és a Kunság) stb. kérdésekről.

Rengeteg feldolgozatlan anyag, érintetlen területek! A lapba magam is szívesen írnék ilyen irányban. Egyelőre sajnos alig van szabad időm, e levél is emiatt késett...

A fővárosi írók közül szerepelt még a lapban NAGY Lajos, LÁZAR István, ZSOLT Béla prózával, valamint TAMÁS Ernő és SZIRMAI Rezső verssel. Az akkor Szegeden tanuló RADNÓTI Miklóssal az iskolatárs TABÁN Gyula közvetítésével került kapcsolatba SZANDAI Sándor. RADNÓTI Miklós és az *Irodalmi Kurir* kapcsolatáról vall egy megmaradt levél is.²⁶

Kedves Kollégám —

Radnóti Miklós barátom juttatta kezembe nagyon nívós lapját — május elsejéig sajnos — olyan szegény leszek mint a templom egere — mint sok ezer más ifjú egyetemi hallgató kor- és bajtársam itt.

Május elsején viszont örömmel lépek az előfizetők közé, ha nem kerül különlegesebb költségbe és fáradságba hálás lennék, ha addig is kaphatnék néha egy-egy példányt az „Irodalmi Kurir”-ból...

4. *Eszmék és írások*

Az *Irodalmi Kurir* missziót akart betölteni. Kapcsolata volt azokkal a szellemi és kulturális irányzatokkal, csoportokkal, amelyek a maguk eszközeivel a magyar társadalom gazdasági és politikai elmaradottságára akarták ráirányítani a közvélemény figyelmét, s ezzel a felvilágosító munkájukkal a változtatás szükségességének tudatát is megkívánták gyökereztetni.

A lap prózai alkotásai, azok tematikai rendje híven kifejezi a megdöbbenésre, éles hatásra törekvő szerkesztői koncepciót. Az első szám első írása GELLÉRI Andor Endre *Rablás* című novellája, amelyben az író az embert megnyomorító kort vádolja. A másik, első számbeli novella, SZANDAI-SZABÓ Sándor *24 óra* című írása a csendőrsortúzek, statáriumok és állami kivégzések Magyarországon tiltakozott a halálos ítélet ellen.²⁷ Nem kellett a halált hivatalból előidézni, hozta azt a beteg kor; vagy a természet kegyetlen szeszélyéből, mint ifj. SZABÓ József írásában, vagy a társadalmi kiszolgáltatottság

²⁵ A levél 1932. márc. 12-i keltezésű. Az *Irod. Kurir*ban közölt versciklus a *Nyugat* 1931. júliusi számában jelent meg előzőleg.

²⁶ A keltezetlen levél aláírójának nevét (aki Szegeden, a Mérei utca 6/c II. 4. alatt lakott) nem sikerült megfejtenünk.

²⁷ *Irod. Kurir* II. évf. 1. sz. 15—17. 1. 1932. február hó.

következményeként, mint KOZMA Vica novellájában. A sírva-vígadó dzsentr világba vetett illúziókat is egy halállal temeti el LÁZÁR István.²⁸ LILL András a kenyérkereset kényszeréből eredő állandó testi kiszolgáltatottság halált kiváltó hatását mutatta meg lírai hangvételű novellájában. SZANDAI Sándor *Az apám* című elbeszélésének földműves-napszamos hőse a családért, a megélhetésért folytatott mindennapos harcban kap betegséget, s halála amilyen véletlen, annyira törvényszerű is.²⁹ Minden emberi kiszolgáltatottság, véletlen és ugyanakkor sorsszerű halál filozófikus példázatát adta NAGY Lajos *Az elszabadult oroszlán* című szatirikus allegóriájában.³⁰

KASSÁK Lajos az élet másik pólusáról, a születésről írt³¹, SZANDAI Sándor önéletrajzi regényének részlete az iskolapadból kikerült fiatalok kenyérkereső kálváriájáról adott képet. Egy másik írásában a munkanélküliség demoralizáló hatását szemléltette.³² Az embert önmagától is elidegenítő világban születik meg a „csavargó” típusa, melyet megelevenítő erővel állított a lap olvasói elé SZABÓ (Szó) Gyula. Ugyancsak ő rajzolta meg annak a „Szegény János” munkásnak az alakját, aki családjának csak úgy tudott betevő falatot szerezni, hogy önmagát, férfivoltát tette áruvá.³³ A hivatali létben tengődő életforma tragédiáját is megmutatták az *Irodalmi Kurir* szerzői: SZANDAI Sándor a tartalmatlan, gépies munka elembertelenítő hatását leplezte le; REMILLONG Albert elbeszélésének hőse pedig e hatás okát mondta ki.³⁴ A társadalom uralgó rétegeinek életformáját, a lecsúszott dzsentr ingyenélősködését, a polgárság perspektíva nélküli tobzódását a jólétben KERTÉSZ Mihály és ZSOLT Béla mutatták meg.³⁵

A folyóirat írásai egészükben tehát hű képét adták a társadalom életének, az egyes osztályok helyzetének. A leleplezésen túl azonban a tiltakozás és az útkeresés hangjai is megszólaltak egyes írásokban. ZSOLT Béla sajnálkozással érezteti hősnőjének kényszerű kompromisszumát, megalkuvását. SZABÓ Gyula *Rabok* című novellájának börtönből szabadult hőse a földhöz, a faluhoz menekül.³⁶ Szegény János — az író másik alakja — már keresi a felelőst. A lázadás, az egyéni tiltakozás útját követte GELLÉRI Andor Endre munkanélküli hivatalnok, amikor rabolni akart. SZANDAI Sándor *Költözködés 1932-ben* című novellájának munkanélküli kisembere szintén az egyéni lázadás útját járva, a törvényekkel történő kisebb ütközések kockázatát vállalva küzdött családjá nyugalmáért, megélhetéséért.³⁷ „Földműves munka-

²⁸ Ifj. SZABÓ József: *A szerelem dala*. = *Irod. Kurir* 2. évf. 1. sz. 17–19. 1. KOZMA Vica: *Cseléd*. *Irod. Kurir*. 2. évf. 4. sz. 89–91. 1. LÁZÁR István: *Saláta*. 2. évf. 1. sz. 10–14. 1.

²⁹ LILL András: *Szerencsétlenség*. = *Irod. Kurir* 2. évf. 2. sz. 38–40. 1. A novellát a szerző MÁRAI Sándor kérésére írta, s az előbb *Az Ujság Vasárnapjában* megjelent. SZANDAI Sándor: *Az apám*. = *Irod. Kurir* 2. évf. 3. sz. 65–67. 1.

³⁰ A szatíra szintén mint utáncölzés a 2. évf. 3. sz. 62–63. 1.-jén jelent meg. Érdekes, hogy NAGY Lajos 1932. ápr. 14-én írásban a *Lecke* közléséhez adta hozzájárulását.

³¹ KASSÁK Lajos: *Este és emlékezés*. = *Irod. Kurir*. 2. évf. 2. sz. 34–37. 1.

³² SZANDAI-SZABÓ Sándor: *1910-ben születtem*. = *Irod. Kurir* 2. évf. 2. sz. 41–46. 1. — Uő.: *Nem megyek ki az utcára*. = *Irod. Kurir* 2. évf. 4. sz. 83–85. 1.

³³ SZABÓ Gyula: *Falovacská*. = *Irod. Kurir* 2. évf. 4. sz. 86–88. 1. Uő.: *Szegény-jánosék*. = *Irod. Kurir* 2. évf. 5. sz. 103–108. 1.

³⁴ Szandai Sándor: *A Kereszt*. = *Irod. Kurir*. 2. évf. 6. sz. 119–121. 1.

Remillong Albert: *A Kukorica*. = *Irod. Kurir* 2. évf. 6. sz. 128–130. 1.

³⁵ Kertész Mihály: *Szakítás* = *Irod. Kurir* 2. évf. 6. sz. 101–104. *Zsolt* Béla: *A mesebeli herceg*. = *Irod. Kurir* 4. sz. 80–82. 1.

³⁶ SZABÓ Gyula: *Rabok* = *Irod. Kurir* 2. évf. 3. sz. 67–70. 1.

³⁷ SZANDAI Sándor: *Költözködés 1932-ben*. 2. évf. 7. sz. 151–154. 1.

nélküliek” lázadása, tüntető felvonulása a témája a *Varjú a karón* című SZANDAI-írásnak. Tragédiájuk és kudarcuk oka az lesz, hogy többre nem képesek.³⁸ Egy új osztály és magatartás jelentkezésére figyelmeztet SZANDAI Sándor önéletrajz-részletében, melyben a munkásokkal való találkozásáról ír.³⁹

Amit a prózaírók külön-külön mondtak el a világról, azt egyetlen lírai-epikai vallomásban összefogva fejezte ki a költő. BÁNYAI Kornél *Alföld nyitott egében* című hat részes versciklusában lírai önvallomás és költői társadalomrajz ad híu képet a magyar valóságról.⁴⁰ Más élményből, a főváros fellendülő munkásmozgalmával való kapcsolatból és a fiatalság optimizmusából fakadt RADNÓTI Miklós *Tavaszi verse*. Ez — a cenzúra által elkobzott kötetből átvett — vers forradalmi ígéret és ifjúi vér lázának ötvözete.⁴¹ A vidéki magyar város sivárságával való harcban születtek meg TABÁN Gyula versei.⁴² KISSNÉ TÓTH Lenke az elvetélt lázadás tényét rögzítette szép allegorikus versében.⁴³ RUSZNÁK Sándor a visszahúzó erőkkkel vitázva tett hitet harcészsége mellett.⁴⁴

Eszmei állásfoglalást tükröz az *Irodalmi Kurir Kultúrkrónika*-rovata is, melyben a szerkesztők a hazai és a helyi kulturális és irodalmi eseményekre reagáltak, valamint könyvkritikákat közöltek. Az első számban például hazai vonatkozásban a BAUMGARTEN-alapítvány díjkiosztására, az 1931-es magyar könyvkiadás termékeire és a *Nyugat* 25 éves jubileumára reagáltak, szolnoki vonatkozásban pedig a Rádió helyi szereplésével, az *Írások Szolnokról szolnokiaknak* című lappal és a szolnoki színházzal foglalkoztak. A könyvtermésből SZIRMAI Rezső és GÁL Imre bűnügyi esetekkel foglalkozó regényét ismertették olvasóikkal. A BAUMGARTEN-alapítvánnyal és a könyvterméssel kapcsolatban a gazdasági válság depressziós hatására utaltak, mely egyrészt a kiosztásra kerülő díj összegét redukálta, másrészt pedig az olcsó könyvek kiadására ösztönözte a kiadókat, ami a minőség romlásával járt együtt. Megemlítésre méltónak találták KUN CZ Aladár, MÓRICZ Zsigmond, ZILAHY Lajos, SZABÓ Dezső, SÁRKÖZY György, GELLÉRI Andor Endre, ZSOLT Béla, MÁRAI Sándor, KASSÁK Lajos, DALLOS Sándor és Theodor DREISER könyveit.⁴⁵ A *Nyugatról* csak elismerő szavakat tudott mondani a szerkesztő, kiemelve, hogy „az irodalmi-konzervatívisták örökös gáncsai” ellenére következetes harcot folytattak az újért.⁴⁶ A Magyar Rádió figyelmét arra hívták fel, hogy Szolnokon is vannak kultúrértékek, melyek megérdemelnék a nyilvánosságot. E felszólalásuknak meg lett az eredménye, mert a következő számban már a szolnokiak rádió-szerepléséről számolhattak be.⁴⁷ Kifogásolták, hogy SZABÓ Barna — új kiadványában — szakított régi kritikus magatartásával, s rátért

³⁸ SZANDAI Sándor: *Varjú a karón*. = *Irod. Kurir* 2. évf. 5. sz. 99–100. 1.

³⁹ SZANDAI-SZABÓ Sándor: *1910-ben születtem*. I. h.

⁴⁰ BÁNYAI Kornél: *Alföld nyitott egében*. = *Irod. Kurir* 2. évf. 3. sz. 59–61. 1.

⁴¹ RADNÓTI Miklós: *Tavaszi vers*. = *Irod. Kurir* 2. évf. 2. sz. 37. 1.

⁴² TABÁN Gyula: *Papp, király, hős és tengerész*. = *Irod. Kurir* 2. évf. 7. sz. 142. 1., *Köd. uo.* 1. sz. 4. 1., *Mert a Szegény-Isten csókja vagyok rajtam. uo.* 2. sz. 46. 1.

⁴³ KISSNÉ TÓTH Lenke: *A fekete váza*. = *Irod. Kurir* 2. évf. 6. sz. 130. 1.

⁴⁴ RUSZNÁK Sándor: *A fiatal bízó éneke*. = *Irod. Kurir* 2. évf. 7. sz. 139. 1.

⁴⁵ *Kultúrkrónika. A magyar könyvkiadás 1931-ben*. = *Irod. Kurir* 2. évf. 1. sz. 20. 1.

⁴⁶ *A huszonöt éves Nyugat. Uo.* 23. 1.

⁴⁷ *Adjon helyszíni közvetítést Szolnokról a Rádió! Szolnokiak szereplése a Rádióban.* 2. évf. 1. sz. 21. 1., 2. sz. 51. 1.

az önreklámozás útjára.⁴⁸ A későbbi számokban a szolnoki Verseggy Irodalmi Kör tevékenységét tette kritika tárgyává a lap, kifogásolva a szervezet passzivitását. Önzetlen támogatása bizonyítékeként helyet biztosított hasábjain a Körnek: az egy számban megjelenő *Kéve*-rovat — PATAKY Joachim szerkesztésében — költői szárnyp próbálgatásoknak adott helyet.⁴⁹

A lap kritikai tevékenységében figyelemreméltó szigorú filmkritikája. A *Trader Horn*-t — közönségsikere ellenére — elmarasztalta és rossznak mondta.⁵⁰ A *Kék bálvány* című első magyar hangosfilmről megállapította, hogy giccs, és azt az igényét fejezte ki, hogy a magyar filmgyártás „életszagú egészséges magyar hangosfilmet” készítsen. Példának a németek által készített *Magyar rapszodiát* említette, mely „nem dolgozott rikító hazafiaskodó rekvizitumokkal”.⁵¹ Az írók közül ENCZI Endrét marasztalta el, mert „a megalkuvók soraiiba lépett a népszerűségért az irodalom rovására”. A BABITS Mihály összeállításában megjelent *Új Anthológiáról* TABÁN Gyula azt a kritikai megállapítást tette, hogy „nem meríti ki a kor költői termését... adós maradt egy másik gyűjteménnyel, a korban is fiatal magyar költők száz leg szebb versével”. Kultúrmissziót töltött be a lap a KNER kiadásban megjelent skandináv (svéd, norvég és dán) könyvsorozat folyamatos ismertetésével.⁵²

A progresszió mellett, a hivatalos kultúrpolitikával szemben foglalt állást a lap a lord ROTHERMERE-jutalom, illetve a Pen-Club vitájában. Helyeselte, hogy KOSZTOLÁNYI MÓRICZ Zsigmondnak és KRÚDY Gyulának adta a ROTHERMERE felajánlotta jutalmat. Elítélte „az acsarkodó tintakulikat”, akik „kicsinyes politikájuk sorához rántották le a magyar irodalom egységének oszthatatlan szentségét”. Elszomorítónak mondta, hogy „politikai rendszerek üthetik fel fejüket az irodalomban és a Berzeviczi Albertek az irodalmi pozíciók álláshalmozóivá válhatnak, majdnem minden érdem nélkül, a tradíció és a születés hatalma alapján.”

Szász Károlyt mint acsarkodó, titkos-drámaíró, a tehetségek irigylőjét mutatta be olvasóinak a durva hangú — Vojnits-díjat indokló — Szász-jelentés körüli sajtópolémiahoz hozzászólva.⁵³

5. Képek és képzőművészek

A *Kurir* első számában a költői és prózai írásokat megelőzve *Alli Bertina sziluettje: A tiltott fa* címmel linoleum metszetet közölt a szerkesztő. Ez nem lehetett véletlen, mert a kép jelképezte a lap alapvető tendenciáját: az anyagi és szellemi elnyomás körülményei között a tiltott társadalmi igazságok kimondására törekedett. Az első szám a szolnoki művésztelepről is hírt adott: FÖRSTNER Dénest mutatta be, „aki külföldi sikerek után telepedett meg” a művészkolónián, s „újat hozott... friss vért eresztett a szolnoki festészet

⁴⁸ *Írások Szolnokról szolnokiaknak.* uo. 1. sz. 21. 1.

⁴⁹ *KÉVE.* = *Irod. Kurir* 2. évf. 4. sz. III–IV. VINCZE Lajos, KISS Gábor, KÖCSE György és PATAKY Joachim verseit közölte.

⁵⁰ *Különvélemény a „Trader Horn” című filmről.* = *Irod. Kurir* 2. évf. 1. sz. 22. 1.

⁵¹ *A Kék bálvány, a magyar hangos film.* = *Irod. Kurir* 2. évf. 2. sz. 51. 1.

⁵² TABÁN Gyula: *Babits Mihály: Új anthológia.* = *Irod. Kurir* 2. évf. 3. sz. 71. 1.

⁵³ *A Lord Rothermere jutalom és a Pen-Club válsága. A Vojnits-díj.* = *Irod. Kurir* 2. évf. 2. sz. 52., 53. 1.

petyhüdni kezdő vérkeringésébe, szemének modern látóképeségével és a pikúra legújabb, de már nem forradalmi eredményeinek helyes alkalmazásával". Ígéretet tett a rövid cikk írója, hogy „a jövő számok egyikében” FÖRSTNER rézkarcaiból közöl néhányat.⁵⁴ Ez azonban ígéret maradt, képzőművészeti problémával csak az ötödik számban jelentkezett újra a szerkesztő. RUSZNÁK Sándor készített riportot a Szolnokon tartózkodó hatvan éves KUNWALD Cézár festőművésszel. Első kérdése az volt a mesterhez, hogy mit tart az avantgardista művészetről, az izmusokról. Az avantgardista művészet — válaszolta a művész — „érthető volt, mert a mai kaotikus kort tényleg tükrözte... a világnézetek áthidalhatatlansága... és sok más nyugtalanító momentum a művészekben feszkelődő produktív feszültségre hatott és ezek váltották ki belőlük a szokatlant, a megrendítőt, a megbotránkoztatót, vagy a groteszkbe bújtatott filozofáló gesztust”. Jelszavuk az volt, hogy „a világ rossz, tehát meg kell mindent változtatni”. KUNWALD véleménye az volt, hogy az „izmusok” korán „majdnem túl vagyunk”. A másik kérdésre, hogy „milyen irányban látja a festés fejlődését?”, röviden azt a választ adta, hogy „a falfestés fog nagy lendületet venni, ha majd a pénzvviszonyok megfelelőleg javulnak, sőt lehet, hogy a műhelyrendszer is visszakerül és akkor a 'mester' cím értelme is el fog mélyülni”.⁵⁵

A 6. szám fő tartalma: Ankét a festészet jövőjéről. A problémához hozzászólt a szolnoki festőtelep egész művészgárdája. Az ankét aktualitását a szolnoki művésztelep harmincéves fennállásának megünneplésére történő készülődés adta meg. A művészek utaltak társadalom és művészet kapcsolatára: „A társadalmi és gazdasági viszonyok mindig döntő hatással voltak mindenkor festészetének kialakulására, a jövőben is úgy lesz” — mondta CHIOVIN Ferenc. Az adott helyzettel kapcsolatban ÜDVÁRY Dezsőnek az volt a véleménye, hogy „a válság itt is gátlóan akar markolni a munkáskezekbe”, VIDOVSKY Béla ezt azzal egészítette ki, hogy „a művészet mai válságát a gazdasági világkrízis okozta” és „a művészet jövőjét is ez határozza meg”. A piktúra jövőjét illetően ABA NOVÁK úgy látta, hogy „miután a polgári társadalom messze sem olyan potens, mint kultúrtényező, hovatovább a közületeknek fogunk dolgozni”. A szakma belső problémáit ZÁDOR István úgy ítélte meg, hogy „az izmusok korán túl vagyunk. Megtörténik a lehiggadás és a különféle irányok eredményei után kialakult a neoklasszicizmus.” FÖRSTNER szerint „európaszerte kialakult egy lehiggadt, de minden ízében új és aktuális naturalizmus”. A technika fejlődésének hatását a művészetre hasznosnak látták, PÓLYA Tibor a „képleadást” is megjósolta, mely az otthonokba elviszi „a londoni és a párisi stb. képkiállításokat” is. Többen utaltak a festészet és építészet szoros kapcsolatára, s ebből eredően valószínűnek tartották „a falfestmény, a freskó újraszületését”. A szerkesztők e nyilatkozatoktól azt várták, hogy „egy árnyalattal megvilágosodnak a dolgok. A művészek látó szeme megtisztítja a ködtől a horizontot”. Ha e várákozásnak teljes egészében nem is tettek eleget, képet adtak — a maguk tisztázatlan világnézetével is — a valóságról.⁵⁶

A 7. s egyben utolsó szám képzőművészeti számnak is tekinthető: a szép kiállítású műmelléklet ABA NOVÁK *Vasárnap délután*, Révész Péter Pál

⁵⁴ FÖRSTNER Dénes. = *Irod. Kurir* 2. évf. 1. sz. 21—22. l.

⁵⁵ RUSZNÁK Sándor interjúja: *Kunwald Cézárral*. = *Irod. Kurir* 2. évf. 5. sz. 111—112. l.

⁵⁶ *Ankét a festészet jövőjéről*. = *Irod. Kurir* 2. évf. 6. sz. 123—127. l.

Óbudai táj, ISTÓKOVITS Kálmán *Ülő nő*, KUNWALD Cézár *Anna királyi hercegnő*, ZOMBORY Lajos *Gulyahajtás* és SZLÁNYI Lajos *Téli táj* című festményét tartalmazta; az egyes írások élén pedig a következő portrék reprezentálták a szerzőket és alkotókat: FÖRSTNER Dénes rajza RUSZNÁK Sándorról, UDVARY Dezső VÉZÉRY Ödönről, PÓLYA Tiboré TABÁN Gyuláról, ZÁDOR Istváné KISSNÉ TÓTH Lenkéről, PÓLYA Iváné Szó Gyuláról, KUNWALD Cézáré SZANDAI Sándorról, ISTÓKOVITS Kálmáné REMILLONG Albertről és ZOMBORY Lajosé KERTÉSZ Mihályról.

E szám egész tartalma azt mutatja, hogy a lap megtalálta a maga speciális, önálló hangját és témáját; elindult azon az úton, melynek körvonalait BÁNYAI Kornél levele is megrajzolta. A társadalmi légkör azonban elvágta a fejlődés útját: több szám nem jelent meg az *Irodalmi Kurir*ből. Oka volt ennek egyrészt az anyagi támogatás hiánya, másrészt pedig az állandó rendőrségi zaklatás. A szerkesztő — kiadót minden szám után becitálták a kapitányságra és „kielemezve” az írásokat, figyelmeztették a sajtóvétségek következményeire. A rendőrségi „szemeltartás” bizonyítéka az a tény is, hogy a lap megjelenésének évében, 1932-ben KASSÁK Lajos és LENGYEL Lajos szolnoki letartóztatásakor a nyomozó szervek SZANDAI Sándorról is kérték a politikai főcsoport véleményét.⁵⁷ Nem lehetett véletlen, hogy a — lázítónak bélyegzett — KASSÁK előadásán és a szociofoto-kiállítás megnyitásán megjelentek közül — TABÁK Lajos mellett — éppen csak SZANDAI Sándorra terelődött a „bűnrészesség gyanúja”. Szerkesztő és lap sorsa példázza az ellenforradalmi Magyarország progresszív erőinek kálváriáját a hivatalos politika és kultúrpolitika uralma alatt.

J. M. PÁSZTOR: LA REVUE LITTÉRAIRE D'UNE VILLE DE PROVINCE EN 1932

Sur la situation sociale et économique de la ville de Szolnok, Nagy Lajos écrivait un ouvrage sociologique. Il y mentionna un jeune rédacteur, qui se chargea de publier une revue sur un niveau métropolitain. C'était Sándor Szandai Szabó — aujourd'hui peintre et sculpteur connu — qui aurait voulu changer la vie intellectuelle de la ville. Mais les autorités officielles lui refusèrent même la permission de publication, étant donné qu'ils voyaient dans la propagation des idées progressives bourgeoises un acte incendiaire.

La revue qui paraissait d'une manière semi-clandestine, ne pouvait pas payer ses collaborateurs. Les écrivains connus de la capitale — Endre Andor Gelléri, Lajos Kassák, Lajos Nagy, István Lázár, Rezső Szirmai, Béla Zsolt — lui offrirent gratuitement leurs écrits. Miklós Radnóti qui était dans ce temps étudiant en lettres à Szeged envoya un de ses poèmes. Beaucoup d'écrivains et de poètes de la ville de Szolnok et de ses environs, comme Kornél Bányai, Sándor Rusznák, Lenke K. Tóth, András Lill, Gyula Tabán, Gyula Szabó, devinrent collaborateurs de la revue.

La correspondance du rédacteur avec les écrivains énumérés et avec Zsigmond Móricz, László Németh, Rusztem Vámbéry, puis avec l'imprimerie Kner, joue un rôle important dans l'histoire littéraire et culturelle.

Les poèmes, nouvelles et critiques publiés dans la revue rendaient un grand service à la progression sociale: ils démarquèrent la corruption de la société féodale et réactionnaire, et ils répandirent l'espoir dans un avenir plus heureux, propagèrent l'idée d'une lutte pour une société nouvelle.

Le Courrier Littéraire publia les peintures et les dessins du cercle d'artistes de Szolnok. Nous pouvons retrouver les œuvres de Cézár Kunwald, Vilmos Aba Novák, Ferenc Chiovin, Adolf Fényes, Dénes Förstner, Kálmán Istokovits, Dezső Udvary, Béla Vidovszky, István Zádor, Péter Pál Révész, Lajos Zombory dans la revue.

La publication de la revue se termina à cause des embarras policiers et à cause de la situation économique devenue de plus en plus grave.

⁵⁷ MSZMP Párttörténeti Intézete Archívuma BM VIII. res. 1932 — 5595.

KÖZLEMÉNYEK

Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár egyik antifonáriumának töredékei az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában. Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár egy jelzet nélküli két kötetes pergamen antifonáriumot őriz, amelyet Esztergomban Pálóczy antifonáriumnak neveznek. Az antifonárium mindkét kötete csonka. Az első kötet ma 78 folióból áll. RADÓ Polikárp szerint legalább 338 f. volt, 30 kivágott lap csonkját meg is számolta.¹ Mindkét kötet írása XV. sz.-i textualis formata Gothica, kilenc illetve nyolc szövegsorral az ötvonalas hangjegysorok alatt. Az első kötet dísztelen, a pirossal és kézzel kiemelt kezdőbetűkön kívül. A második kötetben lapszéldíszítés és iniciálé is található. BERKOVITS Ilona meghatározása szerint XV. sz.-i magyar munka valószínűleg PÁLÓCZY György esztergomi érsek idejében (1423–1439) készült.²

Az antifonárium részletes tartalmi leírását RADÓ Polikárp adja.³ Az első kötet 50 × 35 cm., a de tempore részt, a második kötet 48 × 35 cm, a de sanctis-t, azaz a szentek officiumait tartalmazza. Az antifonárium első kötete az ötvenedvasárnapi szöveggel kezdődik. A kötet elejéről hiányzik az adventtől ötvenedvasárnapiig terjedő rész. Az Akadémiai Könyvtár Kézirattára töredékgyűjteményének számos darabja KNAUZ Nándor hagyatékából került ki. Ezek közül a T 308 jelzésű töredékek egy XV. sz.-i antifonárium részei. Advent 3. vasárnapja utáni kedd, advent 4. vasárnapja, karácsony vigiliája, Szt. Tamás (dec. 29.), Gyümölcsoltó Boldogasszony (márc. 25.), és hetvenedvasárnapra vonatkozó antifónákat tartalmaz. A töredékek öt vonalas hangjegysorúak, piros, kék kezdőbetűkkel a szövegben. Eredeti nagyságukra a kivágás miatt csak következtetni lehet. 5 db. fél folió, 1 db. egész folió nagyságú illetve 24–24,5 × 32 cm és 50 × 31,3 cm. A töredékek hangjegysorai közti távolság, a hangjegysorok hosszúsága és száma, a hangjegyek formája (gót neumák) és az írása (textualis formata Gothica) azonos az esztergomi kódexével. A lapok nagysága közti minimális eltérésnek a kivágás az oka. Nemcsak a kezdőbetűk színe és rajzolata, hanem írásképe is ugyanazon kézre vall. Mind az esztergomi kódexben, mind a töredékek szövegében találunk vörös színnel írt részeket.

Mivel az esztergomi antifonárium szövege ötvenedvasárnappal kezdődik, a töredékek szövegei pedig az advent és hetvenedvasárnap közti időszakra vonatkoznak, a töredékek a szövegek alapján a kötet elejére illeszthetők, ahol a kivágásoknak látszik is a nyoma. A formai egyezések és a tartalmi kiegészítés lehetősége alapján a töredékeket az antifonárium részének tekintjük.

A kódex 1804-ben a Nagyszombatban levő esztergomi káptalan könyvtárában volt.⁴

¹ RADÓ Polikárp: *Esztergomi könyvtárak liturgikus kéziratai.* = *Pannonhalmi Főiskola Évkönyve* 1940–41. 116. l.

² BERKOVITS Ilona: *Főszékesegyházi Könyvtár = Magyarország Műemléki Topográfia*ja 1. köt. Esztergom. 292. l.

³ RADÓ Polikárp: I. m. 117. l.

⁴ BERKOVITS Ilona: I. m. 292. l.

Itt csonkították meg, és a töredékeket levéltári célra használták fel. A káptalan Esztergomba való visszaköltözésével mind a kódex, mind a levéltári anyag eredeti őrzési helyére került vissza. Knauz esztergomi érseki levéltárossága idején juthatott a kódextöredék birtokába. Az antifonárium még mindig tetemes hiányainak nagy része valószínűleg hasonló sorsra jutott.

KÖRMENDY KINGA

Egy magyar „praeceptor classicus” nyomtatványai Danckában. A mai Gdańsk városában, mint a korábbi századokban, a Rákóczi-szabadságharc idején is, számosan fordultak meg magyarok. Kuruc megbízottak, ügyvivők látogattak; 1711 után pedig emigráns kuruc nemesek telepedtek meg benne. Ezeknek az éveknek a történetét a kutatás eddig nem tárta föl tüzetesen. Nehezen is kutatható, mert a XVIII. század elején Danckában élt magyaroknak kevés ma is megtalálható nyoma maradt fenn. Erre vonatkozó forrásainkból, KRAY Jakab leveleiből, SZATHMÁRI KIRÁLY Ádám naplójegyzeteiből, RÁKÓCZI és a francia követ Danckából keltezett, SIENIAWSKA hercegnővel váltott (1711–1712) levelezéséből, s a fejedelemnek Lengyelország déli részein rekedt kuruc főemberekkel (BERCSÉNYI Miklós, FORGÁCH Simon, VAY Á.) folytatott korespondenciájából, valamint a francia földre ért RÁKÓCZI és a Danckában székelő Besenval, s az ide szorult VAY Ádám és RÁKÓCZI levelezéséből (1713–1715) kevés olyan támpontot meríthetünk, melyek levéltári források nyomaira vezetnének.

SZATHMÁRI naplójából csupán annyi deríthető ki, hogy RÁKÓCZI lakása, s talán egy ideig udvari marsalljái is, az ún. „felső hostáton”, a régi déli fekvésű elővárosban (stare przedmieście) lehetett. Itt telepedhettek meg a többi udvariak is, az eddig számbavettek közül TÖRÖK Zsigmond, KÉRY Ádám, FOGARASSY István, BENICZKY Gáspár, DÓSA Mihály s időnként KRUCSAY István is. VAY Ádám csak második danckai szállásának és az 1713 elejéig a városban élő MÁNYOKI Ádám kertés házának töredékes leírásával ismerhet meg bennünket, a helyrajz megjelölése nélkül. KRUCSAY 1717-ben is ott járt, s RÁKÓCZI teljhatalmú megbízottjaként a régi városházán bejegyeztette a jaroslávi birtokok eladásával kapcsolatos okmányokat. A naplóíró BENICZKY jelenlétéről ugyanebből az évből, s utoljára 1720 júniusából van hírünk. A marsall sekretariususa, DÓSA, még VAY életében hazatért Danckából. Amit előző kutatásaink során földérintettünk RÁKÓCZI társasági köréről, a *Rocznik Gdański* XXV. évfolyamában közöltük; ami pedig RÁKÓCZI udvari marsalljának és feleségének ZAY Annának kéziratos hagyatékából erre vonatkozólag megtudható, azt ESZE Tamás összegezte az elmúlt évben a vajai történeti ülésszakon.¹ Eddig nem volt rá adatunk, hogy a kuruc nemesek kapcsolatba kerültek volna ott élő, nem az emigrációhoz tartozó danckai magyarokkal.

Az 1719. január 31-én, a hatvanhárom éves korában elhunyt kuruc udvari marsall a „felső hostát”-tól nyugati irányba kissé távolabb, szintén a régi városfalon kívül eső, Szt. Erzsébetről elnevezett, korábban katolikus, ez időben a református egyházhoz tartozó Kościół Świątej Elżbiety kriptájában talált nyugovóra. Érdemes megjegyezni, hogy a templomban egyedül a VAY-család kriptája található. Hogy a magyarországi református rendek vezető férfiát itt befogadták, föltehetőleg a létrejött szorosabb kapcsolatból magyarázható. Halálakor „Danczkai keserves hoszszas bujdosásában” hú társa,

¹ ESZE Tamás: *Vay Ádám*. (Halálának 250. évfordulójára). = *A Vajai Vay Ádám Múzeum Évkönyve* 1969, 7–32. Vö. még HOPP L. *Pobyt Ferenca Rákóczeo II. w. Gdańsku*. = *Rocznik Gdański* 1966, XXV, 115–59.

„N.Tekéntetes, Nemzetes Vay Ádám Uram Árva özvegye Tsömeri Zay Anna” emelt neki egyszerű márvány síremléket a következő sírattal:

D. O. M. [Deo Omnipotenti Maximo]
 Hic situs est
 Spectabilis et generosus
 Dominus Adamus Vay de Vaja,
 Eques Ungarus insignis,
 Virtute, prudentia, pietate, zelo
 in paucissimis eminens;
 Cui, de patria optime merenti,
 Fortunae mortalium arbiter
 pro patria exilium, in exilio
 Patriam dedit.

A Kościół Św. Elżbiety kriptájában pihentek porai 1906-ig, amikor hazahozták szülőfalujába. A márványtábla helyére pontos másolatot tettek,² s a sírat azóta a vajai református templomban és Gdańskban hirdeti:

Inde, cum in natali solo
 Vitam ad votum agere non posset:
 in peregrino supra votum
 tranquille, placide, beate exegit,
 Anno MDCCXIX 31 January,
 Aetatis LXIII. Exily VIII.

A közös kriptán a korábban, 16 éves korában elhalt VAY Júlia halálát is megörököltette a sírkő:

Hic filiae suae Juliae Anno
 Aetatis XVI
 Anta quadriennium denatae.

S így fejeződik be a sírat

Cineribus suo apponens,
 Perenne suis reliquit desiderium
 Liberis et conjugi moestae,
 Quae marito optimo

H. M. P. [Hoc Monumentum Posuit]

Régebben volt olyan nézet, hogy a sírat valamelyik danekai egyházi férfiú vagy egyik kuruc udvari ember műve lehetett, s szövege bizonyára a művelt özvegy közreműködésével készült. A gdański Városi Könyvtár nyomtatványtárában végzett kutatásaink közben figyelmünk egy eddig ismeretlen — nem az emigráns kuruc nemesekhez tartozó — személyre terelődött.

Egy ívrétű két levélből álló régi nyomtatvány került a kezünkbe: *Vay Júlia Epitaphiuma*.³ A koldusbotra jutott Vay-család hazai előkelő nemesi rangjához illően, szokásos módon adta meg az ifjúkorában meghalt Júliának a végtisztességet. A temetés

² Mindkét síratot magunk is megvizsgáltuk; l. még THALY Kálmán: *Vay Ádám síremléke . . . = Századok*. 1874, 430. l. FORSTER Gyula: *Rákóczinak és bujdosó társainak síremléket*. Bp. 1913, 35. l.

³ EPITAPHIUM . . . Biblioteka Gdańska PAN Jelzet: Ma 3986. 2° adl 296. A könyvtári kutatásokhoz nyújtott szíves segítségét ezúton köszönöm meg Janina DES LOGES és Zbigniew NOWAK kollégáknak.

napja is pontosan föl van tüntetve: 1716. április 14. Az ékesszóloán retorikus pátossal megírt (fényképmásolatban itt közölt) Epitaphium a nyomtatvány jelzése szerint: „*Ab Andrea Hadmaschi, Gymn. Gedan. Operario.*” (1716), azaz HAGYMÁSI András, a danckai gimnázium „munkatársa” (operarius) által íratott. Ki volt ez a HAGYMÁSI és milyen kapcsolatban állott a VAY családdal?

Az Epitaphium szövege ebből alig árul el valamit. Annyi kikövetkeztethető, hogy a szerző megismerte az egykor magas udvari („S.P.T.R. Supremus Aulae Mareschallus et Consiliarius Intimus”) tisztséget betöltő rangos református nemes és családja történetét. VAY feleségének családfáját egészen BÁTHORY Erzsébetig visszavezeti. Vizontagságos éle-tükről megemlékezve írja, hogy Júlia alig tízéves korában („Vix decennem è Patriae solo exulem . . .”) hagyta el hazáját, és szülei mélységes fájdmalmára öt évig tartó száműzetés után („Quia Animum qvinqvenni Exilio afflictum . . .”) Danckában ragadta el a halál. Lehetséges, hogy a danckai gimnáziumban tanárkodó HAGYMÁSI maga is egyházi tisztséget viselt, s így került közelebbi összeköttetésbe a VAY családdal. Ez azonban nem biztos; a danckai gimnázium világias szelleme akkor már hagyományosnak mondható. Nincs kizárva, hogy HAGYMÁSIval iratta meg a három év múltán özvegyen maradt ZAY Anna VAY Ádám síriratát is, hiszen ő, mint alább bizonyosodik, akkor is Danckában tevékenykedett. Ezek után keresni kezdtük a marsall epitaphiumát, de róla, VAY emlékeztére nyomtatott epitaphiumot hosszas kutatás után sem találtunk. Arra gondolhatunk, hogy a tönk szélére jutott család anyagi helyzete következtében már nem jutott a nyomtatás költségeire, s megelégedtek a szintén költséges márványtábla elhelyezésével.


Az ily módon megkezdett kutatás közben HAGYMÁSI Andrásról egyéb, az előbbivel azonos formátumú és hasonló terjedelmű alkalmi nyomtatványok kerültek elő. Ezekből megállapítható, hogy kb. 1690 óta Danckában élt, s még 1720-ban is előfordult neve az aprónyomtatványok vaskos kötetében.

Első két köszöntő iratában egyszerűen így tünteti föl nevét: „*Andreas Hadmaschi, Pannonius*”. Az egyik tiszteletnyilvánítás Johannes Ernest Schmieden polgármesteri hivatalának elfoglalásakor (1692) került ki a sajtó alól;⁴ a másik M. Christian SAHM (Sahmius) tudós matematikusnak a „híres” danckai gimnáziumba történt tanári kinevezésekor (1701) készült.⁵ Rokon jellegű nyomtatványán, Andreas BROCKMANN „consul” előmenetelén örvendező gratulációjában,⁶ 1704-ben már így szerepel: „*Ab Andrea Had-*

⁴ HONOR magno labori debitus, quem acquissima Themis Ore et consensu Trium Ordinum unanimi, VIRO MAGNIFICO, GENEROSO atque, AMPLISSIMO DN. JOANNI ERNESTO SCHMIEDEN, Inclytae Reipublicae Gedanensis Praeconsuli longè dignissimo, publica Praesidis munia obeunda capessenti, dietavit, et Musà incultà, Minervà rudì, sed Animò promptò, Annò, quò VIVE Deo, Patriae, feLIXtVM VIVE NepotI, Nestoreos annos hàC In Vrbe VIRE! die 14. Mart. Geminò Anagrammate commentatus est, Andreas Hadmaschi, Pannonius. GEDANI, Typis JOHANNIS ZAGHARIAE STOLLII, ATHEN. TYPOGR. — BiblGd PAN Jelzete: Oe 34. 2^o 259. [1692] — A nyomtatványon ceruzabefrással: 1700.

⁵ URANIE Praemia cultoribus suis dispensans, in solenni Introductionis Actu, VIRI PRAECLARISSIMI, NOBILISSIMI atque DOCTISSIMI DN. M. CHRISTIANI SAHMII, IN CELEBERRIMO GEDANENSIVM ATHENAE, PROFESSORIS MATHESIOS PUBLICI ORDIN. DESIGNATI, rudi pincillò, pectore candidò, animò promptò, TRIADE ANAGRAMMATICA, delianeata, ab ANDREA HAGYMASCHI Pannonio, Anno quò, SahMIVs IngenVos eXCVLtVs prenDit honores, qVos honorata VIRIs erogat UranIe. Die VI. Octobris. GEDANI, Typis JOHANNIS — ZAGHARIAE STOLLII. — BiblGd PAN: Oe 34. 2^o 216. [1701] — A nyomtatványon ceruzával beírva: 1699. Egy másik példány: Od 17387. 2^o 39.

⁶ TETRACTYS CURIAE, cùm VIR MAGNIFICUS AMPLISSIMUS atque CONSULTISSIMUS DN. ANDREAS BROCKMANN, INCLYTAE HUIJUS CIVITATIS GEDAMENSIS, HACTENUS CONSUL LONGE DIGNISSIMUS, DIVINO humano-


IA VIATOR,
 Lege, Luge, Mirare,
 Sub hoc Lapide manulabent oss
JULIÆ WAY,
 Virgine Florentissima,
 E Nobilitatibus Procerum Hungariae Sic matibus orta. (a)
 Cujus vitæ Florem, in ipso statu Floræ,
 Invigila Parcaram Mæscuif,
 Ut manufectores fructus Cælo, non Terræ ferret.
LUGE VIATOR,
 Vix decennam è Patriæ solo Exulcem,
 Non ob emittitatem vitæ,
 Sed ob Cælestis veritatis Amorem,
 Dum Christo placere studuit, diffidit Mûndo.
 At quam Mundus Patria exortem fecit,
 Christus locit Patriæ coal-tus Compotem.
 O Chrem tellectam terque quaterque beatam!
 Cui pro terrelli, contigit Aula Poss.
MIRARE LECTOR,
 Miraculum in vitæ & morte JULIÆ
 Quo die nata, eo densata est.
 Die Solis primam Lucem in mundo vidit,
 Die Solis Christo religentes, Lucem Aternam in Cælo accepit.
 Optime mortuus qui cum Christo resurgente moritur:
 Quia Mors Christi, vitæ hostis salus.
Relacione Domini, Populi Libertatis à Morte.
 Admirato JULIÆ beato & vitæ Exitu,
 Mirare etiam presantissimas animi Dotis,
 Columbina in hac emicuit simplicitas,
 Sed juncta serpentine Prudentiæ,
 Placebat omnibus, invidetab nemini:
 Affabilis erat cunctis, paucis familiaris.
 Amabatut ab omnibus.
Quia omnes Amores & Venustates in JULIAM effudit DEUS.
 Singula Corporis partes, singularibus radiabant Encomiis:
 Virgineum Caput, Prudentia Virili:
 Pectus pictæ Angelica:
 Animus Continentia vetè virginica.

Tam

EPITAPHIUM
 PIIS MANIBUS,
 ILLUSTRIS AC GENEROSÆ
 VIRGINIS
JULIÆ WAY,
 ILLUSTRISSIMÆ DOMINI
DN. ADAMI WAY
 de WAVA,
 S. P. T. R. SUPREMI AULÆ MARESCHALLI
 ET CONSILIARII INTIMI,
 FILIÆ DENARÆ,
 IN TEMPLIO ELISABETHANO GEDANI
 A. O. R. MDCCXXVI,
 DIE XIV. APRILIS SEPULTÆ,
 ERRECTUM

ANDREA HADMASCHI,
 GYM. GEDAN. OPERARIO.
 Typis JOHANNIS ZACHARIÆ STOLLII.

296

maschi, Athenaei Gedan. Praecept. Classico". Két év múlva, Johannes Joachimus REUS (Reusius) a keleti nyelvek érdemes tanárának gimnáziumi megbízatásakor kiadott üdvözlő írásán⁷ szintén „*Ab Andrea Hadmaschi, Gymnasii Gedan, Praeceptore Classico*” (1706) áll. Ebben a minőségben köszönti Johannes ZABANIUS tanártársát rektori (Scholae Johanaeae) kinevezése alkalmából. „Vixit mecum non ut Collega, sed Frater” — írja életrajzi érdekű soraiban,⁸ s amannak erényeit dicsérve már nyolc évi közös szolgálatukról beszél:

„Dexteritatem in docendo nostri Johannis,
Quam in illustri nostro Athenaeo una mecum
per octo ferè annos exercuit,
Nemo culpabit, nisi forte culpandus.” (1710)

Így írja alá szerencsekívánatait kifejezve M. Michael STOBÆUS, neves-tudós férfiúnak, a keleti nyelvek új gimnáziumi tanárának ünnepélyes beiktatásakor (1711) is.⁹

HAGYMÁSI tehát már több mint egy évtizede működött „praeceptor”-ként Dancában, amikor RÁKÓCZI és kísérete a városba érkezett. Arról nincs tudomásunk, hogy már ekkor (1711–1712) érintkezésbe került volna a bujdosó kuruc udvari nemesekkel, bár a VAY családdhoz fűződő kapcsolatából erre is következtethetnénk.

A következő évtizedben HAGYMÁSI továbbra is tevékenyen részt vett nevezetes városi személyiségek és gimnáziumi tanárok felköszöntésének nyilvános ünnepi aktusai-

que Consilio, AD Supremum Dignitatis gradum eveheretur, atque ita QUARTUM Curiae fulcrum, pro sustentanda Civium salute, felicissimè Constitueretur, Faustae Gratulationis causa, testandique obsequii ergo, humillimo conatu dalineata A. O. R. MDCCIV. die 13. Martii. ab ANDREA HADMASCHI, Athenaei Gedan. Praecept. Classico. GEDANI. TYPIS J. Z. STOLLII. ATHEN. TYPOGR. — BGd PAN: Ma 3986. 2°33- [1704] BROCKMANN szenátor arcképét megfestette (a Mányoki által megörökített) J. B. HOFFMANN dancái arcképfestő, de képe csak M. BERNIGEROTH lipcei ötvös rézmetszetében maradt fenn. (LÁZÁR Béla: *Mányoki Adám*. Bp. 1933, 41.) MÁNYOKI HOFFMANN képe M. DEISCH dancái ötvös metszetében ismert. BGd PAN Z 4078. sz.

⁷ BRABEUM VIRTUTIS MERITAE, quo AMPLISSIMUS atque CONSULTISSIMUS SENATUS, VIRUM EXCELLENTEM atque OMNI GENERE VIRTUTIS ET ERUDITIONIS EXCULTISSIMUM JOHANNEM JOACHIMUM REUSIUM, EXHIBITIONE PROFESSIONIS LINGVARUM ORIENTALIUM in ILLUSTRATI AETHENAEO GEDANENSI GONDECORARE VOLUIT, DELINEATUM ab ANDREA HADMASCHI, Gymnasii Gedan. Praeceptore Classico, A. O. R. MDCCVI. IPSO PROMOTIONIS die IV. Novembr. GEDANI. Typis JOHANNIS ZAGHARIAE STOLLII, ATHEN. TYPOGR. BGd PAN : Ma 3982. 2°26. [1706] — Más példányok: Od 17387. 2° 60. Oe 34. 2° 207.

⁸ IDEA VIRTUTUM JOHANNAEA, VITA et MORIBUS CLARISSIMI atque; DOCTISSIMI DOMINI JOHANNIS ZABANI, SCHOLAE JOHANNAEAEE RECTORIS DESIGNATI, EXPRESSA, et in IPSO SOLENNI INTRODUCTIONIS ACTU, DIE X. JULII, A. O. R. MDCCX. AB ANDREA HADMASCHI, GYMNASII PRAECEPTORE CLASSICO, DELINEATA. GEDANI. TYPIS JOHANNIS ZACHARIAE STOLLII, ATHENAEI TYPOGRAPHI. — BGd. PAN : Ma 3986. 2° 34. [1710]

⁹ CLAVIS SCIENTIAE, qua AMPLISSIMUS atque CONSULTISSIMUS SENATUS, VIRO EXCELLENTISSIMO, atque OMNI GENERE VIRTUTIS et ERUDITIONIS EXCULTISSIMO M. MICHAELI STOBÆO, in CELEBERRIMO GEDANENSI AETHENAEO ORIENTALIUM LINGVARUM PROFESSORI DESIGNATO, SCRIPTORUM SACRORUM et PROFANORUM RESERANDI et INTERPRETANDI FACULTATEM CONCESSIT, in IPSO SOLENNI INTRODUCTIONIS ACTU A.O.P.C.R. MDCCXI. Die XVI. Julii, RUDI PENICILLO ANIMO PROMPTO DELINEATA ab ANDREA HADMASCHIO, GYMNASII PRAECEPTORE CLASSICO. GEDANI, Excudit JOHANNES ZACHARIAS STOLLIIUS, ATHENAEI TYPOGRAPHUS. BGd PAN : Ma 3982. 2° 27. [1711] Vö. Jan REYCHMAN: *Katedra języków orientalnych Gd. Gimn. Akademickiego* (1584–1810) = *Szkice z dziejów* ... 1969. 105.

Tam felicissima Memoriae Insignisque Capiteque,
 Ut Memoriam Affertam in
 Ingenio Fabrilium,
 Calitate Lucretianam,
 Constantia Peritiam,
 Fidelitatem Eudoxiam,
 Pietate Marcellam Romanam,
 Si non superavit, certe aequavit
 Tres Charitas in pectore JULIAE, sibi delegerat Domicilium;
 Quis talibus Hospitiis, tale aliquando viseretur Hospitium;
 Nec sic Virgineo cordis Hospitio delinquerent Charites,
 Ut cum sanguine in omne corpus non diffunderent suas Dotes.
 Elucebat illarum radiorum fuls,
 E vultu JULIAE amabilis Modestia;
 Ex oculis intererat Castitas;
 Ex ore veracunda Paritudo;
 Ex cunctis Actibus
 Integritas vitæ,
 Virtus Motum,
 Et eminentia omnium virtutum.
 O decus! O Amor ingens! Deliciae Parentum!
 Virginei fetus gortia magna sui!
 Hæ Virginitas omnia, non nisi gratissima esse potuit Parentibus.
 Ricardo Mater dulcissima JULIAM in Oculis,
 Imo in Corde semper circumferbat.
 In omnibus Exercentis sexui foemineo necessariis,
 Ita excolita erat,
 Ut quicquid ingeniosi, vel artificiosi videret,
 Id manibus suis ad stuporem usque efformaret.
 Lingvas exordia fœni spatio rari felicitate didicerat,
 Ut nativæ illæ non peregrinæ, crederet.
 In deliciis Parentum semper habita est;
 Quia Animam quinquaginti Exilio afflictum,
 Senio jam debilitatum,
 Citharæ dulcissimo modulamine
 Lenire & levare solebat.
 Hinc illa lachrymæ! Hinc gemitus & Vulnera Cordis!
 Cecidit cum JULIA unica Voluptas Matris;
 Evanuit oblectatio oculorum,
 Solatium Cordis,
 Deliciaeque Parentis.

Veran

Vocem cui nasci consuevit, di restar mori
 Nec matris JULIAM in ipso matris flore cœsivam;
 Quem Deus diligit, mortuus adolescentem,
 In immatura ætate, manura Cœlo judicata est:

Nec mori prius potuit,
 Donec Christus perripuit Mortis cancellis
 Ex sepulchro resurgeret.
 O Felicitatem ineffabilem!

Salvator è sepulchro Terræ,
 JULIA è sepulchro Corporis,
 Eadem die & hora emigrant.
 O beatam JULIAM!

Quæ cum JESU resurgente vivere hæc desit,
 Ut cum JESU æternam in Cœlo vivere possit,
 Postquam in Terris vixit Soles XVI.
 Lunas VII, Lucet XVIII.

ABI VIATOR,
 Et JULIAM denotam ita luce,

Ne hoc Epitaphium uberioribus lacrimis profusa
 Delatæ,
 Aut Manes Tibi obnoxias reddas.

(*) Nota est Julia, Mater Illust. ADRIANI VI. et. duo filii: Francus Archiepiscopus de Cræ, Marus Comes de; Barones duob. 29 filii: Anna Christiana Bragg, Prævota Comitæ Bisk. Hannover; Altona Comes Catharina Veldausi; Altona via Comit. Elisabethæ Holstey.



ban. De elbúcsúztatásukon is jelen volt. 1712-ben Joachim HOPPE gimnáziumi tanár, majd danekai polgármester halálának emlékére adta ki újabb munkáját: „*Opera Andreae Hadmaschii, Athenaei Gedanensis Operarii*” aláírással.¹⁰ Két esztendő múlva Elie Gottlieb SARTORIUS, a szabad művészetek tanárának elhunytá alkalmából¹¹ újra az előzőleg többször használt paeceptori megnevezéssel él: „Monumentum . . . *Ab Andrea Hadmaschio, Athenaei Praeceptore*” (1714). Ugyanebből az évből való egy csaknem száz oldalas anyaggyűjteménye,¹² az ilymódon megörökített danekai magistrátus, a szenátus tagjairól, konzulok, ülnökök és titkárok stb. neveiből: „*Exstructa ab Andrea Hadmaschio, Athenaei Operario*”. A kétféle rokon jelentésű megjelölést 1712 és 1716 között felváltva alkalmazza. Joachim WEICHMANN, teológiai doktor előléptetésekor¹³ közelebbi foglalkozási körét is feltünteti: „*Andreas Hadmaschius, Athenaei III. Classis P. Praeceptor*” (1716), ahol a P. valószínűleg a Publicus és nem a Pastor rövidítése. Ebből az évből való Epitaphiuma VAY Júliáról. Ezen, továbbá utolsó két nyomtatványján egyformán a *Gymn. Gedan. Operario*” szerzői aláírás fordul elő. Az 1717-ben írott Apollo ad Musas . . . a lipcsei Johann Georg ABICHT professzort, „Hactenus in celeberrima Academia Lipsiensis Orientalium LL.Professor publicus”-t halmozza el szerencsekívánataival gimnáziumi rektori méltóságra történt emelések.¹⁴ Végül 1720. márciusában az újonnan megválasz-

¹⁰ MONUMENTUM quod VIRO PER-MAGNIFICO Atque AMPLISSIMO, DOMINO JOACHIMO HOPPIO, PRAE-CONSULI GEDANENSI MERITISSIMO, CIVIUM PIETAS Posuit, FABRICATUM OPERA ANDREAE HADMASCHII, ATHENAEI GEDANENSIS OPERARII. GEDANI. Typis JOHANNIS ZACHARIAE STOLLII SENATUS et ATHENAEI. — TYPOGRAPHI. BGd PAN: Ma 398.2 2^o 141. [1712] A jeles közéleti férfinak a könyvtári gyűjteményben (BGd PAN: Z I 4080 jelzet alatt) megtalálható egy 1701-ből való fejszobra: „Hoppe Joachim, Professor am Gymn. später Bürgermeister, 1656—1712.”

¹¹ MONUMENTUM PIIS MANIBUS, NOBILISSIMI atque FLORENTISSIMI JUVENIS, ELIAE GOTTLIEB SARTORII in CELEBERRIMO GEDAN. ATHENAEO LIBERALIUM ARTIUM STUDIOSI SOLERTISSIMI POSITUM A.O.R. MDCCXIV. DIE VII. SEPTEMB. AB ANDREA HADMASCHIO, ATHENAEI PRAECEPTORE. GEDANI, Typis . . . l. előbb. BGd PAN : Ma 3984. 2^o 216. [1714]

¹² CURIA GEDANENSIS ANAGRAMMATICA, ex PERENNIBUS MAGNIFICI SENATUS, NOBILISSIMI DICASTERII et SECRETARIORUM NOMINIBUS. A.O.R. MDCCXIV. die 14. Mart. EXSTRUCTA ab ANDREA HADMASCHIO, ATHENAEI OPERARIO. BGd PAN : NI 25. 8^o 2. [1714] Az ezt tartalmazó gyűjtemény címe: *Collectanea Polono-Prussica 1641—1717*. További példányok: Od 24807. 8^o. Úph. o. 1367. 6 és 4817. 8^o, 47 levél, 94 old. terjedelemben.

¹³ ENCOMIUM ONOMASTICUM, Quo VIRUM SVMME REVERENDVM ac EXCELLENTISS. DN. JOACHIMUM WEICKMANNVM, SS.THEOL. DOCTOREM CELEBERRIMUM, VENERABILIS MINISTERII SENIOREM DIGNISSIMUM, et ad D.Mariae AEADEM PASTOREM PRIMARIUM MERITISSIMUM, IPSO DIE NOMINI SACRO, DIE IX. XBRIS. A.O.R. MDCCXVI, cum OMNIGENAE felicitatis appreciatione, ORNARE DEBUI, ANDREAS HADMASCHIUS, Athenaei III. Classis P. Praeceptor. GEDANI, TYPIS ISRAELIS MULLERI. BGd PAN ; Ma 3985. 2^o 30. [1716]

¹⁴ APOLLO AD MUSAS, ID EST SOLENNIS APPLAUSUS IN SOLENNI INTRODUCTIONIS ACTU, cum a MAGNIFICO atque AMPLISSIMO MAGISTRATU, VIR SUMME REVERENDUS atque EXCELLENTISSIMUS DOMINUS JOHAN. GEORGIIUS ABICHT. SS.THEOL. DOCTOR, EJUSDEMQUE P. PUBL. ut et ad SS. TRINITATIS EADEM PASTOR VIGILANTISSIMUS, in CELEBERRIMO GEDANENSIVM ATHANAEO RECTORATUS DIFNITATEM OBLATAM CAPESSERET, ANNO quo ad MUSAS ABICHT VenIT APOLLO SVAS, Die XXIII Septembris, ANIMO PROMPTO EXHIBITUS, AB ANDREA HADMASCHIO, GYMNASIO GEDAN. OPERARIO. GEDANI, TYPIS JOHANNIS ZACHARIAE STOLLII. BGd PAN: Ma 3986. 2^o 35 [1717]

tott Johann Gottfried v. DISSELDORFF nevű polgármesternek írja *Solennis Applausus*át.¹⁵

Íme HAGYMÁSI András kiterelvényesedő alkalmi írói közéleti munkássága, közkedvelt, ünnepélyes barokk műfajával, antikizáló frazeológiájával, iskolázott, rutinos latin retorikájával. Szerzői működése szorosan összekapcsolódott gimnáziumi oktató tevékenységével. Személyéről, életéről alig tudunk meg többet. Csupán egyetlen rá vonatkozó levéltári adatot találtunk 1713-ból, mely szerint „Ephraim Petroselini und Andreas Hadmaschi” gyámok jelentik, hogy Michael PETROSELINUS, Johannes PETROSELINUS prédikátor fia feletti gyámkodásuk 23 esztendejében minden rendben volt.¹⁶ Megemlítendő, hogy PETROSELINUS a forrás szerint a „stare przedmieście”-ben található, a XV. században gótikus stílusban épült Péter és Pál (Kościół Św. Piotra i Pawła) templomban végezte egyházi szolgálatait.

Még két magyar vonatkozású levéltári adat érdemel említést. A Kościół Św. Elżbiety „communicantes” névjegyzékében 1715 július 1-én, egy „Ungarus” kommunikálással találkozunk; szeptember 15-én pedig lehet hogy ugyanazzal, „Paulus Serani Nobilis Hungarus” névvel. Mindkét esetben listavégi utolsó névként szerepelnek a két-hetenként, vasárnap készült jegyzékben.¹⁷

HAGYMÁSI András feltűnése a danckai gimnáziumban nem meglepő, hiszen ez az iskola, a toruni gimnáziummal együtt a XVI. század óta egyik erősen látogatott tanulóhelye volt a magyarországi protestáns diákoknak. A levéltárban ma is őrzött gimnáziumi *Catalogus discipulorum* 1585-től 1769-ig kb. százhusz magyarországi tanuló nevét tünteti föl. Tanulóságos volna mindkét intézmény XVIII. századi történetének magyar szempontú feldolgozása. Mert a tanulókon kívül magyarországi filológusok, tanítók is szép számmal tevékenykedtek a „gymnasium illustre” vagy ahogy HAGYMÁSI is nevezi, az „Athenaeum Gedanense” osztályaiiban. Éppen a XVIII. század elejéről ismerjük az eperjesi születésű Jan Fryderyk SARTORIUS (SZABÓ) kálvinista filológus nevét. SARTORIUS SZABÓ J. Frigyes (1656–1729) wittenbergi, tübingiai és lipcsei tanulmányai után először a toruni gimnáziumban (1682) tanított, majd 1699-ben az elblagi gimnázium rektora lett, s végül 1704-től haláláig a danckai gimnáziumban volt az ékesszólás tanára. Egy másik, GAMIUS Dániel (–1716), THÖKÖLY Imre egykori prédikátorának fia, szintén Danckában tanított, s kiadott egy poliglott munkát is, a Flores trilingues (1702) c. latin, német és lengyel

¹⁵ SOLENNIS APPLAUSUS, in SOLENNI ELECTIONIS DIE, quo PERMAGNIFICUS, CONSULTISSIMUS atque AMPLISSIMUS DOMINUS JOHANNES GOTTFRIEDEUS à DISSELDORFF, CONSUL REIP. GEDANENSIS DIGNISSIMUS, J. U. DOCTOR ac COMES PALATINUS, DIVINA PRAEVIDENTE PROVIDENTIA, DEO HOMINIBUSQUE PLAUDENTIBUS, PRAE-CONSULAREM DIGNITATEM A.O.R. MDCCXX. Die XIV. MARTII SUBMISSO ANIMI AFFECTU EXHABITUS ab ANDREA HADMASCHIO, GYMN. GEDAN. OPERARIO. GEDANI, TYPIS STOLLIANIS. — BGd PAN: Ma 3984. 2^o 48. [1720]

¹⁶ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Gdańsku: Archiwum Starego Miasta Gdańska, sygn. 300,43/nr 111, s. 279. 20. Marty Anno 1713. Rechtstadt. Schöffenchuch 1712–13 Schöffengericht. A 300,43/nr 110, 112–117. köteteket (1711–1719) is átnéztük.

¹⁷ WAP w Gdańsku: Kościół N.M.P.Gd. Sygn 78²⁹/13. Communicantes 1684–1730. Kościół Św. Elżbiety-St. Elisabethkirche, s 527: „Ungarus” (1 July 1715), s 530: „Paulus Serani Nobilis Hungarus” (15 Sept. 1715). Dr. Józef RUMIŃSKI levéltáros sok segítségével itt is köszönetet mondok. A további átvizsgált kötegek: Sygn. 78²⁵/353. Marien Todtenbuch 1671–1788. Sygn. 78²⁵/350. Todten Buch 1694–1754 és 1671–1730. — Supliki i listy malarzy 1640–1759. Sygn. 300,36/63. — Gymnasium Academicum, Professoren und Lehrer am Gymnasio Gedan. 1590–1796. Sygn. 300,42/nr 156; valamint Einzelne Professoren und Lehrer des Gymnasiums (ABC rendben) Sygn. 300,42/nr 157; Szkoły Gdańskie, Schreiben auswärtiger Gelehrten und Professoren... 1600–1788. Sygn. 300,42/nr 307. — Hospital ad S. Elisabetham et S.Spiritum-Szpital Gdańskiego Ś.Elżbiety i Ś.Ducha. Sygn. 300,41/nr 22. Ezekből magyar vonatkozású adat nem került elő, HAGYMÁSIRÓL sem.

nyelvű közmondás és szólásgyűjteményt.¹⁸ A magyarországi tanárok jelenléte bizonyára ösztönzőleg hatott olyan kiadványok megjelenésére, mint a *Lemnata quaedam ex historia Hungariae* (1712), melyet Jan REYCHMAN idézett tanulmánya szerint Piotr Jaenichen (1679–1739), a gimnázium rektora adott ki.

A lengyelországi Rákóczi-emigráció, a danekai emigráns-telep történetének föltárása ilymódon művelődéstörténeti feladattá szélesül, s a kapcsolattörténeti kutatás új eredményekkel gazdagodhat a lengyel könyvtárak és levéltárak átbúvárlása közben.

HOPP LAJOS

Teleki Jankó könyvtára. TELEKI Mihály kővári főkapitányt, APAFI fejedelem mindenható tanácsosát, a fejedelemasszony unokatestvérét nemcsak az államügyekben adott tanácsaiban vezette józan megfontoltság, hanem tervszerűségét családjával szemben tanúsított magatartásában, gyermekei nevelésében is mindenkor megtalálhatjuk.

Fiaival kapcsolatos terveiben leányai nevelésétől egészen eltérő szempontokat különböztethetünk meg; legidősebb fiát, Jankót, is már kicsi korában eljegyezte a komoly életnek. A három esztendősnél alig idősebb gyermek 1667 január 10-én Sorostélyről íratott levelében magát már „Teleki Katona János”-nak nevezte és nem csupán játékos kedvből, de annak is tartotta. Komolyan vett feladataképpen arról számolt be apjának: „Itthon, Uram, én valóban jól vigyázok, az lovakra nagy gondom vagyon; mostan az lovak mind jól vannak . . . Az ebek is jól vannak.”¹ A gyermek rendszeres taníttatását valószínűleg odahaza kezdte meg. Itthon oktatták a vallástan elemein kívül az írásra, olvasásra és valamelyes számolásra, tehát a vulgáris iskola tantárgyaira. Erre vall TELEKI sógorának, BÁNFFI Dénesnek 1671. február 17-én Bonczidáról keltezett levele. Ebben tudatta TELEKIT, hogy küldi a gyermeknek a könyvet. „Szerencsésen tanuljon Jankó uram belőle.” Ez a könyv lihetőleg az idősebbecske BÁNFFI Gyurkóé volt, most azonban már nem lévén reá szüksége, ezért juttathatta el unokatestvéréhez. Egy héttel későbben Barláról küldött levelében izente BÁNFFI: „Gyurkó most nem írhatott az öccsének, mert nem oly promptus, mint Jankó. Szemben jutván, rámlára kell őket húzni. Valóban pirulva olvassa György uram is az linea nélkül való írását Jankónak.”² E sorok különben azt is bizonyítják, hogy Jankónak már több év óta kellett gyakorolnia az írás mesterességét.

TELEKI fiában igyekezett pótolni azt, amit neki az általános iskolai ismeretekben nem volt lehetősége olyan mértékben elsajátítania, mint amennyire óhajtott volna, sorsa ugyanis a fehérvári iskolából egyenesen RÁKÓCZI fejedelem udvarába nemesi szolgálatra szólította.³ Képzettségének hiányosságát önmaga bizonyítja 1669. május 26-án Eperjesen keltezett levelében: „Mivel az itt való doctor írása déakul lévén, jól nem értem, ő vele (t. i. GÖRGEIVEL) olvastatom meg”.⁴ Éppen ezért TELEKI Jankó nyilvános oktatását is már jó korán, valószínűleg a kollégium alsó tagozatának elejétől kezdve kezdte meg. Először a kolozsvári kollégiumba járatta. Erre utal a TELEKI udvarában vezetett „Diá-

¹⁸ Ld. Jan REYCHMAN: *Katedra języków orientalnych Gdańskiego Gimnazjum Akademickiego*. I. m. 101–102. A danekai-magyar kapcsolatokra vonatkozó régebbi szakirodalomra ezúttal nem utalunk. REYCHMAN számos, az utóbbi évtizedekben megjelent, a gimnázium történetével kapcsolatos cikket idéz, többet a *Rocznik Gdański* évfolyamaiból. Említésre méltó az iskola 400 éves fennállására készült kiadvány: *Gdańskie Gimnazjum Akademickie*. Księga pamiątkowa dla uczczenia czterechsetnej rocznicy założenia Gimnazjum Gdańskiego. Gdynia 1958.

¹ *Teleki Mihály levelezése*. Szerkesztette GERGELY Sámuel. IV, 2.

² I. h. V, 469. 471.

³ TELEKI Géza: *Teleki Mihály anyja*. = *Századok*. 1904. 503. 1.

⁴ TELEKI M. *levelezése*. IV, 490.

rium” bejegyzése.⁵ 1675. október 18-án „Jeött ki Colosuarról az Urfi, Banfi Georgy ur[am] eő Na(gysá)gual és Pataki Ur[am]jekka(l),” vagyis a professzorokkal, s talán Berekszászi Mihállyal, a „Classis Syntactica” praeceptorával,⁶ aki ekkor taníthatta Jankó „Urfi”-t. Ezt különben még az a körülmény is sejteti, hogy Jankó ekkor 12 esztendő volt, rendszeres oktatását tehát mintegy 6 évvel megelőzőleg már meg kellett kezdenie s minthogy BÁNFFI, aki ekkor Kolozsmegye főispánja és a kolozsvári vár főkapitánya volt, fiát Kolozsvárott taníttatta, mi sem természetesebb, hogy az unokaöcs is a volt udvari pap: Pataki professzor felügyelete alá adatott. Nem sokkal ezután azonban iskolát cseréltek vele: 1675. november 28-án „Adták az Enyedi Collegiumb[an] tanulni az Urfi eő k(e)g(ye)lmet. Praeceptora Eolyvesi Balas ur[am].” Ez az osztálytanító PÁPAI PÁRIZ Ferencnek Enyeden 1664-ben tanuló társa volt a poétika osztályban,⁷ tehát 1649-ben születhetett s ilyenképpen Teleki Jankó melletti tanítóskodása idején 26 esztendő lehetett.

Pontosan ebből az időből maradt reánk CICERONAK 1571-ben Leydaban kiadott *De officiis* című kötete. E példány második lapjára írt bejegyzés szerint: „Spectabili ac Generoso Adolescentulo Johanni Teleki, discipulo suo gratissimo offert Basilius Ölvesi mpr”.⁸ Tehát ez az ajándékba kapott könyv is bizonyítja, hogy Jankó ekkor a kollégiumi klasszisos valamelyik utolsó évfolyamába járhatott. Megállapítanom ugyan nem sikerült, de valószínűleg a Poetica osztály tantárgyai közé tartozott CICERO megnevezett munkájának taglalása.⁹ Csak ez az egyetlen mű, amelyet a tizenhárom—tizennégy esztendő TELEKI Jankó ekkori könyvtárocskájából ismerünk, bizonyos azonban, hogy többi tankönyvét s közöttük különösen a latin auctorokat továbbra is megőrizte. Adatsorunk hiányosságát pótlandó, ide iktatom a Jankóval egykorú iskolatársa könyvtárocskájának 1674. évbéli jegyzékét.

Az 1671-i marosvásárhelyi zsinaton hirtelen halállal elhunyt váradi CSENGERI István enyedi pap és esperes árváinak sorsát TELEKI Mihály pártfogása fogta fel. A róluk történt gondoskodás a Diárium nem egy bejegyzésében feltalálható. 1674. január 20-án így soroltattak fel a Kolozsvárt tanuló „Csengeri Istoknak könyvei: Grammatica. — Cicero.¹⁰ — Görög Testamentu[m]. — Deak Testamentu[m]. — Dictionarium. — Gheöresös bot.¹¹ — Psalteriu[m]. — Catechismus. — Janua. — Terentius.¹² — Lucidarius Poéticus. — Két iratlan könyv. — Ezeken kívül is van(nak) nagy óregh könyv(ek) nállok, kik[ne]k neuget nem tudták.” Hasonlóképpen a körülbelül három esztendővel ifjabb öccse, „Ephraim könyvei (pedig:) Rudimenta. — Grammatica. — Colloquium.” A névszerint felsoroltak — az egyetlen „Göresös bot” kivételével — mind tankönyvek és segédkönyvek s ilyenképpen TELEKI Jankó tulajdonában is meg kellett lenniök. A Diárium 1676 novemb. ber 18-án ismét a CSENGERI fiúk könyveire vonatkozólag tartalmaz adatot: „Attak az

⁵ *Diarium a címeres postálkodásról Teleki Mihály kővári főkapitány udvarában 1674.* — 79. Kéziratot kötet a SZNM. kéziratárában volt. (Cikkemben, ahol kútfőt nem nevezek meg, ott mindenütt ez a forrás értendő!)

⁶ HERÉPEI János: *Adatok a RMK. I. és II. kötetéhez.* Kolozsvár, 1939. 9.

⁷ KONCZ József: *Pápai Páriz Ferenc naplója 1649.—1691.* — Irod. tört. Közl. 1892. 388.

⁸ A kolozsvári ref. kollégium nagykönyvtárában volt A. 218. sz. könyvtári jelzéssel; ma az Akadémia kolozsvári könyvtárában.

⁹ GÁL Kelemen: *A kolozsvári unitárius kollégium története.* II, 15.

¹⁰ CICERONAK ez a műve azonos lehet a tíz esztendő BETHLEN Miklós tankönyvei között felsorolt Marci Tullii Ciceronis Epistolae Familiares Octavo c. kötetel. (H. J.: *Néhány adat gróf Bethlen Miklós tanulóéveiből.* = *Erd. Műz.* 1938: 298.), de az sem lehetetlen, hogy a Teleki Jankó könyvei közé tartozott *De officiis*-sel egyezik.

¹¹ PÓSAHÁZI Jánosnak 1668-ban névtelenül megjelent vitázó könyve. RMK. I, 1073.

¹² Ez a szerző bizonyosan azonos a Bethlen Miklós tankönyvei között található Terentius Christianus in quarto medioeri címmel megjelölt mű szerzőjével. (I. h.)

Csengeriek[ne]k negy könyveket, edgyik Vendelini Friderici opus, masik Medulla Amesii. 3-dik Nicol Grevincovii Guill. Amesii opera. 4-dik Antisynodalis Amesii.”

VENDELINUS Márkus Frigyes és a puritanus AMESIUS Vilmos teológiai munkái hazai iskoláink felső évfolyamaiban a cocejanusi felfogású tanároknak kedvelt tankönyvei voltak.¹³ E könyvek bizonyosan apjuk könyvtárának kötetei közül valók, hiszen CSENGERI K. István egyike volt a legjelesebb magyar cartesianus és cocejanus elveket valló tudósoknak,¹⁴ tehát az lett volna csodálandó, ha e művek nem foglaltak volna helyet az ő hagyatékában. Tekintettel azonban arra a körülményre, hogy CSENGERI Istók 1676-ig még a középiskola osztályait sem járhatta végig, tehát e könyvek számára éppen olyan magán-szorgalmi olvasmányok lehettek, mint TELEKI Jankónak a következő évben kapott és alább ismertetendő kötetek. Olvasmányaik közötti különbséget az a helyzet magyarázza meg, hogy amíg Istókot néhai kiváló apja utáni hivatása és vagyoni körülményei az egyházi szolgálat felé irányították, addig Jankót apja világi, sőt bizonyosan államférfiúi pályára szánta. Olvasnivalóikat tehát kitűzött életcéljukra való előkészület szerint szabályozta maga a gondos édesapa, illetőleg lelkiismeretes gyám: TELEKI Mihály.

Maga Teleki a távolból is mindig a leggondosabb figyelemmel kísérte iskolába járó fiát. Fehérvárra, a fejedelmi udvarba történő utazgatásai alkalmával mindenkor ellátogatott Enyedre is, de emellett Jankót levélben is többször felkereste: 1676. január 30-án „Vitt(ek) az Urfi[na]k, Praeceptor[n]ak és Ver György Ur[na]k szolo l(evele)t.” TELEKI tehát az iskola követelményein felül is törődött gyermeke nevelésével. Úgy látszik, fiát saját életpályája folytatójául a közéletre szánta. Erre az elhatározásra jól reávilágítanak azok a könyvek, amelyeket tizenégy esztendő fia kezébe adott. Címüket olvasva, mondhatjuk, hogy belőlük az apának korát megelőző gondolkozása világlik ki. Nem elégedve meg az iskolától előirt járószalaggal, Jankónak elsősorban is nem klasszikus olvasmányokat, vagy vallásos elmélkedéseket, hanem földrajzi, világtörténelmi, s ami a legfontosabb, hazai történelmi tárgyú könyveket ajándékozott. 1677. augusztus 29-én Jankó azt jegyezte fel, hogy „Acta Atyam Ur[am] kezemb[en] ezeket az könyveket, ugy mint Historia[m] Buxornij, Orbem politicum Geor(gii) Hornij. Origines et occasus rer[um] ... Tran(silva)nor[um]. Laurentij Toppeltini.”¹⁵

1678. szeptember 23-án „Volt az Urfiak[na]k és az Scholab[an] tanulo Gyermek[ne]k Examenek.” Feltételezem, hogy Jankó ekkor tette le a középiskola utolsó osztályából: a Rhetoricából a vizsgát. Ezen, mint fia életének jelentőségteljes eseményén, maga Teleki is jelen volt. Ezt bizonyítja az a körülmény, hogy maga ez a bejegyzés bekerült a Diáriumba. Most tehát a megfelelő előkészület megtétele után Jankó a kollégium felső évfolyamaiba lépett s a bölesészet hallgatója lett. Ilyeténképpen közvetlen tanítványává vált az eddig csak felügyeletet gyakorló professoroknak.

Fia sikeres előmenetelét látva, TELEKI jutalmazni akarta gyermekét. Nagyon hihető, hogy FAIGEL Péter lengyelországi kiküldöttnek 1679. április 27-én Varsóból keltezett levele TELEKINEK olyan bőkezű megbízására vet világot, amellyel Jankó könyvtárát szándékozott gazdagítani. „Danczkára való menetelemmel Kgdnek Uram, az mennyiben lehetett, használtam, az vásárlásokat alkalmasint megvettem, sok szép könyvet vettem, de atlaszt nem találtam, Amsterdamban vagyon, novissima editio, olyan, az mely még Danczkán sem volt, elhittem, ott helyben olcsóbban vehetne az

¹³ *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*. I, 301; II, 1455; V, 1855.

¹⁴ SZABÓ Géza: *A magyar református orthodoxia*. Bp. 1943. 100.

¹⁵ A Diáriumba beírt címek között hiányzónak jelölt szó olvasása bizonytalan, bárha így is megállapítható, hogy TÖPPELT Lőrinc munkájának címe eltér az eddig ismert közléstől. Vagy talán TELEKI Jankó pontatlanul jegyezte volna-e le az 1667. évi leydai kiadás címét?

ember, de az danczkai bibliopokok száz aranyánál alább nem akarják meghozatni. Globusokat sem találtam még eddig.”¹⁶

Pontosan két hónappal ezután, 1679. június 27-én TELEKI Uzdiszentpéterről tudósítja ABSOLON Dániel lengyelországi követet, hogy „Faigel Péter uram megérkezett.” Egyúttal azonban „kegyelmet kérem, engem szerezzen reá egy Tuanus historicusra, . . . és egy francia ezüstös kalamáris ládácskát” hozzon.¹⁷

E két levél tartalmát összevetve a Diárium adataival, közöttük 1679. június 30-án minden megjegyzés nélkül felsorolt könyvcímekkel találkozunk, Abból a körülményből, hogy e bejegyzés FAIGEL megérkezése utáni harmadik napon történt s hogy az Absolonnak írt levélben egy olyan könyvről van említés téve, amely a Diárium feljegyzései között is előfordul, könnyen azonosíthatjuk az alábbi felsorolandó műveket a danczkai vásárlásokkal.

„Poli Criteria Sacra in omnibus voluminibus in folio. — Historia Thuani in suis voluminibus. — S. Augustini opera omnia in folio. — Politia Ecclesiastica Voltij in tribus voluminibus. — Horhnbechii Practica Theologia in tribus voluminibus. — Therapeutica Sacra. — Anatome Concilij Tridentini Hejdegeri. — Ejusdem Historia Patriarcharum. — Burmannii Synopsis Theologiae in duobus voluminibus — Salvianus de providentia et Gubernatione DEI. — Interesse et Trutina Statuu[m] Europae in 12 At.”

Ismétlem: az a körülmény, hogy TUANUS (Thuanus) Historiáját ABSOLON útján másodpéldányban is megszerezni szándékozta, megerősíti azt a feltevést, hogy a FAIGEL-lel hozatott könyv valóban Jankó tulajdonát képezte, tartalma miatt azonban hihetőleg TELEKI is óhajtotta volna a saját könyvtárába is besorozni. E csekélység TELEKinek nem mindennapi szellemi színvonalára és gondolatvilágára vet nagyon érdemes világot. Ugyanis THOU (latinosan Thuanus) Jakab Ágoston francia államférfi (1553–1617.) korának világtörténetét „Historia suae temporis” című nagyszabású munkájában örökítette meg. Az első négy kötet 1604–08. években jelent meg Párizsban. Könyvében a francia vallásháborúk történetét olyan nagy tárgyilagossággal írta le, hogy emiatt a hugenották felé való részrehajlással vádolták meg. Ekkor maga igazolására dolgozta ki „Thuani commentarius de vita sua libri IV.” című Orleansban 1620-ban megjelent művét.¹⁸ Ennek tudatában most már kapcsoljuk össze azt a körülményt, hogy a Danczkában vásárolt többi könyv is korának lehető legválogatottabb értéke, fróik még ma is egyetemes nagyságok, jellemzésül pedig hangsúlyozzuk azt is, hogy amiként TELEKI Erdély tudományosan képzett férfiai közül a korán elköltözött idősebb CSENGERI Istvánval, valamint PATAKI Istvánval, BÁNFFI Dénes egykori udvari papjával volt közelebbi, csaknem barátinak mondható jóviszonyban,¹⁹ rajtuk kívül — a Diárium szerint — CSERNÁTONI Pál is nem egyszer megfordult udvarában, azonképpen a fia számára beszerzett munkák nagyobb része is annak a cartesianus-coccejusai szellemi irányzatnak volt a terméke, amelynek e korbéli hazai képviselői éppen CSENGERI, CSERNÁTONI és DÉZSI enyedi, valamint PATAKI kolozsvári professzorok voltak. Talán éppen ebben lehetjük magyarázatát annak a látszólag indokolatlan ténynek is, hogy Jankó néhány esztendei kolozsvári tanulása után miért cserélte fel a kolozsvári kollégiumot az enyedivel!

A Diáriumban felsorolt szerzők közül POLE (Polus) Regináld (1500–1558.) a mérsékelt egyházi felfogású canterburyi érsek; a már említett THOU (Thuanus) Jakab Ágoston; Szent Ágoston (354–430.) a legkiválóbb egyházi atya és bölcselelő; HOORNBECK

¹⁶ TELEKI levelezése. VIII, 434.

¹⁷ I. h. VIII, 449.

¹⁸ Révai Nagy Lexikona. XVIII, 249., továbbá Der grosse Brockhaus (1934.) XVIII, 647., valamint Világirodalmi Lexikon (Szerkeszti: DÉZSI Lajos.) III, 1645.

¹⁹ Nagyajtai Cserei Mihály históriája. 188. l.

János (1617–1666) utrechti és leydai, HEIDEGGER János Henrik (1633–1698.) heidelbergi és zürichi, BURMANN Ferenc (1628–1679.) utrechti professzor, jelentőségteljes teológiai tudós, mindkettő Coccejus követője és SALVIANUS (400 körül – 485.) a kora erkölcsi romlottságát orosozó, művelődéstörténeti szempontból is érdemeset alkotó egyházi író munkái²⁰ világosan megjelölik az irányt, amelyben Jankó szellemi nevelése haladt. Vegyük még hozzá, hogy e nagyértékű munkák beszerzése éppen nem teszi kétértelművé a feltételezett rendeltetést, hiszen az e korbéli Erdély másik kiváló fia, BETHLEN Miklós számára is nagyapja: VÁRADI Miklós kolozsvári kalmár egy földgömböt s egy ég-gömböt vásárolt a hozzá tartozó BLAEV Vilmos-féle *Institutio*val együtt.²¹ Tehát e bőkezűség nem példanélküli a megmaradásáért kemény küzdelmet folytató kis ország vezető rétegeiben.

Az elmondottakhoz még az is hozzászámítandó, hogy a felsorolt könyvekből visszatükröződő szellem, valamint az enyedi professzorok beállítottsága TELEKI Jankót a legkorszerűbb szellemben szándékozott elindítani az élet felé, bárha neki már alig jutott ideje a kapott kitűnő könyvekben lapozgatnia. Megérkezésük után pontosan két hónapra nagyon hirtelen és kegyetlen befejezés elé állította a sors a fiukért aggódó szülőket. 1679. augusztus 31-én „Tekintetes Urffi Teleki János Uram másfél heti betegsége után sok keserves kinjai s fuhaszkodasi között kedves edes Szüleinek nagy Törsőkü nemzetes Familiajanak s. Attyafiainak felejthetetlen örökös keserűségeket felőle nagyot remelhető Sziuek[ne]kel olvadásával Szép Iffiu idejenek kiuanatos Sengejéb[en] ma ugy mint 31 Aug(usti) 1679. estveli őt -s. hat óra között lelkét Teremtője[ne]k szep tsendesen. megh adá. Etc. Aetatis suae 16.” két nap múlva, szeptember 1-én „Tették Koporsob[an] az urfi Testet.”

Ugyanezen a napon nagy szomorúsággal írta TELEKI a fejedelemasszonynak: „Az boldog feltámadásnak jó reménsége alatt koporsójában bezárom az én bujdosó kenyeremnek örömét, vénségemnek reminségét, keserves alélt edes feleséggemmel együtt való örökös szomorúságunkra. Az úr adta volt, mint magáér el is vette, kinek halálában is ritka példája jelét adá szegény. Áldassék az én teremtő Istenem érette.”²²

Szeptember 5-én Uzdiszentpéteren „temették el az Ur fiát”.

Az élet útja felé nagy tervekkel és reménységgel készülődött. TELEKI Jankó korai halála mennyire befolyásolta édesapja tovább terveit, nem tudjuk. Egynehány nagyon száraz adaton kívül semmi nyom sincsen arra vonatkozólag, hogy a fia elvesztésével ért nagy csapás, valamint az ország sorsára fenyegető veszedelmek megsokasodása hagyott-e számára kedvet, erőt és időt többi fia nevelésével is éppen olyan mértékben törődnie, mint az elsővel cselekedte? Annyit azonban tudunk, hogy következő fiát, Mihókot is nyilvános iskolába járatta. Mellette 1679-ben KOMÁROMI István, 1680-ban pedig KASSAI nevű diákot tartotta magántanítól.

1680. november 11-én „Praeceptor Kassai ur[am] kezéb[en] adott az Ur ó k(e)-g(ye)lme ket könyvet. Egyik Sinopsis Theologiae, másik Burmanni Tom. 1.” Ez, a tévesen két külön munkának feljegyzett egy és ugyanazon mű a néhai Jankó számára beszerzett könyvek egyik darabja. Vajon ekkor már Mihók szellemi gyarapodására adta-e az úr KASSAI praeceptor uram kezébe? Kétséges.

A XVI. s még inkább a XVII. század új életre ébredt szelleme a betű szeretetét mind általánosabban elterjesztette s minthogy lelki szükségétől hajtva, az egyházi szolgákon kívül a világi főemberek nem egy alakja, élükön a fejedelemmel, szinte versenyzett az irodalom pártolásában, ezért — ha tüzetesen utána kutatunk — sokfelé megtaláljuk

²⁰ GUNKEL K. und ZSCHARNACK L.: *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*, továbbá a 18. sz. jegyzetben hivatkozott művek.

²¹ *Erd.Múz.* 1938: 291. l.

²² *Teleki M. levelezése.* VIII, 508.

a kor színvonalának megfelelő kisebb-nagyobb családi könyvtárat. TELEKI is, bárha minden idejét a közéletnek szentelte, s ezért aligha jutott sok ráérő órája egyéb elfoglaltságra is, mégis mivel gyönyörűségét nem lelta a mulatozásban, italozásban, valószínű, hogy nemesebb szórakozásai közül a könyvlapok forgatása sem hiányzott. Ezt annál is inkább feltételezhetjük, mivel az irodalom szeretete ebben az időben majdnem társ tulajdonság a vallásossággal, órála pedig édesanyjának 1668. január 17-én kelt leveléből olvashatjuk, hogy „Lám az szegény uramtól maradott több könyveket mind elvitted, az biblia vagyon nállam”, ezt azonban kéri, hogy hagyja ott, hiszen „egyébiránt ugy tudom, vagyon négy bibliád” is.²³

Ezen az adaton kívül még más nyomok is találhatók, amelyek Teleki könyvtárgyarapítását árulják el. Így látjuk HORTI István nagybányai iskolamesternek ugyancsak 1668 március 28-án keltezett leveléből, hogy TELEKI „kised formában valo Magyar Bibliá”-t kerestetett Nagybányán,²⁴ majd KOVÁCSNAI Péter püspöknek 1671. május 14-én Kolozsvárról írott levelében olvassuk, hogy most már Kolozsvárt kutat biblia és bibliotheka után.²⁵ Azután TOFAEUS Mihály fejedelmi udvari pap 1672 augusztus 17-én Radnótról tudósítja TELEKIT, hogy amennyiben nem volna meg neki, felajánlja az 1620. évi magyarországi országgyűlés articulusait, továbbá az egykorúaktól ZRINYI Miklósnak tulajdonított PETHŐ György (helyesebben: Gergely) neve alatt kiadott magyar törtériját.²⁶ Látjuk BETHLEN Eleknek 1688. június 18-án Keresden keltezett jegyzékét is, amely negyven pontban sorolja fel TELEKI Mihálynak nála levő kéziratot könyveit és írásait.²⁷ Végezetül a Jankó részére vásárolt nagyértékű munkák is a közös családi könyvtárba soroztattak be. Ezekon kívül PATAKI István, PÁPAI PÁRIZ Ferenc és mások nem egy munkájának kiadását tette anyagi támogatásával lehetővé, SZALÁRDI János krónikájának megjelenését pedig tervbe vette.²⁸

E szórványos, de mégis eléggé sokat mondó adatokon elgondolkozva, megállapítható, hogy a betű szeretetét TELEKI még az apjától örökölhette, mint aki maga is könyvgyűjtő volt. Emellett még eszünkbe ötlük az a lehetőség is: vajon nem kereshetjük-e a marosvásárhelyi Teleki-tékát alapító Sámuel kancellár s vele együtt minden TELEKI utód könyvszeretetének gyökerét e kiváló ősökben? Az a céltudatos elgondolás pedig, amely a történelmi és földrajzi munkáknak, valamint az atlasznak és glóbusoknak Jankó számára való vásárlási szándékában megnyilvánult, vajon nem halvány előjele-e annak a tudományszeretetnek, amely a későbbi leszármazottak csodálatosan nagy számú történelem- és földrajz-tudóságban határozott formában jelentkezett?

HEREPEI JÁNOS

A Grün nyomda és a szegedi sajtó történetéből (1801—1848). Általánosan ismert, hogy a szegedi helyi sajtó születése az 1848—49-es forradalom és szabadságharc eseménydús időszakához fűződik. 1849. január 1-én került ki GRÜN János nyomdájából az első szegedi lap, a *Tiszavidéki Újság* első száma. Ezt követte 1849. május másodiktól a *Szegedi Hírlap*, ugyancsak a Grün nyomda terméke.¹ A szabadságharc előtti szegedi lap-

²³ I. h. IV, 257.

²⁴ *Prot. Közl.* 1888: 206.

²⁵ I. h. 1891: 40.

²⁶ *Erd. Prot. Közl.* 1880: 11.

²⁷ KEMÉNY József: *Notitia Historico-Diplomatica*. I, 110—19.

²⁸ *Teleki M. levelezése*. III, 194; RMK. I, 1263, 1387 s talán az 1215. sz. is.

¹ REIZNER János: *A régi Szeged I.* A negyvenes évek és a forradalom napjai Szegeden. Szeged, 1884. 196—197. REIZNER János: *Szeged története III.* Szeged, 1900. 352. ÉRTSEY Péter: *A Somogyi Könyvtár szegedi folyóirat- és hírlapanyagának bibliográfiája.* Szeged, 1954. (A Szegedi Egyetemi Könyvtár Kiadványai 28. sz.) 212. és 289. tétel.

kiadási törekvésekkel az eddigi kutatás éppúgy nem foglalkozott, mint a Grün nyomda részleteiben mindmáig feltáratlan történetével. Közleményünkkel a szegedi nyomda- és sajtótörténet korai szakaszáról szeretnénk eloszlátni a homályt, eddig fel nem tárt, publikálatlan *levéltári* anyag alapján.²

1. A *Grün nyomda a szabadságharcig*. A helyi nyomda működése és a helyi újság megindítását célzó törekvés a város polgári fejlődésének egyik mutatója, a reformkori Szeged gazdasági és kulturális fellendülésével együtt járó igény volt. A nyomdák felállítása, létezése általában jelentős gazdasági és társadalmi fejlettséget, a nyomdát befogadó és munkával ellátó várostól számottevő kulturális haladottságot kíván. Szeged, lakosságának száma (1804: 25 347, 1825: 32 209, 1850: 50 244), a város kézműiparoságának viszonylag jelentős tömege (1830-ban mesterek, segédek és inasok együtt 2728, 1844-ben 3578³), az ország déli részét átfogó, nagyarányú gabona-, fa- és állatkereskedelme révén, továbbá iskolai, egyházi és igazgatási központ voltában, ennek a követelménynek minden tekintetben megfelelt. A környező jelentősebb városok közül csak Kalocsán (1749-től) és Temesvárott (1769 óta) működött nyomda a Grün-műhely felállítása előtt.⁴ Szeged városában, Arad, Békés, Csanád, Csongrád, és Torontál megyékben 1801 előtt nem volt tipográfia. „Ezen városban egy Kibling Joseff nevezetű Könyv Kötőn kívül, aki ugyan tsak könyvei árulása véget vásárookra szokot jární, sem Könyv Nyomtató, sem áruló boltt nem találkozik” — jelentették Szegedről 1792-ben a helytartótanácsnak.⁵ 1796-ban is eredménytelenül próbálkozott egy tipográfus nyomdaállítással a városban.⁶

1801 augusztusában érkezett a városi tanácshoz GRÜN Orbán komáromi születésű nyomdász, a bécsi Schmidt Antal-féle tipográfiában működő faktor kérelme, „... előadván, hogy eő e városban szándékozna könyvsajtót fel állítani, s ugyan a végre szükséges eszközei és készületei is volnának, egyáltalában pedig sem e városnak, sem a különös polgároknak leg kissebb terhére, sött inkább hasznára és nevezetesítésére leendene . . .” A tanács kedvezően fogadta az előterjesztést „az okbul, hogy e tájon lefelé 12, fell-felé 24 mért földnél közelébb sehol illyetén könyv Sajtó nem találtatván, ugy e város maga, mint a szomszéd Iurisdictiók, és különös lakosok, kiknek ollyan nyomtatóra szükségük vagyon, kölcséges utazásokat kénytelenek tenni, nevezett Grün Orbánnak ide bėjövele szükségesnek találtatott, azért kérése, mindazonáltal ugy, hogy mestersége szabad üzésére a Felsőségűtől engedelmet szerezzen, tellyesítettett, errűl nékie nyugtató levél adattatni végeztetett.”⁷

A nyomda 1801-ben meg is kezdte a munkát,⁸ bár a helytartótanács engedélyét és a szükséges, 1802. augusztus 22-én jóváhagyott privilégiumot csak 1803 februárjában

² A szegedi városi tanács egykori iratanyagából számos fontos ügyirat hiányzik a nyomdára nézve. Feltételezhető, hogy e darabokat REIZNER János emelte ki annak idején, tervezett szegedi nyomda- és sajtótörténeti munkájához, s azok hagyatéka egy részével együtt megsemmisültek a II. világháború idején.

³ Vö. REIZNER János i. m. (Szeged története III.) 143–144, 473. Csongrád megyei 1. sz. Levéltár. Szeged város tanácsának iratai (ezután: *CSML Tan.ír.*) 1844. szám nélkül. „Szabad Kir. Szeged Várossában található Mester embereknek 1844-ik évre készült Jegyzéke.”

⁴ NOVÁK László: *A nyomdászat története* IV. A XVIII. század. Bp. 1928. 53, 23.

⁵ CSML Szeged város tanácsülési jegyzőkönyvei (ezután: *Tan.jkv.*) 1792. 1658. sz. Ugyanerről: *Tan. jkv.* 1793. 1139. sz.

⁶ REIZNER János i. m. (Szeged története III.) 347. l.

⁷ CSML *Tan.jkv.* 1801. 1545. sz. Itt jegyezzük meg, hogy GRÜN Orbán és GRÜN János vezetéknevének írásánál mind a *Grün*, mind pedig a *Grünn* változat érvényben volt, az apa többnyire egy n-nel, fia inkább kettővel írta alá beadványait. Mi az irodalomban gyakoribb *Grün* alakot használjuk.

⁸ INCZEFI Géza: *Szeged műveltségének régi nyomai.* = *Tiszatáj.* 1955. 65–67. Közli GRÜN Orbánnak a város lakosságához intézett felhívását a nyomda megindulásáról.

kapta meg GRÜN Orbán.⁹ A Grün nyomda további fejlődésének, működésének fennmaradt adatai a jeles tipográfus figyelemre méltó kiadói és műszaki törekvéseiről tanúskodnak. 1804 tavaszán kérelemmel fordult a helytartótanácshoz egy *Szegeden felállítandó sajtó-cenzorátus*, illetve állandó szegedi cenzor kirendelése érdekében. A beadvány elutasításra talált.¹⁰ GRÜN Orbánnak a cenzorokkal később is gondjai voltak. 1821-ben és 1827/28-ban is több könyvet kinyomatott előzetes engedély nélkül, emiatt a helytartótanács szigorúan figyelmeztette.¹¹ Halála esztendejében „botránkoztató nyomtatott Énekek és imádások” kerültek ki sajtója alól és jutottak elkobzásra a városban.¹²

A nyomdaalapító GRÜN Orbán 1828-ban meghalt.¹³ 1826-ban készült végrendeletében¹⁴ a műhelyt örökbefogadott fiára, az akkor még kiskorú (1814-ben született) GRÜN Jánosra hagyta. GRÜN János csak hét évvel később vehette át a nyomda vezetését (tanulóveit többek között a bécsi Strauss és a pesti Trattner—Károlyi nyomdában töltötte).¹⁵ 1829—1835 között a tipográfiát BEIMEL József esztergomi nyomdász (a végrendeletet ő hajtotta végre, mint GRÜN Orbán veje) intézkedésére KONRÁD Keresztély bérelte és vezette. Bérleti díj fejében évi 1200 forintot fizetett.¹⁶ Az 1829—1835 közötti kiadványok impresszumán GRÜN Orbán özvegyének, Borbálának a neve vagy a „Grün Orbán örökösei” megjelölés szerepel.

Az említett végrendelet mellékletül GRÜN Orbán *1826-ban részletes leltárat* készített.¹⁷ Ebből megtudható a raktáron levő, saját nyomású könyvvállomány mennyisége (címek szerint felsorolva), a nyomda betű- és klisékészlete, kézikönyvtárának összetétele, s legfontosabb adatként az, hogy a műhely két (egy újabb és egy régi) könyvsajtóval és 12 csapórámával rendelkezett. Ez azt jelenti, hogy a kevésbé jelentős kapacitású vidéki tipográfiák közé tartozott. Ez idő tájt a híres debreceni nyomdában 10 sajtó volt működésben.¹⁸ 1830-ban — a hivatalos összeírás szerint — 1 könyvnyomató mester (KONRÁD Keresztély), 2 segéd és 1 inas dolgozott a szegedi nyomdában.¹⁹

A nyomda fejlődésében Grün János hazatérése jelentett gyökeres változást, 1835 első hónapjaiban.²⁰ Az akkor mindössze 22 éves ifjú szervező készség, széles látókör, technikai és művészi érzék tekintetében jelentősen felülmúlta jeles tipográfus hírében álló apja eredményeit. Némi huzavona után a helytartótanácsnál sikerült elismertetnie azt, hogy Grün Orbán privilégiumát örökösi joggal rá is érvényesnek tekintsék.²¹

GRÜN János a legelső esztendőktől kezdve arra törekedett, hogy a szokásos nyomdai üzletkört minél jobban kiszélesítse, s könyv- és papirkereskedéssel is foglalkozzék. Szeged kulturális fejlődése szempontjából előrelépést jelentett, hogy 1835-ben sikerült engedélyt

⁹ CSML Tan.jkv. 1803. 401. sz. (A nyomtatott másolatban levő privilégium ugyan-ezen szám alatt a tanácsi iratok között is megtalálható. Szövegét közli REIZNER János i. m. 348—349. is.)

¹⁰ CSML Tan.jkv. 1804. 912. és 1475. sz.

¹¹ CSML Tan. jkv. 1821. 2117, 2738, 3978. sz., 1828. 3893, 4663. sz., 1830. 3398. sz.

¹² CSML Tan.jkv. 1829. 3501. és 3836. sz.

¹³ CSML Tan.jkv. 1828. 391. sz.

¹⁴ Szövege egykorú másolatban: CSML Tan. ir. 832/1828. (Csatolva az 1706/1829. számhoz.)

¹⁵ CSML Tan. ir. 1595/1935.

¹⁶ CSML Tan. ir. 1706/1829. Tan.jkv. 1829. 3500. sz.

¹⁷ CSML Tan. ir. 1706/1829.

¹⁸ BENDA Kálmán—IRINYI Károly: *A négyszáz éves debreceni nyomda* (1561—1961). Bp. 1961. 137. l.

¹⁹ CSML Tan.ir. 1830. szám nélkül. „Tabella Numerum Opificum in Libera Regiaque Civitate Szegediensi Existentium denotans et pro Anno 830 deserviens.”

²⁰ CSML Tan. ir. 1595/1835.

²¹ CSML Tan. ir. 1684/1836.

kapnia könyvesbolt nyitására, „Könyvek, Muzsikai és egyéb Mester művek” árusításához.²² Mint az egykorú városi tanácsi jelentés²³ elmondja, saját nyomtatványain kívül más könyveket addig a GRÜN nyomda nem árusított. A város két akkori könyvkötőjénél (KIBLING József és fia, Ádám) meg lehetett kapni a pesti Eggenberger-cég és a budai egyetemi nyomda termékeit, de csak az iskolai tankönyveket, kalendáriumokat és imakönyveket. Rajtuk kívül Vimmer és Lengenfelder fűszerkereskedése mellékesen könyvbizományosi teendőket is ellátott, főleg előre megrendelt művek kézbesítésével. *Papír- és írószerkereskedést 1846-ban nyithatott* GRÜN János, a városi tanács engedélye alapján.²⁴

Az ifjú GRÜN Jánosnak már önállósága kezdetén meg kellett küzdenie a *konkurrenciával*. Az évek alatt alaposan megvagyonosodott, s a tekintélyes polgárok sorába jutott KONRÁD Keresztély²⁵ GRÜN János hazatérése után *önállósítani akarta magát*, s mindent megmozgatott, hogy engedélyt kapjon a *második szegedi nyomda és könyomda (litográfia)* felállításához. Éles és hosszantartó küzdelem indult kettejük között,²⁶ melynek során GRÜN Jánosnak a városatyák ellenében is sikerült bebizonyítania, hogy két nyomda nem tudna megélni Szegeden, ő sem jut elég megrendeléshez.²⁷ GRÜN János *műhelyének ekkor (1836) három sajtója volt, s „négy nyomtató és két Szedő legényeket” foglalkoztatótt.*²⁸ A 3 sajtó közül csak kettőnek tudott munkát szerezni, a harmadik minden esztendőben egy negyedévig üzemelt (kalendáriumokat nyomtak rajta), utána kihasználatlanul állt.²⁹ A helytartótanács GRÜN János tiltakozása alapján KONRÁD Keresztély számára nem engedélyezte a nyomdaállítást.³⁰

A cenzúrával GRÜN Jánosnak is sok gondja akadt. Nem tudjuk pontosabban, mióta, de 1835-ben már bizonyíthatóan,³¹ Szegeden is volt helyi cenzor, DEÁKY Károly piarista gimnáziumi igazgató személyében. A magyar és latin nyelvű kéziratok elbírálása ezzel, ha lassan és vontatottan is, valamennyire megoldódott. A nyomdában egyre nagyobb számban készülő szerb nyelvű könyvek gyorsabb ávizsgálása és engedélyezése körül továbbra is nehézségek voltak, ezért *1840-ben GRÜN János szegedi szerb cenzorátus felállítását kérte.*³² A helytartótanács sem ekkor, sem 1842-ben nem járult hozzá ehhez a nagy jelentőségű kérelemhez, azzal a célzatosan homályos indokolással, hogy „a helybeli körülmények olyanok lennének, mellyek a kérdésben forgó könyvvizsgálóságnak Szegeden leendő felállítását részint igen nehezítik, részint pedig feleslegessé teszik.”³³

A Grün János-féle nyomda bővülésére, technikai fejlődésére nézve kevés adatunk van. *A nyomdászok 1844-ből ismert számának (1 mester, 7 segéd, 2 inas³⁴)* a korábbiakhoz (1830:4, 1836:6) képest jelentős emelkedése, továbbá az a beadvány, amelyben 1840-ben külföldi nyomdafelszerelések behozatalára kért engedélyt,³⁵ valamint az *1845-ben kapott, könyomda felállítására szóló, helytartótanácsi jóváhagyás*³⁶ jelentősebb fejlesztésről tanús-

²² CSML Tan. ir. 1595/1835.

²³ CSML Tan. ir. 701/1835.

²⁴ CSML Tan. ir. 2776/1846.

²⁵ 1836-ban 2034 □-öles városbeli telke, s azon 15 000 forint értékű háza volt KONRÁD Keresztélynek, tagja volt a „választott községnek” is. CSML Tan. ir. 2784/1836.

²⁶ Az erre vonatkozó iratok: Magyar Országos Levéltár. Helytartótanács levéltára. (Ezután: *OL Htt.*) Dep. revisionis librorum 1836—4—84/a.

²⁷ CSML Tan. ir. 1966/1836., 3284/1836.

²⁸ CSML Tan. ir. 2520/1836.

²⁹ CSML Tan. ir. 1966/1836.

³⁰ CSML Tan. ir. 3903/1836.

³¹ CSML Tan. ir. 1595/1835.

³² CSML Tan. jkv. 1840. 2758. sz.

³³ CSML Tan. ir. 866/1842.

³⁴ Vö. a 3. sz. jegyzet hivatkozásával.

³⁵ CSML Tan. jkv. 3012/1840.

³⁶ CSML Tan. ir. 2859/1845.

odik. Az 1840-es években készült nyomtatványok újabb, korszerű betűkészlet beszerzésére mutatnak.

GRÜN Orbán és GRÜN János műhelye, mint az ország kisebb vidéki nyomdájának zöme, elsősorban *közigazgatási nyomtatványok* készítésével foglalkozott, bevételük nagyobb részét abból nyerték. Ezt tanúsítja a szegedi nyomda 1834-ben készült munkáiról összeállított, egykorú kimutatás is.³⁷ Adóösszeírásokhoz szükséges, előnyomott fejrövidítéssel ellátott úrlapokat, a különféle nyilvántartásokhoz, szerződésekhöz stb. szükséges nyomtatványokat Szeged városán — mint leggyakoribb üzletféléen —, Csanád és Csongrád megyéken kívül, 1834-ben az alábbi városok és községek rendeltek: Dorozsma, Vársárhely, Szentés, Makó, Félegyháza, Halas, Majsa, Horgos, Nagybecskerek, Óbesenyő, Tiszaszentmiklós, Szabadka, Rácz-Csanád, Magyarkanizsa, Kikinda, Mokrin, Valkány és Csóka. A helynevek csak nagyjából érzékeltetik a nyomda vonzáskörének határait. Van adatunk Békés megyéből származó megrendelésre is.³⁸ Szeged városa jegyzőkönyveiben 1802-től 1810-ig összesen 14, 1811—1820 között 15 városi megrendelésről lehet határozatot találni, az első 9 évben kb. 1500, az 1811—1820 közötti 10 esztendőben pedig kb. 2600 forint értékben. Csanád megye 1809 végéig 5 esetben, mindössze 232 forint értékben kereste föl megrendeléseivel a nyomdát,³⁹ később jóideig mellőzte. Az igazgatási, nyilvántartási célú nyomtatványokból elég sok készült 1834-ben is a környékbeli uradalmi tisztartóságok számára. (Csanádi püspöki uradalom, Károlyi uradalom, a horgosi Kárázsz birtok, mezőhegyesi ménésbirtok.) A helybeli katonai parancsnokság is gyakran rendelt nyomtatványokat, az *egyházi hatóságok*, egyházközségek szintén. (Sematizmusokat, imakönyveket, énekeskönyveket stb.) Eléggé sok, viszonylag kis példányszámú (150—300) *tankönyv* is kikerült a Grün nyomdából.

GRÜN Orbán 1804-től kezdve évente kiadta és maga terjesztette a szegedi *kalendariumot*, amely NOVÁK László szerint⁴⁰ idővel elérte a negyven-ötvenezeres példányszámot is, s nyilván jelentős bevételi forrás volt. 1834-ben mintegy 30 féle, vásári árusításra szánt *ponyva* készült Szegeden, általában 150—300 példányban egyszerre. Előfordult, hogy ugyanaz egy évben belül háromszor is. (Pl. *Fölkelt magyar nemesek*.) Ismeretes, hogy VEDRES István, DUGONICS András és más szegedi jelesek munkáit is kinyomtatta a Grün nyomda. Természetes azonban, hogy kifejezettebb kiadói profilról, tudatosságról — mint az e korabeli hazai nyomdák túlnyomó részénél — a Grün cég esetében sem beszélhetünk. Azt nyomatták ki és azt árusították, amire a cenzor engedélyt adott, amire kereslet mutatkozott, s nem utolsósorban azt, amit megrendeltek náluk.

GRÜN János 1848—49-ben teljes mértékben a forradalom és a szabadságharc szolgálatába állította nyomdáját, igen sok falragaszt és röpiratot készített. Vállalta a buzdító szövegek ingyenes közzétételét.⁴¹ Ez a magatartás méltó betetőzése volt annak a fogékonyságnak, amit működésének kezdeti szakaszától fogva a polgári eszmék és a kulturális haladás iránt tanúsított.

2. *Grün János két újságalapítási kísérlete.* A sajtó, mint a gyorsabb és színvonalasabb politikai, gazdasági és kulturális tájékoztatás fontos eszköze, a reformkor kiteljesedése időszakában, az 1830-as években jutott először fontos szerephez hazánkban. 1801-ben még csak 8 hírlap és folyóirat jelent meg⁴² Magyarországon, 1830-ban már 23, 1840-ben pedig 53.

³⁷ CSML Tan. ir. 2520/1836.

³⁸ Békés megyei Levéltár. *Orosháza Helység Tanácsa Végzéseinek Jegyző Könyve, 1821. február 24.*

³⁹ CSML Csanád vármegye levéltára. *Csanád vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei 1806. 721. sz., 1808. 389, 390. sz., 1809. 811, 998. sz.*

⁴⁰ NOVÁK László i. m. V. könyv. 74. l.

⁴¹ CSML Tan. jkv. 1848. 347. sz.

⁴² DEZSÉNYI Béla—NEMES György: *A magyar sajtó 250 éve*. I. Budapest, 1954. 59.

A szabadságharc előtt a mai értelemben vett vidéki sajtónk nem volt, a legfejlettebb vidéki városokban (Pozsony, Kolozsvár, Győr, Kassa stb.) megjelentett lapok, folyóiratok országos jellegűek voltak, politikai, gazdasági, irodalmi kérdésekkel egyaránt foglalkoztak. A kereskedelmi érdekeket, a piaci és vásári tájékoztatás céljait szolgálták elsősorban, funkciójuk és tartalmuk miatt mégis a sajtó körébe tartoztak a több városban kiadott *hirdetők* is. Az Alföldön az 1840-ben indult *Aradi Hirdető*⁴³ és az 1843-tól kezdve megjelent *Debrecen-Nagyvárad* *Értesítő*⁴⁴ voltak az első, hírlap szerepet betöltő sajtótermékek, a fenti hirdető jelleggel, kezdetleges tartalommal.

GRÜN János kiváló érzékkel ismerte föl a szegedi helyi sajtó szükségét. Szegeden talaja lett volna a lapnak, jelentős gazdasági és kulturális hasznán túl minden bizonnyal rentábilis vállalkozás is lehetett volna.

Első hírlapalapítási kísérlete idején, 1837. májusában, GRÜN János 24 esztendő volt, két évvel ezelőtt vette kézbe a nyomda vezetését. A városi tanácshoz benyújtott kérelméből⁴⁵ kiderül, hogy *Gyűjtő és Hírlelő* címen tervezett lapját a reformkor fő célkitűzései szellemében akarta megindítani. A hetenként két ízbeni megjelenésre, egy-egy alkalommal fél-fél ívnyi, tehát igen szerény terjedelműre szánt lapocska két jól elkülöníthető részre oszlott volna. Első felében (a *Gyűjtőben*) a hazai és külföldi újságokból kiválogatott, fontosabb és érdekesebb híreket, kisebb irodalmi alkotásokat, „erkölcsi oktatásokat és gazdasági útmutatásokat” akart közölni. A második rész (a *Hírlelő*) — a fentebb említett hirdetőkhöz hasonlóan — a közérdekű közleményeket foglalta volna magába. (Adás-vételi, álláskeresési hirdetések, gabona- és földárak, az országban megtartott nevezetesebb vásárok eredményei, szegedi anyakönyvi hírek, hivatalos felhívások, közlemények stb.) A tervezetben azt is hangsúlyozta GRÜN János, hogy mindazt kizárja lapja hasábjairól, „mi a Vallást és Politikát távolról is érdekelhetné”, ez abban az időben az engedély megadásának alapfeltétele volt.

Szeged tanácsa 1837. május 12-én tartott ülésén meleg pártoló sorokkal terjesztette föl a helytartótanácshoz GRÜN János beadványát.⁴⁶ A városatyák, ugyancsak a reformkor eszméinek szellemében, felismerték a tervezett hírlap hasznát, fontosságát. A legtöbb magyar kulturális kezdeményezést ebben az időben ellenségesen szemlélő helytartótanács azonban a kérelmet 1837. augusztus 16-án különösebb indokolás nélkül *elutasította*.⁴⁷

Az eredménytelenség nyilván kedvét szegte a fiatal tipográfusnak, mert *csak 9 év múlva*, 1846. március elején *próbálkozott meg újra* hírlapengedély kieszközlésével. Újabb kérelme⁴⁸ egy hetenként egyszer (vasárnaponként) egy ív terjedelemben megjelenő, *Szegedi Hetilap* című hírlap tervezetét foglalja magában. Szövegezésében — talán a korábbi kudarcból okulva — óvatosabb az előzőnél, nem beszél a reformkor célkitűzéseinek támogatásáról, csak a „közjót, mint a társas életben kitűzött végírányt” emlegeti. A felsőbb-ség megnyugtatóására kétszer is kiemeli a beadványban, hogy a hírlap „vallási tárgyalásokat és politikai elmélkedéseket” egyáltalában nem fog közölni. Az 1846-os tervezet tartalmában alig valamivel tér el a korábbitól. Első fele *Szegedi Hetilap* címen a szegediek számára fontosabb gazdasági, kulturális és „társas életi” híreket, rövidebb szépirodalmi műveket közölt volna, s megemlékezett volna a jelentősebb és érdekesebb helyi és környékbeli eseményekről is. Az első részbe szánta még GRÜN János az időjárásról, a Tisza

⁴³ NOVÁK László i. m. 9.

⁴⁴ BENDA Kálmán—IRINYI Károly i. m. 195.

⁴⁵ OL Htt. Dep. gremiale ordinarium 1837—9—20a.

⁴⁶ Uo. és CSML Tan. ir. 878/1837.

⁴⁷ OL Htt. Dep. gremiale ordinarium 1837—9—32a. és CSML Tan. ir. 2558/1837.

⁴⁸ CSML Tan. ir. 2329/1846.

és a Maros vízállásáról, a helyi és vidéki gabonaárakról, a piacokról és a lottóhúzásokról szóló híradásokat is. Az újság második felében (a *Tudósító lapban*) a gazdasági tájékoztató és a hirdetési jelleg uralkodott volna. A cenzori feladatokat a tervezet szerint a szegedi katolikus tanítóképző igazgatója látta volna el.

A városi tanács 1846. március 9-én, GRÜN János érdemeire hivatkozva (jól viseli magát, pontosan megtartja a sajtórendszabályokat, vagyona van) a kérelmet támogató határozatot fogadott el.⁴⁹ A beadvány ezután másfél évig hányódott a bürokrácia útvesztőjében.⁵⁰ A helytartótanács 1846. április 28-án a budai könyvbíráló főhivatalhoz tette át, véleményadás céljából. A főcenzorátus június 12-én az iránt érdeklődött, ki akarja szerkeszteni a lapot, megbízható és kellően képzett egyén-e vagy sem. A helytartótanács ez ügyben megkérdezte Szegedet. A városi tanács válasza jelezte, hogy GRÜN János önmaga kíván szerkesztőként szerepelni, ehhez megvan a megfelelő felkészültsége, s minden szempontból feddhetetlen egyén. A főcenzori hivatal ennek alapján 1846. november 6-án javasolta az engedély megadását, azzal a megkötéssel, hogy az újság tartalma „csupán csak a műipar, mezői gazdaság és kereskedelemre vonatkozzék”. A helytartótanács a javaslat birtokában november 24-én terjesztette föl az egész ügyet pártolólággal a bécsi udvari kancelláriához. Ott, négy és fél hónapi időhúzás után, 1847. április 17-én úgy döntöttek, hogy az engedélyt megadják. Az erről szóló határozatot a helytartótanács három hónap múlva, 1847. július 17-én küldte le Szegedre, hangsúlyozva a főcenzori hivatal által kért korlátozást. A városi tanács 1847. augusztus 23-án tárgyalta a helytartótanács leiratát,⁵¹ és csak november 6-án hozták azt hivatalosan is GRÜN János tudomására.⁵²

A jeles szegedi tipográfus 1847 végén tehát kiadhatta volna az első szegedi hírlapot. Hogy erre miért nem került sor, nem tudjuk. Feltételezhető, hogy ez az 1847-ben általánosan tapasztalható gazdasági pangással, bizonytalansággal magyarázható. GRÜN János kedvezőbb időkre várt, s ezek hamarosan el is jöttek, megszülethetett a szegedi helyi sajtó.

SZABÓ FERENC

A Zempléni Casinó könyvtára 1831—1850. Az 1830 és 1840 közötti évtized nagy tudományos és kulturális intézmények létrejöttének az időszaka a magyar művelődés történetében. Széchenyi István 1827-ben létrehozta a Nemzeti Kaszinót. 1830-ban kezdte meg működését az 1825-ben alapított Magyar Tudományos Akadémia. A főrangúak általában külföldi könyveket olvasnak, de az Akadémia tevékenysége sok ember figyelmét fordítja a magyar irodalom felé. A Nemzeti Kaszinó példájára vidéken is sok kaszinó és olvasóegyesület alakult, Zemplén vármegyében a kaszinó „R e n d s z a b á s a i t” 1831-ben dolgozták ki, de feltehetően már 1829-ben is volt valami társasági alakulat, hiszen NYIRI István: *A tudományok összessége* című művét már 1829-ben „a’ Cassinó könyvtárának” dedikálja, s az 1831-ben járatott újságok nagy száma is azt bizonyítja, hogy nem 1831 a kezdet, csak az intézményes működés kezdete.¹

⁴⁹ OL Htt. Dep. revisionis librorum 1846—11—44a. és CSML Tan. ir. 2329/1846.

⁵⁰ OL Htt. Dep. revisionis librorum 1846—11—95a. Itt az ügyet érintő összes további iratok együtt találhatóak meg.

⁵¹ CSML Tan. jkv. 1847. 2356. sz.

⁵² CSML Tan. ir. 5956/1847.

¹Az iratok a sátoraljaújhelyi Kazinczy Állami Levéltárban.

A megalakulás és kezdeti működés helye ismeretlen, csak arról van adat, hogy a kaszinó 1834-ben költözött át SENNYEY Károly házába, (ez az épület később, a század végétől Zemplén megye közigazgatási egységének megszűnéséig a városháza volt), s ott működött megszűnéséig, 1850-ig.

Az első számadáskönyv 1831. március 18-án kezdődik, ezt tekinthetjük talán az intézményes működés kezdetének. Ekkor 253 tagja van, de az év végéig már 279-re nő a tagok létszáma, (köztük olyan országos híru emberek, mint KOSSUTH Lajos, KAZINCZY Ferenc, BALÁSHÁZY János, LÓNYAY Gábor, BORONKAY Albert, SZEMERE Miklós, KAZINCZY Gábor stb.)

1831. december 1-én fogadják el a „Casinó Rendszabásai”-t, mely 19 pontban rögzíti a működési és szervezeti rendet. Tagságáról így határoz a Rendtartás: „Tagja kiki lehet, a’ kinek magaviselete nevelt illendőségről esméretes.”

Fontosnak tartották, mert a IV. pontban leszögezték, hogy „Az Ujságokra, Könyvtárra, belső rendre, házi gazdaságra . . . való . . . felvigyázás egy fizetést szedő Felvigyázóra bízattatik.” A XV. pont kimondja: „A’ Casinó idegentől ajándékot el nem veszen, ’s az Egyesület Tagjaitól is csak könyvet, képet, vagy hasonló műveltségi, ’s hasznosan, vagy illendően gyönyörködtető tárgyat fogad el. . . a’ Casinó szobájából Ujságot, Könyvet, vagy akár mit is, a’ mi az Egyetem sajátja, még csak költsönzéseképpen is kivinni senkinek és semmi szín alatt nem lesz szabad.”

A számadáskönyvből kitűnik, hogy már 1831-ben a következő újságok jártak: *Hazai Tudósító*, *Magyar Kurír*, (csak 1835-ig) *Erdélyi Híradó*, *Mezei Gazdák Baráttya*, *Budai Német*, *Jelenkor*, *Kémlő*, *Ausland*, *Offner Zeitung* és még 5 német nyelvű lap, *Ephemerides Posonienses*. Később a német lapokat kiszorítják a magyarok, melyek színvonalasabbak, érdekesebbek lesznek, megjelenik a *Hírnök*, *Hazánk*, *Világ*, *Magyar Gazda és Müipar*, *Ismertető*, *Hölgyfutár*, majd a *Pesti Hírlap*. 1848-tól a *Márcziusi Hírlap* (*Márczius Tizenötödike*), 1849-ben a *Republica*, *Közöny*, *Figyelmező*. Folyóiratok: *Atheneum*, *Fülldtár*, *Tudományos Gyűjtemény*, *Minerva*, *Auróra*. Kalendáriumok: *Hazai és Nemzeti Vándor*, *Honni Vezér*, *Nemzeti Kalendárium*.

Legjelentősebb könyveik a következők voltak: SZÉCHENYI J.: *Kelet népe*, KOSSUTH L.: *Feleletje*, KISFALUDY Károly: *Munkái*, *A Magyar Tud. Társ. Évkönyve*, PETHE F.: *Pallérozott Mezei Gazdaság*, NYIRI István: *A’ Tudományok összessége*, SZOMBATHY J.: *Sárospataki Ref. Collégiomnak rövid históriája*. Lexikonok, német – latin, latin – magyar (PÁPAI PÁRIZ szótár, BARÓTI SZABÓ Dávid: *Kisdud szótára*. Német nyelvű könyvek hadi, harcászati szakkönyvek, MONTESQUIEU: *Persa levelek* (1815 párizsi kiadása)

Mezőgazdasági témájú könyvek: *A’ Len és Kender termesztése és készítés módjáról*, Slav nyelven kiadott munka 1789. *A’ Dohány termesztése és velle való bánás módja* Slav nyelven kiadott munka 1790. Térképek is voltak.

A könyvtár gyarapítására 1836-tól bálakat rendezett a kaszinó, s a bevétel nagyobb részét könyvvásárlásra fordították. Kezdetben BALÁSHÁZY János foglalkozott igen hozzáértően a könyvvásárlásokkal, majd 1846-tól KAZINCZY Gábort bízták meg ezzel, aki Pesten járván mindig hozott új könyvet a gyarapításhoz.

A kaszinó tagjai csak ott, helyben olvashatták az újságokat, könyveket, hiszen a Rendtartás megtiltotta azt, hogy kivigyék. Semmiféle forrás nincs arra vonatkozóan, hogy mennyien olvastak és mit olvastak.

A könyvtár 1847-ben tovább bővült FEKÉSHÁZY Mihály tarcali birtokos könyvtárával, aki végrendeletében a Kaszinót tette meg könyvei örökösének. Jelentős lehetett a gyarapodás, mert két szekér kellett a könyvek beszállításához. 1848 – 1849-ben tehát már nagyon tekintélyes könyvmennyiség gyűlt össze, ez alapja lehetett volna a városi nyilvános könyvtárnak.

A szabadságharc bukása után PAPP Ferenc elkobozta a könyvtárból a Kossuth-írta újságok példányait, dicsőséget remélve a kassai kerületi főispánnál. A könyvtárból a piaristák magukkal vitték a számukra értékesnek talált anyagot, egy részét magángyűjtők vették magukhoz. Értékes hányada került letétbe a vármegyei levéltár könyvtárába (ezek ma is fellelhetők a Kazinczy Áll. Levéltárban). Sajnálatos, hogy 1850 után ilyen csapás érte ezt az értékes gyűjteményt, így a városi és járási könyvtárnak a megnyitáskor ezek nélkül kellett indulnia, ezek csak a felszabadulás óta közkinccsek, s állnak a kutatók rendelkezésére.

HALÁSZ ANNA

A budapesti nyomdászknnyvtár történetéhez. Ahogyan a magyar nyomdász szakszervezet nemcsak a legrégibb volt társai között, de az egyik legerősebb szervezet is, úgy könyvtára is mindig a szakszervezeti könyvtárak legerősebbjei közé tartozott.¹ Már a könyvtár 1869-ben megjelent katalógusában megtalálható JÓKAI, KEMÉNY, EÖTVÖS, PETŐFI, BALZAC és DICKENS, GOETHE és SCHILLER művei mellett a *Tőke* német nyelvű kiadása.² Ehhez az induláshoz a nyomdászok a későbbiekben sem lettek méltatlanok. SZABÓ Ervin 1910-ben a *Magyar Könyvszemlé*ben írt cikkében magasan a hivatalos népkönyvtárak fölé helyezte.³ A nyomdászok pesti könyvtára ezt a színvonalat a két világháború közti időkben is tartotta, ezt bizonyítja az a kis négy oldalas füzet, mely az Országos Széchényi Könyvtár Kisnyomtatványtárán található s melynek címe: „Magyarországi Könyvnyomdai Munkások Egyesülete. Az egyesületi könyvtár II. pótcímjegyzéke.”⁴ A füzetben ugyan nincs évszám, de az OSZK 1936-os növedéknapló bélyegzőjével van ellátva s ezzel a dátummal a benne felsorolt könyvek is összhangban vannak. Vizsgáljuk meg milyen könyvekkel gyarapították könyvtárukat a budapesti nyomdászok abban az időben, mikor ugyan elvonult a munkásság feje felől a gazdasági válság átlagon felüli nyomora, de máris az ország fasizálódásának kellett szembenéznie.

Katalógusunk 326 művet sorol fel (a kötetszámot nem lehet megállapítani). Bizonysos fokú engedményt kellett tenni a kevésbé igényes olvasóknak, így kerülhettek be BENICZKYNÉ, BUS FEKETE László, COURTHS-MAHLER stb. regényei. De nem ezek a jellemzőek a könyvtár összetételére. Sokkal inkább az, hogy megtalálhatók BABITS Mihály, GÁRDONYI Géza, HELTAI Jenő, HUNYADY Sándor, HEVESI András, KARINTHY Frigyes, KODOLÁNYI János, KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE Emil, Kós Károly, KOSZTOLÁNYI Dezső, KRÚDY Gyula, MÓRA Ferenc, MÓRICZ Zsigmond, NAGY Lajos, NÉMETH László, REMÉNYIK Zsigmond, SZÁNTÓ György, TAMÁSI Áron, TERSÁNSZKY Józsi Jenő, TÖRÖK Sándor és ZSOLT Béla művei, hogy csak a legjelentősebb neveket említsük. Megvan a székely népballadák ORTUTAY Gyula által válogatott és bevezetett, BUDAY György által illusztrált gyönyörű kiadása is. Külön kell említést tenni a népi írók legbaloldaliabb szárnyához tartozó DARVAS Józsefnek két könyvéről, a *Fekete kenyér* és a *Vízkeresztől Szilveszterig* címűekről. Megvan ILLYÉS Gyulától a *Puszták népe*, RÉVÉSZ Bélának, ADY barátjának, a szocialista szellemű irodalom elkötelezett, hűséges munkásának novellái és a szövőmunkásnőből lett írónő, GERGELY Márta *Én Máthé Erzsébet* című regénye is. Valóságos Ady-kultusz bontakozik ki előttünk a katalógust olvasva. Nemcsak *Válogatott versei* és legjelleg-

¹ A nyomdász szakszervezet könyvtárának történetét részletesen ismerteti NYILAS Márta cikke *A budapesti nyomdászknnyvtár*. = *Magy. Könyvszemle*. 1959. 163–179. l.

² INDALI György: *A „Pest Budai Könyvnyomdászok Önképző Egyesület”-nek könyvtári jegyzéke 1869-ből*. = *OSZK Évkönyv* 1965/66.

³ SZABÓ Ervin: *Az új fővárosi könyvtár dolgában*. = *Magy. Könyvszle*. 1910. 338–351. l.

⁴ OSZK. Kisnyomtatványtár. Munkásmozgalmi füzetek II. doboz.

zetesebb, legerőteljesebb cikkeinek FÉJA Géza által kiadott *Jóslások Magyarországról* című válogatása van meg, de gazdag a könyvtár a személyéről szóló irodalomban is. BÖLÖNI György *Az igazi Adyja* nyitja meg a sort. Ez a külföldön emigrációban megjelent munka volt a legélesebben baloldali összes társai között. Kiegészíti ezt HATVANY Lajos könyve *Ady a kortársak között* és RÉVÉSZ Bélának két ADYRÓL írt könyve.

Igen színvonalas a külföldi írók válogatása is. Az angol írók közül GALSWORTHY, MAUGHAM és H. G. WELLS érdemelnek elsősorban említést, az amerikaiak közül pedig Sinclair LEWIS, a kor egyik legjelentősebb kritikai realistája, aki egyebek közt egyik legpolitikusabb regényével az *Ez nálunk lehetetlennel* szerepel. Megvan DREISER *Carrie drágám* c. műve. — A német írókat a következők képviselik: Lion FEUCHTWANGER akinek öt regénye található a katalógusban, FALLADA, KÄSTNER, Heinrich MANN és Stefan ZWEIG. — Különösen figyelemre méltó a francia írók névsora: DABIT, DUHAMEL, GIDE (*A Vatikán pincéjével*), GIRAUDOUX, MAUROIS, Romain ROLLAND (*Az elvárásolt lélekkel*), ezek a legjelentősebb nevek. — A klasszikus orosz irodalom is jelen van DOSZTOJEVSKIJ, GOGOL és TURGENYEV személyében. — Egyéb nemzetek írói közül ČAPEK és PIRANDELLO nevét kell elsősorban megemlítenünk. — A legvégére hagytuk azokat az írókat, akiknek szorosabb kapcsolatuk volt a munkásmozgalommal, vagy pedig egyenesen kommunisták voltak. Ilyen írók ARAGON (*A bázei harangokkal* van képviselve), BARBUSSE, OLBRACHT és az ekkor még osztályharcos szocialista SILONE. Bizonyos mértékig ebbe a felsorolásba kívánkozik TRAVEN neve is. — Az irodalom kedvelőinek ezen kívül BENEDEK Marcell irodalmi lexikona is rendelkezésére állott, ez azonban nem volt kikölcsonözhető csak a könyvtári órák alatt lehetett használni.

A kevés számú, nem szépirodalmi mű túlnyomó része útleírás. Megvan BARÁT Béla — ÉBER László — TAKÁCS Zoltán nagy terjedelmű illusztrált műve *A művészet története*, mely szintén csak helyben volt olvasható. Az egyéb könyvek közül figyelmet érdemel FEJTŐ Ferencnek, JÓZSEF Attila *Szép Szója* munkatársának két műve. JÁSZI Oszkárnak, a magyar polgári radikalizmus emigrációban élő volt vezérének egy műve van, van egy könyv a modern szocializmus elméletéről, s BUCHINGER Manónak, az ekkor már veteránnak számító szociáldemokrata vezetőnek egy írása két példányban.

A legerdekesebb azonban, hogy katalógusunkból világosan kitetszik, a könyvtár vezetői és valószínűleg olvasói is nagy érdeklődéssel viseltettek a Szovjetunió iránt. Megtalálható ILLYÉS Gyula *Oroszországa* és *Mai orosz dekamerónja*, s a szovjet irodalomból úgyszólván mindaz a kevés, ami akkor magyar nyelven hozzáférhető volt. IJJA EHRENBURG egy könyve, ILF és PETROV *12 széke*, KATAJEV *Hajrája*, a *Csendes Don*, TARASZOV-RODINOV *Csokoládéja*.

Ez a kis könyvjegyzék a pesti nyomdászknnyvtár történetének csak egy rövid időszakára világít rá. Annyit azonban világosan láthatunk belőle, hogy a kizárólag a budapesti szervezett nyomdászok nehéz anyagi áldozataiból fenntartott könyvtár vezetői ebben az időben is úgy dolgoztak, hogy nem bizonyultak méltatlannak SZABÓ Ervin negyedszázaddal előbb leírt dicséretére.

INDALI GYÖRGY

Könyvészeti glosszák Ormódi Bertalan munkásságához. ORMÓDI Bertalan halálának 100. évfordulója (1969. december 25.) kegyeletes jogcím arra, hogy néhány, költői-írói munkásságával kapcsolatos irodalmi jelenséghez kiegészítő-tájékoztató megjegyzéseket fűzzünk.

A költő a múlt század ötvenes-hatvanas éveiben jelentkező írónemzedék tehetséges tagjai közé tartozott. Nem lépett túl időpontja irodalmának átlagszínvonalán, jóllehet

ötletes fordulatai, verselő készsége, hangjának változatossága mélyebb költői erőre vall.¹ Életművének jellegét két egyedi vonás határozza meg. Az egyik: az a következetes szabadságszeretet, amely egész írói magatartását lényegadó módon, felfokozott indulattal a kiegyezés elleni állásfoglalásra kötelezi.² A másik: az az olthatatlan akarat, amellyel újabb meg újabb kiadványok szerkesztésébe fog s antológiás köteteket rendez saját alá.

ORMÓDI munkásságának értékeleleit már a kortársi, klasszikussá lett nevek tollából eredő kritikák is felvillantják. ERDÉLYI János a gúny és a szatíra területén jelöli ki intellektuális tartása érvényesülésének lehetőségét.³ ARANY János meg éppenséggel több ízben is foglalkozik vele. *A Magyarhon ébredése* (Pest, 1860) című verseskötetében megjelenésekor a harsogó kötetcímetek teszi szóvá, s a bennük hivalkodó hazafiaskodás divatját utasítja el.⁴ Röviden a mű tartalmát is megbírája. Petőfi-reminiszenciákra utal, nyelvi kifejezéseket hibáztat, cím-vétségeket idéz s a költői gondolatok halvány megjelenítésének formáit hangsúlyozza.⁵ Olyan behatóan szemléli ORMÓDI költeményeit, hogy később BULCSU Károly verseiről írt kritikájában még egy gondolati ellentmondására is rámutat.⁶ De ARANY dicsér is. Sikerültnek ítél néhány szerelmi dalt, család-hangulatú verset, szerencsésnek minősíti egypár románcféle költeményét hangjuk újszerűsége miatt: „Legtöbb bensőséget azon költeményeiben találtunk, amelyek egy saját s mások bűne miatt szenvedő népfaj: »a bánat választott nemzetsége« sorsán jajdulnak fel”. Ez az elismerő kitétel olyan motívumot tartalmaz, amely eleve érthetővé teszi, miért akad fenn később ARANY figyelme ORMÓDI egy tervbe vett gyűjteményes kiadványának hírére. Tudnunk kell ugyanis, hogy *Az utolsó főpap* költője érdeklődéssel fordul a zsidó irodalmi hagyományok, főképp az agadai történetek felé.⁷

ORMÓDI szerkesztői ambíciója töretlenül végigkíséri rövid, 33 évre szabott életútján. Szerkeszti a *Magyar Akadémia Könyve* című antológiát két kötetben. E munkálat során pályadíjat tűz ki olyan költői elbeszélésre vagy balladára, amely az árpádházi királyok, Nagy Lajos vagy Mátyás idejéből veszi tárgyát.⁸ WODIANER Fülöp, a mű kiadója a vállalkozás tiszta jövedelmét az Akadémia épületére ajánlja fel.⁹ A második kötet nem felelt meg a várakozásnak. Elhárító hangon fogadják.¹⁰ VADNAI Károly szerint az összeállítás hanyag, a versek nagy része gyenge, a szerkesztői eljárás nyegleségre és elbizakodottságra vall.¹¹ Eközben WERFER Károly, a *Divatcsarnok* nyomdász-kiadója *Petőfi Emlékkönyvére* hirdet előfizetést. S mintegy ajánló motívumként emeli ki: „Ez emlékkönyvet szintén Ormódi Bertalan szerkeszti.” A munka nem látott napvilágot.¹²

Az elmarasztaló visszhang nem kezdi ki a költő szerkesztői szenvedélyét. Rövidesen hozzáfog a *Csataképek* című kiadvány anyaggyűjtéséhez. Ennek első, *Haynau-album* címmel jelzett füzetét lefoglalták, vagy pontosabban a kommentárral kísért híradás szerint: „a még mindig jó egészségben köztünk mulató cs. k. sajtóhatóság elkobozta.”

¹ KOMLÓS Aladár: *Ormódi Bertalan emlékezete*. = *IMIT Évkönyv* 1936. 247. l.

² ZSOLDOS Jenő: *Ormódi Bertalan és a függetlenségi eszme*. = *Soproni Szemle* 1962. 289—296. l.

³ *Ország*. 1863. ápr. 9. 2; ápr. 10. 2; ápr. 12. 2. l.

⁴ *Szépírod. Figyelő*. 1861. 159. l.

⁵ Uo. 205.

⁶ NÉMETH G. Béla jegyzete. *Arany János ÖM. XII.* [1963] Prózai művek 3. 367.

⁷ L. bírálatát Ludwig August FRANKL könyvéről: *Hősök és dalok könyve* (Helden und Liederbuch) ÖM. XI. [1968] Prózai művek 2. 126. NÉMETH G. Béla jegyzetei uo. 676—680. L. még POLLÁK Miksa: *Arany János és a Biblia*. Bp., 1904. 173—176.

⁸ *Nefejejts*. 1859. 610. A díjat LISZNYAI Kálmán nyerte el *Halálítélet és tudomány* c. versével. *Magyar Akadémia Könyve*. I. 9.

⁹ *Nefejejts*. 1860. 213. l.

¹⁰ *Hölgyfutár*. 1861. 45. l.

¹¹ Uo. 1861. 63. ORMÓDI válasza uo. 80.

¹² *Divatcsarnok*. 1860. 336.

A megjegyzés utolsó mondata a cenzúra és a politikai időpont viszonyának kérdését veti fel: „Hanem hogy lehet azt az alkotmányossággal összeegyeztetni: erre a bécsi Reichrá [!] feleljen.”¹³ A *Hölgyfutár* szerkesztői eljárást gáncsoló észrevétellel egészíti ki a kiadvány cenzúrai sorsára célzó rövid véleményét: „Ez mindenesetre baj. — Különbön óhajtható volna, ha amaz emlékezetes évek eseményeit oly írók írják meg (mint Vas Gereben, Pállfy, Jókai, Remellay stb.), kik azt valóban átérték. Ezek érdekesebb és igazabb műveket adhatnának a közönségnek.”¹⁴ A *Haynau-album*mal szinte egy időben újabb terv foglalkoztatja a költőt: „Ormódi B. »Országgyűlési naptárt« ad ki, Cavour és 12 magyar szónok arczképével.” E közlemény folytatása némi fényt derít a tartalomra is: „Az ígért beszédek azonban elhagyhatja, azt úgy is közlik a lapok és a ház naplója.”¹⁵ A kéziratok aligha kerültek nyomdába. ORMÓDI értesíti a közönséget, hogy „az általa kiadni szándékolt »Országgyűlési naptár« a most uralkodó súlyos sajtóviszonyok miatt meg nem jelenhetvén, helyette »Országgyűlési album« című művet bocsát közre.”¹⁶

ORMÓDI biztosítási tisztviselő. Midőn 1862-ben Sopronba kerül, *Soproni Füzetek* címmel irodalmi, művészeti, társaséleti lapot akar indítani, hogy az egyben az életbiztosítás szakmai közlönye is legyen.¹⁷ E gondolat néhány év múlva újból megkísérli. Egy nemzetgazdászati lap szerkesztésének lehetősége csillan fel előtte.¹⁸

A költő az 1867. évi kiegyezést végzetes politikai merényletnek tartja a magyar szabadság és függetlenség ellen. Következésképpen a 48-as eszmék iránytűje mellett tájékozódik. Ebben a szellemben szerkeszti *Pecsovics* című élelappját. Már a mutatványszámrról szóló sajtótudósítás jelzi vállalkozásának jellegadó politikai jegyeit: „Újévtől kezdve »Pecsovics« című új élelap fog megjelenni Ormódy Bertalan szerkesztése mellett. A szélső balpárt szellemében és modorában lesz szerkesztve. A mutatványszámiban az országgyűlési többség egy számár alakjában van feltüntetve.”¹⁹ Az egy lapnyi rajz a parlamenti többséget Bálám samarának képében ábrázolja.²⁰ A Deák-párti politika ellen kiélezett gúnyos tendencia biztosítja szerkesztői eljárásának egységét *Pecsovics* naptár 1868-ra (Pest, 1867) című kiadványában. A kiegyezés ideológiáját és a dualizmus szellemi szekértolót állítja benne gúny-pellengérré ötletesen, változatos formai-műfaji megoldásokkal ÁLDOR Imre társaságában megjelenteti *Kossuth-Album* (Pest, 1868) című kötetét. Élete utolsó hónapjaiban mint a *Corvina* Könyvkiadó Társulat igazgatója a vállalat ismeretterjesztő-népnevelő kiadványsorozatának füzetait szerkeszti, illetőleg adja közre.²¹

E szerkesztői kísérletek és eredmények sorát még két, külön kiemelésre kötelező tétellel kell megszerezünk. ARANY János újságtallózó szerkesztői munkája közben tudomást szerez Ormódinak egy, a keleti költészet világát sejtető antológia-tervről: „Ormódy Bertalan 5–6 íves költeményfüzért akar kiadni, melyben mind csak zsidó tárgyú versek lesznek »Héber lant« cím alatt. A *Fővárosi Lapok* »a szerző jól ismert tehetsége mellett« szíves fogadtatást jósol neki. „Annyi áll, hogy legalább változtatja a hangot az irodalomban”.²² NÉMETH G. Béla, az idézetünket tartalmazó Arany-kötet kiváló sajtó alá rendezője a költő e glosszájához a következő jegyzetet fűzi: „Nem jelent meg ilyen című kötete;

¹³ *Családi Kör*. 1861. 348. L. még *Vasárnapi Újság*. 1861. 261.

¹⁴ *Hölgyfutár*. 1861. 510.

¹⁵ Uo. 1861. 582.

¹⁶ *Családi Kör*. 1861. 601. A tervezett kiadványról nincs további adatunk.

¹⁷ Uo. 1862. 333. *Magy. Izraelita*. 1862. 188.

¹⁸ Levele 1865. nov. 11-éről. OSZK Kézirattár. Jelzet nélkül.

¹⁹ *Családi Kör*. 1867. 1220.

²⁰ 1867. dec. 15. 4. ORMÓDI 1868. júl. 12-én újabb mutatványszámot ad ki.

²¹ Levele ABONYI Lajoshoz. OSZK Kézirattár. Jelzete: Fond. I/118. — ORMÓDI élete végéig csak 12 füzet jelent meg. A *Corvina* sorozatcím később gyakran változott.

²² *Koszorú*. 1864. I. 263.

de a FL-ban sem található ily tudósítás. A FL csak arról írt, hogy Ormódi „Szulamid” című hőskölteményt nyújtott be a Kisfaludy Társasághoz, melyről a bírálók igen kedvezőleg nyilatkoznak» „(1864. márc. 10. 57. sz.). E mű megjelenésének sincs azonban könyvészeti nyoma.”²³

Az Arany-glossza „ösforrása” a *Magyar Izraelita*, amely elsőnek közli ORMÓDI antológia-tervét: „(Hasznos irodalmi mű) Ormódi Bertalan munkatársunk »Héber lant« című zsidó tárgyú 5–6 ívre terjedő költeményfüzért szándékozik sajtó alá bocsátani. Miután iskoláinkban a nemzeti hitfelekezeti munkáknak igen nagy szükségét érzik, nevezett gyűjtemény szerző elismert tehetsége mellett csak szíves fogadtatásra várhat”²⁴ NÉMETH G. Béla kutató figyelmét elkerülte, hogy a közleményt a Fővárosi Lapok szó szerint átvette, csak a híradás zárójeles címét helyettesítette bevezető forrásmegjelöléssel: „A Magyar Izraelitában olvassuk:”²⁵ ARANY tehát a *Fővárosi Lapok* közvetítette szöveg alapján fogalmazta meg glosszáját, kritikai értékelést sugalmazó idézőjeles kifejezésében a „jól ismert” szerkezettel cserélve fel az eredeti „elismert” jelzőt. A glossza lényegét az utolsó mondat tartalma hordozza. A költő várakozó érdeklődéssel fogadná irodalmunk színárnálalati gazdagodását.

A *Héber lant* azonban nem jelent meg, mint ahogy nem jelent meg önálló kiadványként a *Szulamid* című hősköltemény sem. Itt a *Magyar Izraelita* veszi át a *Fővárosi Lapok* tudósítását, némi eltéréssel „drámai hősköltemény”-nek jelezve a művet.²⁶ ORMÓDI valóban verses drámát írt. Szabadságszeretetének parancsára foglalkoztatják a Jeruzsálem pusztulását követő római zsarnok-uralom ellen szervezett zsidó felkelések is. Már 1861-ben felolvasásra jelentkezik az Izraelita Magyar Egyletben *Szulamith* című költői elbeszéléssel.²⁷ Később a tárgyat drámai formába önti, s beküldi a Kisfaludy Társaságnak. ARANY János mint a társaság igazgatója az 1863. május 28-án tartott ülésen bemutatja „egy névtelen részéről kiadás végett a Kisfaludy-társasághoz benyújtott »Zsidók és szamaritánok« című drámai hőskölteményt 5 felvonásban”. A mű megbírlására GYULAI Pált és SALAMON Ferencet kéri fel.²⁸ SALAMON a drámát „bár tehetségre mutat és szép helyei vannak” nem ajánlja kiadásra.²⁹ GYULAI Pál véleménye kissé részletesebb: a drámai költeményben „talál egyes szép lyrai helyeket, minthogy azonban az egész se a drámai, se az eposzi alaknak nem felel meg s tragikuma hibásan van indokolva” ugyancsak ellenzi a kiadást. A két egyező vélemény alapján az 1864. október 26-i „gyűlés a munkát szerzőnek visszaadtni rendeli”. A „névtelen” író időközben felfedte kilétét, sőt műve címét is megváltoztatta. GYULAI ugyanis késik a bírálattal, ORMÓDI meg sürgeti a döntést. Az 1864. szeptember 28-i ülésen „Felolvastatik Ormody Bertalan levele, ki »Szulamid« című drámájának lassú bírálata miatt tesz panaszt.” A *Fővárosi Lapok*ban megjelent híradás tehát túloz, mert ez idő tájt csak SALAMON Ferencnek nem éppen „igen kedvező” véleményéről szerezhettek tudomást. A költő drámáját utolsó verseskötetében, 1866-ban tette közzé: „Szulamith. Hősköltemény 5 szakaszban”.³⁰ Téves történeti időpontban, de mindenképpen a Bar Kochba-szabadságharcot (132–135) megelőző évtizedekben játszhatja drámáját. Szulamith, a rabszolgasorból érkező zsidólány határtalan lelkesedése közös erőfeszítésre, harcra egyesíti az egymással egyébként szembenálló

²³ Arany János *ÖM. XII.* [1963] Prózai művek 3. 446.

²⁴ *Magyar Izraelita.* 1864. márc. 4. 80.

²⁵ *Fővárosi Lapok.* 1864. márc. 6. 216.

²⁶ *Magyar Izraelita.* 1864. márc. 18. 96.

²⁷ Az Izr. Magyar Egylet irodalmi albizottmányának jegyzőkönyvei 1861. febr. 7. és febr. 13. Orsz. Zsidó Vallási és Történeti Gyűjtemény.

²⁸ A Kisfaludy Társaság jegyzőkönyvei. MTA Kézirattár. Jelzet nélkül.

²⁹ Uo. az 1864. febr. 25-i ülés jegyzőkönyve.

³⁰ *Ormódi Bertalan Újabb költeményei.* Pest, 1866. 101–271.

zsidókat és „rokon” szamaritánusokat az elveszett szabadság visszaszerzésére. Minden kerülő nélkül érzékelhető a dráma irányzatossága: ORMÓDI az élesen polarizált magyar politikai viszonyok égboltja alatt a római–osztrák rendszerazonosság ellenállást szító hatására épít.

ORMÓDI csak egy ízben használt álnevet: „Százestendős Naptár 1861. közönséges évre. Szerkeszti Tűz Lőrinc. Első évfolyam. Pest. Kiadja és nyomtatja Wodianer F.” (Címe a külső fedőlapon: *Százéves Naptár*). A kiadványt ORMÓDI a maga írásából szerkesztette össze. Tartalma: tréfás jövendölések, „papírcsemegék”, élcés naplójegyzetek, vígjáték, számos vers Tűz Lőrinc aláírással; van benne prózai szöveg, amelyet a maga nevével jegyez, s van egy név nélkül közölt elbeszélése, amelyet egyszer már ORMÓDI névaláírással megjelentetett (Egy török bölcös bosszúja).³¹ A kiadó így hirdeti a könyvet: „Tűz Lőrinc »Száz esztendős képes naptára«”.³² Kortársai azonban tudták, ki rejtőzik az álnév mögött. Midőn SZABADOS János végigtekint ORMÓDI munkásságán, a kötet sikertelen sorsáról nyilatkozik: „»Tűz Lőrinc naptará-*val* a humor terén tett kísérletet, e naptár azonban tökéletes fiaszkót csinált.»³³ SZINNYEI József is ORMÓDI munkái közt idézi a kötetet, de a szerkesztő álnevét címként tünteti fel: „Tűz Lőrinc. Száz esztendős naptár. U. ott [= Pest] 1861. (Névtelenül)”.³⁴ Ez a könyvészeti elírás és a „névtelenül” jegyzet zsákutcába vezetett. Az Országos Széchényi Könyvtár katalógusában ORMÓDI művei között nem fordul elő: „Tűz Lőrinc. Százestendős naptár.” A könyv a szerző álnévén *Tűz Lőrinc* címszó alatt szerepel. Valójában az Ormódi-kötetek sorába tartozik.

E látszat-gyarapodással szemben viszont törölnünk kell költői hagyatékából egy neki tulajdonított versesfüzetet. Szinnyei bibliográfiája nyomán ORMÓDI Bertalan nevéhez kötődik az a verses könyvecske, amely „Tíz magyar költemény. Irta: Egy zsidó magyar. Pest 1860.” címmel jelent meg.³⁵ Így sorolja a füzetet ORMÓDI művei közé az Országos Széchényi Könyvtár (Jelzet: 189. 705), így tartja számon az Egyetemi Könyvtár (Hd. 1324), s így említi a költő főbb művei között a *Magyar Irodalmi Lexikon* is,³⁶ holott a költeményeket BRÓDY Zsigmond írta. Bizonyító adatunk szükségszerűen kapcsolódik a hazai zsidóság magyarosodási törekvéseihez. 1844-ben megalakult a Honi izraeliták közt magyar nyelvet terjesztő pesti egylet.³⁷ Tizenkét évi kényszerszünet után az októberi diploma időpontjában éled újjá Izraelita Magyar Egylet néven.³⁸ Irodalmi bizottmányának tagjai közt találjuk BRÓDY Zsigmondot, DUX Adolfot, ORMÓDI Bertalant is. Írói-hírlapírói működésükkel támogatják, BRÓDY verseiben a célazonosság okán mintegy preformálja a társulat érületi-, művelődési-, nyelvi programját. „A hazafias érzelmeket tolmácsoló költemények »a zsidó-magyar egylet újjászervezésén fáradozó honfiaknak« vannak ajánlva.”³⁹ A szerző 1860. december 6-án levél kíséretében megküldi versesfüzetét az egyesületnek. Aláírásában is megőrzi inkognitóját.⁴⁰ Dr. POLLÁK Henrik osztályelnök

³¹ *Nefelejts*. 1859. 606.

³² *A Magyar Akadémia Könyve I.* kötetének hátsó fedőlapján.

³³ *Hölgyfutár*. 1862. 883. A cikk aláírása: Keresztély. L. GULYÁS Pál: *Magyar írói álnév-lexikon* 249.

³⁴ *Magyar Írók IX.* 1377.

³⁵ Uo.

³⁶ 1965. II. 402.

³⁷ Megalakulás: *Regélő Pesti Divatlap*. 1844. 75; *Honderű*. 1844. I. 63. Alapszabály, cél, feladatok: *Pesti Hírlap*. 1846. I. 278. *Honderű*. 1846. I. 316. *Pesti Divatlap*. 1846. I. 336. *Életképek*. 1846. I. 540.

³⁸ *Pesti Napló*. 1860. nov. 4. 2; *Divatcsarnok*. 1860. nov. 6. 45. sz. hátsó fedőlapján. Alapszabályai: OSZK Kisnyomtatványtár. 1861. 8^o.

³⁹ *Családi Kör*. 1860. 174.

⁴⁰ ZSOLDOS Jenő: *Bródy Zsigmond pályakezdése. = Guttmann Mihály-Emlékkönyv*. Bp., 1946. 266. 1.

az irodalmi bizottmány december 11-én tartott ülésén emlékezik meg a társaságnak dedikált kiadványról, s felolvastatja „*Br. Zs.* ur egy az izr. m. egyletnek felajánlott *tíz magyar költemény* munkájához mellékelt kis levélkéjét”.⁴¹ Az „Egy zsidó magyar” tehát: BRÓDY Zsigmond.

ZSOLDOS JENŐ

Somogyi Károly könyvtárt felajánló leveléről kilencven éves évfordulóján emlékezünk meg. „Mintha csak mi diktálnánk a sorsnak, hogy mire van legnagyobb szükségünk” — ámuldozott a „nagyramenendő fiatal riporter”, MIKSZÁTH Kálmán a *Szegedi Napló* 1880. április 28-i vezércikkében.

Lelkés és megindító írás, címe is figyelemkeltő: A meglepetés.

A nagy árvíz pusztításából újjáéledő város újságolvasói számára bizonyára az volt a háromkolumnás cikk és a mellette leközlött „adománylevél”. Ezekből vagy épp a másik lap, a *Szegedi Híradó* közleményeiből értesülhetett mindenki, hogy Szegednek nagyszerű közkönyvtár jutott a birtokába. A *Híradó Helybeli Újdonságok* rovata április 27-i dátummal a „nap eseménye” keretében részletesen ismerteti azt a találkozást, ahol egy Szegeden eddig alig ismert nevű főpap, SOMOGYI Károly¹ esztergomi prépost és apát-kanonok 50–60 ezer kötetre becsült könyvgyűjteményét a „szegedvárosi közkönyvtár” létesítésére a város vezetőségének ajánlotta fel.

SOMOGYI április 25-én, vasárnap érkezett Szegedre.² A másnap délutáni első bizalmas megbeszélésre a város rekonstrukciós munkáját irányító királyi biztos, TISZA Lajos hívta meg a főreáliskola épületébe a várost képviselő PÁLFY Ferenc polgármestert, a „költő-szenátor” SZABADOS Jánost és HOFFER Endrét, a vendéglátó intézmény igazgatóját.

A már hetvenedik évébe lépő SOMOGYI így indokolta elhatározását:

„Szeretettel ajánlom fel Szegednek azt, amit legjobban szerettem az életemben. Szeged jelentősége, Szeged hivatása bírt rá. Szegednek nemcsak gazdag városnak kell lennie, hanem művelt városnak is, mert az Alföld porából csak ezzel lehet európai magasságra emelkedni . . . Szegednek kultúrát kell adni addig is, míg egyetemet kap s ez az én szándékom. Ezért ajánlom fel neki és rajta keresztül hazámnak, amim van.”³

A felajánló levelet még aznap este aláírta. „Ez ünnepélyes pillanatban Szeged jövő művelődésének egyik legerősebb alapkövét tette le” — jövendölte lelkesen a megbeszél-

⁴¹ A kiemelés tőlem. Zs. J. Az Izr. Magyar Egylet irodalmi albizottmányának jegyzőkönyvei. 1860. dec. 11. Melléklet. Orsz. Zsidó Vallási és Történeti Gyűjtemény.

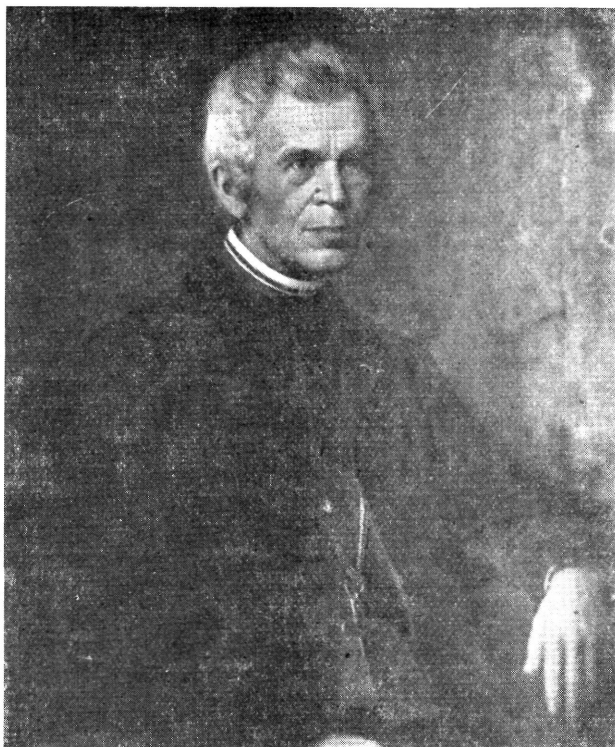
¹ SOMOGYI (családi nevén CSIZMADIA) Károly a Heves megyei Tisza-Földváron született 1811. április elsején — más adat szerint 2-án. Apja CSIZMADIA Sándor jogvégezett, irodalmatkedvelő-művelő jószágigazgató volt. Anyja, KELEMEN Borbála, a magyar színészet úttörőjének K. Lászlónak huga. Ezen ágon rokon a szegedi KELEMEN családdal. S. K. kilencéves korában konvertált apjával együtt. Életpályáját az egyházi nevelés irányította. 1834-ben szentelték pappá. Jelentős nemzeties irányú irodalmi működést fejtett ki a reformkor szellemében. A Jó és olcsó könyvkiadótársulat (később: Szent István Társulat) igazgatója. 1858-ban az akadémia levelező tagjai sorába választotta. 1865-ben lett esztergomi kanonok. Egészségi állapotának romlása miatt a közéleti szerepléstől visszavonult. Több jótékonycélú alapítványa volt. Könyvgyűjteményéből 43 701 kötet került a róla elnevezett szegedi városi könyvtárba. 1888. március 20-án halt meg.

² SOMOGYI kijelentése szerint ezelőtt sohasem volt Szegeden. REIZNERTől tudjuk, hogy 1849-ben, a szabadságharc bukása után, amikor Temesvár közelében Marczibányán lakó öccséhez menekült, járt először Szegeden. (RUSZTI R. J.: *A szegedi somogyi könyvtár*. Bp. 1886. 6. l.)

³ MÓRA Ferenc: *Somogyi Károly emlékezete*. Szeged, 1923. 6. l.

lésről szóló tudósításában a helyi sajtót képviselő LÉVAY Ferenc, a *Szegedi Híradó* főmunkatársa.

Másnap, az ünneplést kerülni óhajtván, SOMOGYI Károly elutazott Szegedről.



A felajánló levél a döntés indokát a város gazdaságpolitikai vezető szerepének felismerésében hangsúlyozza.⁴ Ennek kifejlesztéséhez és megerősítéséhez kívánta „ajánlékképpen, örök tulajdonul” átadni a tervszerű gonddal gyűjtött magánkönyvtárt. „A könyvtárak — írta levelében SOMOGYI — az emberi művelődéstörténelem tanulsága szerint mindenütt és minden időben leghathatossabb emeltyűi voltak az erkölcsi és tudományos tökélyesbülésnek. Könyvtáram, melynek gyűjtésénél tisztán ezen szempontok szolgáltak irányadóul, a benne foglaltató művek száma s különösen azok valódi tudományos és erkölcsi becsénél fogva, egészen meg fog felelni azon rendeltetésnek, hogy mint „szegedi közkönyvtár” a művelődésnek s a társadalmi fejlődésnek egyik hathatós eszközül szolgáljon.”

A tulajdonjog átadásának feltételeit a kilencoldalas, ma már fakuló tintasorokkal írt levél aprólékos gonddal sorolja fel.

Az első alapföltétel a *másokra át nem ruházható* örök tulajdon annak kiemelésével, hogy a leendő könyvtár még *az esetben is a város tulajdona* maradjon, ha a régóhajtott

⁴ A felajánló levél néhány részletét közli OLTVAI Ferenc: *Szeged múltja írott emlékekben 1222–1945*. Szeged, 1968. 180–182. l.

egyetemet elnyeri,⁵ a birtoklás joga „sem a tudomány-egyetemre, sem egyéb tudományos intézetre vagy társulatra soha átruházható ne legyen.”

A második, a késedelmes végrehajtásban nagy szerepet játszó alapföltétel a könyvtár elhelyezésének, fejlesztésének és használatának szigorú megkövetése, így „... kötelezze magát Szeged város, hogy a könyvtár főtartását, megőrzését és gyarapítását elvállalja s illetőleg az ahhoz szükséges eszközöket előállítja, s viselni fogja az erre megkívántató költségeket...”

Tizenegy pontban részletezve ismerteti az adományozó kívánalmait:

1. „Alkalmas, tágas és vészmentes helyiséget” jelöljön ki a város a gyűjtemény elhelyezésére.⁶

2. Ennek fölszerelését „mindazon kellékekkel, melyek egy könyvtárhoz megkívántatnak... E tekintetben nem a fényűzést, hanem a célszerűségi szempontokat kívánom irányadóul tekinteni.”

3. Az állomány gyarapítására, folyóiratok beszerzésére és a könyvek köttetésére évenként legalább ezer forintot adjon a város. „E tekintetben részemről is támogatni kívánom a várost s míg élek évenként részemről is 1000 frttal hozzájárulok a könyvtár gyarapításához.”

4. A könyvtár kezelésére és megőrzésére „szakképzett könyvtárnok” alkalmazását kötötte ki a következő megszorítással: „A könyvtárnok választása a városi tanácsot illeti. Míg élek a könyvtárnok megválasztása az én befolyással és megegyezésemmel, jövőben pedig az országos könyvtárak igazgatóinak hármass kijelölése alapján történjék.”

5. Gondoskodni kíván kisegítő munkát végző alkalmazottról is. „A könyvtári szolgát a könyvtárnok előterjesztésére a városi tanács nevezi ki.”

6. A könyvtár „szellemi, erkölcsi és anyagi érdekeire” fölügyelő bizottság tagjait a város köztörvényhatósági bizottsága köréből kívánja választatni. Az ő feladatuk:

- a) az állomány épségének ellenőrzésére időnként „próbavizsgálat” tartása,
- b) a kiadások évenkénti szükségleteinek megállapítása, a költségelírányzat elkészítése a könyvtárnok meghallgatásával, s végül
- c) döntő szerep az állománygyarapításban a könyvtárnok előterjesztésének figyelembe vételével s egy kikötéssel: a beszerzendő művek az alapító életében csak az ő közreműködésével és beleegyezésével jelölhetők ki.⁸

⁵ MIKSZÁTH írja említett vezércikkében (*Szegedi Napló*, 1880. ápr. 28.): „Midőn a szegedi egyetem kérdése döntő körökben először fölmerült, a legnagyobb argumentum az volt ellene: hogy nincsenek tanszereink, nincs egyetlen könyvtárunk.”

⁶ A *Szegedi Hírlap* 1880. ápr. 27-i számában közölt riportból tudjuk, hogy „az értéközlet az adományozó úr beleegyezésével a főreáliskolai [ma a Dugonics-téri központi egyetemi] épületet szemelte ki a könyvtár helyiségeül. A földszintnek a főbejáratától a keresztutcára [Ma Somogyi utca] dülő frontja egészen a kis bejáratig alkalmas s egyelőre elégségesnek találtatott. Ezen földszinti rész 5 nagy termet és 2 téres szobát foglal magában. A gazdag könyvtár ennyi tér mellett természetesen nem igen hagy fönn egész kényelemmel berendezhető olvasótermet; de jövőben, ha a város iskolái fölépülnek s a polgári fiúiskola és elemi osztályok kitelepíthetők lesznek a reáliskola épületéből: az olvasóteremre is jut majd eléggé tágas helyiség.” Valóban itt kapott elhelyezést első ízben a könyvtár. A millenium éveiben épült Közművelődési Palotába 1897-ben költözött át a múzeummal bővült könyvtár. Átmenetileg, 1894–1896 között egy bérelt magánházban, az ún. Fodor-házban volt, mivel a reáliskola épületét az ítélo tábla kapta meg.

⁷ Első ízben 1904 novemberében került erre sor, amikor a nemzeti múzeum, a pesti egyetem és az akadémia könyvtárainak igazgatói javaslatára választották meg TÖMÖRKÉNY Istvánt a Somogyi Könyvtár és Városi Múzeum igazgatójává. Az első könyvtárnok-igazgató REIZNER János kinevezése 1882. július 16-án még SOMOGYI hozzájárulásával történt meg, hasonlóan a legelső megbízás is, amikor MAGYAR Gábort, a szegedi piarista főgimnázium igazgatóját hivatalának meghagyása mellett 1881. augusztus 23-án ideiglenes (és igen rövid ideig vállalt) könyvtárnokká választotta meg a városi tanács.

⁸ Az első, 11 tagú könyvtáribizottságot az 1880. június 15-én összehívott közgyűlés választotta meg. Tagjai voltak SZABADOS János tanácsnok elnöklete alatt REIZNER János főjegyző, MAGYAR Gábor, MAGYAR János, NAGY János, LÉVAY Ferenc, REITZER Adolf, POLCZNER Jenő, SZLUHA Ágoston, TÓTH János köztörvényhatósági bizottsági

7. A működéshez szükséges karbantartási, kezelési költségeket a város fedezi.

8. A kor tudományos könyvtáraiban alkalmazott használati szabályzatot kívánta SOMOGYI a felállítandó könyvtárban is bevezetni, noha több alkalommal és helyen „közkönyvtár”-ként emlegeti ő maga is. Nem csodálkozhatunk ezen. A közel félszáz ezer kötetből álló gyűjtemény fölbecsülhetetlen értéket képviselt. Azt kívánja tehát, hogy a használatra a könyvtárnak és könyvtári felügyelő bizottság az ő meghallgatásával készítsen külön szabályzatot. „E szabályzatban a könyvtár épen maradása s a könyvek csorbíthatatlansága érdekében egyszer mindenkorra elengedhetetlen szabály gyanánt kikötetni kívánom, hogy a könyvek a könyvtárból való elvitelre ki nem adhatók s a könyvek olvasása és használata csak is a könyvtár helyiségében alkalmas olvasóteremben, kellő felügyelet mellett történhetik.”

9. A szerződésbe vett kötelezettségek mellett a maga részére néhány főntartást rögzített:

- a) használati és ideiglenes visszatartási jogot azokra a művekre, melyekre munkában levő dolgozataihoz még szüksége van,
- b) ezeket a könyvtár egyik szobájában kívánja elhelyeztetni, hogy ott „mint a könyvtár felállításakor a nélkül is szükségelt dolgozó szobában” az Esztergomban, illetőleg pesti lakásán megkezdett „le- és kiírásokat” folytathassa.
- c) A többes példányok (duplumok) felhasználásáról maga akar intézkedni.
- d) A „családi érdekű és egyéb a könyvtárba szorosabban nem tartozó kéziratokat” visszatartja.

10. A könyvek Szegedre szállításának részletes utasítását adja meg. Később ez a pont is félreértések és nézeteltérések oka lett, ezért részletesebben ismertetjük.

„Akaratom az, hogy a könyvtár csomagolásával egyidőben történjék a könyvek összeírása és lajstromozása s az elszállítás a csomagolás befejezése után lehetőleg egy tömegben, vagy részenként is eszközöltessék.

Ezen munkálatoknál a mennyire egészségem és hajlott korom engedi, szívesen közre működöm. Azonban elengedhetetlenül szükséges, hogy a város már a rendezés és csomagolás végzésére egy szakképzett egyént ideiglenesen alkalmazzon. E szerint a könyvtárnak már a csomagolás megkezdése előtt megválasztandó és rendelkezésemre adandó, már a végből is, hogy a könyvtár tüzetes ismeretébe bevezethesem. A könyvtár Szegedre való teljes elszállítása 2 év lefolyása alatt eszközölhető leend.

Ezen időre részemről azzal kívánok hozzájárulni a könyvtárnok javadalmazásának terhéhez, hogy számára díjtalan szállást és ellátást biztosítok.”

Itt kéri végül, eszközölje ki a városi tanács az esztergomi egyházmegyétől, hogy a munkálatok idején hosszabb időre Pesten tartózkodhassék.

11. A gyűjtemény csomagolási és szállítási költségeit a város viseli.

Az utolsó előtti két pontban ismét a tulajdonjoggal összefüggő elhatározását taglalja.

Közli, hogy a könyvtár tulajdonjogát hivatalos formászerű szerződéssel, az *alapítványi* oklevéllel a lehető legrövidebb idő alatt kívánja Szegedre átruházni. (12. pont)

A 13. pontban ismételten megerősíti az adományozás tényét. Kijelenti, hogy váratlan elhunytja esetén „a jelen adományozási oklevél értelmében minden akár budapesti házamban, akár esztergomi stb. lakomban talált könyvek és iratok a Szeged városi könyvtár hagyatékába mennek át, sőt már most aként tekintendők, mint az átadott könyvtár kiegészítendő részei.”

„Szeged város köztörvényhatósági bizottságának megnyugtató végett óhajtom, — írta SOMOGYI a felajánló levél 14. pontjaként —, hogy mielőtt a könyvtár elfogadása tekintetéből végleges határozatot hozna, kebeléből küldjön ki egy bizottságot, mely Budapestten országos szaktekintélyek közbe jötte mellett s az én jelenlétemben a könyvtárt tüzetes megtekintés alá vegye s a szakértőktől nyerendő információk alapján jelentést terjesszen a köztörvényhatósági Bizottság elé.”

A befejező záradékban azt az óhaját fejezi ki SOMOGYI, hogy „Szeged város t. közönsége fogadja az örök adományt oly kedvesen, mint aminő hazafias készséggel én följajnlom s e közművelődési intézmény is legyen egyik hathatós eszköz a város birto-

tagok és VASS Pál aljegyző. Itt javasolták és fogadták el az adományozó emlékének megörökítésére, „miszerint a város tulajdonát képező e könyvtár örök időkre hivatalosan *Somogyi Könyvtárnak* neveztessek.”

kában, mellyel a romjaiból új életre kelő Szeged a nemzeti haladás világitó fáklyáját századokon át lobogtassa boldog, erős és virágzó falai közt.”

A Szeged város t. Köztörvényhatósági Bizottságának címzett felajánló levelet, melyet feltehetően kevés bizalmasainak egyike, HAVASSY Imre, az esztergomi egyházmegye ügyésze készíttetett elő és íratott meg, SOMOGYI Károly sajátkezűleg írta alá 1880, április 26-án.

*

Talán meglepő az aprólékos gondosság — az adományozó oklevélnél még fokozottabban tapasztalható — amivel a biztosítékok sorát iktatta az önmagában csodálatos ajándékozásába ez a nemesszívű könyvtáralapító. Úgy véljük, nem csupán a kor divatos jogászi formáságai tükröződnek benne. *Somogyiban* már korán megérelelődött egy közkönyvtár föllállításának gondolata. Jövedelmének nagyobb részét az édesatyjától örökölt gyűjtemény fejlesztésére költötte. „Nem önző célokból állítandó fel egy könyvtár — fejtegette, hogy csak most és nekem legyen benne örömem és hasznom: közhasznúvá kell tenni.” És ebben már érte csalódás. „Én felajánlottam kétszer is a magamét ily célra: de hiában, könyvet még ajándékban sem fogad el sok nagynevű s tekintélyű egyén, város és közönség.”⁹

Úgy tudjuk, eredetileg egy megalapítandó „keleti intézet” részére szánta könyvtárát, s miután ez nem valósult meg, bizonyára a nagy katasztrófa hatására s a vele közvetlen kapcsolatot tartó TISZA Lajos sugalmazására Szegedet vette számításba. Kitörhetetlen érzelmi emléket idézett föl benne a nagy alföldi várost elpusztító vízár, hiszen számára az 1838. évi pesti árvíz mély gyászt hozott. Ekkor halt meg édesanyja, akit a hullámok ragadtak el otthonából, s bár kimentették, az erős meghülés miatt, a tragikus hírre hazasiető SOMOGYI karjaiban halt meg tüdőgyulladásban.

Az érzelmi indítóokok mellett, mint említettük, Szegednek az ország déli vidékén betöltött szerepe is ezt a választást indokolta.

A városi tanács április 27-én délután tartott rendkívüli ülésén határozatot hozott a közgyűlés összehívására, hogy ott a felajánlás elfogadását javasolja.

Az április 30-án tartott rendkívüli közgyűlés a törvényhatóság nevében kijelentette, hogy maradéktalanul elfogadja mindazon föltételeket és kikötéseket, melyeket az adományozó kívánt, és „nagylelkű adakozó irányában a kegyelet és a hála” kifejezésére elhatározta SOMOGYI arcképének művészi olajfestményben való megörökítését.¹⁰ Döntött a könyvgyűjtemény szemléjére kiküldendő bizottságról. SZABADOS János tanácsnok elnöklete alatt REIZNER János, akkori főjegyző, MAGYAR GÁBOR, MAGYAR JÁNOS, LÉVAY FERENC és POLCZNER JENŐ törvényhatósági bizottsági tagok kerültek kijelölésre.

A lelkesedés méretére jellemző módon a közgyűlés azt is elhatározta, hogy „a könyvtárhoz a könyvtárnok és könyvtári szolgán túl az előre láthatólag szükséges segéd könyvtárnoki állomást felállítandja s a városi tár terhére díjazni fogja.”

Végül a felajánló levélben kívánt szemlének az „országos szaktekintélyek”-ből kiválasztandó tagjaira vonatkozó kijelölésére a közgyűlés Szeged királyi biztosát, TISZA Lajost kérte fel,¹¹ „ki a tervbe vett nemes ajánlatot a legbuzgóbb hévvel felkarolta, s

⁹ FERENCZY György: *Somogyi Károly élete*. = *Magyar Sion*. 1888. 768. l.

¹⁰ Az arcképet a szegedi származású festőművész, VASTAGH György készítette el. Ma a könyvtár birtokában van.

¹¹ TISZA Lajos a következő szakértőket kérte fel: FRAKNÓI Vilmost, az Akadémia főtitkárát (korábban a Nemzeti Múzeum könyvtárőre), HUNFALVY Pált, az akadémia és SZILÁGYI Sándort, a pesti egyetem könyvtárnokát. A szemlére május 24-én került sor SOMOGYI pesti lakásán, a Márton utcában, ahol könyveinek nagyobb részét őrizte. Mindkét bizottság elkészítette és beterjesztette az értékelésről szóló jegyzőkönyvét megbízóinak.

addig érlelte, míg a felajánlás tényé vált s a nagy becsű kincs immár a város tulajdonává lett.”

A tulajdonbavétel valójában ekkor még nem történhetett meg. Majd egy év múltán, 1881 február 15-én került erre sor, amikor az időközben felmerült akadályok elhárítása után az *adományozó oklevelet* írta alá SOMOGYI Károly.

BEZERÉDY ISTVÁN

Adalék a „Magyarország és a Nagy Világ”-hoz. Nem ritka a mutatványszám egy periodika-terv kezdetén, a megjelenést megelőzően, vagy egy címváltozás előtt. De igen ritka jelenség ez a folyamatos megjelenés idején, s éppen ezért nyomban felveti a kérdést, miért volt erre szükség? Ez történt az OSZK állományába most bekerült *Magyarország és a Nagy Világ* 1868. IV. évf. 1. száma előtti „Mutatványszám 1867. dec. hó” jelzéssel ellátott darabnál.

A *Magyarország és a Nagy Világ* (1874-től *Magyarország és a Nagyvilág*) „politikai és szépirodalmi képes hetilap” *Az Ország Tükre* „enciklopédikus képeslap” helyett indult meg 1865. októberben a DEUTSCH testvérek kiadásában; megelőzte szept. 28-án egy mutatványszám. A DEUTSCH testvéreknek ebben az időben más képeslapjuk is volt — a *Képes Világ* —, amelynek sikere és népszerűsége arra indította őket, hogy a *Magyarország és a Nagy Világ* szerkesztését is a *Képes Világ* szerkesztőjére: VÉRTESI Arnoldra bizzák. (Az 1. számon Vértessi, a 3. számtól Vértesi!) Az ellenzéki írók javarésze dolgozott mellette. (Viszont éppen ellenzéki magatartásuk, főleg a párisi közműn melletti rokonszenvük miatt vették el 1870. novemberben VÉRTESITŐL a lapot.)¹

Az „1867. dec. hó” dátummal ellátott mutatványszám nem azonos a decemberi számok egyikével sem. Önálló egység, terjedelme egyezik a többiével. Az első oldalakon GARIBALDIRól szóló nagy ismertető cikk és GARIBALDI két képe, egyébként a témák, az elrendezés, a szerkezet hasonló a többi számhoz. Hogy miért, mi okból jelent meg, arra következtetni sem lehet belőle. Utánanyomozva derül fény az okra a következő év, 1868. jan. 4-én az 1. szám 9. oldalán, ahol „Deutsch Mór kiadó és nyomdatulajdonos” aláírással a következő néhány sort találjuk: „Ezen számmal lépek először *mint a lap egyedüli tulajdonosa és kiadója* (kiemelés tőlem!) a tisztelt közönség elé. Miután a technikai rész eddig is kizárólag az én vállaimon nyugvék, természetes, hogy a lap ezzel nemcsak nem veszít, de annyiban nyer, amennyiben a megoszló ellenőrzés mindig oly nehézségekkel jár, melyek az egységes vezetés és fölügyelet mellett nem léteznek. Egész igyekezettel rajta leszek, hogy a közönséget . . . mihamar tettekkel győzzem meg állításom valóságáról . . .” (Megjegyezzük, hogy még ugyanazon év augusztus közepétől újra a Deutsch-féle Részy-venytársaság lett a lap kiadótulajdonosa.)²

Az említett mutatványszám eddig ismeretlen volt — az OSZK négy sorozatának egyikében sem volt meg.

NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ

¹ DEZSÉNYI Béla—NEMES György: *A magyar sajtó 250 éve*. Bp. 1954. 151. l. VÉRTESI Miklós: *A lapszerkesztő Vértesi Arnold*. = *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei III.* 1966. 177. l.

² Megállapítottuk, hogy ugyanebben az időben a *Képes Világ* kiadásában is bekövetkezett ugyanez az egyszemélyi vezetés; mindkét lapnál ugyanaz a változás a kiadás körül, a kiadótársaság belső életében beállott valamilyen egyenletlenség következménye lehetett.

Elsüllyedt folyóiratok: Az 1933-as Munkáskórus. Mindössze két szám maradt fenn az 1933 márciusában indult *Munkáskórus* című folyóiratból, holott a szerkesztők évi tíz szám megjelenését tervezték. A szociáldemokrata párt égisze alatt jelent meg, mint a Munkásszavalókórusok Országos Központjának hivatalos lapja. Az impresszumban a felelős szerkesztő és kiadó ESZTERGÁLYOS János (szociáldemokrata képviselő), a szerkesztő pedig SZÉLPÁL Árpád (költő, kritikus, a Galilei Kör volt tagja, aki a Tanácskörtársaság leverése után börtönt szenvedett). A szerzői névsor azonban messze túlmutat a szűk pártszellemen, hasonlóképpen az írások témája, tartalma. ASCHER Oszkártól VERES Péterig terjed a névsor: közöttük később mártírrá lett írók és költők, többen a tizenkilences proletárdiktatúra aktív kultúrmunkásai (KÖRMENDI Zoltán és BRESZTOVSZKY Ede például a Közoktatásügyi Népbiztosság munkatársai voltak).

A folyóirat, amint azt címe is kifejezi, a munkáskórusok lapja volt. A megjelent két számban több elméleti írás foglalkozik annak a művészetnek az elemzésével, amely éppen a harmincas évek elején olyan fontos szerepet töltött be a munkásmozgalomban.

Az első szám vezető cikkét SZAKASITS Árpád írta *A halott Marx és az élő Eszme* címmel. „Fél Európán kergették végig a nagy nyugtalanítót — írja —, aki győzhetetlen fegyvert: a *gondolkodás fegyverét* adta kezébe a világ elnyomottjainak . . . A gazdasági és politikai háborúságok területein kívül van még egy hatalmas harci terület, amelyen éppen olyan öldöklő háborúság folyik, mint egyebütt. A kultúra területe ez . . . Ezen a területen akarunk mi is fölvonulni, szemben a hanyatló világtrend dekadens, nyárspolgári kultúrájának mérges gázai és a fasizmus agresszív, gondolatipró törekvéseivel . . . Ami erők van, azt mind arra akarjuk fordítani, hogy segítsük kifomálni az új embert, az új kultúrát, az új erkölcsöt. Marx halálának félszázados fordulójánál azt gondoljuk, nem tudnánk méltóbban áldozni a mester emlékének, mint azzal, hogy útnak indítjuk a szociáldemokrata harcos ifjúságnak, a szocialista kultúrfront katonáinak ezt a küzdelmekre teremtett lapját: a *Munkáskórust*.”

Népköltészet — osztályköltészet címmel írt ZELK Zoltán érdekes cikket a magyar katonaköltészet antimilitarista jellegéről, az urakért viselt háború elleni gyűlölet megnyilvánulásáról („Már minálunk verbuválnak kötéllel, / Megfognak a szegény legényt erővel, . . . A gazdagnak őt — hat fiát nem bántják, A szegénynek, ha egy is van, elfogják”). BRAUN Soma, a munkatáborban elpusztított kiváló gondolkodó a szavalókórusok eredetéről írt a lapba tudományos igényű tanulmányt, áttekintve e műfaj történetét az időszámítás előtti korszaktól a munkás-szavalókórusok létrejöttéig. A tanulmány az individualizmus és a kollektívizmus hatását elemzi a kulturális mozgalmakat illetően. BRESZTOVSZKY Ede, a *Népszava* kitűnő szekesztője *A szép és a hasznos* című írásában arra a konklúzióra jut, hogy haszontalan az a szépség, mely nem akar hasznos lenni a dolgozó emberiség számára.

ASCHER Oszkár *Dehmel Aratódala a kórusban* című írásában végigelemzi az *Aratódalt* s útmutatást ad a magas színvonalú előadáshoz. „A munkáskórusok műsordarabjainak költői, művészi mértékkel mérve is meg kell állni a szigorú kritikát. A vers hangszerelését az oktatóknak úgy kell elvégezni, hogy a vers belső logikájával kellő kapcsolatban legyen.”

Az első szám egyik kiemelkedő költeménye a *Wladimir Majakovszkij: Én! Rapszódikus napló egy proletárköltő életrajzából* című írás TISZAY Andor fordításában. Másik, igen jelentős írás SZÉLPÁL Árpád tollából: *Marx, az ismeretlen költő*. A cikkirő említést tesz a FRANZ MEHRING által feldolgozott, de azután teljesen eltűnt három füzetéről, melyek MARX ifjúkori verseit tartalmazták, és az 1837-ben írt versekről, melyek majd száz év után kerültek elő a Marx — Engels Institut (Marx — Engels Verlag G.m.b.H. Berlin, 1929.) kutatásának eredményeképpen. „E füzetnek egyik legfőbb érdekessége — írja SZÉLPÁL Árpád —, hogy találunk benne néhány olyan verset, amelyben a fiatal Marx éles szati-

rával mond véleményt azokról a kérdésekről, amelyek az akkori berlini irodalmi és tudományos köröket, de a napi életet is foglalkoztatták . . . a tiltakozás a nyárspolgári szellem uralma ellen már magában rejti az uralkodó társadalmi állapotok elleni föllépés csíráját.”

KEPES Éva a berlini munkáselőadásokról számol be. Mint írja, az állandó korlátozások és betiltások, a nyomasztó reakciós politika ellenére (legalábbis az ominózus 1933-as év elején még így lehetett) igen élénk a munkás kulturális mozgalom; a munkások mozgás-, tánc-, beszéd és énekkórusai rendkívül aktívan működtek. Emellett nagy szerepük volt a színdaraboknak, munkáskabaréknak, koncerteknek és kórusjátékoknak. Néhány korabeli példát említ: ekkor mutatták be nagy sikerrel HÁY Gyula darabjait (*Az új paradicsom, Isten, császár és paraszt* — ezt a nációk tüntetése miatt a harmadik előadás után le kellett venni a műsorról), továbbá HANNS EISLER balladáit és kórusait. JOHANNES BECHER *Der grosse Plan* (A nagy terv) című kórusdrámáját 500 tagból álló ének és szavalókórusral, 50 színész közreműködésével.

Az első számban még két elméleti cikket találunk: *Szocializmus és művészet* (ANNA SIEMSEN), *A nép és a mai dráma* (EMMY FREUNDLICH) címmel.

Hasonlóan figyelemreméltó e szám versanyaga is. A *Munkáskórus* közölte VERES Péter első versét, az „Én nem bujhatok el . . .” címűt (később, 1940-ben megjelent *Gyepsor* című művében is), az osztálytudatos, elkötelezett ember és író ars poeticáját, a helytállás tudatos vállalását:

... a lelkem háborgása nem szünhetik meg
egy pillanatra sem . . .
— Ó, én nem bujhatok el, nekem a lábamra
tapos és a fülembé ordít az élet . . .

Rendkívül erőteljes és hatásos kórusvers a *Harc a folyóval*, melyet „S. Marsak verséből szimultán és ellenkórusokra írt KÖRMENDI Zoltán,” — JÓZSEF Attila és RADNÓTI Miklós barátja, a fasiszták által meggyilkolt író, aki haláláig vállalta az üldöztetést az illegális párt tagjaként. Az amerikai néger költészet két szép darabját közölte a folyóirat Georgia JOHNSON tollából: *A nagy kutya* és a *Négyen néger*ek-et BRAUN Katalin fordításában, SZEGŐ István fordításában és átdolgozásában pedig — SZEGŐ maga is írt kórusdrámákat és kórusverseket, tagja volt a 100%-kórusnak — ismertette a lap a Marx Károly-emlékünnepeken előadott kórusjátékok (A *Szocialistische Erziehung* februári számában megjelent kórusjátékából a *Ça ira*, PETŐFI *Föltámadott a tenger*, LUKÁCS László *Millió* és HOLLÓS KORVIN Lajos *Nagyüzem* című verseinek felhasználásával).

A második szám 1933 májusában jelent meg. Első oldalán WALT WHITMAN 1865-ben született *Egy elbukott európai forradalmárhoz* című költeménye áll PÁSZTOR Árpád fordításában. Ez a szám is igen gazdag elméleti-történeti cikkekben: UPTON SINCLAIR: *Kultúra és szocializmus*, FRITZ ROSENFELD *Upton Sinclair, a proletariátus egyik legbátrabb harcosa*, BRESZTOVSZKY Ede *Művészet a művészetért*, GERHARD SEGER *A színjátszás története*, KÖRMENDI Zoltán *Munkáskultúrestek műsorproblémája*. SZALMÁS Piroska zongoraművész-nő, JÓZSEF Attila verseinek első megzenésítője, a Szalmás-kórus alapítója kitűnő cikket írt a lapba *Dalkórusok a munkáskultúra szolgálatában* címmel. Áttekinti a kórusmozgalom indulása óta eltelt rövid időszakot és megállapítja az érzékelhető fejlődést. „. . . a szocialista kórus nem »előad«, hanem a közönség gondolatát fejezi ki, szabatos, művészi formában. Lerombolja a mesterségesen emelt válaszfalakat előadó és hallgató között s a mélységes szolidaritásnak ad aktív kifejezést. Akik az első szavalókórusokat megszervezték, nagyobb lépésekkel vitték előbbre a szocialista kultúrát, mint előttük bárki más.”

A májusi szám versei közül meg kell említeni TRAVEN *Mexikói gyapotszedők dalát*, melyet SZEGŐ István fordított; továbbá KÖRMENDI Zoltán nagyszerű *Európa-kórusát*:

... Párizstól Bukarestig
 Madridtól Oslóig
 emberek,
 emberek,
 rohanó emberek,
 felkészült emberek,
 jólképzett emberek;
 munkabírók,
 nem fáradók;
 tízezrek,
 százezrek,
 milliók kaphatók
 száz pengőért,
 tíz pengőért,
 húsz fillérért,
 két fillérért;
 emberek, emberek,
 munkanélküliek...

Egy másik mártír költő, KNOPP Imre, aki tíz esztendőn át vezette a Barátság-Kórust, *Hófehérke* és *A hulla* című verseivel szerepel a folyóiratban.

A szerkesztő SZÉLPÁL Árpád, rövid, de igen erőteljes, tömör sorokban tiltakozik a náci barbarizmus ellen *A horogkeresztes máglya* című cikkében. „A szabadságot halálra ítélték, az emberi jogokat lábbal tiporják, a tudást semmibe veszik és rohamkéssel karcolják bele véres jeleiket az igazság testébe . . . a proletariátus tüzét szembe kell állítani a máglya lángjaival!”

A *Munkáskórus* második számában egy kevéssé ismert RADNÓTI-írást találunk, a *Boldogország születése* című allegorikus mesét az andrások és jánosok világáról, melyben az utóbbiak, a jánosok milliói, a szorgalmasak, a szegények győznek és megalkotják új világukat.

MARKOVITS GYÖRGYI

Magyar nyelvű orosz szótárkiadásaink első feckéi a két világháborúban. A magyar nyelvű szótárkiadásnak két érdekes dokumentumára hívjuk fel a figyelmet, amelyek az első világháború utáni és felszabadulásunk idején jelentkező igényeket akarták átmenetileg kielégíteni. Ma már mindegyik ritkaság.

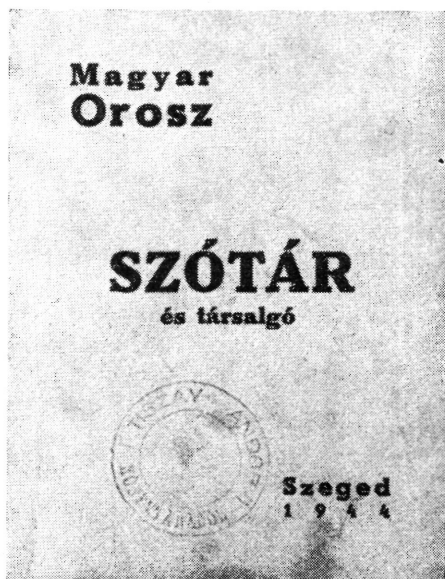
A ma nagyvonalú, európai igényeket kielégítő színvonalú magyar szótárkiadás a századforduló éveiben és a két világháború között viszonylag még igen hátramaradott volt. Az európai nyelvterületen kívüli, úgynevezett melléknelvekből, ahová annak idején az orosz is sorolták, csak néhány, eléggé hiányos és pontatlan szótárunk jelent meg. Ezt a szemléletet a tudásra vágyó, művelt dolgozók német, angol, olasz és francia kiadványokkal voltak kénytelenek pótolni, vagy ugyancsak külföldi kiadású több nyelvű szótárakkal. Ezeket a hiányokat az úgynevezett kampány-kiadványok pótolták némileg, mint a húszas évek elején, a palesztinai kivándorlás éveiben, az újhéber szótár, a két világháború között és főleg a vége felé a magyar—brazil szótár, vagy a MOLNÁR Gábor szerkesztette portugál szótár. A „melléknelvekből” csak a túlságosan népszerű igényekkel szerkesztett ROZSNYAI-féle gyors-nyelvmesterek kiadásai adtak ízelítőt, mint hirdette „bármely nyelv alapos elsajátítására, tanító nélkül”, a századfordulótól a harmincas évekig 60 fillértől 1 koronáig. A tanulni vágyók többek között orosz, spanyol, portugál, japán, héber, újjörög, török és más nyelvek között válogathattak. A kiadványok végén kis szótár is volt a legszükségesebb szavak megtanulására.

Megjelentek ezenkívül eléggé érdekes szótárpótló kiadások is a gallicizmusokról,

az angol nyelv slangjéről, de mindezek műkedvelő igényű, nem tudományos felkészültségű dokumentumok voltak a magyar szótárkiadás területén.

Az első világháború idején orosz–magyar társalgásra megjelent néhány hasonló kis szótárpótló, a második világháború alatt ugyancsak.

Felszabadulásunkkor természetesen elsősorban az orosz–magyar és magyar–orosz szótárak iránt támadt nagy igény. Az első világháború kitörésekor egymás után



két kiadásban is napvilágot látott egy *Magyar–Orosz társalgó könyvecske hadi szolgálatra a helyes kiejtéssel* címmel. (Összeállította U. A. Megjelent Budapesten a Pester Lloyd nyomdában, 16 oldalon, négy oldalas borítékkal) A kiadvány természetesen még a régi orosz helyesírással közölte az adatokat. Az ára 60 fillér volt.

Ezt a próbálkozást akarta folytatni a második világháború végén, a negyvenes években a *Magyar–Orosz beszélgetések a katonai szolgálatban* című kiadvány, címlapján páncélsisakos katonával, már az új orosz helyesírás szerint. A 38 oldalas kiadványt, amely ugyancsak 16^o alakban jelent meg, a Dorottya utcai Grill könyvesbolt utóda, GERGELY Rezső adta ki, a Dunántúli Pécsi Egyetemi nyomda nyomdai kivitelében. Ez is hevenyészett szükségkiadás volt. Az orosz–magyar népszerű szótárak frontján azonban ez volt minden, néhány sokszorosított, katonai, házi használatra kiadott szótáron kívül.

Jellemző, hogy azon a néhány, eléggé vaskos, de már elavult orosz–magyar szótáron kívül, amelyeket mind még a régi cirill-átírás szerint szerkesztettek, *egy orosz–magyar nyelvű szótárunk sem volt!* Pedig igény lett volna.

A magyar–orosz és orosz–magyar szótárak viszonylag kielégítő kiadása — sajnos — csak felszabadulásunk után több évre valósult meg. Addig *alkalmi* kiadásokkal próbálták egyesek enyhíteni az előző évtizedek kiadáspolitikáját.

Az új igényeket kielégítő, első mai magyar–orosz szótár 1944 őszén jelent meg Szegeden *Magyar–Orosz szótár és társalgó* címmel. Belső címlapján *Hogy mondjuk oroszul? Magyar–orosz beszélgetések* volt olvasható. A kiadvány 156 oldal terjedelemben

szerkesztő és nyomdajelzés nélkül jelent meg. Az orosz kifejezéseket latin betűs átíratban közölte. A kiadvány, hasonlóan a már említett népszerű ROZSNYAI-kiadásokhoz, ugyancsak különböző csoportosításokban adta közre a beszélgetéseket.

Az első magyar–orosz szótár-kísérlet négy oldal terjedelemben, 620 szóval 1945 januárjában jelent meg Kispesten *A legszükségesebb orosz szavak jegyzéke* címmel. Alcíme: *Magyar betűkkel, kiejtés szerint*. Összeállította és a kiadásért felelős dr. FARAGÓ Ferenc. Ellenőrizte: Ladislav BECK. Nyomdai impresszuma: Az orosz katonai parancsnokság engedélyével és védelme alatt kiadva. Thienschmiedt Hungária-nyomda. Kispest.

Ezzel a kis, pár lapos kiadvánnyal jelent meg tehát az *első magyarnyelvű magyar–orosz szótárunk felszabadulásunk alatt*, hivatalos ellenőrzés mellett hazánkban.

Felszabadulásunk utáni orosz–magyar és magyar–orosz szótárkiadványaink közül megemlítjük még az 1945 elején, Budapesten kiadott és a Szociáldemokrata Párt által terjesztett, 24 oldalas *Oroszul egy nap alatt* című kiadványt (Budapest, 1945, a Szociáldemokrata Párt Terézvárosi szervezetének kiadása. Ára 5 pengő.). Bevezette és összeállította dr. MAKAI Imre. Nyomták a Légrádi testvérek nyomdájában.

Mindkét kiadvány már az új orosz helyesírás szabályai szerint készült. Csak mindezek után indult meg a mai, magyar nyelvű orosz szótárkiadás!

TISZAY ANDOR

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Ezt a rovatot

*Tolnai Gábornak hatvanadik születésnapjára ajánlják
a Magyar Könyvszemle szerkesztősége és munkatársai*

Hoffhalter-problémák. MELIUS JUHÁSZ Péter *Az Szent Ianosnac tölt ielenesne* igaz es iras szerint való magyarazasa című művének címlapján „Varadon MDLXVIII” áll, de a nyomdász a nevét nem tüntette fel. A kötet tipográfiai sajátosságai túlnyomóan HOFFHALTER Rafaélre utalnak. Miután ő Váradot elhagyva 1567 tavaszától Gyulafehérvárott tevékenykedett és halála után nyomdája még 1569-ben is ott működött, a fenti hely és évszám meglehetősen problematikus. Ennek tulajdonítható, hogy a kérdés megoldását a szakirodalomban többen is, de egymástól merően eltérő módon keresték.

SZABÓ Károly (RMK I 69) összefoglalta a kötet megjelenési helyéről és évről szóló korábbi tudósításokat. Eszerint SÁNDOR István (*Magyar Könyvesház*, Győr 1803, 3. 1.) az önkényes címből következtethetően egy címlap nélküli példány nyomán — nyilván MELIUSnak a munka végén található zárósortainak 1566 szeptember 10-én Debrecenben kelt datálása alapján — 1566. évi debreceni kiadványnak közölte. SÁNDOR István még ugyanazon műve ugyanazon lapján — ez esetben feltehetően MELIUSnak a kötet elején álló Debrecen 1568. január 8-i keltezésű ajánlása alapján — 1568. évi debreceni kiadványként jelölte meg. NÉMET János (*Memoria typographiarum inelyti regni Hungariae*. Pestini 1818. 101.) ugyancsak 1568. évi debreceni kiadásról írt. BOD Péter pedig (*Magyar Athénas*. [Szeben] 1766, 173. 1.) 1568 helyett nyilvánvaló sajtóhibából 1598. évre, de ugyancsak Debrecenbe helyezte a nyomtatás helyét.

SZABÓ Károly a nyomtatás helyét és évét a címlapról elfogadta. Ezek után a következőket írta: „a könyv meg nem nevezett nyomtatója kétségtelenül Hoffhalter Rudolf, kinek atyja Rafaél 1565-ben Váradon és Debreczenben is nyomdászkodott, s 1567-ben mint II. János király gyula-fejérvári nyomdája halt el. Hoffhalter Rudolf atyja halála után rövid ideig kezelte a gy.-fejérvári nyomdát.”

KANYARÓ Ferenc (*Magy. Könyvszemle*. 1906, 295—297. 1.) határozottan cáfolta SZABÓ véleményét. Érvelése során felemlítette, hogy HOFFHALTER Rudolf 1569 végéig Gyulafehérvárott élt és MELIUS a kötet elején álló előszavában HOFFHALTER Rafaelt „Rosszhalternek” csúfolja. Szerinte MELIUS Szent János jelenéseit magyarázó prédikációját TÖRÖK Mihály vagy nyomdájának valamelyik alkalmazottja készítette Váradon 1568-ban.

GULYÁS Pál (*A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp. 1931. 138—139. és 263. 1.) HOFFHALTER Rudolfal kapcsolatban úgy vélte, hogy „minden valószínűség szerint ő volt az, aki a címlap állítása szerint Váradon, de kétségkívül a gyulafehérvári nyomda felszerelésével kinyomtatta Melius ... munkáját, mely 1568. jan. 8. táján hagyta el a sajtót.” Miután az idősebb HOFFHALTER 1568 elején még élt és a MELIUS kötetben szereplő iniciálék még az 1569 nyarán Gyulafehérvárott készült kiadványokban megtalálhatók, GULYÁS feltételezése szerint az ifjabb HOFFHALTER — az ekkor már az unitáriusokat szolgáló apja tudtával, vagy anélkül — Gyulafehérvárott nyomtatta ki MELIUS református felfogásban írt művét. A nyomtatást az unitáriusok előtt

titokban kellett tartani, és ezért még kapóra is jött MELIUS ajánlásának HOFFHALTERT csúfoló kitétele.

DÖRNYEI Sándor (*Magy. Könyvszle.* 1963. 361. 1.) osztotta GULYÁSnak azt a véleményét, hogy a MELIUS-mű betűi és könyvdíszei a HOFFHALTER-műhelyből származnak, de valószínűtlennek tartotta, hogy azt hamis impresszummal tulajdonképpen Gyulafehérvárott nyomtatták. „Inkább gondolnék arra, hogy az idősebb Hoffhalter a Váradon berendezett nyomdát fiára bízta, amikor ő tovább ment Gyulafehérvárra. Így Hoffhalter Rudolf 1567-ben . . . az 1568 elején, tehát még Hoffhalter Rafael életében megjelent . . . Melius-művön ugyan . . . feltüntette a tényleges nyomtatási helyet, Váradot, de saját nevét itt . . . elhallgatta.”

FITZ József (*A magyarországi nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története.* II. köt. Bp. 1967. 218. 1.) ugyancsak elvetette GULYÁS gyulafehérvári hipotézisét és úgy vélte, mint egykor SZABÓ Károly, hogy a MELIUS-kötetet 1568-ban HOFFHALTER Rudolf Váradon nyomtatta.

NAGY Barna, aki e MELIUS-művel legutóbb behatóan foglalkozott (*Studia et Acta Ecclesiastica.* II. köt. Bp. 1967, 240–244. 1.) ugyancsak HOFFHALTER Rudolfot jelölte meg annak előállítójaként, bár a nyomdász problémájával külön nem foglalkozott.

A fenti, egymásnak sokszor ellentmondó vélemények arra vezethetők vissza, hogy — amint ez a betűtípusok alapján megállapítható volt — a kötet fő része más nyomdában készült, mint az első és az utolsó ív. A fő rész valamennyi tipográfiai ismertetőjele a HOFFHALTER-műhelyre utal. MELIUS műve megírását, amint ez a zárószorokban olvasható, 1566 (a nyomtatásban sajtóhibából tévesen 1556) szeptember 10-én fejezte be Debrecenben. Joggal feltehető, hogy korábbi munkáihoz hasonlóan (pl. RMK I 58) ez is a megíratása utáni hónapokban került kinyomtatásra, vagyis 1566 végén vagy a következő év elején, HOFFHALTER Rafael váradi műhelyében. Ezért tartották e kötetet általában HOFFHALTER kiadványának.

A bevezető részeket (címlap, MELIUS ajánlása Debrecen 1568. január 8-i kelettel, *Az olvasóknak* és a könyv *Sommája*), valamint a kötet végén található sajtóhibajegyzéket ezzel szemben MELIUS 1568. január 8-i ajánlása után nyomtatták. Az ezekben található betűtípus pontosan megegyezik a debreceni műhelyben 1567-ben készült kiadványaiban (pl. RMK I 60) találhatóival. Miután TÖRÖK Mihály neve utoljára 1567-ben Debrecenben megjelent műveken (RMK I 60, II 104, 105) fordul elő, osztani lehet KANYARÓ fenti véleményét, hogy 1568-ban az ő betűivel vagy még TÖRÖK, vagy talán valaki más készítette, de nem az egész művet, mint KANYARÓ vélte, hanem csak a kötet első és utolsó ívét.

A fentiek alapján e kötet elkészülte úgy képzelhető el, hogy HOFFHALTER Rafael ugyan kinyomtatta ezt a református kiadványt, de megjelentetésére már nem került sor, mert 1567-ben felszerelésével együtt unitárius felfogású nyomtatványok előállítására Gyulafehérvárra távozott.

A kötet nyomdai kiállításának színvonala a többi HOFFHALTER-kiadványhoz viszonyítva alacsony: a sorok gyakran egyenetlenek, egyes betűk kisebb öbleit és hurkait a nyomdafesték sűrűn eltömte stb. A sajtóhibák száma is rendkívül magas, különösen a „V” ívtől. Ettől kezdve ugyanis — a korábbi 1–6 sajtóhibával szemben — ívenként 7–13 található. Hogy mindennek mi az oka, arra vonatkozóan — a mai ismeretek mellett — csak találgatásokba lehet bocsátkozni. Elképzelhető, hogy HOFFHALTER Rafael Gyulafehérvárra költözését előkészítendő még e MELIUS-kötet nyomdai munkálatai során elhagyta Váradot. Az is lehetséges, hogy az átköltözésig be akarták fejezni ezt a kiadványt és a sietség vezetett a nyomdai színvonal süllyedéséhez. A sajtóhibák hirtelen és nagymérvű növekedéséből a korrigálásban bekövetkezett változásra is lehet esetleg

következtetni; HOFFHALTERnek az unitáriusokhoz történt csatlakozása miatt MELIUSZAL vagy más korrekttal megromlott a kapcsolata?

Az így elkészült, de forgalomba nem hozott fő részhez MELIUS 1568 elején ajánlást írt. Ebben hálát ad Istennek, hogy „egy csöpp könyvünket sem hagyod elveszni” (2b lap). Ez nyilván e munkájának még 1566/7 fordulóján kinyomtatott íveire vonatkozik, amelyet mintegy két esztendővel később sikerült MELIUSNAK végül is megjelentetnie. Ajánlása után következik *Az olvasóknak* címzett írása. Ebben MELIUS e munkájáról elmondja, hogy „Amaz Roszhalter Raphael pedig aki a szentháromságot megsűfolta . . . tudatlanul megvesztegette és visszaforgatta, kit meg ujonnan megemendaltam” (5a lap). Valóban a kötet végén tíz lap terjedelemben a HOFFHALTER Rafael által készített fő részben fellelhető sajtóhibáknak alapos és rendkívül kiadós jegyzéke található. Így a két különböző nyomdásztól és mintegy két év különbséggel készült MELIUS-mű végül is megjelent.

*

Feltűnik a HOFFHALTER-nyomda történetével foglalkozónak, hogy Rudolf nem lépett Gyulafehérvárott apjának 1568 elején bekövetkezett halála után annak örökébe. Ehelyett egyetlen 1568. évi nyomtatványon (RMK II 111) Rafael özvegye, egy másikon a következő évben (RMK I 74) pedig Gregorius WAGNER neve szerepel, míg a többi gyulafehérvári kiadvány nyomdász-név feltüntetése nélkül jelent meg Rafael halála után. Váradon sem dolgozott Rudolf ezekben az években, amint ezt korábban feltételezték, de a fentiekben cáfolatot nyert. Ezek után nem látszik feleslegesnek ezek okát keresni, amihez azonban a HOFFHALTEREK eddig alig tisztázott zürichi tartózkodásáig kell visszanyúlni.

Rafael származásáról ÖTVÖS János írt utoljára és legalaposabban (*A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1960–1961*. Debrecen 1962, 39. l.). Eszerint Poznań-ban született, 1525–30 körül, lengyel nemesi családból, mint Rafael SKRZETUSKI. Apja Joannes, anyja Margareta NINIENSKA, testvére pedig Martinus aranyműves, Georgius selyemfeldolgozó (serifex) és Anna volt. 1550 júniusában Rafael igazolást kért a poznañi tanácstól nemesi származásáról. Ennek alapján azt tételezték fel, hogy ennek birtokában indult el hazulról. Azonban a zürichi levéltárakban őrzött korabeli iratok alapján más, és az eddigi hiányos adatok helyett meglehetősen világos kép bontakozik ki. (Vö. *Gutenberg Jahrbuch 1970*, 225–229. l.)

Rafael útja szülővárosától Zürichig ismeretlen. SZENCZI MOLNÁR Albert — mintegy ötven évvel Rafael halála után — azt írta róla, hogy „Belga” (RMK III 1174 ajánlása). Ennek alapján feltételezhető, hogy Svájcba érkezése előtt Németalföldön is járt. Erről azonban bizonyíték vagy más adat ma nem ismeretes.

Az első dokumentum Rafael zürichi tartózkodásáról 1594. július 27-ről származik, amikor is a nagytemplomban esküvőjét tartotta Kathrin GÖLDLivel. Neve már nem SKRZETUSKY, hanem HOFFHALTER. Ez határozott cáfolata a szakirodalomban időnként felmerült náiv feltételezésnek, amely szerint ez utóbbi nevet csak későbbi bécsi tartózkodása során használta személye álcázására, amelyre a katolikus császárvárosban protestáns felfogása miatt kényszerült volna. Ezzel szemben némelyik bécsi kiadványában ő maga is SKRZETUSKYNAK nevezte magát. A névváltoztatás magyarázata sokkal egyszerűbb: dél-németeknek roppant keményen csengetett és szinte kimondhatatlan volt ez a lengyel szó. Új nevet választott ezért, amely valószínűleg arra utal, hogy „reményt tartó” (Hoffhalter), vagyis bízik Istenben. A Bécsben használt nyomdászjelvénye is erre utal. Ezen egy fa tövén a „spes” (remény) szó áll, míg a körirat szövege: „Omnia spe florent prospiciente Deo”.

HOFFHALTER zürichi tartózkodásáról korábban nem álltak rendelkezésre biztos

adatok. Fia, Rudolf két nyomtatványában (RMK I 186 és 206) mint „Tigurinus”, tehát zürichi születésű írta alá magát. A magyarországi származású Leo WEISZ volt, aki az erre vonatkozó adatokat a zürichi levéltárakban kikutatta, de ezeket — jóllehet ezt eikkeiben (*Neue Zürcher Zeitung* 1930. július 18. és 23.; 1417. és 1451. sz.) kilátásba helyezte — sajnálatos módon nem publikálta.

A HOFFHALTER család zürichi dokumentumai közül időrendben első a már említett házasság regisztrálása 1549. július 27-én. Rafael feleségét Kathrin GÖLDLINEK hívták, akinek szülei Hektor GÖLDLI földbirtokos és Margaretha BRYNER voltak. Margaretha Brüggemből származott és a Zürich melletti Selnauban volt az ottani ciszterapácák főnöknője. A reformáció hatására elhagyta kolostorát és 1524 tájt férjhez ment az említett Hektor GÖLDLIhez.

A zürichi nagytemplom anyakönyveibe Rafael HOFFHALTER és Kathrin GÖLDLI két gyermekének keresztelését is bejegyezték: 1550. december 7-én Rudolf és 1552. július 15-én Maria. Tehát Rudolf joggal nevezte magát később „Tigurinus”-nak. Rudolf kereszt-szülei Rudolf GWALTER és Margaretha LAVATER, míg Máriáé Jakob STAMFFER és Anneli BRUNNER voltak. Margaretha LAVATER a neves reformátornak és a zürichi Grossmünster prédikátorának, Heinrich BULLINGERnek volt a lánya, akit Ludwig LAVATER vett nőül. Jakob STAMFFER aranyműves és éremkészítő volt.

1551. szeptember 2-án a zürichi tanács felvette a lakosok (Hintersäss) közé Rafael HOFFHALTER betűöntőt és mintametszőt. Feltehetően ehhez kellett az a nemességigazolás, amelyet 1550 nyarán szülővárosa tanácsától kapott. 1553. május 27-én ugyancsak a zürichi tanács írásban tanúsította, hogy Rafael SKRZETUSKY több éven át a városukban lakott, ahol megnősült és gyermekei is születtek. Ezt a bizonyítványt a nevezettnek szülővárosába „Posnonia in Polen” történő visszatérése céljából állították ki. (Logikus, hogy ezt az iratot, amellyel Lengyelországba akart hazatérni, eredeti lengyel nevére állították ki.) Azonban utazási terveit nem valósította meg, vagy hamarosan visszatért. Egy 1554. november 1-én Zürichben kelt okiratban ugyanis Elisabeth SCHNEEBERGER, aki Rafael háztartásában élt, HOFFHALTERNÉt és annak édesanyját, valamint Rafael tanoncát, Hans STURMOT jelölte ki örökösül.

Az a körülmény, hogy HOFFHALTERnek saját háztartásában egy tanonc is lakott, arra enged következtetni, hogy Rafael a betűöntés és a mintametszés mesterségét önállóan űzte. Megerősíteni látszik ezt az is, hogy a neves és — Rudolf WYSSENBACH jelentéktelen műhelyétől eltekintve — egyetlen zürichi FROSCHAUER-nyomdának publikált iratai között HOFFHALTER neve sehol sem szerepel.

A BULLINGER és HOFFHALTER közötti komaság, amely Rudolf keresztelésével jött létre, megmagyarázza kettőjük kapcsolatát, amely már HUSZÁR Gál 1557. október 26-án kelt leveléből ismert volt (LAMPE, Friedrich Adolf: *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania*. Trajecti ad Rhenum 1728. 115. l.). A kapcsolatot a két család később is fenntartotta, amelyet az a levél is bizonyít, amelyet HOFFHALTERNÉ 1562. március 18-án Bécsből a moldvai hadjáratról BULLINGERnek írt (Zürich Staatsarchiv: Briefband E II 361, 279. l.).

Rafael HOFFHALTER nem sokkal Elisabeth SCHNEEBERGER említett végrendelete után elhagyta Zürichet és családjával Bécsbe költözött, ahol 1556. április 10-én három éves privilégiumot kapott könyvnyomtatásra, mintametszésre, papír- és könyvkereskedésre. Ezzel megkezdte nevezetes bécsi nyomdai tevékenységét, amelyet 1563 elején hagyott abba. Ekkor került Debrecenbe, majd Váradon át Gyulafehérvárra, ahol 1568 elején — állítólag a szentháromság ellenes kiadványain felbőszült reformátusok által agyonverve — meghalt. Családja osztozott hányatott sorsában.

Itt érkeztünk vissza a feljebb felvetett problémához, hogy miért nem lépett Rudolf már Gyulafehérvárra, nyomban apja halála után, az ő örökébe. A magyarázata ennek

nyilván az volt, hogy miután 1550-ben született, ekkor még kiskorú volt. A római jogban a betöltött 25. évvel vált az ember teljes jogúvá. A XVI. századi joggyakorlat alapján azonban már bizonyos esetekben, különösen örökölt iparnál, már a betöltött 21. évvel is jogilag nagykorúvá lehetett válni. 1571. szeptember 17-én BÁTHORI István — az előző évi speyeri cenzúrapátensre támaszkodva — rendeletileg megtiltotta az uralma alatt álló területen a protestáns kiadványok kinyomtatását. Ezért a kolozsvári, sőt a debreceni nyomda — legalábbis átmenetileg — világi tárgyú munkákat jelentetett meg. HOFFHALTER Rudolf, aki 1571 decemberében lett jogképes, ezek után az 1573–1574. években a Mura és Dráva vidékére áttelepülve Alsóindván és Nedelicen már önállóan dolgozott (vö. BORSA Gedeon: *Rodolphus Hoffhalters Typographie in der Gegend von Mur und Dran.* = *Vjestnik Bibliotekara Hrvatska 1968* (XIV), 26–32. l.). Itteni tevékenysége befejeztével egy darabig nem ismeretes tőle nyomtatvány. 1577-től azután Debrecenben jelentek meg ismét kiadványok az ő nevével, de már új és nem a HOFFHALTEREK által korábban használt betűkkel.

A legutóbbi időkig ismeretlen volt, hogy mi történt a HOFFHALTEREK nyomdai felszerelésével, hiszen Rudolf az apai örökségből, amelyet Alsóindván és Nedelicen még használt, egyedül a fametszetes családi címert vitte magával Debrecenbe, ahol 1586-ban bekövetkezett haláláig dolgozott. Az első nyomra a KULCSÁR-féle Postillában (RMKI 114) szereplő kis fametszet-sorozat vezetett (SOLTÉSZ Zoltánné: *A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században.* Bp. 1961, 88. l. és XXXIX. tábla 3–10. sz. kép.) Ennek több lapja ugyanis előfordul azon a magyar nyelvű falinaptáron, amelyet az 1606. évre Simon GRÜNGRAS (a kiadványon magyarra fordítva: Zöldfü Simon) Szebenben nyomtatott (*Revista Arhivelor* 1966 : 114, Gernot NUSSBÄCHER). Ugyanezek a fametszetek megtalálhatók az Országos Széchényi Könyvtár egyik erősen hiányos perikópás-könyvében is, amelyről ezek alapján SOLTÉSZ Zoltánné feltételezte, hogy a HOFFHALTER-műhely terméke. Miután a nyomtatás színvonala alacsonyabb a HOFFHALTER-kiadványokéban tapasztalhatónál, úgy gondolta, hogy e könyv HOFFHALTER Rafael halála után, 1569-ben Gyulafehérvárott jelenhetett meg (*Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. 1959.* 190–201. l.).

Azonban a kötetben előforduló fametszetek későbbi állapotot mutatnak, mint az említett KULCSÁR-féle *Postillában*, amelyet 1574-ben HOFFHALTER Alsóindván nyomtatott. Így a perikópás-könyv szükségszerűen ez után készült. A HOFFHALTER-féle műhely betűtípusait, valamint a többi könyvdísz többségét azután sikerült sorra megtalálni különböző szebeni kiadványokban. Ezek alapján megállapítható volt, hogy HOFFHALTER Rudolf felszerelése a Dráva és Mura vidékéről átkerült Szebenbe, ahol 1575-ben a város kezdeményezésére papírmalom mellett könyvnyomdát is létesítettek. A nagyhírű HOFFHALTER-féle műhely betűi és könyvdíszei azután a változó vezetés alatt álló szebeni nyomda használatában a XVII. században is még sokáig fellelhetők.

Az említett perikópás-könyv is Szebenben készült, ami megmagyarázza a kivételnek a HOFFHALTERÉKNÁL jóval gyengébb nyomdai színvonalát. BOD Péter két kéziratos jegyzékében is összeírta BETHLEN Kata könyvtárának köteteit. Az 1747. évi katalógusban (*Erdélyi Múzeum.* 1907. 34. és 48. l.) egy ilyen perikópás-könyv Szeben 1595 megjelöléssel szerepel, míg az 1752-ben készült lista (*Erdélyi Múzeum.* 1912. 169. l.) az 1597-i évszámot tünteti fel. Ez utóbbit fogadta el SZABÓ Károly (RMK I 296), aki az időközben Nagyenyeden elpusztult könyvet már nem látta. Lehetséges tehát, hogy az Országos Széchényi Könyvtár RMK I 361a jelzetű kötete ebből a BOD által említett kiadásból való.

HOFFHALTER Rafael egyik legszebb és legnevezetesebb magyarországi kiadványa WERBÓCZY István *Tripartitumának* WERES Balázs által magyarra fordított kiadása, amely Debrecenben 1565-ben jelent meg (RMK I 56).

GULYÁS Pál (*A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp. 1931. 134. l.) és CSEKEY István (*Werbóczy és a magyar alkotmányjog*. Kolozsvár 1942. 58–59. l.) még felfigyeltek arra, hogy e nyomtatványból kétféle kiadás ismert. A részletesebb vizsgálat során azután kiderült, hogy a kötetnek mintegy egyharmada [$(:)_2-5$, D_{2+5} , T_{3+4} , V_1-Z_6 , $Aa^6- Dd^6 Ee^8$] kétféle szedésben maradt fenn. A SZABÓ Károly által leírt (RMK I 56). változatban (a továbbiakban A-változat) a $(:)_2^a$ lapon a királyi címer alatt sem ívjel, sem őrszó nem található, a másikban (a továbbiakban B-változat) ezzel szemben mindkettő szerepel. A D_2b lapon az őrszó az A-ban „Az mely”, a B-ben csak „Az”. A T_1b lap utolsó sora az A-ban „Tyzen nyolczadyk rezeben”, a B-ben csak „rezeben”. A V_1a lapon az őrszó az A-ban „onnat”, a B-ben „onna”. Az utolsó levélen az A-változatban, amint ezt SZABÓ Károly is leírta, a „Debrecenbe nyomtatattott Raphael Hoffhalter által”, a B-ben a HOFFHALTEREK fametszetű címere alatt „Raphael Hoffhalter által nyomtatta” szöveg áll (reprodukció: GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp. 1931. XXXIX. t. SOLTÉSZ Zoltánné: *A magyarországi könyvdásítás a XVI. században*. Bp. 1961. XXXVII. t. FITZ József: *A magyarországi nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története*. II. Bp. 1967. 210. l.).

A fametszetek állapota azt mutatja, hogy a B-változat, amelynek kolofonjában a nyomtatás helye sem szerepel, később keletkezett. A városnév elhagyása arra utal, hogy a könyv új szedéssel történt kiegészítése nem Debrecenben, hanem máshol történt. Az újonnan szedett levélpárok, ill. ívek papírjában látható egyik címerpajzsos vízjel a HOFFHALTER-nyomda más kiadványaiban többször is előfordul. A legkorábbi ezek közül MELIUS Apokalipszis-magyarázata (RMK I 69), amelynek főrészét — amint erről e cikk elején szó volt — 1566 végén, ill. 1567 elején nyomtatta HOFFHALTER Rafael Váradon. E kötetben az „Ee” ívtől ugyanez a vízjel található. Érdekes módon a nem a HOFFHALTER-műhelyben, hanem debreceni betűkkel 1568 elején készült első és utolsó ívben így ugyancsak ez a vízjel található, nem különben több, Gyulafehérvárott 1568-ban megjelent HOFFHALTER-kiadványban (pl. RMK II 111). HOFFHALTER Rafael, akinek a nevével jelent meg a későbbi, B-változat, 1567-ben költözött Váradról Gyulafehérvárra, ahol 1568 elején halt meg. Így a Tripartitumnak e változata ezekben az években vagy Váradon, vagy Gyulafehérvárott készült.

A jelentős terjedelem ellenére a két változat közötti szövegbeli eltérés jelentéktelen, és nem lehet benne semmi olyan érdemi javítást sem találni, amellyel az új szedés indokolható lenne. Ezért arra lehet gondolni, hogy a még 1565-ben Debrecenben kinyomtatott és el nem adott ívek egy része tönkrement. Ezek pótlásával vált a megmaradt készlet értékesíthetővé.

BORSA GEDEON

Magyar krónika a régi magyar kalendáriumokban. A magyar nyelvű nyomtatott naptárak története külföldön: Krakkóban és Bécsben kezdődik.¹ SZÉKELY István, aki Krakkóban több művét is kinyomatta, valószínűleg már 1538 előtt is kiadott egy kalen-

¹ Nyomtatott naptárainkkal legrészletesebben eddig KOVÁCS Imre foglalkozott *Régi magyar kalendáriumaink 1711-ig* c. művében, amely év nélkül Debrecenben jelent meg 1932 és 1938 között, 63 lapnyi terjedelemben. Megállapításait a következőkben részben helyesbítjük, részben kiegészítjük, anélkül, hogy művére minduntalan utalnánk.

dáriumot, de erről biztos értesülésünk nincsen.² Az 1545. és 1550. évekből azonban fennmaradt egy kalendáriumának két példánya.³ Ez nem hasonlít a későbbi, meghatározott évre szóló kalendáriumokhoz, mert valójában öröknaptár, azaz csízió, amely több évre is alkalmazható. Az év nélkül megjelent öröknaptár nyomtatási idejét csak a betűkészlete alapján lehetett hozzávetőlegesen meghatározni, és az, VARJAS Béla megállapítása szerint, az 1545—1550-ből ismert VIETOR-nyomatványok sorába utalja.⁴ Ehhez még megjegyezhetjük, hogy az öröknaptár régi, talán legelső tulajdonosa *A hus hagyatról való tábla* megfelelő soraihoz az 1550—1568. éveket jegyezte be.

A legrégebbi évre szóló magyar naptárt, amelynek legalább emléke fennmaradt, 1557 végén egy ismeretlen bécsi nyomdász készítette az 1558. évre. Paul FABRICIUS bécsi udvari matematikus és csillagász ugyanis az 1558. január 1-én NÁDASDY Tamás nádorhoz írt levelében így panaszkodott az említett nyomdászra: *meam Ephemeridem et alienum prognosticon expressit Hungarice... prognosticon meum Hungaricum non prodierit.*⁵

A következő naptárakról is csak hírből tudunk. Az elsőnek emlékét, amit Magyarország nyomtattak, egy múlt század végén kelt leírás⁶ őrítette meg. Ezt a naptárt *Judicium* címmel Kolozsvárott nyomtatták az 1569. évre. A legrégebbi reánk maradt, itthon nyomtatott *Kalendarium* pedig ugyancsak Kolozsvárott készült az 1573. évre.⁷ Ezután egyre sűrűbben és egyre több helyen nyomtattak naptárt hazai nyomdáink, a XVI. században főként Bártfán, Debrecenben és Nagyszombatban.

Öröknaptárak, azaz csíziók természetesen ritkábban jelentek meg, mint az évre szóló kalendáriumok. A XVI. századból mindössze hét csíziót ismerünk — mind magyar nyelvű —, míg a kalendáriumok száma mintegy hatvan. 1601. és 1711. között pedig tíz csíziót és csaknem pontosan háromszáz kalendáriumot tartunk számon.⁸ Ez a szám messze felülmúlja a más jellegű kiadványokét, és azt mutatja, hogy a naptárak a legkeresettebb és legelterjedtebb nyomtatványok voltak.

Tartalmuk a hónaptáblákon túl igen változatos. Főként e könyvecskék második fele, az *Ítélet* vagy *Prognosztikon* fejezetei érdekesek. Hazai szempontból különösen jelentősek a naptárt kísérő hónapversek és más rigmusok,⁹ a *sokadalmak* vagyis vásárok helyének naptári felsorolása és a krónikák. A következőkben ez utóbbiakkal foglalkozunk.¹⁰

A naptárak krónikája a fontosnak tartott, főként hazai történeti események évenkénti tömör felsorolása. Legelőször az 1592-ben Debrecenben nyomtatott csízióban¹¹ jelenik meg *Ez világ teremtésétől fogván való rövid chronika* avagy *Némely megllett dolgoknak kijegyzése* címen, és megismétlődik egy 1593 és 1595 között megjelent kiadásban.¹²

² VARJAS Béla: *A magyar könyvkiadás kezdetei és a krakkói magyar nyelvű kiadványok = Tanulmányok a lengyel-magyar irodalmi kapcsolatok köréből* (Bp. 1969.) c. műben, 112—113. l.

³ A kolozsvári egyetemi könyvtár csaknem ép példányának fényképe: OSZK, RMK I. 354.

⁴ VARJAS Béla, i. h. 113. l.

⁵ IVÁNYI Béla: *Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon 1331—1600.* (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai 4.) Bp. 1937. 42. l.

⁶ *Erdélyi Múzeum* 1898, 58—59. l., KANYARÓ Ferenc

⁷ RMK I. 93. — *Magy. Könyvszle* 1938. 160—162. l.

⁸ Ezenkívül még mintegy 50—100 kalendáriummal számolhatunk, amelyekből sem példány, sem töredék, sem említés nem maradt fenn.

⁹ Ezeknek legnagyobb részét KOVÁCS Imre gyűjtötte össze és ismertette: *Régi magyar kalendáriumaink* 34—52. l.

¹⁰ KOVÁCS Imre idézett műve 21—34. lapján foglalkozik e krónikákkal, de nem vette észre, hogy már a XVI. században megjelentek. Teljes terjedelmében közli (22—30. l.) az 1677-re nyomtatott lőcsei kalendárium *Magyar krónikáját*.

¹¹ RMK I. 251.

¹² *Orvosi Hetilap* 1963. 561—562. l.

Egészen 1613-ig sem a csizióban, sem a kalendáriumokban nem találkozunk a történelmi események hasonló felsorolásával.

Az 1613. évre ugyancsak Debrecenben nyomtatott naptárban¹³ azután bővítve újra feltűnik a *Rövid chronika, világ teremtésétől fogva*. A nyomdász ennek szövegét a havi naptártáblák alatt szabadon maradt lapaljakon osztotta szét, és így a szöveg nagyon szétdarabolódott. Sajnos nem maradt fenn minden évre ép naptár, és így a krónika bővülését és elterjedését sem tudjuk egész pontosan nyomon követni, de látjuk, hogy az 1615. és az 1619. évre kiadott debreceni naptárakban¹⁴ a *Világ teremtésétől fogva való rövid chronika* már önálló fejezetként jelenik meg a prognosztikon után. A kezdeményezés tehát kétségtelenül a debreceni nyomdáé. Ettől kezdve ez a rövid történelem, amely később a megfelelőbb *Magyar chronika* címet kapja, állandó része lesz a debreceni naptáraknak. Így meg van még az 1706. esztendőre kiadott debreceni naptárban¹⁵ is, a prognosztikon után, a könyvecske végén.

A debreceni kezdeményezést — amennyire a fennmaradt naptárakból megállapítható — először a kassai nyomda vette át. Az 1618-ra kiadott kassai kalendárium¹⁶ hónaptábláinak alján olvashatjuk a *Christus születése után löt dolgokat*. A következő években azután a kassai naptárakban is a prognosztikon végére kerül és a *Rövid magyar krónika*, majd a *Magyar krónika* címet kapja. Az utolsó kassai naptárt 1676-ból ismerjük.¹⁷

Bártfai naptárakat az 1621—1646 és az 1701—1710 közötti évekből ismerünk. Az 1621. évre nyomtatott kalendáriumban¹⁸ a Prognosztikon végén található a *Rövid magyar chronika, mely ezelőtt való kalendáriumokba nem olvastatott*. Az utóbbi megjegyzés talán korábbi, ma már ismeretlen bártfai naptárakra vonatkozik.

A lőcei naptárak sora a legteljesebb: 1626-tól 1709-ig csaknem minden évből ismerünk lőcei kalendáriumot, és az 1627-re szólóban¹⁹ a *Practica* után áll a *Rövid chronica Christus urunk születése után*. Feltehető, hogy ez már az előző évi kiadásban²⁰ is megvolt. Az 1708. éviben²¹ még mindig megtaláljuk *Magyar chronika* címen.

A pápai nyomdából az 1624—1630. évi naptárak emléke²² maradt fenn, példányt azonban csak az 1628-ra és 1629-re kiadottakból²³ ismerünk. Mindkettőben a hónaptáblák alatt folytatásokban olvashatjuk az *Urunk Christus születése után lött dolgokat*.

Kolozsvári kalendáriumok már 1616 és 1625 között is megjelentek, ezeket azonban csak említésből²⁴ ismerjük. 1631—1652-ig, majd 1671 és 1711 között azután folytatódik soruk, és az 1632-re nyomtatottban²⁵ a prognosztikon után a *Krisztus urunk születése után való rövid krónikát* találjuk. Valószínű, hogy ez megvolt az 1631-re²⁶ vagy talán már a korábbi évekre kiadott naptárakban is.

A Pozsony megyei Tejfaluban 1638 és 1646-ra nyomtattak kalendáriumokat.²⁷ Ezekben a hónaptáblák alatt, cím nélkül olvasható a krónika.

¹³ RMK I. 439.

¹⁴ *Magy. Könyvszle* 1892/93, 224. l.; az OSZK példányának jelzete: RMK I.462a. — RMK I. 488.

¹⁵ *Magy. Könyvszle* 1879, 32. l., az OSZK példányának jelzete: RMK I. 1711/b.

¹⁶ RMK I.481.

¹⁷ A gyöngyösi Bajza József Műemlék Könyvtár unikuma.

¹⁸ RMK I. 508.

¹⁹ *Magy. Könyvszle* 1929. 98. l.

²⁰ *Magy. Könyvszle* 1883. 339. l.

²¹ RMK I. 1745.

²² *Századok* 1868, 318, 739—740. l.

²³ RMK I. 572. és 585.

²⁴ *Magy. Könyvszle* 1897, 181—182. l.

²⁵ RMK I. 621.

²⁶ RMK I.1791.

²⁷ RMK I. 685. *Magy. Könyvszle* 1897, 349. l. — OSZK Évk. 1960-ra, 177—178. l.

1641 és 1659 között a váradi nyomda is készített naptárakat. Lehet, hogy már az 1641. éviben²⁸ is megvolt a *Magyar chronika*, amit az 1643-iban²⁹ a jövendölések után és a *Sokadalmak* felsorolása előtt találunk, de a fennmaradt csekély töredékből erre nem lehet következtetni.

Összehasonlítás alapján sikerült megállapítani, hogy a váradi kalendáriumok sorába tartozik az a krónikatöredék is, amelyet az Országos Széchényi Könyvtár RMK I. 1612/i jelzet alatt őriz.

Az ebben olvasható történelmi események az 1652. évre vonatkoznak, és azzal a töredék megszakad. Legkorábban tehát 1653-ra jelenhetett meg az a naptár, amelyhez a krónika tartozott és legkésőbb 1660-ra. Ebben az évben ugyanis a nyomdász, SZENCI KERTÉSZ Ábrahám, Váradról Kolozsvárra menekült.³⁰ Az 1653. évi váradi kalendárium egy töredékét az Országos Széchényi Könyvtár őrzi,³¹ de ennek krónikája nem egyezik a fentebb ismertetett töredékkel. A két emléket összehasonlítva azt találjuk, hogy az RMK I 1612/i jelzetű töredék E_{3b} és E_{4a} lapjának szedése megegyezik az 1653. évi naptár E_{5a} és E_{5b} lapjáiéval, a következő négy levélben azonban már eltérések vannak, és a meghatározandó töredéken minden három lappal előbb olvasható. Mindkét töredéken az 1647. év krónikájánál tévesen 2647 van szedve. A fentiekből következtetve valószínűbb, hogy az RMK I 1612/i jelzetű töredék nyomtatása 1654 és 1660 között történt. Ebből az időközéből négy váradi naptár példánya ismeretes. Ezek az 1655., 1656., 1658. és 1659. évekre készültek.³² Mindegyikből az egykori Erdélyi Múzeum gyűjteményében maradt fenn feltehetően ép példány. A gyűjtemény ma a kolozsvári egyetemi könyvtár része. Sajnos mikrofilm csak az 1655. évi naptárról³³ állt rendelkezésre. Ennek krónikájában az 1652. évi események, amelyek a meghatározandó töredékben az E_{6b} lap alján állnak, itt az E_{6b} felső részén olvashatók, és az E_{7a} lapon a krónika befejeződik. A hibás 2647-es évszám ebben is megtalálható. Ebből az összehasonlításból elég nagy valószínűséggel lehet tehát arra következtetni, hogy az OSZK RMK I 1612/i jelzetű töredéke egy 1654-re nyomtatott naptár része volt, amelyből egyébként példány nem maradt fenn. Az 1656., 1658. és 1659. évi kalendáriumok krónikájával való összevetés valószínűleg még szilárdabb megállapításhoz fog vezetni.

Különösen érdekes és figyelemreméltó a bécsi kalendáriumok krónikája, mert a máshol nyomtatott naptárakétól teljesen eltér. Az 1634–1657. évekre kiadott bécsi naptárak semmilyen formában sem szólnak történelmi eseményekről. 1658. és 1659. évre nyomtatott bécsi naptár pedig nem maradt reánk. A következő évre 1660-ra kiadott bécsi kalendáriumban³⁴ viszont már egy *Chronologia* folytatását olvashatjuk a prognosztikon után, amely az 1448–1464. évek eseményeire vonatkozik. Ez a szokásos *Magyar krónikáktól* főként abban tér el, hogy egy-egy év eseményeit sokkal bővebben adja elő. A következő ismert bécsi naptár 1662.³⁵ évre készült, és *Chronológiája* az 1526–1529. évek eseményeit, az 1665.³⁶ évi pedig az 1540–1543 évek történetét, továbbá az 1548–1549. és 1660. évre vonatkozó néhány tudósítást közli. Az 1666. év naptárában³⁷ azután a *Chronologia* cím helyén a *Magyar história* címet olvassuk, és a fejezet igen részletesen az

²⁸ OSZK, RMK I. 721a jelzetű töredék. Vö. *Magy. Könyvszle* 1930, 292. l.

²⁹ RMK I. 750.

³⁰ Az RMK I. 970. és 976., Szent Biblia címlapja alapján.

³¹ Jelzete: RMK I. 881a.

³² RMK I. 907; *Magy. Könyvszle* 1880, 300. l., 1912, 55. l.; 1878, 273. l.

³³ RMK I. 907, OSZK FM 2/1122.

³⁴ RMK I. 953.

³⁵ RMK I. 985

³⁶ RMK I. 1020.

³⁷ RMK I. 1031.

1551. év magyar—török harcaival és várvívásaival foglalkozik. Ezzel meg is szűnik a Bécsben nyomtatott magyar naptárak sora.

A szokásos krónikák 1658-ban a nagyszombati,³⁸ 1672-ben a zsolnai, 1686-ban a csíki³⁹ és végül 1704-ben a komáromi⁴⁰ kalendáriumokban tűnnek fel, mindenütt a prognosztikon után, a könyvecske végén.

Az egyetlen, 1660-ra kiadott sárospataki és 1659-re kiadott kőszegi naptárakból⁴¹ csonkaságuk miatt nem lehet megállapítani, hogy volt-e krónikájuk. A kőszegi naptár esetében azonban ezt okkal feltételezhetjük, minthogy a nyomdásznak, WECHELIUS Andrásnak elődje, WECHELIUS Zsigmond János Tejfaluban már korábban krónikás kalendáriumokat nyomtatott. Az 1632. évi egyetlen brassói,⁴² az 1609 és 1642 között kiadott keresztúri és csepregi és az 1602 és 1608 között megjelent szebeni kalendáriumokban nem volt krónika.

A következőkben áttekintést adunk az 1602—1712. évekre kiadott magyar naptárakról. A feltüntetett évhatárok között nem minden évből ismerünk naptárt. A táblázat utolsó oszlopában az első ismert krónikás naptár éve van feltüntetve.

Bártfa	1621—1646, 1701—1710	1621
Bécs	1634, 1639—1666, 1674	1660
Brassó	1632	—
Csepreg I. Keresztúr		
Csíki klostrom	1686	1686
Debrecen	1605—1636, 1682—1688, 1698—1706	1613
Gyulafehérvár	1626	
Kassa	1611—1668, 1676	1618
Keresztúr és Csepreg	1609—1642	—
Kolozsvár	1616—1625, 1631—1652, 1671—1711	1632
Komárom	1704—1712	1704
Kőszeg	1659	?
Lőcse	1626—1709	1627
Nagyszombat	1603—1613, 1621—1622, 1658—1683	1658
Pápa	1624—1630	1628
Sárospatak	1660	?
Szeben	1602—1608, 1631, 1668	1668
Tejfalu	1638—1646	1638
Várad	1641—1659	1641
Zsolna	1672, 1686	1672

A kalendáriumok krónikájának tartalma igen változatos, és mint történelmi forrás is értékes. Anélkül, hogy az összes reánkmaradt krónikát évről évre összehasonlítottuk volna, kimondhatjuk, hogy nincs két teljesen azonos tartalmú krónika. A naptárnyomtatók hol elvettek valamit a korábbi szövegből, hol hozzáadtak. Általában a régebbi esz-tendőkre vonatkozó híradások egyre zsugorodtak, és a krónika elsősorban a közvetlenül

³⁸ RMK I. 931.

³⁹ RMK I. 1143. és 1347.

⁴⁰ OSzK: RMK I. 1692a. FAZAKAS József megállapította, hogy ez a naptár a címlap szerint Lőcsén, BREWER Sámuel nyomdájában készült, valójában azonban TÖLTÉSI István nyomtatta Komáromban a lőcsei kalendárium mintájára. *Az OSzK Évkönyve*. 1963/64 129—130. l.

⁴¹ RMK I. 967. és *Magy. Könyvszle* 1885, 91. l.

⁴² *Magy. Könyvszle* 1879, 182. l.; 1898, 57. l.

elmúlt év eseményeivel bővült. A régi, emberöltőkkel korábbi híradások természetesen semmi újat nem tartalmaznak, hiszen ezeknek forrásai közismert kiadványok, SZÉKELY István és HELTAI Gáspár krónikája stb. voltak. Mégsem érdektelen ezeket tanulmányozni, mert a szélesebb hazai olvasóközönség sok évtizeden át a magyar történelmet elsősorban ezekből ismerte. A történelemkutatás szempontjából is számottevő, jórészt még kiaknázatlan értéket jelentenek azok a tudósítások, amelyeket a naptárak szerkesztői vagy kiadói kortársaktól gyűjtöttek össze. Ezeknek értékelése csak az összes megmaradt naptár-krónika gondos vizsgálata által lehetséges, mert vannak olyan híradások, amelyek csak egyetlen egy krónikában olvashatók. Szemléltetésül idézünk belőlük néhány érdekes eseményt az 1620–1622. évekből.

„1620. 21. Maji. Lonai András kállai kapitányságában meghala. 11. Junii. Az Nyári István a kállai kapitányságba beszälla. . . Dampiert Poson alatt . . . Rákóczi György megveré, magát is egy vámos-mikolai gyalog legény fültön lövé, mely miatt meg is hala. 16. Octob. Farnosi János megadá urunknak (Bethlen Gábornak) Munkácsot. 4. Nov. Vázcot az török megveszi Strucz Ferenc kapitányságában. 8. Nov. Fejérvárat és a szomszéd helyeken isszonyu földindulás volt.”⁴³

„1620. Szent Iván hava (junius) 10. Bethlen Gábor Kassáról kindulván Besztercebányára 3. óraker másodsor országgyűlésre bement . . . bemenetele alatt történék, hogy az ottvaló conrectort az ablakból kinézvén által lőtték. Az 18. nap: török követ Budáról 20. magával Besztercebányára az fölséges Bethlen Gáborhoz szép módjával és ékesen bement. Kisasszony hava (augusztus) 25. nap: Az fölséges Bethlen Gábor Besztercebányán magyar királlyá koronáztatik.”⁴⁴

„1621. 4. Apr. Szécsi György Filek várát megvevé. 9. Herenceseni István Daróczival együtt . . . Rhedai Ferencet Filek táján betegen elfogák, és másodnap azon betegségében meghala. 8. Maji. Urunk őfelsége a Magyar Koronát Cassára hozá. 29. . . Rhedai Ferenc eltemették. 1. Jul. Az Magyar Korona Ecsedbe vitették. 3. die az Palfi István hadát megverék, és magát is elfogák. 10. Az Bucquoi hadának a színét Érsekujvár alatt megverék, és magát is megölék. 22. Az Ferdinánd császár hada Urunk előtt Érsekujvár alól elfuta, és őfelsége utána menvén, minden lövő szerszámit elnyeré, és magukban is nagy kárt tón. 14. Sept. Nyári István az Szaboles vármegyei főispánságra megesküve. 28. Herenceseni István Filek várát Urunknak megadá . . .”⁴⁵

„1622. 22. Febr. Az Magyar Koronát Ecsedből Cassara vivék. 3. Maii. Az mi kegyelmes urunknak keresztyén házastársa ez árnyék világából kiköltözék Colosvárat.”⁴⁶ — „Nagy döghalál Magyar- és Erdélyországban.”⁴⁷

HERVAY FERENC

Adalékok a XVI. századi kolozsvári Donatus-kiadások történetéhez. Aelius Donatus ókorból örökölt grammatikájának a középkori iskolában két formája volt ismeretes. A népszerűbb és általánosan használt a kisebb, a *Donatus minor* a latin nyelvtan alakntával, a nyolc beszédrész ragozásával, kérdés—felelet formában előadott szabályai-
val ismertette meg a tanulókat, amint azt hagyományos címe is jelez: *Donati de octo*

⁴³ *Debreceni kalendárium* 1624-re.

⁴⁴ *Lőcsei kalendárium* 1627-re.

⁴⁵ *Debreceni kalendárium* 1624-re.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ *Lőcsei kalendárium* 1629-re.

partibus orationis ars minor. A másik, a *Donatus maior* már két részből állott. A minor egy bővített változatával kezdődött, amihez a mai értelemben vett stilisztika járult a következő fejezetekben: *De barbarismo*, *De soloecismo*, *De ceteris vitiiis*, *De metaplasmō*, *De schematicis*, *De tropis*. E klasszikus grammatikának a nyomtatott könyv korában sem szűnt meg hatóereje: a minor az elemi, a maior a gimnáziumi tanításban hosszú századokra a latin műveltség sok kiadást ért tankönyve maradt. A XV–XVI. század fordulójától egyre gyakrabban feltűnnek átdolgozott változatai. Iskolamesterek, nevesebb grammatikusok a saját tanítási gyakorlatuk alapján magyarázatokkal, később vulgáris nyelvű jelentésekkel, a paradigmák fordításaival bővítették az eredeti alapszöveget.

A magyar iskolák számára először budai könyvkereskedők külföldön a XVI. század elején nyomattak Donatusokat: Johannes PAP 1509-ben Velencében, majd Urbanus KAYM 1509-ben Nürnbergben és 1517-ben Strassburgban. De más külföldi kiadások is eljutottak a magyarországi tanulók kezébe. 1519-ben például Laurentius WOLFF eperjesi skolamester végrendeletében 18 még ki nem fizetett Donatusról történik említés (*Magyar Könyvszemle*, 1911. 303. l.); 1583-ban pedig Johann GALLEN kassai könyvkereskedő hagyatéki leltárába írtak össze 47 darab különféle Donatust, köztük német (*Lipscher Donat*) és cseh (*Drey bomisch Donat*) kiadásokat is (uo. 1895. 310–320. l.). A század közepétől azután már a magyarországi nyomdák is gyakran adták ki ezt a nélkülözhetetlen tankönyvet. Ezek egy jelentős részét a kolozsvári Heltai-műhelyből ismerjük. SZABÓ Károly a *Régi Magyar Könyvtárban* leírta az 1554-i (RMK II 54), az 1565-i, illetve 1566-i (RMK II 95), egy 1559 és 1574 közé datálható évszám nélküli (RMK II 312), az 1581-i (RMK II 164) és 1583-i (RMK II 174) kiadásokat. Ezek mind a *Donatus minor* egy változata, Leonhard KULMANNNAK először 1545-ben Frankfurtban megjelent kiadása nyomán készültek. Az 1565-i kiadás címlapján ugyan sajtó alá rendezőként a kolozsvári rektornak, MOLNÁR Gergelynek neve szerepel; ez azonban csak annyit jelent, hogy az MOLNÁR kolozsvári működése idején, több más tankönyvével együtt jelent meg. A korábbi kiadások szövege ebben is változatlanul található. Az utolsó eddig ismert kolozsvári XVI. századi *Donatus minor* 1600-ban került ki a sajtó alól; ez a végén a görög ábécével, egy verses imádsággal és a versbefoglalt iskolai rendtartással (*Leges scholasticae*) bővült (egyetlen példányát leírta DANKANITS Ádám: *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*. Kolozsvár, 1963. 107. l.).

A továbbiakban még három ismeretlen kiadás adatait, leírását fogom bemutatni. Ezeknek töredékeit a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* (RMNy) első kötetének előkészítő munkálatai során határoztam meg. Közülük az első kettő a Kulmann-féle változatok sorozatához tartozik, míg a harmadik MOLNÁR Gergely önálló, bővített átdolgozása.

1.

[DONATUS Aelius: *De octo partibus orationis methodus*. Claudiopoli 1550–1554. Hoffgreff.]

[a–e] f + [?] = [48 + ?] fol. — 8°

RMNy 97

A kiadás könyvtáblából kiáztatott töredéke az Országos Széchényi Könyvtárban található. A betűtípusok tanúsága szerint kétségtelenül a kolozsvári műhelyben készült vízjel nélküli papíron. Külső kiállítása, szedéstükre első tekintetre is nagyon emlékeztet a Heltai–Hoffgreff-műhely első nyomtatványainak kiállítására. A töredék tartalmazza az f1–f4 leveleket; ezeken az *Exempla coniugationum* című fejezetből a harmadik és negyedik igeragozás paradigmái (*legere, audire*) olvashatók. Ugyanez a szövegrész az

1554-i kiadásban a H3^o—H8^r, az 1565-ben pedig a H6^r—H^r lapokon található. Datálásához egyedül a többi kolozsvári kiadáshoz hasonlított szövegbeli eltérések adnak támpontot. E töredék szövege ugyanis valamennyinél rövidebb: hiányzik belőle a többi kiadásban megtalálható, apró típusú a főszöveg közé szedett jegyzet, megjegyzés. Ezenkívül más a fejezeteket részekre osztó alcímeknek is a szövege. Végül pedig az ívjelzésben mutatkozó, imént említett eltolódásból arra lehet következtetni, hogy az első hat íven levő szöveg valószínűleg rövidebb lehetett. Mindezek alapján e töredéket az 1554-i, eddig ismert első kolozsvári kiadás elé helyezve a Hoffgreff-műhely első négy évéből valónak állíthatjuk.

2.

[DONATUS Aelius: *De octo partibus orationis methodus*. Claudiopoli 1591—1600. Typ. Heltai.]

[A] B [C—G] H = [64] fol. — 8^o
RMNY 761

A hat levélből álló és a kiadás B és H ívéből származó töredék a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában található. Az egyes darabokon látható kézzel írt számozás tanúsága szerint a töredéket TOLDY Ferenc áztatta ki könyvtáblából és összetartozónak gondolta MOLNÁR Gergely alább leírt grammatikájának töredékeivel. A betűtípusoknak, egy S-iniciálénak és az utolsó levélen látható záródísznek tanúsága szerint ez is kétségtelenül a kolozsvári Heltai-nyomdából származik. A rajta levő szöveg első tekintetre teljesen megegyezik az 1600-i kolozsvári Donatus megfelelő részeivel. De mégsem azonos azzal, mert a sorvégek helyenként eltérnek és a szövegben több olyan nyomdai abbreviatura figyelhető meg, amelynek egy részét az 1600-ikiadás szedője feloldotta. Kétségtelen tehát, hogy más kiadással van dolgunk. A hozzávetőleges datáláshoz a legvalószínűbb támpontot a H8^r lapon, a *Leges scholasticae* végén látható, fémből öntött záródísz nyújtja; ez az ismert kolozsvári nyomtatványokban 1591 és 1598 között fordul elő.

3.

[MOLNÁR Gergely: *Elementa grammaticae latinae pro recta scholasticae juventutis institutione ex praecipuis grammaticorum praeceptis*. Claudiopoli 1577—1602. Typ. Heltai.]

[A—C] D × ? = [32 + ?] fol. — 8^o
RMNy 628

E mű ma ismert levelei a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában találhatók. TOLDY Ferenc áztatta ki őket könyvtáblából a fentebb második helyen leírt Donatus-töredékekkel együtt. A betűtípusok és a papír vízjelének tanúsága szerint a kolozsvári Heltai-műhelyből származnak. Az összesen két, D1—D8 és D4—D5 levélpáron a Donatus-típusú grammatikák jellegzetes fejezeteinek a *De verbo*, a *De participio* és a *De adverbio* címűeknek néhány részlete olvasható. A szöveg azonban nem a hagyományos *Donatus minor*-ból való.

Az azonosítást nehezíti, hogy MOLNÁR grammatikájának XVI. századi kiadásait nem ismerjük. Az első 1556-i adatát SZABÓ Károly (RMK II 72) a szakirodalomból CORNIDES Dániel és JOSEF TRAUSSCH nyomán közölte. TRAUSSCH szerint a szerkesztésben a kolozsvári iskola egy másik tanára, JOHANN FÄMMICH is részt vett. A kiadásra vonatkozó hagyományt megerősítik még az 1661-i sárospataki és az 1664-i szebeni kiadások előszavának adatai, valamint az 1602-i kiadásban olvasható három latin vers. Ezeknek szerzői ugyanis SZOMBATHELYI SZELE János, THURI Pál és az imént említett JOHANN FÄMMICH a szerzőnek kortársai voltak. MOLNÁR Gergely 1556-ban lett a kolozsvári

iskola praeceptorata és nagyon valószínű, hogy működését saját tankönyvének, más iskolában kialakított kézikönyvének kiadásával kezdte.

A legkorábbi példányból ismert kiadás a debreceni 1602-i; ezt ALVINCZI Péter rendezte sajtó alá és saját iskolai gyakorlata szerint átdolgozta, amint a címlap is elárulja: *nunc denuo excusa singulari studio et a plurimis mendis purgata et locupletata* (vö. Magyar Könyvszemle, 1943. 431. 1.). Ha a két töredék levélpárt ezzel a kiadással összehasonlítjuk, kiderül, hogy ALVINCZI a *De verbo* részt átalakította, míg a másik kettőt változatlanul vette át. Molnár eredeti elrendezésében ugyanis a négy coniugationak hagyományos paradigmái (*amare, docere, legere, audire*) az igemódok és igeidők sorrendjében párhuzamosan találhatók. Ugyanez az 1602-i kiadásban a négy coniugatio szerint szétosztva, külön-külön kerül bemutatásra. ALVINCZI ugyanis az igeragozást magyar értelmezésekkel látta el, ami a szöveget tetemesen megduzzasztotta. Ezt a kislakú könyvnek lapjain már nem lehetett az eredeti sorrendben áttekinthetően elrendezni. Ezért kellett a *De verbo* című rész szerkezetét átalakítani és a négy paradigmát különválasztania. A *De participio* és a *De adverbio* című fejezeteknél nincsenek magyar példák, és így azokban megmaradt a Molnár-féle eredeti elrendezés.

Mindebből az is következik, hogy a töredék datálásának legkésőbbi időpontja 1602 lehet. A legkorábbi évet viszont a D1–D8 levélpár papírján látható címeres vízjegy adja, amelyet BOGDÁN István megállapítása szerint 1577-ben kezdtek a kolozsvári papírmalomban alkalmazni (vö. *Papíripár* 1959. 70–73. 1.).

A hazai iskolai latin tanításnak figyelemreméltó állomása volt MOLNÁR Gergely Donatuson alapuló, de saját módszeréhez alakított nyelvtana. Népszerűségét mutatja, hogy az ALVINCZI-féle verziója a XVII–XVIII. században számtalan kiadást ért meg és még a múlt század első felében is tankönyvként használták. A régi könyvjegyzékekben legtöbbször csak *compendium*nak nevezik. Az 1583-i GALLEN-féle könyvtári raktáregyzékben pedig ebből a grammatikából van a legtöbb: összesen 207 példány.

HOLL BÉLA

Ismeretlen régi kassai magyar nyelvű nyomtatványok. Néhány évvel ezelőtt egy antikváriumban vásárolt latin nyelvű könyv: FRIDERICUS BALDUINUSnak PÁZMÁNY Kalauzára válaszul írt *Phosphorus veri Catholicismi* (Wittenberg 1626) c. műve kötetlájában régi nyomtatványokat találtam. A kiáztatott nyomtatványokat négy csoportba lehet sorolni: 1. ILOSVAI Péter *Toldijának* 1620-ban Kassán nyomtatott latin címlapja, s kétlapnyi töredék ugyaneből az eddig ismeretlen kiadásból. 2. Eddig ismeretlen négy lap *Leucippe és Clytophon* széphistóriájából, amelyek érdekes módon egészítik ki a FRAKNÓI Vilmos által közel száz éve felfedezett töredéket: két lap közvetlenül az előtte álló, kettő pedig az utána következő szöveget tartalmazza, tehát ugyanabból az ívből valók (az órszók megegyeznek). 3. Négy lapnyi töredék ILLYEFALVI Istvánnak Jephtáról szóló széphistóriájából, amelynek szövege megegyezik az eddig ismert kiadásokéval. 4. Nyole lapnyi töredék egy munkából, amely az élőfejben a *De dieta in specie* címet viseli. Ez utóbbival itt részletesebben nem foglalkozunk. Mind a négy nyomtatvány — a betűtípusok tanúsága szerint — a kassai nyomdából származik. Ezek közül csak a *Toldi* címlapján található évszám: 1620. Feltehető, hogy a másik három kiadvány is hozzávetőleg ez idő tájt készült. A két széphistóriából ugyanazok a lapok két példányban, egy pedig három példányban is megvannak, ami bizonyára azzal magyarázható, hogy a wittenbergi könyv bekötéséhez nem régebbi könyvet, hanem a nyomdában fennmaradt, különböző, hánnyódó nyomtatott leveleket használtak fel. A továbbiakban részletesebben megvizsgáljuk a most előkerült régi magyar irodalmi szövegeket.

Toldi Miklós *historiáját* ILOSVAI Péter (egy ideig nagyidai tanító) az utolsó strófa tanúsága szerint még 1574-ben írta, de eddig ismert kiadásai közül a legrégebbi (löcsei = RMK I 581) is kilenc évvel újabb a most megtalált töredéknél, s amint az összehasonlításból kitűnik, ez kevésbé romlott szöveget őriz. Hazai szempontból érdekessége a szövegnek az is, hogy közvetlenül Nagyida mellett nyomtatták, s ez egyúttal azt is igazolja, hogy FÉSTUS János kassai nyomdájának ebben az időben több terméke is volt. (SZABÓ Károly bibliográfiája 1620-ból csak két kassai nyomtatványt tart nyilván.) Az itt előkerült részletet a *Régi Magyar Költők Tára* (Budapest 1883) IV. kötetében kiadott szöveggel és jegyzetekkel vetettük egybe. A kassai, latin nyelvű címlap eddig teljesen ismeretlen volt, míg a széphistória-töredéknek csak néhány kifejezése tér el a RMKT IV. kötetének 245–247. lapjain (141–212. sorok) közölt szövegtől. Az eltérő részeket tartalmazó sorokat közöljük:

142. Erős cseh vitézzel ottan szembe méne
153. Tied leszen vitéz magammal apródságra
157. Királynak ez dolog adaték tudtára
166. Az bálványimádás immár megszűnt vala
168. Utolsó böcsület a(zza)l adatott vala
169. Tiszteesség adassék minden személyeknek
177. Mayd minden házait asszony fel czifrázá
180. Azon szép oroszlány arannyal írva vala
192. Buda piaczara Tholdi czonczekest ugrek
195. Buda városában eyel ott budosék
196. És egy lakatoshoz ő buaban belépék
203. Lakatos ije(de) onnet el kifuta
204. Veszekedik Tholdi azonba meg virrada

A különálló címlap szövege:

Insignia duella et res gestae fortissimi athletae Nicolai Tholdi de Nagyfalu per Petrum Ilosvanum olim concinnatae Mag: Domino Stephano Pereny Com. Comitatus de Ugoesa oblatae, ac N. Domini Ioannis Gaspar de Gyula kuta, S. . . . SS: D.D. Hungariae (Transil)vaniae Q; Principis Au. . . . neonon iudicis Regii sedis . . . calis Maros prae-stanti . . . cura impensa impressae Casso Viae per Ioannem Festum Anno Domini, 1620.

A címlap megrongálódott, a kipontozott részek hiányoznak, a szövegben a zárójelbe tett részek olvashatatlanok. A címlap egyik érdekessége, hogy a latin nyelvű ajánlás egy része (PERENY Istvánnak) kiolvasható a magyar versfőkből, de itt újabb nevekkel is kiegészül. A szedéstükör szélessége 113 mm., hossza: 153 mm, megegyezik a *Jephthahistória* szedéstükörének méreteivel. A *Toldi* szövegéből összesen 72 verssort találtunk meg, de az alsó sorok annyira megrongálódtak, hogy nem alkalmasak összehasonlításra. SZILÁDY Áron a RMKT IV. kötetében a széphistória nyomtatott kiadásait egybeveti egy másik változattal, PETROVAI Miklósnak „1670. év tájáról származó” kéziratos másolatával.¹ Az eltérő részekből megállapítható, hogy a kassai nyomtatvány sokkal közelebb áll a löcseihez, mint PETROVAI másolatához, de néhány kifejezése mindkettőtől különbözik.

Véleményünk szerint tévedett SZILÁDY, amikor PETROVAI másolatát „eredetibb”-nek mondta a löcsei kiadásnál, s a legtöbb vitás esetben ezt a szöveget közölte, mert a nyomtatott szövegek változatai verstani szempontból jobbak. Pl. a 157. sor itt közölt változatát találjuk a löcsei nyomtatványban is, SZILÁDY azonban PETROVAI alapján így „javítja”: „Imé az királynak ebben hír lött vala”, s így került bele az újabb kiadásokba is. (Véleményünk szerint felül kellene vizsgálni SZILÁDY korrigálásait, mert a nyomtatott szövegek szebbek, s feltehetően kevésbé romlottak.) A 153. sor utolsó szavát az eddigi vál

¹ RMKT IV. 362–380.

tozatok szerint így írták: „apródsága”, a kassai változat nyilvánvalóan jobb, mert a kegyelemért könyörgő cseh bajnok magát és vitézeit bizonyára „apródságra” ajánlotta Toldinak. A legjelentősebb eltérést a 192. sorban találjuk, s erről már SZILÁDY is megjegyezte, hogy a kiadásokban „ezen közben” áll, s elsősorban a szótagszám miatt fogadja el PETROVAI szövegét: „Buda piacára Tholdi csöndülést ugrék”. A pontosan olvasható „ozonczekus” jelentését nem találjuk a Pozsonyban rendelkezésünkre álló könyvekben, de valakinek bizonyára sikerül majd megfejtenie.²

*

A TATIOSZ görög író regénye alapján készült magyar széphistóriának: *Leucippe és Clytophon* már a harmadik, eddig ismeretlen töredékét találtuk meg. A *Magyar Könyvszemle* 1964. évfolyamában SÁNDOR István tett közzé egy általa felfedezett részletet a széphistóriának eddig ismeretlen kiadásából,³ a mienk azonban nem ezzel van kapcsolatban, hanem az Országos Széchényi Könyvtárban RMK I. 1591/a jelzéssel nyilvántartott nyomtatványtöredékekkel.⁴ Nemcsak a betűk azonosak, hanem a mi nyomtatványunk 2. lapján álló órszó: „Bika” egyúttal az ottani töredék első szava, a könyvtári töredék utolsó órszava pedig az általunk talált másik levél első szavával azonos. A Széchényi Könyvtárban őrzött részlet tehát pontosan azonos az általunk talált két levél közt hiányzó szöveggel. A mi töredékünk azért is értékes, mert az egész mű bevezetését s elejét tartalmazza.

Liber primus

Olvastunk már sok fele írásokat,
Hadakozásokrol írt bő Cronikákat
És szerelmesek köszt törtent példákat
Socképpen sokakra folyt s ment nyavalyákat.

Meg győz mindent mint mondgyak az szerelem,
Nincz mert el löt nilában engedelem,
Rabyava lesz mind szegény s fejedelem,
Ellent nem ál neki ez sem értelem.

Erőt, eszet, elmét mert mind fellyül mul,
Valakikben merghe hevének indul,
Eget ő tüzevel kimilletlen dul,
Mint Vitéz törében bölezi az képpen hul.

Sok uta és modgya vagyon rendében
Kit mint s mikor banczon megh életében
Mérget titkos nilát visel tegzésben,
Kit megh löhet bolgast szerez ezekben.

Itiletet azért akar ki tehet,
Hogy rossz embert szerelem nem illethet,
Egyebet mert nem is gyönyörkötethet,
Hanem csak az ki eszével bővölködhet.

Sok jóságval kel birni bővelkedni,
Az szerelmet ki akarja követni,
Jó izivel hogy ha akar megh telni,
Moddal kezdöt dolganak megh felelni.

² A szöveg értelme alapján itt egyszersmind, ill. ezzel rokon értelmű szónak kellene állnia.

³ SÁNDOR István, i. h. 354–362. l.

⁴ Kiadta DÉZSI Lajos: *Leucippe és Clytophon széphistóriája* Bp. 1906.

Tökéletes hívsegh s alhatatosság
 Igaz szü vigyázás szorgalmatosság
 Jozan elme felelem közt bátorság
 Használ ebbe gyakor rövid álnokság.

Ezt Clytophon görög ifju példaja
 Ez enekben minekünk megh mutattya
 Szerelemnek hogy jo modgyat elő számlallya,
 Kinek rendit Tatius imigy iria.

Az Assyriabeli Tenger mellett
 Phaenicianak ő várása között,
 Sydon város legh szebben építetet
 Adot Thebánu soknak eredetet.

Köszönetit Sostrates Hyppiasnak
 Irja, mint szerelmes Attyafianak
 Kíván minden jot ő tellyes hazának
 Egésseget magának mint battyanak.

Tráciajajknak ellenünk hada
 Neminemü okbol reánk támada
 Ki hazankot miért hogy el folyatta,
 Hozzád folyamodnom most szükseg adta.

Küldöm hozzád leányomat Leucippet
 Panthiat szerelmes feleségemet
 Migh véghöz vihettyük békessegünket
 Viseld gondgyat kérlek vöd fel ügünket.

Hogy az levelet attyam el olvasa
 Az tengerhöz mene ot nem mulata
 Nagy sok leánt szolgát házához hozza,
 Kit Sostrates leányaval küldöt vala.

Asszonyok közt egy nagy szép asszont látek
 Ruhajaban frisnek gazdagnak láczek
 Mellete egy igen szép szüzet látek
 Kinek ő szépsége szivemben ötlek.

Annak kemény de nyajas tekintete
 Haja sárga fekete szemöldöke
 Teste feyer bársony színő szép képe
 Piroslík ugy mintha volna megh festve.

Mihent látam én ottan el ajulek
 Szépsege tükörnel ekesbnek tetzek
 Szemei miat lelkem megh sebhették
 Mint egy eghó tüztül ugy fel geriedek.

Reszket szivem reá valo nésztemben
 Szegénylem (!) hogy estem már szerelemben
 Nem jelentem titkolom ezt szivemben,
 Szemeim másra fordítom nésztemben.

Két szép kikelő rev vagyon mellete
 Kiben mindenkor tenger ezenessege
 Telben, nyárban hajoknak ki menese
 Vaygon nagy bekesseges ki kelese.

Ot az vi magát ket fele szakasztya
 Mely Várásnak reveit megh mutattya,
 Kiknek nem kü'ömben vagyon állása
 Mint ha közel löt volna alcutása.

Rayta sokat haboktul hányattatvan
 Az tengeren igen sokat buydosvan
 Az szelektül váras alá hányatvan
 Aster isten asszonynak és áldozvan.

Phaeniciaiak ez isten asszonynak
 Gyakor áldozatokat szolgáltatnak
 Enis hogy már mentsegem löt magamnak
 Könyörgek szolgálvan az áldozatnak.

Veget vetven ot az tiszteletöknek
 Az város szépséget nézni ki menek.
 Nagy sok szép ajándékokra találek
 Kiket Aster istennek vinni látek.

Találek mentemben egy irt táblara,
 Kin az földnek megh tetzék ő állasa
 Körüle az tengernek is folyása,
 Nyen volt az táblanak formálása.

Europa az táblan vala ki festve,
 Phaeniciai tenger ő mellette
 Sydon városnakis ő ekessege,
 Egy nagy rétsegh mellete ki jegyezve.

Nagy sok leánzo az rétön vala
 Az tengerben egy Bika láczik vala
 Bika

Történek azonban hogy Sostratestöl
 Az kit mondék én Attyámnak Battyatol
 Követek jövenek Bizanciumbol
 Akarattyat így ertök irásából.

De hogy reá nézni nem igyekezem
 Szemeimben szépségetül gyözetem
 Eöt szemlelni gyakran kenszeríttetem,
 Hatalmaval rabképpen kötöztetem.

Mert mint egy lancz az szépségnek hatalma
 Az embert magához kapczollya haytia
 Elmeiet és szívét úgy által hattya,
 Minden fölöt hogy csak magat ohaytia.

Az partrol asszonyok hogy bejövenek
 Szállások attyámtul szerzettettének
 Fele házunk nékik engettettének
 Végre vaczoralnya bejövenek.

Kettöt közölönk attyam el röndöle
 Engem aztal középben helyheztete,
 Az leányokat ellenben telepíte.

Ez rend tartást ott én igen javallam
 Attyamot érte czokolni akarám
 Örömemben ölelgetni kívánám,
 Hogy az szép leánt ellemben ülni látám.

Bizonságul én ebben Istent vetem
 Hogy nem tudom vaczoran ot mit öttem
 Czak almomban mindent mivelni véltem
 Fejem haytvan titkon az leánt szömlétem.

Az vaczora tülönk hogy vegéztetek
Egy ifiu egy lantal közénkben lépek
Töle mindenikünk vigasztaltaték
Végre töle egy szép ének kezdeték.

Apollo Daphnet miképpen siratta
Hogy futtaban Laurussa túnni látta
Kergetésével kit sokka fáraszta
Szerelmere de föld (!) nem gyulazthata.

Az el változot Laurust végre fogha,
Annak gyöngé agait le vagdala
Koszorut magának abbol czinala
Vigasztalasa ra fejeben nyoma.

Fel...

(A 17. és az utolsó előtti strófában felkiáltójellel figyelmeztettünk a nyomdahibára, az értelem „szegénylem” helyett szégyenlem, „föld” helyett pedig föl szót kíván.) Az első lapon felül hosszúkás, csattszerű díszítés, alul pedig az ívet jelző A betű található, a szöveget kezdő O betű iniciálé-díszítésben és nagyításban olvasható. Az egyes strófákat a nyomdász úgy különíti el egymástól, hogy az első sort bal oldalon kijebb szedi. A szerelem hatalmáról megjavító, erejéről való elmélkedés a mű bevezetésében a reneszánsz költők verseire, így BALASSI Bálintéra is emlékeztet.

*

A harmadik nyomtatványtöredék nyilvánvalóan ILLYEFALVI Istvánnak *Jephta sive Tragoedia Jephte* című széphistóriájából való, amelyben BUCHANAN angol író bibliai tárgyú tragédiáját dolgozta át magyarra. Már régebben is felhívtuk a figyelmet arra, hogy e mű egyes részei, szökepei megegyeznek BALASSI költészetének bizonyos tipikus motívumaival.⁵ Ha ehhez hozzáteesszük azt, hogy BALASSI is fordította BUCHANANNAK ezt a tragédiáját, s a 19-es sorokban néhol belső rímek is emlékeztetnek a BALASSI-strófára, akkor megállapíthatjuk, hogy e széphistória keletkezésében az ő költészetének is szerepe volt, s ILLYEFALVI valószínűleg egyike a tehetségesebb BALASSI-tanítványoknak. Töredékünk a széphistória első részének 5 utolsó és második részének első 42 strófáját tartalmazza (C2 és C3 jelzésű leveleket). A Júliának könyörgő BALASSIRA emlékeztet pl. Iphis anyjának férjéhez szóló esdeklése:

Ha tenéked nem kell, ha sárkánya löttél, nékem édes gyermekem,
Az tennen véredet, ha te megutáltad, nékem mégis szerelmem,
Ha te megdühödtél akar csak énnékem engedd meg had szeressem.

CSANDA SÁNDOR

Neue Beiträge über das Druckwerk „Török császárok krónikája”. Gelegentlich der Ordnungsarbeiten des alten Schäßburger Stadtarchivs, das sich im Kronstädter Staatsarchiv befindet, wurden im Februar 1965 in den Einbänden von alten Stadtrechnungen aus den Jahren 1608 und 1611–1615 Überreste verschiedener alter und zum größten Teil unbekannter Hermannstädter Drucke aus der Zeit um 1600 gefunden und ausgelöst. Über die ersten Forschungsergebnisse berichteten wir in der Lokal-

⁵ CSANDA Sándor: *A XVI. századi magyar és a szlovák irodalom új értékei a Fanchali Jób-kódexben.* = *Valóság és illúzió.* Bratislava 1962. 140–141. l.

presse¹ Dort behandelten wir den Wandkalender für 1602 und die buchförmigen Kalender für 1606, 1607 und 1608. Ein weiterer ausführlicher Artikel berichtete dann über die folgenden Forschungen, durch die auch das älteste der gefundenen Druckwerke — ein historisches Poem in ungarischer Sprache aus 1597 — und die Verzierungen des Wandkalenders aus 1602 näher bestimmt werden konnten.² Schließlich wurde ein ausführlicherer Artikel über die aufgefundenen Druckwerke veröffentlicht, um die Funde weiteren wissenschaftlichen Kreisen zugänglich zu machen.³

Wir wollen in dieser Arbeit näher auf das Fragment des historischen Poems aus 1597 eingehen. Wir konnten inzwischen feststellen, daß dies Poem nicht vollständig unbekannt ist, wie wir ursprünglich annahmen.⁴

Erstmalig hat Imre LUKINICH einen Teil des Poems — ebenfalls aus alten Einbänden ausgelöst — veröffentlicht, das Druckwerk als Erzeugnis der Klausenburger Druckerei bezeichnet und es János BARANYAI DECSI CZIMOR zugeschrieben.⁵ Im Jahre 1907 veröffentlichte Zoltán KÖBLÖS den unvollständig erhaltenen Text des letzten Blattes des Poems, das auch er als Klausenburger Druck bezeichnet.⁶ Zuletzt hat — unserer Kenntnis nach — den ganzen bisher erhaltenen Text, mit einer kritischen Analyse versehen, Béla STOLL veröffentlicht.⁷

Unser Fund enthält die vollständig erhaltenen Bogen C, D und E. Damit ergänzt er den bisher bekannten Text um die bisher ganz fehlenden Blätter C₃, C₄ und D₃, dann um die untersten vier Zeilen der Blätter C₁ D₁, die fehlenden Stellen von Blatt D₂ recto und die fehlende Hälfte von Blatt D₃. Da durch diese Ergänzungen die von STOLL veröffentlichte Fassung in ihrem zweiten Teil nun vollständig und sicher ist, bringen wir diesen zweiten Teil (bei STOLL Strophe 127—282, Zeile 379—846) in der Beilage in Abschrift.

Zur Transkription des gedruckten Textes wollen wir Folgendes bemerken:

„ß“ im Druck wurde als „sz“ wiedergegeben.

Die Umlaute ^eo, ^au wurden mit „ö“ und „ü“ wiedergegeben.

Sehr selten kommen im Druck Akzente vor. Sie wurden bei „é“ als „é“ wiedergegeben, bei den andern Selbstlauten als „á“, „ó“, „ú“.

¹ Gernot NUSSBÄCHER: *XVII. századi naptárak a brassói állami levéltárban.* = *Új idő.* (Kronstadt) III. Nr. 105. 25. Februar 1965, S. 4. idem, Entdeckungen im Staatsarchiv: *Die ältesten Kalenderdrucke.* = *Volkszeitung.* (Kronstadt) IX. Nr. 525. 9. April 1965, S. 3; idem, *Cele mai vechi calendare din Transilvania.* Descoperiri importante cu privire la activitatea tipografiei din Sibiu, în secolele XVI și XVII. = *Drum Nou.* (Kronstadt) XXIII. Nr. 6816 I. Dezember 1966. S. 3.

² G. NUSSBÄCHER: *Die ältesten Kalender. Hermannstädter Drucke aus der Zeit um 1600 entdeckt.* = *Neuer Weg.* (Bukarest) XVII. Nr. 4994. 21. Mai 1965.

³ G. NUSSBÄCHER: *Tipărituri sibieni necunoscută de pe la 1600.* = *Revista Arhiveilor.* (Bukarest) IX. Nr. 1/1966. S. 113—118.

⁴ Für die entsprechenden Literaturhinweise sprechen wir auch an dieser Stelle Herrn Universitätsprofessor Dr. JAKÓ Zsigmond aus Klausenburg, der unsere Arbeit mit Interesse verfolgt und unterstützthat, unseren herzlichen Dank aus.

⁵ *Kalazantinum.* Jahrg. 1898—1899. S. 80—82 u. 96—97. Ohne die Arbeit von LUKINICH zu kennen, gelangte unsere Kollegin, Frä. Anna KORODI vom Kronstädter Staatsarchiv, ebenfalls zu der Schlußfolgerung, daß BARANYAI DECSI CZIMOR der Verfasser dieses historischen Poems sein müsse, da die Schlußverse nur auf ihn passen konnten. Vgl. Anmerkung ² und ³.

⁶ KÖBLÖS Zoltán: *Adalékok a Régi Magyar Könyvtárhoz.* Harmadik közlemény. = *Erdélyi Múzeum.* XXIV. (új folyam II. köt.) Nr. 52. S. 248—249.

⁷ *Régi magyar költők tára,* XVII. század, I. köt. Akad. Kiadó, Budapest 1959, S. 86—102, die Textkritik Seite 524—527.

Oft mußte der Setzer wegen dem beschränkten Ausmaß des Druckspiegels Abkürzungen verwenden, die in unserer Transkription alle bildgetreu wiedergegeben werden, also „nağ“ statt „nagy“, „hoğ“ statt „hogy“, „vagyó“ statt „vagon“, vgy mód“ statt „vgymond“, „eg“ statt „egy“, „eggeseç“ statt „eggyeseç“, „né“ statt „nem“, usw.

Die sechs erhaltenen Doppelblätter haben die Ausmaße des Bucheinbandes, dem sie entnommen wurden, 20 × 31 cm. Auf zwei Doppelblättern (Papierbogenhälften), und zwar C₂—C₃ und D₁—D₄, befindet sich das Wasserzeichen der Hermannstädter Papiermühle.⁸

Im Gegensatz zu LUKINICH und KÖBLÖS, die dieses Druckwerk als Erzeugnis der Klausenburger Druckerei betrachtet haben, glauben wir, daß dies Poem in Hermannstadt und zwar durch den damals dort tätigen Buchdrucker Johannes FABRICIUS gedruckt worden ist.

Für diese unsere Auffassung sprechen folgende Argumente:

1. Das Poem ist auf Hermannstädter Papier gedruckt. Wir kennen bisnoch keinen Klausenburger Druck auf Hermannstädter Papier, im Gegenteil wissen wir, daß ein 1598 in Klausenburg gedrucktes Buch nur Klausenburger Papier enthält.⁹

2. Das Poem ist mit anderen Erzeugnissen der Hermannstädter Druckerei zusammen gefunden worden.

Das Poem reiht sich ohne Schwierigkeiten in die Reihe der Hermannstädter Drucke vom Ende des 16. Jahrhunderts ein, die zum großen Teil auch in ungarischer Sprache gedruckt worden sind.¹⁰ Auch ist schon 1596 von Johann FABRICIUS ein Werk von János BARANYAI DECSI CZIMOR gedruckt worden.¹¹ Schließlich scheint auch das am Ende des Poems befindliche Báthorische Wappen das gleiche zu sein — nach der Beschreibung — wie in einem anderen Druck des Johannes FABRICIUS aus 1598.¹²

Durch die Veröffentlichung des bisher unbekanntem Zeilen des Poems *Török császárrok krónikája* hoffen wir den Literaturhistorikern einen willkommenen Dienst zu erweisen. Das Poem ist gleichzeitig ein wichtiges Glied in einer ganzen Reihe von Druckwerken mit antiottomanischen Tendenzen, die am Ende des 16. Jahrhunderts in Siebenbürgen erschienen.

(C recto)

134. Adna Isten birodalmoc nagyob ne lenne,
Nap keletről nap nyugatra ki ne teriedne,
Roma Czaszarságot magaeua ne tenne.
135. Mert élt mi elöttinc masfel esztendőel,
Hiltenius neuü Ianos iambor étettel,
Turingiaban Isenacum varasaban.

⁸ Vgl. JAKÓ Zsigmond: *Az erdélyi papírmalmok feudalizmuskori történetének vázlatja* (XVI—XVII. század). = *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. (Klausenburg) Series Historica*, Fasciculus 2/1962, S. 71. Die in unserem Druck vorfindige Variante des Hermannstädter Wasserzeichens ist nicht identisch mit der bei JAKÓ, a. a. O. Abb. 6 wiedergegebenen, ebenso kommt sie nicht vor unter den Hermannstädter Wasserzeichen in der Arbeit desselben Verfassers, *Filigrane transilvănene din secolul al XVI-lea. Studia Universitatis Babeş-Bolyai*, Series Historia, Fasciculus 1/1966, S. 19, Nr. 69—77.

⁹ RMK II, 281, Bibliothek des Brukenthal-Museums in Hermannstadt, Signatur Tr (XVI)68 und Tr (XVI)104; enthält ähnliche Wasserzeichen wie die bei JAKÓ, *Filigrane* . . . a. a. O. Seite 18, Nr. 64—68 abgebildeten, die das Monogramm des Besitzers der Klausenburger Papiermühle, Caspar Heltai (des Jüngeren) zeigen.

¹⁰ Vgl. RMK I, 286; RMK I, 287 = II, 264; RMK I, 296; RMK I, 306 = II, 283; RMK II, 282; RMK II, 284.

¹¹ RMK I, 286.

¹² Joseph TRAUSCH: *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literarische Denkblätter der Siebenbürger Deutschen*, I., Kronstadt 1868, S. 288.

(C verso)

143. Nagy az Töröc Czaszar nag az ö birodalma,
De nagyob az Isten nagyob ö birodalma,
Nagyob vegezese nagyob az ö hatalma.
144. Soha az pogansag Romai birodalmat,
Soha el nem veszti kereszttyen birodalmat,
Pogan nem emelhet ötödie Monarchiat.

*

(Ciiij recto)

163. Az Isten nepere erős hadat tamasztnac,
Az ö Anyaszentegyhazat vesztie süllyesztie,
Tüzzel es fegyuerrel üldözic es kergetic.
164. De mihelt az rendelt üdö el tellyesedic,
Az Gog es az Magog szörnyen ot el veztetie,
Töröc birodalom czuda keppen el mulic.
165. Ezent mongya szent Ianosis ö latasiban,
Hogy Isten Töröket el törli haragyaban,
Pogant meg emeszti tüzzel boszszu allasban.
166. Auagy nem tudode Töröc iöuendüleset,
Mellyel önnön magoc varyac veszedelmeket,
Magoc Prophetaioc beszellec veszeseket.
167. Valamikor, vgy mód, Veres almát meg veszüc,
Mi birodalmunknac ottan veget mi eryüc,
Ha az kereszttyenec heuen lesz nec mi raitunc.
168. Het esztendö mulua ha ök fel nem tamadnac,
Veres alma vételen ök fel nem busulnac,
Tizenket esztendeig minekünc szolgálnac.
169. Valamikor Töröc veres almat meg veszi,
Menten Isten ötet az földről ott el veszti,
Az mint magoc iöuendö mondasa ielenti.
170. Mi legyen az veres alma senki nem tudgya,
Györe, Beeze, Roma, auagy az Colonia,
Czak Isten es az idö eszt meg mutatgya.
171. Valamikor ök az iöuendülest oluassac,
Vénc es Gyermakec aszszonnepec sirattyac,
Es iöuendö vesztök etminyaian ohaityac.

(Ciiij verso)

172. Megis verne Isten öket mi kezünc altal,
Ha segitsegünket varnoc czak Isten altal,
Ha köz akarattal fel kelnenc Christus altal.
173. Az Scilirus mikor fiait inti vala,
Egy nagy kötés vesszöt el be hozatot vala.
Ezersmind el tör nec egyyenkent hatta vala.
174. Mikoron ezersmind el nem törhetec volna,
Egyyenkent vesszöket ö el tör delte vala
Ezzel egyyessegre fiait inti vala.
175. Az mig tü nyoltzuano vgy mód eggesec lesztec,
Gyözhetetlenc bizon tü mind addig lesztec,
Ha meg szakadoztoec erőtlenc tü lesztec.
176. Micipsa Kiralyis fiait inti vala.
Egyyesec lennenc ö igen ker i vala,
Egyyessegnel iob nem volna aszt mongya vala,
177. Az egyyesseg meg kiczinbölis nagyot tehet,
De az vissza vonas nagybolis kiczint tehet,
Mindenkor az kettö lam egy nel többet tehet.
178. Erös az poganság mert egyyesseget köuet,
Egy feü Sarkany ö mindenec felic ötet,
Sok farku mert soc orszagoc köuetic ötet.
179. De az köröszttyenec ezekert erőtlenc,
Soc feiec önekic vagy on soc feidelmec,

De csak ég az farkoc, külömb külömb erszenyec.
 180. Szantalan az pogan de bizony erőtelen,
 Mert az nap keleti nep mindenkor erőtlen,
 Eszakinep ellen mint aszszony nep erőtlen.

(Ciiij recto)

181. Adofizetőie Sandor az Dariusnac,
 Szinten mint az Erdely vala Töröc Czaszarnac,
 Vgy tamadais fel ellenez az Persaknac.
 182. Harmintz hat ezer magauul Sandor indula,
 Darius szantalan hadat meg verte vala,
 Napkeleti orszagokat meg haytot vala.
 183. Sokszor az Hunyadi Ianosis Törököket,
 Meg vere keues magauul ő soc nepeket,
 Nandor Feieruar alol el üze nepeket.
 184. Az keresztyensegis né oly keues mint vellyüe,
 Ez vilagnac erősb orszagi vadnac velünc,
 Ha az pogan ellen tartanac ök mi velünc.
 185. Auag mit gódolsz te az nagy Nemet orszagrol,
 Az ő benne valo hatalmas hercegekröl,
 Soc tartomanyrol nagy kazdag varasirol.
 186. Het Elector vagyó kie az Czaszart valasztyac,
 Mint egy egy kirallyoc magokat vgy birhattyac,
 Neppel feguereckel, penzel meg mutathattyac.
 187. Haró Ersök vagyó, kie Czaszar iobyan ünec.
 Maguntiai, Treuiri, Coloniai,
 Mint egy egy kiralynac vadnac nekie nepei.
 188. Balfelöl Czaszarnac negy feidelmec ünec,
 Palatinus, Saxoniai Herczeg ünec,
 Brandenburgi herczeg, es az Czeh Kiraly ünec.
 189. Ezez vtan vagyon az Lottharingi herczeg,
 Sueuia es Bauaria, az Brunsuig herczeg,
 Thuringia, Hessia, es Alsati herczeg.

(Ciiij verso)

190. Ezekhez szamlallyad Badenai Herczeget,
 Misniai es Vestphaliai Herczeget,
 Szantalan Grophokat, hatalmas nagy vrakat.
 191. Europaban ninczé nagyob Nemet Orszagnal,
 Es gazdag sincz benne valo tartomanyoknal,
 Hatalmasb nagy roppant szantalan varasinal.
 192. Vagyon felső Nemet Orszagban az Austria,
 Stiria, Rhetia, Heluetia, Sueuia,
 Rhen mellyeke Bauaria, es Alsatia.
 193. Vagyon az alsoban Gelria, Selandria,
 Hollandia, Lotharingia, es Phrisia,
 Flandria, Vestphalia, az ket Saxonnia.
 194. Vagyon Silesia, Morua, Pomerania,
 Misnia, Marchia, Thuringia, Hessia,
 Prussia, Liuonia, es Czehek Orszaga.
 195. Nem szamlalhatom enelő ő soc Varasit,
 Beczet, Vlmát, es nagy Argentina Varasat,
 Lubecat, Hamburgot, töb szantalan varasat.
 196. Eszt eszedbe venned csak az Heluetiabol,
 Kinec az het közzül alhat egy faluiabol,
 Hetuen ezer fegyuer foghato az Bernabol,
 197. Ha Nemet Orszagbol lependöl Galliában,
 Nagy soc hatalmas tartomanyoc vadnac abban,
 Szantalan nap es soc varasoc vadnac abban.
 198. Esztis meg itilhed, csak Paris varasabol,
 Harmintz ket ezer Deak ki ment regen abbol,
 Negyuen ezer barat gyülekezet csak abbol

(D recto)

206. Olasz országbanis nagy soc Herczegec vagyon
Nagy roppant varasoc hatalmas vrac vadnac,
Szantalan Ersekec, Cardinaloc ot vadnac.
207. En el nem hagyhatom az mi kis orszagunkat,
Az hegyekkel környül vöt tartományunkat,
Neppel kinczel minden ioual m ölt földünket.

(D verso)

215. Bizony meg mostanis ha ötet nem hadnoioc,
Töröket meg verne ha ötet segitenöc,
Ha vgyab ualoban mi ötet keserülnöc.
216. Miné mostis bizony a Töröc vert meg mimket,
Hanem csak az Isten egyedul vert meg minket,
Ki bizonyal ez vtan meg segit bennünket.

(D ij recto)

221. Iol tudó nagy soká Töröc frigyec keuannyac,
Az Aegyptusbeli kapoztas hust ohaityac,
Mint az Sidoc Pharaoh rabsagat keuannyac.
223. Soc orszagot frigyec szine alat ö meg vöt,
De mihelt valoban azockal ö birhatot,
Erös rabsaga ala hiti ellen ö vetet.

*

(D iij recto)

- 235.¹ Sokan vadnac ö köztöc igen kegyetlenec,
Iobbagyoc szolgáltatásauul ök kemenyec,
Nyuszásban fosztásban szegényeken serenyec.
236. Sokatit szolhatnec Nemesseknec tisztokröl,
Iobbagyokhoz valo engedelmessegekröl,
Istennec tarto lelküc gonduseleseröl.
237. Többet en né szoloc mert vagyoc Amiclasbá,
Halgatasban lenni iob az tönder országban,
Mint Amiclae Váras veszzünc el halgatsban.
238. Igen munkalkodnac Szaz vrac varasokban,
Es igen vigyaznac Szaz papoc praebendákban,
Igen serénkedic áros nep ö dolgaban.
239. Az bolond parasztis az Töröket keuannya,
Vgyan Istent kéri az Töröket lathassa,
V földes Vranac veszésset hogy lathassa.
240. O te bolond kösseg nem tudod az mit keuansz,
Bizony mesz es mazzag helyet te kigyot keuansz,
Keresztyen vr helyet hogy pogan vrat keuansz.
241. Nem iob volnae ha nemzetednec szolgálnal,
Vérednec tagodnac beczülettel te volna,
Velle együt az igaz Istent te imadnal.
242. Nag szolgatbá vag, de bizony nagyobbá lesz,
Szarahora te lesz kuldusnalis szegenb lesz,
Szamar, ökör, Bial, Teue, Lo helyet lesz.
243. Mind iol adna Isten csak ketsegben ne esnenc,
Az keresztyenektül poganhoz mi nem mennenc,
Istent meg köuetnöc es eggyesec mi lennenc.

(D iij verso)

244. Minem az sokasag veri meg az Töröket,
Isten es bator szü veri meg az Töröket,
Keues Isten félö veri meg az Töröket.

¹ Régi Magyar Költők Tára XVII. sz. 1. k. 86–102. 1. No 253–270 = in der Wirklichkeit 235–252.

245. Az Gedeon regen nam három száz magaua,
 Madeanitakat meg vere keues neppel,
 Nem ő ereieuel hanem Isten kezeuel.
 246. Sennacherib kiralt, egy Angyal meg vert vala,
 Száz nyoltzuan ezer emberet le vagta vala,
 Egy eyel annyi nepet ő el vesztet vala.
 247. Ki lehet ez földön kegyetlenb Pharaohal,
 Ismet kit büntetet kegyetlenbül nallanal,
 Az tengerben veszte töb népet minalunknal.
 248. Regen Holofernes nagy néppel fel iöt vala,
 Gyenge Iudith aszszony ütet meg ölte vala,
 Onnen szablyáiaual feyet el czapta vala.
 249. Nabugodonozor kiralyis ilyen vala,
 Kit az Isten emberből baromma töt vala,
 Ő kegyetlensegeert így büntette vala.
 250. Boldisar kiraltis az Babilloniaban,
 Cyrus által így veszte el részeg koraban,
 Kenelysege miat szegenite dolgaban.
 251. Az Godofridus egyszer fel tamat vala,
 Csak egy Herczeg léuen Törökre tamat vala,
 Nagy sok orszagiból ötet ki verte vala.
 252. V aiaha tü Nemetec szauunkat fogadnatoc,
 Bizony az soc kinczben nepben tü ki adnatoc,
 Török ellen tü valoban fel tamadnatoc.

(D iij recto)

253. Oh bolond Francuzoc tü miért veszekettek,
 Ig az Kiraltokat miért nem esmeritec,
 Az Töröc frigyenecc miért beket nem hattoc.
 254. Keuely Spanioloc mit Istentelenkattec,
 Az Keresztyen hitöt tü miért üldözitec,
 Töröckel nem volna nektec fontané szöztöc.
 255. Tüis Britannusoc miért hogy veszekettek,
 Kerestyenec léuen Töröckel hogy tartyatoc,
 Az kerestyenseget hogy tü nem segettitec.
 256. Tüis tengerbeli hatalmas nagy szigetec,
 Közönseges gyulladast miért nem oltyatoc,
 Bolondul magatokra im szinten varyatoc.
 257. Oh te haladatlan es gonosz Lengyel orszag,
 Melőnséges bekesseg vestö bolond orszag,
 Melto hogy sokaig ne maragy te ép orszag.
 258. Gonoszt az Magyarnac io téteiért lam fizecz,
 Meltan igaz Töröckel bellöt orszag lehecz,
 Sodománál es Gomoranál gonozb lehetz.
 259. Tü sem iobbac vartoc az Deakne vásznanal,
 Gonosz Velenczesec az Töröc tarsainal,
 Kic az pogant inkab szeretitec nallunknal.
 260. O ti feiedelmec ne legyetec Achazok,
 Hanem Iosiásoc, iambor Ezechiasoc,
 Igaz Isten félöc, eretnekseg vtaloc.
 261. Ne fellyetec semmit az két üszög farkatul,
 Az Töröktul es az kegyetlen Tatároktol,
 Isten meg szabadit hidgyetec ellensegtöl.

(D iij verso)

262. Tüis fő fő rendec az Istenhez teriétec,
 S penzt se magatoc tü ne kémellyetec,
 Vereteket tü ki ontani ne szanyatoc.
 263. Tüis ó Nemessec magatokat iobbiczatoc,
 Az szegeny kösseget kerlec ne kenozzatoc,
 Keresztyenség mellett vereteket ki onczatoc.
 264. Tü varasbeliec keduetekre kic eltec,
 Az soc ziffresagnac beket immar hadgyatoc,

Feiedelmünknek penzetekben ki adgyatoc.
 265. Tüis aszszonnepec paua modra kie iartoc,
 Az soc buiasagban immar alab hadgyatoc,
 Ha Töröc kezében akadni nem akartoc.
 266. Teis szegeny kösseg intlec ne visszalkodgyal,
 Isten ellen, vrad ellen ne atkozodgyal
 Engedelmessegel mindenben te forgodgyal.
 267. Tüis ó ör allok kie nepet tanittyatoc,
 Az Nema ebeket intlec ne köuessetec,
 Kialczatoc mindent Istenben biztassatoc.
 268. Viteze kie vattoc, kersegeben ne esetec,
 Keresztienség mellet erőssen forgodgyatoc,
 Io hirt idnösseget hadban szerezzetec.
 269. Eszt ha czelekeszszüic Isten bizony meg segít,
 Im en Prophetaloc, Töröktül meg szabadit,
 Az gyözedelemre röuid nap minket indit.
 270. De ha Istenec mi beszédet meg vtallyuc,
 Bizony az Pogansagnac tömlöczet meg üllüic,
 Rettenetes kegyetlenségét meg kostollyuc.

GERNOT NUSSBÄCHER

FIGYELŐ

A nevelés és a könyv. (Vita a Magyar Könyvtárosok Egyesületében)

A nevelésügy manapság a társadalmat élénken foglalkoztató kérdés, az 1970 szeptemberében megrendezésre került V. Nevelésügyi Kongresszusra az egész ország odafigyelt. A nevelés korszerűsítésének központi problémája, hogy az önálló ismeretszerzés készségével felvértezve bocsássuk ki a tanulókat az iskolából, ami korszerű iskolai könyvtárak nélkül vajmi nehezen valósítható meg, mint ahogyan a szépirodalom olvasásának személyiségkiteljesítő hatása sem érvényesülhet az erre való nevelés s az ezt szolgáló könyvtárak nélkül. Erre az alapelvre épülnek azok a tézisek, melyeket egy munkabizottság az V. Nevelésügyi Kongresszus és a III. Országos Könyvtáros Konferencia tanácskozásai számára készített, s melyeket április 21-én dr. MÁTRAI László akadémikus elnöklétével a Magyar Könyvtárosok Egyesületének pedagógusokból és könyvtárosokból álló plénuma vitatott meg. A kiegészítő és bevezető referátumot N. RÁCZ Aranka, az OKDT titkára és dr. ARATÓ Ferenc, az OPKM igazgatója tartotta.

Természetesnek tűnik, hogy — bár a vitaanyag az oktatás minden fokát szemügyre vette — az érdeklődés középpontjában a legnagyobb tömeget érintő általános iskola és ezzel kapcsolatban a gyermekkönyvtárak problémái állottak. VARGHA Balázs elsősorban a szorosán kötött tantervben jelölte meg az intenzív oktatás legnagyobb akadályát. Kísérletek azonban azt mutatják, hogy jó módszerekkel nagyszerű eredményeket lehet elérni, ezért minden más előtt ezek elterjesztésétől lehet várni az oktatás korszerűsítését. Ez a másfajta pedagógia behatolt a gyermekkönyvtári munkába, s a gyermekekkel való bensőséges foglalkozás példa lehet az iskolák számára is. VIRÁGOS Péterné hozzáfűzte, hogy fontos a jó módszerek kikísérletezése, de addig is jó lenne az eddigi jó tapasztalatokat — mert azért vannak ilyenek is — minél szélesebb körben ismertté tenni.

Több hozzászóló utalt a téziseknek arra a megállapítására, mennyire fontos a pedagógiával — s ezzel összefüggésben az iskolai könyvtárakkal — kapcsolatos szemlélet megváltoztatása, mert csak ettől várható a könyvtárak annyira szükséges fejlődése, ami bizonyíthatóan nem elsősorban anyagi kérdés.

A többség végeredményben egyetértett a tézisekben megfogalmazottakkal, melyeknek az az alapelve, hogy a különböző jellegű szolgáltatások különböző könyvtártípusokat igényelnek. Természetes tehát, hogy az iskolai könyvtár iskolacentrikus, s a gyermekkönyvtár se akarja helyettesíteni az iskolai könyvtárat, hanem főként a gyermekek egyéni igényeit igyekezzék kielégíteni (N. RÁCZ Aranka). Volt olyan vélemény, hogy ne a két könyvtártípus különbségeit, hanem egyező vonásait hangsúlyozzuk (VARGHA Balázs), valamint hogy a gyermekkönyvtáraknak a jövőben is feladatuk lesz az iskolai oktatás segítése (BIKÁCSI Lászlóné).

Az elnöklő dr. MÁTRAI László arra figyelmeztette a vita résztvevőit, ne hagyják figyelmen kívül a gyermekek „időbűzségét”, mert a gyermekek mai életmódja nem mindig teszi lehetővé az intenzív olvasást. Az iskolai munka jellege eltolódik a teljesít-

mények felé, és emiatt — az objektív célok érdekében — elhanyagoljuk a szubjektív tényezőket. Kevés a pszichológia az iskolai könyvtárak tevékenységében: nem beszélünk a nem-olvasó gyermekekről, arról a folyamatról, hogyan lesznek olvasóvá, milyen lélektani különbségek vannak egy osztályban az olvasók és nem-olvasók között stb. Megkezdődött pszichológusok alkalmazása az iskolákban, a könyvtárosoknak össze kellene fogniuk az iskolapszichológusokkal e kérdések felderítésében.

VIRÁGOS Péterné ezzel kapcsolatban megjegyezte, véleménye szerint a gyermekeknek van szabad idejük, csak rosszul használják fel. Hogy mit segíthet ezen a téren a jó pedagógus, arra GYŐRI György felszólalásából derült fény: arról számolt be, hogyan használja ki a könyvhöz való viszony megváltoztatására a napköziben adódó alkalmakat, ahol különböző játékos foglalkozásokkal viszi közelebb a könyvet a gyermekekhez. Hangsúlyozta, milyen fontos lenne, hogy a pedagógusképzésben olvasáspedagógiai, olvasásszociológiai kérdések is helyet kapjanak. A pedagógusok egyéniségének szerepét többben is kiemelték, de hozzátették, hogy figyelembe kellene venni a pedagógusok „időbűzséjét” is.

Majdnem minden hozzászóló fontosnak tartotta az iskolai és a közművelődési könyvtárak tevékenységének összehangolását, melyet — mint N. RÁCZ Aranka kifejtette — egységes rendező elv alapján kell megoldani; nem lehet külön fejleszteni vagy az egyiket, vagy a másikat. És végül mindenki sürgette mind az iskolai, mind a gyermekkönyvtárak eddiginél gyorsabb ütemű fejlesztését, az iskolai és gyermekkönyvtárosok képzésének megoldását, munkájuk erkölcsi és anyagi megbecsülését.

A Magyar Könyvtárosok Egyesülete a vita megrendezésével annak feladatának tett eleget, hogy a készülő állami intézkedésekkel kapcsolatban elmondja véleményét, és ezzel befolyásolja azokat. Az élénk, helyenként szenvedélyes hangú tanácskozás igazolta azokat a véleményeket is, melyek szerint többször kellene sort keríteni a pedagógusok és könyvtárosok közös megbeszéléseire, hogy ily módon is előmozdíthassák a közös nevelési célok minél jobb megközelítését.

KISFALUDI SÁNDOR

Befejeződött a szlovákiai gyűjtemények ősnymtatványainak publikálása. A pozsonyi Egyetemi Könyvtár kézirat- és ősnymtatványtárának vezetője, dr. Imrich KOTVAN ez évben ünnepelte 60. születésnapját. Nem csak az ő számára, de a szélesebb szakörök részére is kedves ajándékként szolgált legújabb ősnymtatványkatalógusának megjelenése, amelynek ugyan a címlapján az 1967-es, az előszó végén pedig az 1964, ill. 1965-ös évszám áll. A megkéseve megjelent kötet ugyanis a szerzőnek a szlovákiai gyűjteményekben őrzött XV. századi nyomtatványokat ismertető katalógusainak sorát zárja le. Ezeket a *Magyar Könyvszemle* korábban már sorra ismertette: Pozsony, Egyetemi Könyvtár — Pozsony, Városi Könyvtár, — Pozsony, Liceumi Könyvtár (1958, 204–205. l.); Körmöcbánya — Pozsony, Matica Slovenska (1960, 91–92. l.); Pozsony, Káptalani Könyvtár — Késmárk — Pozsony, Egyetemi Könyvtár [2. kiadás] (1961, 120–121. l.); Turócszentmárton, Matica Slovenska (1964, 105. l.); Nyitra — Levéltárak, múzeumok és kisebb gyűjtemények (1965, 293–294. l.). A magyar olvasó számára csak egy kisebb kötet bemutatása maradt el eddig, amely az alsókubini könyvtár ősnymtatványait foglalja magában. Az alábbiakban tehát a most megjelent kiadványon kívül ez utóbbit is röviden ismertetjük.

Incunabula bibliothecae Čaplovičanae in Dolný Kubín — Inkunábuly Čaplovičovej knižnice v Dolnom Kubíne. (Bratislava 1960. 41 l., 4 tab.) Ennek az alsókubini gyűjteménynek megalapítója CSAPLOVICS Lőrinc (Lorenz ČAPLOVIČ 1778–1853) volt, aki mintegy 60 000 kötetes, igen értékes könyvtárát Árva vármegyére hagyta. Itt ma 23 kötetben

24 ősnymotatványt őriznek. KOTVAN ezeket ismertette a korábbi katalógusaiban kialakított módszer szerint.

Inkunabula quae Cassoviae, Jasoviae et in Capitulo Scepusiensi asservantur — *Inkunábuly v Košiciach, v Jasove a v Spišskej Kapitule*. (Košice 1967. 256 l.) A cím három kelet-szlovákiai helység gyűjteményeiben őrzött XV. századi nyomtatványok publikálását ígéri, de ennél többet nyújt. KOTVAN ugyanis ebbe a sorozatot lezáró kötetbe, hogy gyűjtése teljessé váljék, beépítette a legutóbbi időkben Szlovákiában másutt előkerült ősnymotatványokat is. Így a kassai Tudományos Könyvtár 36, a kassai Püspöki Könyvtár 71, a jászói volt Premontrei Könyvtár 133 és a szepeshelyi Káptalani Könyvtár 42 ősnymotatványán kívül Bártfa, Eperjes, Fülek, Nagyszombat és Pozsony nyolc gyűjteményéből 78 további XV. századi kiadvány példányát is ismertette. Ez utóbbiak közül a Matica Slovenska pozsonyi kirendeltségének 64 újabban előkerült ősnymotatványa emelkedik ki. KOTVAN új katalógusa így összesen 12 gyűjteményből 299 XV. századi kiadvány 360 példányát írja le.

Érdekes magyar vonatkozású nyomtatványokat találhatunk ezek között: így Mátyás király törvénykönyvének egy töredékét (RMK III. 17.), a magyarországi szentek legendáiból (RMK III. 61) két példányt is, LASKAI Osvát (RMK III. 39.) és TEMESVÁRI Pelbárt (RMK III. 41.) beszédgyűjteményeit, továbbá az esztergomi misekönyv két ismert kiadását (RMK III. 27. és 44.). Magyar könyvészeti szempontból kimagasló fontosságú a *Missale Strigoniense* 1480. évi, eddig példányból ismeretlen első kiadása, amely a Veronában készült *Missale Dominorum Ultramontanorum* (RMK III. 2.) ikernyomata. Ezt az érdekes ősnymotatványt Kotvan időközben már külön is ismertette (*Beiträge zur Inkunabelkunde*. Dritte Folge, Band 3. Berlin 1967, 189. l.).

A hazai kapcsolatokat tartalmazó nyomtatványoknál számban jóval több a volt tulajdonosok magyar vonatkozása, amelyet a proveniencia-mutató részletesen feltár, de amelynek ismertetésére éppen azok sokasága miatt itt most nem kerülhet sor.

E kötettel teljessé vált KOTVAN publikáció-sorozata a szlovákiai gyűjteményekben található ősnymotatványokról. Szeretnénk remélni, hogy tucatnyi katalógusából összeállítja majd egyetlen kötetbe ezek anyagát, ami által a feltárt adatok könnyebben áttekinthetővé válnának.

BORSA GEDEON

Új lengyel bibliológiai kiadvány jelent meg *Studia o Książce* (Tanulmányok a Könyvről) címmel. Lengyelországban már több mint tíz éve jelennek meg könyvészeti és könyvtárügyi témájú egyetemi tudományos publikációk. Az első ilyen jellegű kiadvány-sorozatot a Wroclaw-i egyetem indította el 1955-ben *Bibliotekoznawstwo* (Könyvtártan) címmel. 1970-ig ennek a sorozatnak 6 kötete jelent meg. 1960–1969 között a Poznań-i Adam Mickiewicz Egyetem *Biblioteka* sorozatának 8 kötete, 1962–1968 között a Torun-i Mikolaj Kopernik Egyetem *Nauka o Książce* (Könyv-tudomány) c. sorozatának 5 kötete látott napvilágot. Nemrégiben a főiskolai és művelődésügyi minisztérium határozata folytán a fenti sorozatokat összevonták és helyettük *Studia o Książce* elnevezéssel „egyetemközi” kiadványt jelentettek meg.

Az új kiadvány a szó legtágabb értelmében vett könyv-tudományt — a könyvtermeléstől kezdve a könyvkereskedelmen és a könyvtárügyön keresztül egészen az olvasási problémáig — kívánja művelni. A *Studia* foglalkozik mind a régebbi korok, mind a jelenkor könyvkultúrájával. A *Studia*-ban közölt tanulmányok a szociológia módszereit fogják alkalmazni, ennek következtében a publikációk nemcsak a könyvtudomány, hanem más humán diszciplínák számára is értékes hozzájárulást nyújtanak. Az új ki-

advány különös figyelmet szentel a könyvtudomány elméleti problémáinak és ennek az irodalomtudománnyal és a tudománytörténettel való kapcsolatának. A bibliológiai problémák ilyen fejtétele által a *Studia* a bibliológia problematikájának integrációját kívánja elősegíteni, magát a problematikát szélesebb körben és következetesebben kívánja népszerűsíteni.

Ilyen kiadvány létrehozását Lengyelországban már régen szükségesnek tartották. Hiányzott az olyan folyóirat, mint a *Magyar Könyvszemle*, a szovjet *Khuza* vagy a román *Studii și Cercetări de Bibliologie*, amelyek tervszerűen és rendszeresen informálják a különböző tudományágak képviselőit és az érdeklődőket a könyv problémáiról, annak tudományos, kulturális és társadalmi funkciójáról.

A *Studia* o *Książce* évkönyvként fog megjelenni. Az első kötet 1970 végén kerül ki a nyomdából és többek között a következő értekezéseket fogja tartalmazni: Karol GŁOMBIEWSKI: *A könyvtudomány funkcionális koncepciója*, Krzysztof MIGOŃ: *Az ukrán könyvészet a két háború közti húszéves időszakban*, Anna ŻBIKOWSKA—MIGOŃ: *A lengyel felvilágosodás tudománytörténetének könyvészeti problémái*, Anna SITARSKA: *A nagy bibliográfiai kiadványok korszerű műhelye*. Önálló tudományos értekezések mellett a *Studia* közölni fog kritikai jellegű recenziókat is, elsősorban külföldi kiadványokról.

A *Studia* szerkesztősége örömmel üdvözlőné szerzői kollektívájában a magyar bibliológusokat a könyv-tudomány általános problémáit vagy a lengyel—magyar, bibliológiai kapcsolatokat tárgyaló értekezéseikkel. A *Studia* szerkesztősége Wrocław ul. Św. Jadwigi 3/4; főszerkesztő dr. Karol GŁOMBIEWSKI, szerkesztőségi titkár dr. Krzysztof MIGOŃ.

K. M.

„**Vocabularium abbreviaturarum bibliothecarii**”. Századunk egyéb jellemző sajátosságai mellett a nyelvi rövidítések korszaka. Körülbelül a századforduló idején indult meg Amerikában, nemsokára az észak- és nyugat-európai államokban, a Nagy Októberi Forradalom után pedig a Szovjetunióban, azután már gyors ütemben Európa egyéb országaiban, s végül már a többi földrészen is a racionalizáló, tömörítésre való törekvés, amely egy-egy nyelv régi, hagyományos, közhasználatú rövidítései mellett (mint: stb., pl., ifj., id., Kor., fill.) mind több és több, gyakorta használt fogalmat, nevet rövidített alakban vitt be a használatba (mint: MTI, MTA, ENSZ, Tüker, TV és hasonló). Különösen gombamódra szaporodtak az intézmények neveinek kezdőbetűiből összerakott rövidítések, az ún. szíglák vagy akronymák. A különböző-fajta szóróvidítések elburjánzása nemsokára szükségessé tette, hogy olyan jegyzékek (esetleg szótárak) jelenjenek meg, amelyek nagyszámú rövidítéseket betűrendbe állítva, azoknak feloldásait (esetleg más nyelvre való fordításait) tartalmazzák. Az ilyen rövidítésgyűjteményeknek eddig több típusa alakult ki:

1. a nemzetinek nevezhető rövidítésgyűjtemények, amelyek egy megadott nyelv rövidítéseit (vagy csak szígláit) tartalmazzák;

2. nemzetközi rövidítésgyűjtemények, amelyek több nyelv rövidítéseit ölelik fel.

Ez utóbbiak ismét differenciálhatók: a) általános jellegű gyűjteményekre, b) szakmai jellegűekre (speciális orvosi, kémiai, bányászati stb.), c) periodikus kiadványok — főleg folyóiratok — címeinek rövidítéseit összegyűjtőkre.

Külföldön ezeknek a különböző fajtájú jegyzékeknek száma — különösen a második világháború óta — a dokumentáció rohamos térhódításával párhuzamosan ugrásszerűen nő: számuk jelenleg már mintegy százra becsülhető. Ez teljesen érthető, hiszen a könyvtári és dokumentációs munka — de bizonyos gyakorlati tevékenységek is — ma már nehezen képzelhetőek el olyan segédeszközök nélkül, amelyek a nemzetközi és nemzeti

hatóságok, intézmények, egyesületek, vállalkozások viharos ütemben szaporodó név-rövidítéseinek tömegében — legalább a teljes névformára való feloldás mértékéig — útbiztosítással szolgálnak.

Nálunk MORAVEK Endre vállalkozott arra az úttörő feladatra, hogy néhány munkatársa segítségével — elsősorban hazai használatra, de ugyanakkor nemzetközi színvonalon — összeállítsa azoknak a rövidítéseknek gyűjteményét, amelyek a könyvtári és dokumentációs munkának alapos végzését ilyen vonatkozásban szakembereink számára biztosíthatják és — a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának áldozatkész kiadásában — immár egy évtizede megkezdte a sokkötetes *Vocabularium abbreviaturarum bibliothecarii* c. mű közreadását. Ennek a vállalkozásnak — amelyet a külföldi szaksajtó érdeklődéssel és elismeréssel fogadott — eddig több mint féltucat kötete jelent meg; több további része sajtókész állapotban van; feldolgozási munkálatai a befejezéshez közelednek s így szinte az egésznek ismeretében lehetségessé vált, hogy azt hazai szakembereink részére részletesebben ismertessük.

A szóban levő mű célját — könyvtárosi segédkönyv akar lenni — nemcsak címe mutatja, hanem az is, hogy első két kötete a tulajdonképpeni könyvtári munka rövidítései szótárszerű gyűjteményét nyújtja: első kötete (*Abbreviaturae cyrillicae*. Cirillbetűs könyvészeti rövidítések válogatott jegyzéke. BODNÁRNÉ BERNÁTH Edit közreműködésével összeállította MORAVEK Endre és WEGER Imre. 1961. 138. p.) az orosz, bolgár, szerb és kisoroszban egyéb cirillbetűs nyelvek szorosabb értelemben vett könyvészeti szakkifejezéseinek rövidítéseit hozza egyetlen betűrendben, azok feloldásaival és magyar, továbbá — a külföldi használókra való tekintettel — német és angol fordításaikkal. Ez a gyűjtemény nemzetközi viszonylatban is hiánypótló volt, hiszen megjelenése idején csak a Library of Congress kiváló orosz rövidítés-gyűjteményei és a szovjet katalógizálási szabvány idevonatkozó anyaga volt ismeretes, és bár azóta a Library of Congress bő jogoszláv és bolgár összeállításai is megjelentek, egyesített cyrill rövidítés-gyűjtemény azóta sem látott napvilágot; nem csodálható tehát, hogy a magyar kiadvány hónapok alatt elfogyott s még ma is érkeznek külföldi megrendelések a kiadóhoz. Mindenképpen megokolt lenne tehát egy újabb kiadás kibocsátása; ez most már lényegesen bővebb, illetve szelektáltabb, tehát jóval tökéletesebb lehetne, mint az első volt.

Az anyaggyűjtés munkája hasonlíthatatlanul könnyebb, a fordításé viszont lényegesen nehezebb a második kötetnél, amely a latin betűs nyelvek (mintegy 20) tulajdonképpeni könyvészeti rövidítéseit fogja tartalmazni egyetlen betűrendben, a feloldások mellett magyar és orosz fordításokkal. Technikai okokból — értesülésünk szerint — ez a kötet fog legutoljára (előreláthatólag 1972 vagy 1973-ban) megjelenni, az első kötetnél 5–6-szorosan nagyobb terjedelemben.

Az egész műnek ez a két — ténylegesen szótár jellegű — kötet az alapja. A munka harmadik kötete (*Index acronymorum selectorum*) — amely maga is nyolc önálló részben jelent, illetve jelenik meg —, már nem szótári, hanem jegyzék jellegű és könyvtári-dokumentációs célzatú: általános érdekű szíglák gyűjteménye; mindegyik rész latin- és cirillbetűs anyagot tartalmaz, mintegy 25 nyelvből válogatva.

A harmadik kötet (az *Index*) első részének címe: „Instituta rerum publicarum. Instituta a compluribus gentibus mutuo consensu fundata”. A szerző munkatársai itt BODNÁRNÉ BERNÁTH Edit és TULOK Magda voltak. Ez a rész 1965-ben jelent meg 2 kötetben, mintegy 620 lapos terjedelemben. Számos ország hatóságainak, hivatalainak, egyéb állami szerveinek, továbbá államközi hivatalos (politikai, gazdasági, kulturális) szervezeteknek szígláit (mint NATO, Kominform, GATT, ERP stb. stb.) tartalmazza.

A harmadik kötet második részének címe (*Instituta scientifica*) önmagáért beszél: mindenfajta tudományos intézmények szígláit öleli fel, kivéve a tanítással is foglalkozókat: egyetemeket, főiskolákat, szakiskolákat, amelyeket a harmadik kötet harmadik része tartal-

maz. Ez a két rész 1962-ben, illetve 1963-ban jelent meg 278, illetőleg 377 lapon, az utóbbi ugyancsak BODNÁRNÉ közreműködésével. A 3/II. kötetnek két fontos *Appendice* is van: az első — tudtunkkal megint csak első ízben a szakirodalomban — a különböző nemzetek tudományos fokozatainak rövidítéseit gyűjti össze, a másik elsősorban az egyetemi, de egyéb jellegű ifjúsági egyesületek névrövidítéseit sorolja fel.

A 3. kötet 4. része az 1966-ban megjelent, 211 lapos *Religio*. E kötet munkatársai — mint a 3. kötet még hátralevő többi füzetéi is — BODNÁRNÉ és TULOK Magda voltak. Az anyag zömét itt a papi és egyéb egyházi rendek neveinek rövidítései teszik ki, melyek főleg a külföldi érdeklődők szempontjából fontosak.

Az irodalom, művészet és a sajtó területét öleli fel a 3. kötet nyomdakész 5. része. Ennek fontos kiegészítője lesz az a függelék, amely gyakran idézett, ismert sajtótermékek (főleg periodikák) címeinek több ezer szígláját tartalmazza. A füzet terjedelme körülbelül a 3. kötet 1. részéhez lesz hasonló.

A 3. kötet 6. része az *Instituta oeconomica* (1969. 566. l.), amely a gazdasági élet intézményei (csúcsszervek, bankok, nemzetközi jelentőségű üzemek, biztosító társaságok stb.) mellett a gazdasági érdekvédelmi szervek (pld. szakszervezetek) neveinek rövidítéseire terjed ki s így az egész mű egyik legfontosabb alkotórészének tekinthető. Hasznos függeléké ennek a füzetnek a különböző pénznemek rövidítéseinek listája.

Rokon tárgyú a 3. köt. 7. része, az 1966-ban kiadott, 355 lapos *Instituta communicationis*; amely a közlekedés és hírközlés anyagát (vasutak, hajózás, szállítás, rádió, sajtó-ügynökségek) öleli fel és függelékben hozza a földrajzi és népnevek rövidítéseinek jegyzékét.

A 3. kötet 8. (záró) része az *Instituta sanitatis publicae. Instituta caritatis. Societates varii generis* című, ugyancsak nyomás alatt levő füzet, amely kb. a 3. köt. 6. részével azonos terjedelemben fog megjelenni. Ez a közegészségügyi és szociális intézmények mellett az előző füzetek anyagába nem vágó közművelődési, társadalmi, továbbá a társadalmi jelentőséggel is bíró, valamint hatósági jellegű sportszervek rövidítéseit öleli fel.

Mint a *Vocabularium* szerkezetének és tartalmának ez a rövid felvázolása mutatja, annak anyaga az élet jóformán minden területére kiterjed, és így a könyvtári és dokumentációs munka egyik sokoldalú és hasznos segédeszköze nemcsak hazai, hanem világviszonylatban is. Aligha túlozunk, ha azt állítjuk, hogy a feldolgozott anyag gazdagságát illetően a hasonló kiadványokhoz viszonyítva az első helyen áll, még akkor is, ha leszámítjuk azokat a szükségszerűen előforduló átfedéseket, amelyeket a nagy terjedelemből adódó füzetes, tárgy szerinti megjelenési forma hoz magával. A minél nagyobb anyag nyújtására irányuló törekvésből adódik az a sajátság, hogy a 3. kötet, amely címében tiszta akronymagyűjteményt ígér, ezen túlmenőleg elég nagyszámú egyéb szórórovíditést is tartalmaz. Ez talán következtelenségnek is tekinthető, de az anyag zömének s így a kiadványnak össz-jellegét nem veszélyezteti, a használhatóságot pedig lényegesen megnöveli, tehát a címben ígértnél többet ad.

Az ilyen fajta kiadvány jóságát, használhatóságát és értékét a nyújtott anyag gazdagsága mellett a feldolgozás pontossága, lelkiismeretessége és megbízhatósága dönti el. Nos, a *Vocabularium*, ha nem is éri el a Bluvstejn-féle szovjet rövidítésgyűjtemények vagy a Library of Congress orosz rövidítésgyűjteményeinek szinte tökéletes színvonalát, de a többi rövidítésgyűjteményekkel bízást kiállja az összehasonlítást, különösen ha feladata egyedülállóságára gondolunk. A 25 nyelvű, rendkívül nehéz anyag feldolgozásában rejlik sok-sok buktató (diakritikus jelek pontos feltüntetése; testvényelvek megkülönböztetése; nagybetű-használat; helyesírásváltozások; sokszoros ki- és begépelések, hogy csak a legfontosabb és leggyakoribb hibaforrásokat említsük) nehézségeivel e rövidítésgyűjtemények legtöbbjének nem kellett megküzdeniök. A *Vocabularium* rendkívül sok nyelvre kiterjedő érdeklődése szinte egyedülálló: talán csak egy — nemrégiben

Nyugat-Németországban megjelent — gyűjtemény közelíti meg e tekintetben, amely viszont megbízhatóság, alaposág szempontjából elmarad a magyar vállalkozás mögött.

Ha ez utóbbi nem is mentes itt-ott a sajtóhibáktól és külső kiállításban — sokszorosítás! — bizony eléggé elmarad szerencsésebb vetélytársai mögött, mindent összevéve igen elismerésreméltóan képviseli hazánk szakirodalmát a mind népesebb és egyre tökéletesebb nemzetközi mezőnyben.

(-)

Sajtóbibliográfiai kiegészítés. *A magyar sajtó bibliográfiája a felszabadulástól 1954-ig* c. rendkívül értékes műből a 17 számot élt *Budai Polgár* c. hetilap bibliográfiai feldolgozása hiányzik. Ennek oka az lehet, hogy DEZSÉNYI Béla, FALVY Zoltán és FEJÉR Judit, a sajtóbibliográfia szerkesztői, kizárólag nemzeti könyvtárunk, az Országos Széchényi Könyvtár hírlaptárának anyagát dolgozták fel. A *Budai Polgár* teljes anyagát az Országgyűlési Könyvtárban találtam meg, míg az OSZK hírlaptárának gyűjteményében a *Budai Polgár* nem található. Ennek a sajnálatos ténynek oka az, hogy még a felszabadulás után is volt nyomda, amelyik a kötelesepéldány szolgáltatására vonatkozó rendeletet nem tartotta be. Az említett hetilap pontos adatainak feltárásával célozom tehát az, hogy a bibliográfiát kiegészítem. A hetilap adatai: *Budai Polgár*, a Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt budai körlevele. Megjelent: 1945. május 15-től 1945. szeptember 12-ig, hetenként egyszer. Szerkesztő bizottság: KELEMEN Lajos, PÁSZTOR Tamás, VAJDA Endre, KONYA Ferenc, BALOGH András. A szerkesztő bizottság a mai Moszkva-téren működött. A lapot a Magyar Állami Nyomda (Budapest, I. Kapisztrán-tér 1.) állította elő. A lap második száma 1945. május 20-án jelent meg. A pontos heti ciklust ettől kezdve betartották. A hetilapot PÁSZTOR Tamás programcikke szerint a budai polgárság napilapjává kívánták fejleszteni. Az, hogy erre nem került sor, véleményem szerint két okra vezethető vissza. Egyfelől a súlyos papírhány, amely miatt a Kisgazdapárt kontingensét a már meglévő orgánumai kimerítették, másfelől a budai polgárság külön lap nélkül is zömmel a Kisgazdapárthoz csatlakozott. A hetilap jellegét tekintve a lap a demokratikus élet kiépítésére szólította fel a budai lakosságot, elsősorban az ún. középosztályt. A középosztály új helyzetét elemezte. A reakció elleni harc és a múlt rendszer bűneinek hangsúlyozása is a lap fontos momentuma. 1945. június 17-ig a hetilap balszélső sarkában a „kézirát” szót találhatjuk. Ez a csekély példányszámot igazolja, 1945. június 24-től a lap híryanaga kibővül és Buda problémái mellett már az egész ország- és a világhelyzetről is jelennek meg cikkek. Szeptemberben, főleg az utolsó, szeptember 12. számban ismételt beszűkülést figyelhetünk meg. A lap a budai polgárság állítólagos nyugalma a pesti néptömegek forradalmiságával szembeállítja, és noha ekkor még nem képviseli nyíltan a reakció álláspontját, de már érzékelhető, hogy szerkesztői a Kisgazdapárt szélső jobboldalának képviselői.

BOROS PÁL

Egy selyem-hírlap ürügyén. Amikor annyit foglalkoztunk az újságpapír gyöngé minőségének kérdésével és a sajtómúzeum számára megőrzendő példányok restaurálásával — amikor szinte évenként olvasunk újabb és újabb modern technikai eljárásokkal készült kiadványokról: nem gyűrődő, szakadásmentes papírlapokról, mosható védőborítékokról, de mosható, műanyagból készült újságokról is, sőt vízben, fürdőzés közben olvasható, vízhatlan papírra nyomott, felfújható borítóval ellátott olvasmányokról stb. — fel kellett figyelniünk az OSZK tulajdonába került 90 évvel ezelőttről

való újságra: a *Győri Lapok* 1879. I. évfolyam 1. és egyben mutatványszámára, melyet ripsz-selyemanyagra nyomtattak.

Mérete teljesen megegyezik a papírra nyomtatott példányéval. A kétoldali nyomás, a szedés, a tükör stb. azonos, előállítója a győri Czéh Sándor kiadó-tulajdonos nyomdája.

Az OSZK nem régen vette meg ezt a példányt, bekötteti, majd múzeális raktárba helyezi.

Ismét felmerül a kérdés, hogyan lehetne a nyomdákat *ma* arra készíteni — amiről már többször esett szó —, hogy legalább a múzeális megőrzésre szánt példányokat maradandóbb anyagból állítanak elő. Szocialista nyomdaipar számára talán nem lenne elérhetetlen e szándék megvalósítása.

NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ

SZEMLE

Hazánk, Magyarország. Főszerk.: ERDEI FERENC. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970. 1077 l. színes tábla, 6 térkép.

Az Akadémiai Kiadó jelentős vállalkozással tisztelgett felszabadulásunk 25. évfordulójának emléke előtt: *Hazánk, Magyarország* címmel több mint 1000 oldalas enciklopédiát adott ki. A kötet, melynek főszerkesztői teendőit ERDEI Ferenc, a Magyar Tudományos Akadémia főtktára vállalta, s melynek szerkesztő bizottságában és szerzői között a magyar tudományos és kulturális élet számos kiválóságának nevét olvashatjuk, egy 1968-ban az Akadémiai Kiadó és az oxfordi Pergamon Press közös kiadásában megjelent kiadvány, az *Information Hungary* magyar változata. Nem fordítás, hiszen az angol nyelvű kötet tanulmányait is eredetileg magyarul írták a szerzők, s céljuk az volt, hogy az angol kiadónak *A világ országai* című sorozatában megjelent kötetben teljes és hű tájékoztatást adjanak a világnak hazánkról. Ez a tájékoztatás elsősorban természetesen a mai Magyarországra irányította a figyelmet, de úgy, hogy közben szocializmust építő népünk történetét, anyagi és szellemi kultúrájának múltját is bemutassa. Most, hogy a nagyigényű könyv a magyarul olvasók polcaira került, a kiadónak a két év alatt bekövetkezett számbeli, statisztikai változásoknak feltüntetésén, s az újabban épült létesítmények, készült művészeti alkotások fenyképeinek felfrissítésén kívül semmit sem kellett változtatnia az angol nyelvű kiadáson.

A változtatás nem is volt szándéka a szerkesztő bizottságnak. Mint ERDEI Ferenc a magyar kiadás előszavában leszögezi, az angolul és magyarul olvasóknak „ugyanazt a könyvet adjuk a kezébe, amit magunkról írtunk a nagyvilágnak. Ilyen értelemben a nemzeti önismeret tükréinek is szánjuk ezt a könyvet; legjobb meggyőződésünk, jól megfontolt ítéletünk szerint ilyenek vagyunk, ez

a mi történelmünk, ez gazdaságunk, kultúránk és társadalmunk, s évezredek történetünk során így fejlődtünk.” S minderről tudományos igényvel, de rendkívül olvasmányosan, tehát mindenkihez szólóan írnak a szerzők.

Többször említettük, hogy a kötet a „magyarul olvasók” részére készült; tehát az Akadémiai Kiadó nemcsak a hazai érdeklődésre számított, hanem a környező országokban és távoli világreszeken élő, magyarul tudó, magukat magyarnak valló vagy volt hazájuk útját figyelő olvasókéra is.

A *Hazánk, Magyarország* voltaképpen magyar enciklopédia, ha szerkezetében nem is követi a hagyományos enciklopédiaformát. Tartalmában azonban kitűnő összegezése mindannak, amit hazánkról fontosnak tartunk közölni a világgal és a magyar olvasóval. Nemcsak Magyarország földrajzát, ökonomikusan rövidre fogott történelmét, állami és társadalmi szervezetének összefoglaló áttekintését kapjuk a kötetben, nemcsak gazdasági életünk, egészségügyünk, sportvilágunk és nemzetközi kapcsolataink fejlődéséről alkothatunk magunknak képet, hanem rendkívül elmélyült tanulmányokban követhetjük nyomon művelődésügyünk, tudományos életünk eredményeit, közöttük külön cikkekben olvasva irodalmunkról, színház-, film-, zene- és tánckultúránkról, ipar- és népművészetünkről. A kötetet kronológia, számos statisztikai összesítés, földrajzi és történelmi térkép, továbbá 16 színes tábla egészíti ki.

Talán e szűkszavú felsorolás is érzékelteti, hogy az olvasók minden rétege megtalálja az érdeklődésének megfelelő tárgyat a „kis magyar enciklopédia”-nak nevezett kötetben. Így természetesen a könyvtárosok, a magyar könyvek és a magyar sajtó szakemberei is, hiszen külön fejezet ismerteti a magyar könyvtárak és levéltárak történetét és jelenlegi helyzetét, a könyvkiadás és az időszaki sajtó kialakulását, fejlődését és mai problé-

máit. Ezekben a fejezetekben — ha olykor csak címszavakban is — könyvtárnyi anyag gyűlt össze, s ez bizonnyal újabb kutatómunkára is ösztönöz.

A rendkívül gazdag, kitűnő válogatású képanyaggal illusztrált kiadvány bizonyára kedvező fogadtatásra talál az olvasóknál s osztozunk ERDEI Ferenc reményében, hogy ti. a könyv más nyelveken is megjelenik a közeljövőben, mert valóban hazánk jobb megismerését és — tegyük hozzá — megbecsülését szolgálja.

VÉGH FERENC

Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1967. Szerkesztő bizottság: BÉLLEY Pál — HARASZTHY Gyula — KERESZTURY Dezső, Felelős szerk.: DEZSÉNYI Béla. Bp., OSZK 1969. 505 l.

1970 elején került az olvasó kezébe az 1967-es Évkönyv, a késelemért azonban bőségesen kárpótolt annak gazdag és változatos tartalma. A szokásos évi jelentés után ezúttal nem kevesebb, mint 28 szerző, illetve társszerző elmélyült kutatómunkáról tanúszkodó tanulmánya vagy adatközlő cikke sorakozik a szerkesztőleg négy részre oszló vaskos kötetben.

Az 1967-es jelentés valamivel terjedelmesebb az előző évekenél, azonban az OSZK méreteit, rangját, súlyát, szervezétének bonyolultságát, tevékenységének sokoldalúságát figyelembe véve így is kissé sommásnak tartjuk, mert többnyire csak regisztrál, ritkán elemez. Az olvasóforgalom, ezen belül az előtérbe helyezett kutatók száma csökkenésének kérdését például csak futólagosan érinti és a hagyományokkal ellentétben mellőzi e ponton az előző év adatainak összehasonlítási alapként való feltüntetését is. Helyes, hogy a beszámoló egyik függeléke lehozza a munkatársak öt és fél oldalra terjedő névsorát, de hiányolható, hogy ugyanakkor a költségvetésnek még összefoglaló adatait sem jelezték. Igaz ugyan, hogy az OSZK emberöltők óta növekvő helynyomorúságában is derűsen nézhet a jövőbe, hiszen 1967-ben sok milliót ruháztak be leendő tágas várbeli otthona építésére, másfelől viszont ezt az intézményt is roppant súlyosan érintették a könyvtárak többségének normális fejlődését 1967-ben már megakasztó gazdasági korlátozások, így különösen a könyvbeszerzési keret megszorítása. Ez utóbbi intézkedés kiáltó ellentétben van a könyvtárak nagymérvű emelésével.

A készülő új komplexumban majd új életet kezdő Könyvtár 1967-ben is több

jelentős új vállalkozást tűzött napirendre, vagy kezdett el, ezeknek csak egyike, hogy annyi balsikerű próbálkozás után végre valóban megírják a több mint másfélszázados intézmény tudományos igényű történetét. A határozat nem maradt papíron, ezt a reményt erősítik az 1967-es *Évkönyv*nek csaknem felét lefoglaló könyvtártörténeti írások.

Az OSZK történetének egyes kérdéseit feldolgozó kilenc munka közül BERLÁSZ Jenő nyitja a sort. Az 1835-ben a Könyvtárra hagyományozott Illésházy-gyűjtemény „titkát” tárja fel széleskörű forráskutatások alapján, korfestő erővel. Bravúros történelmi nyomozásával több generáció mulasztását hozta helyre, amikor plasztikus képet rajzolt magáról ILLÉSHÁZY grófról, a nagy műveltségű és felvilágosult gondolkodású ajándékozóról, annak elődeiről, akik a XVI. században vetették meg a maga nemében ma már egyedülálló, bár az OSZK raktáraiban szerteszórva megbújó főúri könyvtár alapjait. Az eddig mostohán kezelt, roppant értékes hagyaték összetételét is jellemzi a megtalált katalógus segítségével a szerző.

Ugyancsak a XIX. század közepe táján került az OSZK birtokába HORVÁTH István tudós könyvtára, amelyről néhány eddig ismeretlen adalékot közöl INDALI György. A gyűjtemény 1848—1856-os gyarapodását vizsgálja SOMKUTY Gabriella hosszabb lélegzetű írása, biztos támaszt nyújtva e kor könyvtártörténetének teljes feldolgozásához.

Négy dolgozat foglalkozik az OSZK történetének újabb szakaszával, az 1919 augusztusától 1944-ig terjedő ellenforradalmi periódussal. DEZSÉNYI Béla tanulmánya a legátfogóbb, amely kissé szürkén hangzó címével (*Szervezet, ügyvitel és igazgatás az Országos Széchényi Könyvtárban a Horthy-korszak elején*) ellentétben nemcsak széles körképet, de általános értékeléseket is ad az intézmény akkori sorsáról, helyzetéről. Rendkívül gazdag dokumentáció, ennek keretében kortársak emlékezései teszik hitelessé a feldolgozást.

Aktuális érdekességű TOMBOR Tibor *Az Országos Széchényi Könyvtár elhelyezésével és berendezésével kapcsolatos tervek és munkálatok az első világháború után. (1920—1928)* című, számos illusztrációval, tervrajzokkal kiegészített munkája. Megtudjuk belőle, hogy már a század elején sok program született az OSZK növekvő helyproblémáinak megoldására, szerény, de érdemleges lépésekre, amelyek pillanatnyi enyhülést eredményeztek, csak az 1920-as évek második felében került sor.

Újabb vonásokkal gazdagítja a Horthy-korszakról alakuló képet WITTEK Lászlóné és KOVÁCS Ilona dolgozata. Az előbbi az 1920-as évek második felében végrehajtott és DEZSÉNYI Béla tanulmányában is érintett reformokat vette tüzetesebb vizsgálat alá, az utóbbi az 1920–1944-es évekre, tehát már az egész ellenforradalmi időszakra vonatkozó adatgyűjtés alapján tárja elénk az olvasóforgalom alakulását. Megtudjuk, hogy a használat mindvégig igen alacsony színvonalon mozgott, a nyitvatartási időt általában néhány órára korlátozták, a szélesebb közönség elől — a műzeális kötelezettségekre való, hivatkozással — elzárt könyvtálmányhoz kivételezettek mégis hozzájutottak, amit a kölcsönzések nyomán kallódó művek nagy száma illusztrál. Vitatkozni lehet azzal a végkövetkeztetéssel, amely egyedül a gazdasági bajokkal és a második világháborúval magyarázza a hanyatlást, különösen, ha az 1945 utáni nagy forgalmi számokat állítjuk szembe a felszabadulás előttiéekkel. Elsőként derítette fel FERENCZYNÉ WENDLEIN Lidia az OSZK 1914-től hatalmasra duzzadt első világháborús gyűjtemény és a két világháború között „fertőző” anyagnak minősített 1919-es gyűjtemény keletkezésének, az utóbbi emigrációs és illegális munkákkal való kiegészítésének előtörténetét, illetve annak egyes kulturális érdekes mozzanatait. CSAPODI Csaba írása az OSZK fejlődése szempontjából nagy horderejű kezdeményezéssel, a decimális rendszer 1936-os bevezetésével foglalkozik személyes élményeket is felelevenítve. Itt jegyezzük meg: GÜLYÁS Pál *Kommunista Könyvtárpolitika* című ellenforradalmi tendenciájú írása arra utalt, hogy a tizedes osztályozást már 1919-ben akarták elterjeszteni országosan a proletárdiktatúra könyvtárügyi vezetői. Csapodi cikke kapcsán merül fel a kérdés, vajon az OSZK-val is el akarták-e fogadtatni akkor (1919-ben) a decimális és van-e erről írásos dokumentum.

Az 1967-es jelentés egyes utalásait egészítik ki önálló dolgozatok terjedelméig az *Évkönyv* harmadik részében található írások. BATÁRI Gyula és FALLENBÜCHL Zoltán az emberöltőkön át reklamált, de csak az 1940-es évek óta létrehozott Külföldi Folyóiratok Központi Katalógusa fejlesztésének és imponáló méretű használatának adatait mutatják be, értékeli. BEREZKY László és FARAGÓ Lászlóné a könyvtári munka időelemzését célzó mérésekről adnak számot. Történeti visszapillantásukat kiegészíteném azzal,

hogy hasonló kísérletekre az első világháború előtt a Fővárosi Könyvtárban is sor került, de sajnos, csak a *Könyvtári Szemle* hasábjain maradt kevés nyoma azoknak. Bécsi kutatások eredményeit összegezi eddig ismeretlen magyar vonatkozású térképek megjelölésével FALLENBÜCHL Zoltán. BORSA Gedeon a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* új, kiegészített kiadásának előkészítő munkálatait ismerteti, FAZAKAS József a Szabó Károly-féle bibliográfia emberöltőkkel ezelőtt indult kiegészítését folytatja adatközlő írásával. Nemcsak sajtótörténeti, de általános történelmi szempontból is figyelmet érdemelnek a HERENDINÉ LAKATOS Éva cikkében értékelt újabb hungarika szerzemények, antikvitások, főként a második világháború időszakában kiadott periodika ritkaságok. Sürgős megoldást váró kérdést vett szemügyre KECSKEMÉTI István, amikor a magyar hangfelvételek gyűjtésével foglalkozó önálló osztály létesítését javasolta, kiegészítve a szervezésre vonatkozó gondolatokkal. Az 1924-ben alapított és a felszabadulás után mérföldes lépésekkel fejlődő központi könyvkatalógus sok tekintetben pozitív mérlegét, ugyanakkor a fennálló nehézségeket, hiányosságokat ismerteti SZABADNÉ SZEGŐ Judit dolgozata.

Sok nagyobb könyvtár némi irigységgel tekint az OSZK-ra, amely *Évkönyv*-ében az intézmény problémáin túlmenő fajsúlyos könyvtártudományi írásoknak is helyt tud adni, közöttük olyan dolgozatoknak, amelyek terjedelmükkel fogva a közlésükre elsőként hivatott *Magyar Könyvszemle*-ben nem jelenhetnek meg. Persze az lenne örvendetes, ha a többi könyvtár követhetné a példát. Az 1967-es *Évkönyv* negyedik részében közölt tíz tanulmány könyvtártudományi, illetve történeti, irodalmi vagy kulturális történelmi értéke igazolja, hogy helyesen jártak el, amikor fórumot adtak számukra. Csak példaként ragadjuk ki TERBE Lajos munkáját, aki a közelmúltban a szovjet-oroszországi magyar sajtóról közölt hézagpótló írást, a most megjelent *Évkönyv*-ben pedig, a szovjetországi (1917–1921-es) kiadású monografikus művek teljességre törekvő jegyzékét hozza. Ugyancsak az *Évkönyv* legértékesebb közleményei közé sorolhatjuk MARKOVITS Györgyi hézagpótló tanulmányát, amely *A magyar emigráció irodalmi munkássága a két világháború között* címen elsőként ad átfogó képet e nagyon kevesek által és csak hézagosan ismert területről.

REMETE LÁSZLÓ

Markovits Györgyi: „Terjesztését megtiltom”.
(Bp. Magvető Kiadó, 1970. 481 l.

MARKOVITS Györgyi ismét a cenzúra és az irodalom, a rendőr és a sajtó, a hóhér és az író viszonyát tárja elénk. Mint a bevezetőben írja: „Nem a cenzúrajogot mutatjuk be, hanem a cenzúra társadalmi hatását, ezért kiadványunk magában foglalja az illegális kiadványokat, amelyek éppen e hatásra kényszerültek a föld alá, továbbá a „nem időszaki” lapokat, melyek a sajtótörvény kikapuját kihasználva évi tízszéri megjelenést tűztek ki célul, ám sokszor felét sem érték meg; de még a féllegális lapokon túl a legális, baloldali, a körülmények miatt »cenzúra nélküli« elhalt lapokat is. Nem célunk, hogy az irodalom- és sajtótörténet által feldolgozott »nagy« folyóiratokat mutassuk be, inkább törekszünk arra, hogy felszínre hozzuk az »elsüllyedt irodalom« tömegét...» Felelősségteljes, túlmerész ígéretnek vennénk, ha nem tudnók: MARKOVITS Györgyi kötetain kívül 70–80 tanulmányában, cikkében már bebizonyította, hogy egyik legavatottabb szakértője a fehérterrortól a második világháború végéig tartó korszak cenzúra-, sajtó- és irodalomtörténet egy bizonyos vonulatának.

MARKOVITS Györgyi kötetében 44 irodalmi—kritikai folyóirattal, 5 nagy politikai lappal (*Népszava, Szabadság, Magyar Nemzet, Szabad Szó, Kis Újság*) és 7 illegális lappal foglalkozik részletesebben. Korszakolását maga az anyag kínálta. Három nagy fejezetben sodródik, hőmpölyög előttünk az irodalmi lapok indulása, megszűnése és újrászületésében a magyar társadalom története.

Az első fejezetben a fehérterror és a konszolidációs időszak elsüllyedt lapjai kelnek életre és izelftőt kapunk a baloldali sajtó üldözéséről. (*Népszava*-perek). A második fejezet a gazdasági válság és a harmincas évek erősödő társadalmi mozgásának időszakától a második világháború kitöréséig tart. A világháború, a totális cenzúra, az országvészítés ellen fellépő sajtó viszonyait, harcát mutatja be a harmadik fejezet.

MARKOVITS Györgyi az irodalomtörténeti kutatás eszközeivel hozta felszínre a húszas—harmincas évek folyóiratait. A *Pesti Élet* (1919), az *Újpesti Közlöny* (a húszas évek elején összesen 11 cím-változatban), a *Független Szemle*, amely 1921-ben indult és az üldözés miatt 4 különböző címmel jelent meg, a *Magyar Írás* (1921–1927), a *Kékmadár*, az *Ifjú Proletár*, a *Haladás* (mely elsőként közölte RADNÓTI Miklós írásait), az *Együtt* és több lap kap egy-egy alfejezetet. Az ismeretlen-

ségből felszínre hozott lapok története mellé a rendőrségi, ügyészségi, bírósági határozatok sorakoznak dokumentumként, hitelesítve a cenzúra-történet megállapításait, melyeket a fejezetek bevezetéseként álló tanulmányokban tesz a hatalom és irodalom, az ügyész és a sajtó viszonyáról. Az irodalom- és sajtótörténet, az esszéista nem nyomja el a jóérzékű szerkesztőt sem. A feltárt szép-irodalmi, publicisztikai anyagot nem csak ismerteti, hanem az eredeti írások arányos beépítésével adja meg a kor hiteles atmoszféráját.

Az ismertetett lapokból antológikusan, közvetlenül a kiadványról szóló összefoglalók után közöl tanulmányt, novellát, szatírárt, költeményt vagy levelet. Ezzel ellensúlyozza a gazdag tényanyag fárasztó voltát. Negyven—ötven periodikáról írni egy kötetben egy embernek, mindenképpen fárasztó, és a stílus szürkeségéhez vezetne. MARKOVITS Györgyi kikerüli ezt a veszélyt. Kötetében szerepeltet olyan szerzőket, akik az ő stílusától eltérő, önálló esszéiben ismertettek egy-egy folyóiratot. Példaként említjük az első fejezetből: SZALAI Imre a *Magyar Írás*ról, NEMES Dezső az *Ifjú Proletárról* ír. Végül: a fejezetet — szinte állandó sötét hátteret adva — zárja a *Népszava* elleni állandó rendőrségi—ügyészségi hajsza ismertetése Révész Mihály 1930-ban megjelent írásával.

A könyv következő állomása — ha lehet egy sodródó történelemben valamilyen határt húzni — a második fejezetben a harmincas évek rövid és hosszabb életű folyóiratait és azok írói-szerkesztői anyagát mutatja be a már előbb említett plasztikus írói—szerkesztői módszerrel. Az anyag gazdagságát bizonyítandó, csak ebben a fejezetben szereplő 33 folyóiratból néhány kevésbé, vagy egyáltalán nem ismert lap címét jegyezzük ide: a *Front* egyetlen számában, 1931 decemberében jelent meg először JÓZSEF Attila *Munkások* című verse; a *Porond* 1932–1933 GODA Gábor szerkesztésében, PÁN Imre lapja, az *Index* 1931-ből, *Virradat* 1930, *Álláspont* 1932–1933 (munkatársai BAJCSY-ZSILINSZKY Endre, BERDA József, NAGY Lajos, KASSÁK), a nyíregyházi *Forrás* 1933–1934, *Keresztmetszet* 1934, *Névtelen Jegyző*, vagy egy korábbi, igen jelentős, két számot megért lap, az 1928 című, RADNÓTI Miklós szerkesztésében.

S nemcsak a rengeteg folyóirat feltárása jelent újdonságot: több olyan írói művet találunk a kötetben, amelyek elfeledve lappangtak az elsüllyedt, feledésre ítélt kiadványokban. Kuriózumként idekivánczol a *Fölforgató tollforgatók* című

szatíra, melyet a *Szabadon* között Bósz Töhötöm álnév alatt. A stíluselemzés és a kortárs szerkesztő MÓD Aladár tanúsága szerint is a kegyetlenül maró szellemes szatíra szerzője: BALINT György. Hasonló kines az egyik rövidéletű lapban talált rettenetesen valószerű szimboliztikus novella, GELLÉRI Andor Endre tollából, *Az örült rózsá*.

A fejezet záró írása, Csécsy Imre tiltakozása a *Szabadunkban* a készülő sajtótörvény ellen, már nyitánya a következő korszaknak, az 1938–39-es évekkel kezdődő lapbetiltásoknak, a politikai élet teljes fasiszálásának. „A hivatalokban megtörténik az őrségváltás — írja a fejezet bevezetésében Markovits Györgyi. — A régi típusú magyar úriemberek, bírák, ügyészek, a „diplomás úriemberek” kora lejárt. A legszélsőségesebb elemek váltják fel őket, a kipróbált fasiszta karrier vadászok... S mellettük ott ülnek az országházi cenzúra hivatalban, a miniszterelnökségi sajtóosztályon a nyilas lapok főkorifeusai...”

A szellemi életet fojtogató légkört érzékelteti GÁBOR Andor *Elintézték már az újságírókat is* című cikke, amely az *Új Hang* 1938. júniusi számában jelent meg. K. HAVAS Géza a *Népszava* 1939. június 16-i számában *Talpra Halottak!* címmel kétségbeesett kiáltást intéz az írókhoz.

Az ellenállás, a szellemi népfront szervezése ebben az időben kereste és megtalálta az utat. A folyóiratok kora lejárt. Néhány maradt csak lábön, közöttük a legjelentősebb: a *Nyugat* utóda, ILLYÉS Gyula *Magyar Csillaga*. Egy partizánkodó kísérletről is képet ad a kötet: RÓNAY György és társai *Ezüstkoráról*, melynek két szám után meg kellett szünnie.

A kötet befejező szakasza már az illegális sajtóról és azok íróiról, munkatársairól szól. A *Béke és Szabadság*, a *Szabad Nép*, a *Harcoló Bányász*, a *Szabad Diáklfront*, a *Szabadságharc*, *Eb Ura Fakó*, *Ellenállás* című lapok története bizonyít arról, hogy a magyar szellemi ellenállás a föld alatt is tovább élt. A kötet összeállítója itt is láttat. Olyan heroikus alakok, mint RÓZSA Ferenc vagy BAJCSY-ZSILINSZKY Endre portréjával (VADÁSZ Ferenc, illetve VIGH Károly írása) életszerűbbé, hitelesebbé teszi a korról rajzolt képet.

Teljesítette-e ígérteit a kötet írószerkesztője? Többet adott, mint amennyit ígért. A sok-sok folyóirat és bennük elrejtett írások, mint megannyi igazgyöngy került a felszínre és lett mindenki számára hozzáférhetővé, láthatóvá a félezer oldalon. (Kár, hogy az illusztrációk számára nem jutott hely a kötetben.)

PERGEL FERENC

Látogatóban. Kortárs magyar írók vallomásai.
Szerk.: ERKI Edit. Gondolat 1968. 416 l.

Az 1962–67 közötti időszak szellemi életének egyik dokumentuma ez a könyv: őszinte vallomások sorozata, közvetlen beszélgetések vagy éppen szenvedélyes kifakadások megőrzője. Az interjú műfaja három tényezőtől is függ: a kérdezőn és a válaszadón kívül még a közéleti légkörtől. Ami jó a könyvben, ez utóbbinak köszönhető javarészt: számos „kényes” kérdés feltárása vált lehetővé.

Alkotástörténeti adalékok, életrajzi mozzanatok adták sokszor egy-egy beszélgetés legérdekesebb mondanivalóját. A műveknek, életműveknek szándék felől adott magyarázata természetesen nem védhet meg egy-egy alkotást, de kiségtő érv lehet az esetleg nem a mű öntörvényű világára, hanem külsődleges szempontokra alapozott ítéletekkel szemben.

Természetszerűen vetődött fel a kritika problémája. A kötet így akaratlanul is hozzászólás-gyűjtemény a sajtóban lezajlott kritika-vitához. E megjegyzések régi reflexek, előre elkészített kaptafák, hamis skatulyázások, címkézések, mestersegesen konstruált irodalmi fővonalak ellen szólnak (HIDAS Antal, SOMLYÓ György). A politikai óvatosság diestelen védjegye (LENGYEL József), a félreértések, a kizárólagosan formai jegyek alapján történő megítélések, vagy egy-egy problematikusabb műnek az életmű egészéhez mérten aránytalan eltűzése ellen (KASSÁK Lajos, ILLYÉS Gyula, LEENGYEL József), a művészi eszközök gazdagságáról, az intellektuális és pszichológiai eszközök használatáról való lemondás ellen (GODA Gábor) fogalmazódtak.

Életrajzi kérdések közül legtöbbször az ötvenes évek problémái kerülnek elő. Magyarázat kétféle fogalmazódik erre a korszakra: egy naívabb, akkor is őszinte hittelt alkotó típusé, és egy tudatosabbé, amely az önmeggyőzés módszerét alkalmazta az észrevett problémák megmagyarázására. Az etikus tartás a legtöbb vallomásból kiérezhető. A legszebb azonban az, ahogyan BENEDEK Marcell vallott erről, hosszú tanári — tudósi — írói pályáját végig gondolva: „Én egész életemben egyetlen mondatot sem írtam le meggyőződésem ellenére.”

Ilyen háttérrel, ilyen fedezettel van igazi súlya az elkötelezettségnek, az irodalom társadalmi hivatása programjának. A legszenvedélyesebb, érzelmileg leginkább átfűtött realista, szocialista programot VÁCI Mihály fogalmazta meg: „Életünknek vannak új viharai, örvényei, állóvizei és mocsarai is vannak. A társadalom-

ban új viszonyok alakulnak ki, olykor képtelen helyzetekkel, következményekkel. S én ezekről, mint eddig se, továbbra sem szeretnék hallgatni. Továbbra is meg akarom írni mindazt — a családon belüli szemével —, amit az utóbbi két-három évben láttam az országban és sejtek a világban.”

A kötet interjúiban megfogalmazódott ars poétikák nem azonos szemléletet tükröznek. Éppen a sokféle külön egyenrangú egyéniség, a formai és tartalmi igényekben, célokban megnyilvánuló sokarcúság együttes, egyszerre történő felmutatása e könyv érdeme. Az „az irodalomban nincs kizárólagosság”, a „nagyon sok más út van” elvét azok is megfogalmazzák, akiknek írásaira a leszűkítetttség, az egy vonás kizárólagossága jellemző (MÁNDY, ÖRKÉNY). Vagyis — és ez az 50 alkotóműhelyben tett látogatás-sorozat legfőbb tanulsága — az élet visszatükrözésének teljessége nem egy műben, nem egy alkotónál kell, hogy megvalósuljon, hanem az irodalom egészében. Az egyoldalúság, az extenzív totalitás hiánya csak az irodalmi élet egészen kérhető számon: a sokoldalúságnak és a komplexitásnak az irodalomra, a tudományra és a kritikára egyaránt vonatkozó igénye csak így érvényesülhet. Így az egyetemességnek, a teljességnek az igénye, vagy SÁNTA Ferenc szavaival: a „szintézis — korunk legnagyobb parancsa”.

Az interjúk színvonala nem egyenletes. A kötet legjobb részei azok, amelyekben az íróknak és közönségnek leginkább eleve nébe vágó kérdésekről szóltatták meg az interjúalanyt (leginkább ERKI Edit és KATONA Éva interjúi ilyenek), vagy ahol (s itt RÍZ Pál interjúi a példák) a riporter szubjektivitása objektíve fontos tényezővé: az írói műhely légkörének s a művek hangulatának kifejezőjévé vált.

WINTERMANTEL ISTVÁN

Szelei László: A Magyar Tudományos Akadémia Levéltára az Akadémiai Könyvtárban. Bp. 1970, 60 l. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadványai 58.)

A könyvtári és levéltári gyűjtőkörök találkozása, olykor átfedése, ismert, de lényegében mind ez ideig megoldatlan problémának volt tekinthető. Az ezzel kapcsolatos kérdések még intern viszonylatban is jelentkeztek az Akadémia régi és új levéltári anyagánál. Az előbbi a könyvtár Kézirattárában kapott helyet, az utóbbi őrzésére pedig a könyvtár állományán belül, de bizonyos fokig szervezetileg is elkülönít-

tetten az Akadémiai Levéltár kapott megbízást.

A levéltárakkal kapcsolatos kérdések legújabb jogi rendezése (1969. évi 27. sz. törvényerejű rendelet; 30/1969. Korm. sz. rend.) alátámasztja az Akadémiának ezt a sajátos megoldási törekvését, sőt az új levéltári jogszabályok azt a fejlődést jelzik, amely — többek között — az általános levéltárak mellett a szaklevéltárak hálózatának kialakítását, illetve kialakulásuk elősegítését célozza. Kifejezetten is kimondja a vonatkozó jogszabály azt, hogy a levéltári törvény hatálya alá tartoznak a könyvtárak gyűjteményeiben őrzött levéltári anyagok is.

Ilyen körülmények között külön örömmel kell fogadnunk az Akadémiai Levéltár „levéltári kalauz”-át, amely az Akadémia Könyvtárának Kiadványai c. sorozatban jelent meg, s amelynek kitűzött célja, hogy egy nagy gyűjtemény sajátos külön gyűjteményét: az MTA Levéltárát szélesebb körben is ismertté tegye.

Az Akadémiai Levéltár vezetője: Szelei László a szerzője ennek a kalauznak, és jól használja fel az ebben a műfajban alkalmazható tágabb, rugalmasabb lehetőségeket.

Az általános bevezető után az Akadémiai Levéltár megalapításának előzményei, a levéltár megalapítása, feladata és gyűjtőköre, a levéltári anyag tagolódása és tárgya, a levéltári anyag korának meghatározása, a levéltár működése, az anyag feldolgozása és használata, a levéltár hazai és nemzetközi szakmai kapcsolatai, végül a távlati elképzelések, a tájékoztató kiadvány egyes fejezetei. Helyes, hogy a szerző az Utószó-ban ismerteti az Akadémia átszervezésével kialakult helyzetet és hasznosak a kiadvány segédletei, valamint a német és orosz nyelvű rezümék.

Az egyes fejezetek címei tükrözik azt, hogy a tájékoztató kalauzban leíró-ismerető részek mellett a levéltár problematikája és a fejlesztés elképzelései is helyet kapnak. Maga az ismertető rész is összetett: a történeti rész mellett a levéltár kérdéseinek hazai jogi rendezése, a gyűjtemény adottságai, az anyag kezelése, a raktározás és a kutatás módjai és lehetőségei egyaránt tárgyalásra kerülnek. Jó mindezek során látni, hogy mennyire érvényesül a tudatosság az anyag kezelésében és a fejlesztési tervekben.

Amennyire megkönyvítja a „kalauz” műfaja az anyag rugalmas kezelését, annyira ad lehetőséget arra is, hogy bírálni lehessen, ez a bírálat azonban kevésbé magára a kiadványra, mint inkább a levéltár működésére irányulna. Minden precizitásra irányuló törekvés mellett is szívesen

láttunk volna fokozottabb tájékoztatói lehetőséget a fondok teljes felsorolásával kapcsolatban, s nagyobb egységet az anyag kezelését illetően, mind a gyűjtési évkörök, mind a begyűjtés vagy akár az anyag megközelítő nagyságrendi értékelése vonatkozásában.

Csak helyeselni lehet azt a törekvést, hogy a levéltári dolgozók az anyagot azért kutassák, hogy eredményeik közzétételével a források magasabb színvonalú használatát mozdítsák elő. Helyes a mikrofilmzettési törekvés, illetőleg gyakorlat éppen úgy, mint a fényképállomány tervszerű kiépítése. Perspektivikus szemléletre mutat a tudósok hanganyagára vonatkozó archivális gyűjtés terve s evégből az együttműködés a televízióval és a rádióval. A helyes törekvésekre egyébként még számos példát lehetne mondani.

Mindent összevetve pozitíven kell értékelnünk a hasznos levéltári kalauzt, amely a kutató részére is összegezést nyújt az újjászervezett Akadémia 20 éves iratanyagának gyűjtéséről, raktározásáról és hozzáférhetőségéről.

TAKÁCS JÓZSEF

Tanulmányok Tolna megye történetéből. II. Szerkeszti: dr. PUSKÁS Áttila. — Szekszárd 1969. Tolna m. t. Levéltára, 333 l.

Tolna megye levéltára ismét értékes helytörténeti kötettel lépett a nyilvánosság elé. BÁNKUTI Imre a Rákóczi-szabadságharcnak a megye vonatkozásában oly mozgalmas, küzdelmes éveiről ír; Grosz József a tolnai kőszénbányászat történetének egyik fejezetéről számol be; SZILÁGYI Mihály a korai kapitalizmus kereskedelem-történetének táji problémáival foglalkozik. A megye nemrég elhunyt főlevéltárosának, HADNAGY Albertnek LISZT Ferenc szekszárdi kapcsolatairól szóló, nem csak zenetörténeti szempontból érdekes tanulmányát PRAHÁCS Margit szakértő kézzel rendezte sajtó alá. Művelődéstörténeti szempontból érdekes SZAKÁLY Ferenc írása. Szinte teljesen mondható forrásbázis alapján számol be a megye 1526—1566 közötti évtizedeinek történetéről. A gazdasági és társadalmi viszonyokkal kapcsolatban jelentős statisztikai táblázatokat közöl (porták száma 1542—43, lakott helyek telekpusztulása 1561—66, gabona- és borterítés 1558—66, stb.). A mezővárosi kézműves és kereskedő polgársággal kapcsolatos „megoldási hipotézis”-e (a megfogalmazás tiszteltetreméltó tudományos óvatosságról tanúskodik!) művelődéstörténeti szempontból jelentős:

e társadalmi réteg belső feszültségében látja a reformáció melegágyát, gyors győzelmének alapvető okát. (SZTÁRAI Mihály és SZEGEDI KIS István is működött ezen a vidéken). Kutatásai során érdekes adatokat talált az új hit, a különböző felekezetek papjai értelmiségi pályájáról, jelentős könyvtáraikról.

TÓTH ANDRÁS

Lőrincz Gyula: Hensch Árpád élete és munkássága (1847—1913). Gödöllő, 1968. 75 l. 1 t.

Az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtára kiadványainak 19. kötete egy neves magyar mezőgazdasági közgazdász — HENSCH Árpád — élettörténetét, munkásságát ismerteti. Szerző anyagát 10 fő részre osztja, röviden összefoglalja HENSCH Árpád élettörténetét; a mezőgazdasági üzemtan hazai alakulását és fejlődését elemzi HENSCH tevékenységéig; feldolgozza a különböző külföldi irányzatok hatását általában a magyar mezőgazdasági üzemtan fejlődésére és HENSCH Árpád nézeteire. A következőkben megismerteti HENSCH állásfoglalását a szakágazat egyes részkérdéseiről: így a szántóföldek (talajok), rétek és legelők osztályozásáról, a kül- és belterjes gazdálkodásról, a gazdasági ütemterv jelentőségéről és felépítéséről. Az irodalomjegyzék 3 részből áll. Ezek: HENSCH Árpád szakirodalmi munkáinak, személyére és munkásságára vonatkozó műveknek, valamint szerző által feldolgozott irodalomnak a jegyzéke. A feldolgozást orosz, angol, német nyelvű összefoglalás egészíti ki. Az Agrártudományi Egyetem kiadványsorozatában korábban már több kiemelkedő mezőgazdasági kutató, iskolaalapító tanár életmű bibliográfiája jelent meg. A jelenlegi kiadvány e sorozat méltó folytatása és szervesen illeszkedik bele a Könyvtár által jelenleg folytatott üzemtani bibliográfiával kapcsolatos irodalomkutató tevékenységbe. Az agrártörténeti kutatásnak és oktatásnak is hasznos segítséget jelent. A Könyvtár a kiadványt belföldön ingyenesen, külföldön eszerekapcsolatuk keretében terjeszti.

GÁL ANDORNÉ

100 éves a Magyar Állami Földtani Intézet. Szerk. FÜLÖP József és TASNÁDI KUBACKA András. Bp. 1969. Műszaki Könyvkiadó, Franklin ny. 274 l.

A Magyar Állami Földtani Intézet kiadványainak bibliográfiája. 1869—1961-ig. Szerk.

GERGELYFFY Lászlóné. Bp. 1969, Műszaki Könyvkiadó, Franklin ny. 46 l.

A Magyar Állami Földtani Intézet méltóan ünnepelte meg százéves fennállását ezzel a két reprezentatív kiadvánnyal. A tudománytörténet számára nagyon értékes ez a hozzájárulás, mert a magyar földtani kutatások egész történetét áttekinti, a geológus számára pedig a szakmai problémák egész sorának történeti analizisét adja. Az első kiadványban FÜLÖP József tanulmánya végigvezet a Földtani Intézet száz esztendejének történetén és a földtani térképezés történetén, TASNÁDI KUBACSKA András pedig a Földtani Intézet igazgatóinak arcképekkel illusztrált életrajzát és az Intézet ismertetését nyújtja olvasmányos stílusban és pontos adatszeriséggel. BALOGH Kálmán a rétegtani, PANTÓ Gábor a magmás és metaform, KRETZOI Miklós az őslénytani, RÓNAI András pedig a negyedkori és síkvidéki képződmény kutatások történetét ismerteti, míg NOSZKY Jenő az Intézet gyakorlati tevékenységéről értekezik. A könyvtáros számára érdekes a Földtani Intézet Könyvtárának története, KAPLAYNÉ SCHEY Ilona tollából. Végezetül az Intézet laboratóriumainak ismertetését kapja az olvasó. Különösen kiemelendő a tanulmányok közül TASNÁDI-KUBACSKA András biobibliográfiai adatokkal ellátott tanulmánya az intézet igazgatóiról. Remélhető, hogy idővel a szerző talán a Földtani Intézet összes egykori és jelenlegi munkatársainak életrajzi és működési, biobibliográfiai adataiból elkészíti majd ennek a nagyfontosságú és tudománytörténetünkben kiváló helyet elfoglaló intézménynek archontológiáját is. Meg kell emlékezni a kötet tartalmi értéke mellett formai szépségéről, kiállításának reprezentatív jellegéről is, mely mindenképpen méltó a nagymúltú intézményhez. — A kiadványbibliográfia ugyancsak megérdemli az elismerést. A könyvészet szempontjából minden fontos adatot feltárt az összeállító. Pontosan közli a címváltozásokat, a szerkesztő- sőt még a nyomdaváltozásokat is. Az intézet kiadványait feldolgozó könyvtáros számára nagy segítséget nyújt ez az analitikus bibliográfia, mely a kötetek és füzetek rendjében közli a megjelent cikkek és tanulmányok bibliográfiáját. A *Magyar Állami Földtani Intézet Évkönyve* mellett a Magyar Állami Földtani Intézet évi jelentéseit, a *Geologia Hungarica* köteteit is az Intézet egyéb kiadványait is feltárja tartalmilag. Bár az anyag nem áttekinthetetlenül nagy, hely- és szerzői névmutató készítése a különben igen értékes szak-

bibliográfiát még könnyebben kezelhetővé tette volna. Az angol és orosz nyelvű rövidítés-magyarázat a bibliográfiát külföldiek részére is használhatóvá teszi. A szép kiállítású kiadványjegyzék hihetőség nem fog hiányozni egyetlen geológiai anyagot is gyűjtő könyvtár állományából sem.

FALLENBÜCHL ZOLTÁN

Szita László: A papírkészítés és a papírgyártás Pécsen, 1764—1860. Pécs 1967. (Dunántúli Tudományos Gyűjtemény, 79. Series historica 46.) 73 [1] l.

Midőn e sorok írója 1957-ben egy kis magyar papírtörténeti bibliográfia összeállításához fogott, annyira kevés szakmunkát talált, hogy végül is meg kellett elégednie azzal, amit innen-onnan, más tudományterületekről össze tudott szedgetni (*A magyar papírtörténeti irodalom bibliográfiája*. — *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*, 1958. Bp. 1959. 287—309. l.). Az azóta eltelt évek alatt azonban teljesen megváltozott a helyzet. BOGDÁN István nagy műve (*A magyarországi papíripar története*. Bp. 1963.) és nagyszámú tanulmánya szilárd és széles alapokat fektetett le a magyar papírtörténeti kutatás számára. Az ő munkásságának ösztönző hatását látjuk SZITA László monográfiájában is.

A pécsi papírmalmot a város kulturális fellendítésében oly nagy szerepet betöltő KLIMÓ György püspök alapította 1764-ben, azzal a céllal, hogy az iskolák, majd pedig az általa tervezett, nem sokkal később létesített nyomda olcsón és könnyen papírhoz jussanak. Bizonyára gondolt arra is az alapító, hogy a helyi és környékbeli egyházi és világi hivataloknak, valamint az uradalmak irodáinak is hasznára fog válni a helyben készülő papír. A malmot megalapításának körülményeiről, a papírkészítés megindulásáról és fejlődéséről elég sok adalékot őriztek meg a helyi levéltárak, valamint az Országos Levéltár.

A már eddig is igen gazdag helytörténeti kutatások felhasználásával, valamint BOGDÁN István szaktanulmányának az ismeretében (*A pécsi papírmalom*. = *Papír- és Nyomdatechnika*. 1955. 70—72. l.) szerzőnk kiváló szakértelemmel és igen széles körű és mélyreható kutatómunkával tárta fel a levéltárak különféle részlegeiben lappangó további adatokat. Számos okirat, tervrajz, térkép és látkép felhasználásával írta meg monográfiáját. A pécsi papírkészítés első korszakát ismertetve, beszámol szerzőnk a papírmalom alapítá-

sáról, építéséről, berendezéséről, a technológia fejlesztéséről, az alapanyagok beszerzéséről, a termelés mennyiségi és minőségi alakulásáról, a papírákról, leír néhány papirosfajtát és bemutatja azok vízjeleit, tájékoztat a papírmalom gazdálkodásáról és közli a papírkészítők életére vonatkozó megállapításait. 1820-ban — gazdasági nehézségek miatt — megszűnik a papírkészítés. Mintegy húsz éves szünet után újra megindul az élet a malomban, az új bérlő fokozatosan gépesíti és gyárrá fejleszté azt. A papírgyártás e második korszakáról is az első fejezetben követett szempontok szerint kapunk tájékoztatást. A harmadik fejezet a gyár esődjéről és 1860-ban bekövetkezett megszűnéséről szól. A gyár termékei sem minőségben, sem árban nem voltak versenyképesek. A fővárostól távol eső vidéki papírmalom egyébként is igen hátrányos helyzetben volt a több tőkével rendelkező, nagyobb magyarországi gyárakkal szemben, nem is beszélve a kiváltságos helyzetet élvező ausztriai gyárakról. Ez idő tájt ez volt a sorsa egyébként mintegy negyven magyarországi papírzemnek és gyárnak. A bécsi udvarnak elnyomó és a birodalom népeit egymás ellen felhasználó politikája eredményezte különben azt is, hogy a pécsi papírmalom elveszítette a szabadságharc előtti kapcsolatait déli szomszédainkkal. Addig ugyanis Eszékre, Varasdra, Károlyvárosba, sőt Belgrádba is szállítottak papírt Pécsről. 1849 után már nem lehetett felújítani ezeket a kapcsolatokat. Mindkét korszakot illetően különös gondot fordít szerzőnk arra is, hogy behatóan ismertesse a papírkészítő és papírgyártó mesterek és munkások életét. Tanulmányához 16 vízjel ábráját is közli.

SZITA monográfiáját tanulmányozva, további feladatok körvonalai rajzolódhatnak ki előttünk. Szükséges volna többféle, lehetőleg datált vagy datálható pécsi papírt megvizsgálni, leírni, bemutatva azok vízjeleit, esetleg egy kis albumban, mert egyéb kutatások dokumentációs problémáiban akkor tud igazán komoly segítséget nyújtani a papírtörténet, ha minél több pontosan datálható vízjellet és egyéb szempontokra is kiterjedő, szakzerű papírelírást tud közzétenni. A szerző a pécsin kívül még más baranyai papírmalmok történetével is foglalkozott (*Pécsi és baranyai papírkészítők a XVIII. és XIX. században.* = *Művelődési Tájékoztató.* Baranya Megye Tanácsa VB Művelődési Osztálya kiadványa. 1966. februári szám 96—99. l.; *A hirdi papírmalom.* = *Papíripár.* 1967. 68—73. l.), egyéb ipartörténeti szakmunkáin kívül. Örülénk, ha további kutatásai nyomán

újabb papírtörténeti monográfiákat is láthatnánk tőle. Jó volna, ha a többi hazai papírmalomról és papírgyárról is írna valaki egy-egy monográfiát. Igen szükséges volna még az is, hogy a szomszédos országokban folyó papírtörténeti kutatások eredményeiről is rendszeres tájékoztatást kapjanak a magyarországi bibliográfusok és a különböző történeti tudományszakok művelői. Kívánatos volna emellett, hogy kölcsönösen gyümölcsöző tudományos kapcsolatok alakuljanak ki közöttünk és szomszédaink között ezen a téren. Ebből a szempontból is helyes, hogy szerzőnk idegen nyelvű kivonatot is csatolt tanulmányához és annak szövegében a pécsi papír jugoszláv vonatkozásait is megemlítette.

FAZAKAS JÓZSEF

Blake, N. F.: Caxton and his world. (London 1969) Andre Deutsch, 256 l. 8 tábla.

Az angol könyvnyomtatás történetének két feltűnő különlegessége a késői kezdet — 1476-ban létesült az első angol nyomda, tehát a miénkhez, a HESS András féléhez képest is három évet később — és az a körülmény, hogy a sokat emlegetett első nyomdaalapító, William CAXTON, nem volt sem feltaláló, mint az első német nyomdászok, sem humanista könyvedvelő és művész, mint a svájciak vagy az olaszok. Az óriási Caxton-irodalom, amelyből BLAKE műve végén gazdag válogatást közölt — mindaz, amit az első angol nyomdászokról eddig írtak, szerzőnk bebizonyította, revízióra szorul. A revízió kívánta adat-átértékelés a könyvet két elemi részre osztja: az első, a rövidebb, CAXTON életrajzához feltárt tömördek anyag új szempontú átvizsgálása, a második, a terjedelmesebb, magának annak új felmérése, amit az angolok a CAXTON-i életműnek ismertek. Ennek a második résznek fő fejezetei CAXTON mint kiadót, mint fordítót, mint nyelvújítót és stílisztát vetik gondos történelmi boncolás alá.

Az eredmény valóságos bálványdöntés benyomását kelti. Blake módszere nem az adatok egybevetésén, új adatok feltárásán, vagy ismerteknek új szempontú érvényesítésén nyugszik. Hanem fő eszköze a meglévő ismeretek egybevetése a korról és a környezettel. A nyomdászattörténet lényegében műszaki elemek felbukkanását, fejlődését, tudatos vagy öntudatlan továbbfejlesztését kimutató általános eljárásával szemben BLAKE (valahogyan a mi FITZ Józsefünk HESS Andrásról írt könyvéhez hasonlóan) a kor társadalmi viszonyaiból:

a gazdasági és kereskedelmi élet szokásai-
ból, a könyvek vásárlóinak olvasási igé-
nyéből és szokásaiból indul ki, és ezekkel
az életrajz ismert tényeit összevetve ki-
mutatja, hogy CAXTON elsősorban és
mindenfelett kereskedő, gyakorlati, élel-
mes, nagyszerű kalmár, Angliának éppen
kalmárosodó korszakában legigazibb gyer-
meke. Mindig azzal kereskedik, amivel
érdemes: azzal kezdi — s igazi tanult
mestersége is erre teszi hivatottá —, hogy
rövidárut, textilfeléket ad és vesz Anglia
és az „alsó államok”, a mai Hollandia
és Belgium között, ezzel vagyont, a vagyon-
nal politikai állást és rangot is szerez
— aminek a további következménye
(itt részletesen utal CAXTON az angol és
a burgund uralkodói családok viszályaira,
az egymást váltó pártok és trónváltások
eredményeire) megbecsülés vagy néha
kivételesen üldözés.

A könyvpariban és a könyvkereskede-
lemben is CAXTON vállalkozó, nem igazi
nyomdász. Kölnben megtanulja a mester-
séget és alaposan tanulja, de csak azért,
hogy majd saját előbb Bruges-i, majd
Westminster-i nyomdáját irányítani, ve-
zetni tudja. A kereskedő szempontjai
vezetik kiadványainak megválasztásában
is: a trójai háború regénye az első könyve,
s még egy sor olyan követi, amelyek nyil-
vánvalóan az udvar s az udvarral kap-
csolatban állók érdeklődését keresik. Csak
utánuk következnek a sokat emlegetett
CHAUCER-kiadások. A vevők ízlése felé
kacsint először: az akkor tekintélyes
burgundi udvar stílusát szerették London-
ban (Merész Károly felesége angol király-
lány), a kor legszebb kódexei a burgundi
kéziratok. CAXTON már rövidárus korában
szállít díszes kódexeket, később saját
boltjában kéziratokat és nyomtatott köny-
veket egyaránt árusít.

Könyveinek szövegét korántsem gon-
dozza olyan lelkesen, mint állították. És
BLAKE részletesen kimutatja, mennyire
eltúlozta az irodalom nyelv- és stílus-
reformer szerepét is. Mint fordítót is csak
a szöveghez való hűség, nem valami egyéni
ízlés vagy tudatos törekvés jellemzik.
Kora teljesítményeit, szokásait, igényeit
sehol sem lépi túl.

Érdemétől más nem marad, mint az,
hogy nyomdája állandó maradt, 60 évig
állt fenn utóda és munkatársa, WYNKYN
vezetése alatt. És az, hogy az angol iro-
dalom első modern klasszikusainak, első-
sorban éppen CHAUCERnek megismertetésé-
hez és megkedveltetéséhez hozzájárult.

D. B.

Handbuch der Publizistik. Herausg. von
Emil DOVIFAT. Bd. I. Allgemeine Publizistik
von Emil Dovifat. Berlin 1968. De Gruyter,
XI, 333 l.

Ebben a folyóiratban, amikor *Dovifat-*
nak, a német sajtótudományi iskola egyik
legelső és legtartósabban ható vezető egyé-
niségének haláláról megemlékeztünk, je-
leztük, hogy nagy művét, a publicisztikai
kézikönyvet még be tudta fejezni, s ezzel
lezárt életművet hagyott maga után.

A más három kötetre terjed, s mind-
három elhagyta már a sajtót. Arra, hogy
mégis külön és soron kívül ismertessük az
első részt, nem csak az ad okot és alkal-
mat, hogy eddig csak ez érkezett el hoz-
zánk. Hanem főleg az, hogy ezt a kötetet
maga az alig két éve halott mester írta,
míg a hátralevők több kitérő német szak-
ember közös műveként jelennek meg, —
meg még az, hogy az első tartalmazza a
publicisztika elméletét és rendszerét, az
általános és elvi tudnivalókat, beleértve
az egész terület felosztását (*Allgemeine
Publizistik*), míg a másik két kötet (*Prak-
tische Publizistik*) már a részleteknek, az
egyres módok és eszközök, „mediák” egyen-
kinti tárgyalásának lesz szentelve.

Mint mondtuk, életművet zár le ez a
nagy kézikönyv és mindenekelőtt ebből a
szemszögből kíván egységes méltatást.

DOVIFAT életművét talán a kiinduló és
a végső állomás jellemzi legjobban. A sok
ízből rosszalóan megítélt, de a német
tudományosság elméleti tisztánlátásra és
világos rendszerezésre való készségét ezen
a téren is végső fokon értékesen jellemző
sajtókutatást Dovifat hozta közelebb az
amerikai praktikus sajtóvizsgálathoz. A
németben a történelem és az elméleti tár-
sadalomtudomány (BÜCHER, MAX WEBER)
volt a kiindulópont, az amerikaiban a sajtó
színvonalának emelése az újságírás magas-
szintű tanítása kapcsán. DOVIFAT jellem-
zően az amerikai felfogás felé közeledett,
és első nagy könyve is az amerikai újság-
írásról szól — amelyet persze éppen azért
tudott máig is érvényes kritikával bemu-
tatni, mert a német elméletalkotás és szí-
gorú analízis mércéit alkalmazta rá. A
Handbuch der Publizistik is, mindjárt leg-
elején, azoknak ajánlja fejtegetéseit, akik-
nek számára a közéleti munka lelkiismereti
kérdés és alig hatsoros előszavában is
hangsúlyozza, hogy a munkát a gyakorlat
oldaláról nézi, az elméleti általánosítások-
kal is a gyakorlatot óhajta szolgálni, min-
den absztrakt teoretizálást kerülni szán-
deközik.

Maga a kiindulópont is ezt húzza alá:
1964 — úgymond — az az időpont, amikor
megszületett a világméretű publicitás: a

hírközvetítő mesterséges építetek megteremtették a technikai eszközt a teljesen szinkronban tartható nyilvánosságnak, elvben a világ minden részén mindenki mindenről azonnal értesülhet. Ez, és nem valami elvont rendszerezési igény teszi szükségessé előbb az információ — rossz szóval, de helyes értelemmel „tömegközlés” — módjainak és céljainak, majd az azokat szolgáló „médiák”-nak a felmérését. Talán egy lépéssel DOVIFATON is túlmenve nem árt, ha aláhúzzuk, hogy efelé az 1964-ben megvalósult teljes egyidejűség felé éppen háromszáz éve, az első rendszeresen megjelenő újság elindítása óta tendál az emberiség. Egy közös, minden ember számára hozzáférhető, egyetemes tartalmú információs színvonal felé — amelynek érdekében bízza magát az ember, ugyancsak körülbelül a XVII. századtól kezdve, a közvetlen közlés és tudomásulvétel helyett vagy mellettt közvetítő eszközökre (megint csak egy magyarul rosszul hangzó szóval „csatornákra”), amelyek paradox módon végső fokon arra vannak hivatva, hogy a megértést, vagy helyesebben az *együttértést*, bár áttételes módon, de megbízhatóbbá és rendszeresebbé tegyék, mint a szóbeliség közvetlen érintkezése tehetette. Az 1600 körüli első fordulópontot nem árt hangsúlyozni azért sem, mert HAGEMANN professzor elméleti tézisei és most DOVIFAT szisztematikája végleg kiterjeszti az egykori (DOVIFATnak is kiindulási pontul szolgáló) „sajtótudomány” fogalmát és területét horizontálisan (a közlési formák és módok teljes befoglalásával) és vertikálisan (a „sajtótörténet” „publicisztika-történeté” való kiterjesztésével időben az ókortól, sőt őskortól egészen a maig) egy minőségileg új ismeret-konglomerátummá. Konglomerátummá, amely mindig magában hordja a határok átléphetetlenségének és módszerek áttekinthetlenségének veszélyét.

Valószínűleg éppen ennek a veszélynek a tudata az, ami kézikönyvünket elsőként a fogalmak tiszta és pontos meghatározására készíti. És a meghatározó szempontokat a közlésmódok összességére vonatkoztatva is a sajtó funkcióinak Németországban több évtizede hagyományos jegyeire: a publicitásra és az aktualitásra alapítja. A publicitás tárgyalásánál pedig annak mindhárom oldala: a mód (publice), a tartalom (publica) és a célbavett közönség (publicum) megvilágítást nyer. Nagy teret szentel DOVIFAT már ebben az első fejezetben az irányzatosságna, a szemléletességnek, de főleg a publicista személységének. Fejtegetéseit mindenhol történelmi és gyakorlati tényekkel támasztja alá

s így a sajtóval, meg általában a közlésmódok kutatásával foglalkozók számára egy példátlanul gazdag „sylvá rerum”-ot teremt. A hallatlan széles körből és igen nagy számú előmunkálatokból merített adatgazdagság a következő fejezeteknek is mindvégig fő erőssége marad.

Továbbmenve most már a publicisztika egyes fajtáival — még nem a műfajokkal és formákkal, hanem célok és feladatok szerint rendezett kazuisztikájával — ismertet meg. Itt tárgyalja többek közt az agitáció és a propaganda egymástól eltérő mibenlétét és igényeit, itt veszi a legújabb történelemből is bőven merítve szemügyre többek közt az illegális publicisztika tényeit és módszereit, valamint az elburkolt, sorok közé rejtett formákban folyó újságírást, azt, amelyet nálunk az 1848 utáni abszolutizmus idején „konjekturális” újságírásnak neveztek. Az illegális publicisztika példái közt egyik első helyen idézi DOVIFAT KOSSUTH Lajos kéziratoss újságjainak példáját.

A publicisztikai folyamat útjai c. harmadik fejezet a célbavett egyes életkorok és rétegek számára szóló publicisztika kérdéseit taglalja. De itt tárgyalja a hírszolgálat és hírpolitika, meg a szórakoztatás publicisztikai értékének jelentőségét is.

Egy külön fejezet, a negyedik, szól a publicisztika „tömegvezető” szerepéről („Massenführung”). Talán ez az egyik legproblematisusabb része a kitűnő könyvnek: maga az éles különbségtétel tömeg és egyedekből álló közönség közt is már csak egy fenntartással fogadható értéktétele foglal magába. A tömeg a Le Bon-féle leegyszerűsített megfogalmazásban jelenik meg (ezt a forrást idézi is). Jellemzően kiütöközik ebből a fejezetből a boszorkányperek hosszas — és végeredményben a publicisztika tárgykörébe csak nagyon közvetve kapcsolható — tárgyalása. (NB. DOVIFAT 1486-tól eredezteti a „Massenwahn”-nak ezt a megnyilatkozását — mi úgy tudjuk, hogy a magyar királyok már a XII. században próbálták enyhíteni a boszorkányhajszát.) Nehéz követni kézikönyvünket ott, ahol a tömegmegmozdulások, kollektív terrorrelekmények tényét publicisztikai tényként írja le. Hiszen ily módon minden nyilvánosan lezajló cselekményt a publicisztika körébe kellene utalni. És nem tudjuk osztani a gyűlölet ellenállhatatlan mozgósító erejéről való fogását sem („Haß, das stärkste Motor der Massenführung”), különösen, ha lényegében eltérő politikai rendszereket állít közös mértékkel a gyűlölet felfokozásának bűnbakjával.

A legszebb cáfolata itt a könyv saját gondolatmenetének az, amit a csak német

szóval kifejezhető „Greuelpropaganda”-ról ír. Az I. világháborúban a német vere-ség egyik főoka szerinte a szembenálló hatalmak híresztelése volt a német katonák kegyetlenkedéséről. Ezt a gyűlölet-keltést bebizonyítatlan rémhírekről a német fasiszták utólag mintha igazolni akar-ták volna: a gyűlöletkeltést uszítással fokoz-ták, sőt olyan tettekkel vitték az abszurdumig, amelyek végül szükségszerűen ön-magukra ütöttek vissza. DOVIFAT a hatások és hatóerők összműködése mögött tudatos és szinte szükségszerű publicisztikai mód-szert keres, noha kitűnik, hogy itt csak *egy fajta* publicisztikáról van szó, amelyet más helyen éppen ő ítél el legélesebben. De az a tanulság, hogy az információ durva manipulálása a manipulálóra is visszautthat — elfogadhatóan kínálkozik DOVIFAT példáiból. Mint a könyvben több helyen, a példák sora itt is erősebb a szio-rúg elméleti vonalvezetésénél.

Az ötödik fejezet *Freiheit und Bindung in der Publizistik* cím alatt a sajtókutatás ósregi kérdését taglalja és illusztrálja, is-mét a politikai rendszerekre vezetve vissza a sajtószabadság kisebb vagy nagyobb korlátozását, de van szava a szabadság megnyirbálásának burkolt, gazdasági erők mögé rejtőző jelentkezéséről is.

Nagy érdeklődés illeti meg végül a mű zárófejezetét is, amely most már a publi-cisztikai műfajok és módszerek, a külön-féle „mediák” rendszerezését végzi el. Az eddig követett történeti sorrend helyett, tehát a szó, könyv, újság, film, rádió, TV történeti felbukkanásának egymásután-ja helyett DOVIFATnál eléggé meglepően egy sztatikus (funkcionális?) felosztás lép előtérbe: az egyszerűtől a bonyolult, a közvetlentől a közvetett felé haladva osz-tályoz. Így az első publicisztikai aktus valóban aktus, maga a tett — GOETHE *Faust*-ja is így fordítja az „igét”! — Háború, terror, egyéni erőszak — vagy játék, dal, előadás, tehát maga a színház is: mind tett, mégpedig nyilvánosságra törekvő, nyilvánosságot vonzó cselekmény. Utána második helyen áll a szó; a német „publicisztika”-ban már három évtizede polgárjogot nyert retorika mellett váratlanul mindjárt a hanglemezzel, a hang-szalaggal, sőt a rádió is. Csak ezután követ-keznek a „jelek és képek”, — egészen a filmig és a televízióig. És csak a sor végén (vagy tetején?) állnak a legközvetettebb, viszont máig is leghatásosabb műfajok: plakát, röplap, könyv, újság.

A publicisztika tehát elsősorban tett, hatás-eszköz, hatalmi eszköz. Nem szán-dékunk ezt az alapállást vita tárgyává

tenni, hiszen DOVIFAT álláspontját csak hasonló méretű művel lehetne másfelé súlypontosítani. És nem lehet célunk az erő-sen politikailag orientált könyv beható politikai kritikája sem. De szóva kell ten-nünk, hogy ebben a munkában is megnyi-latkozik, sőt, talán élesebben nyilatkozik, mint más sajtó-kézikönyvekben (már csak az anyag szinte utolérhetetlenül impozáns méretei miatt is) a kutatásoknak még egyre tartó országok szerinti elszigeteltsége. DOVI-FAT egyre német viszonyokra tér vissza, német szemszögből látja a közösen, sok más ország sajtójában is megnyilvánuló tényeket, annak ellenére, hogy sok helyen kölesönöz példát más országok és népek sajtójából, mint láttuk, a magyarból is. A könyv terjedelmes és alapos bibliográ-fiája túlnyomóan német címeket tartalmaz. Hiányzik belőle például az, igaz, már majd negyven éves, mégis sokáig egyedülálló WEIL-féle egyetemes sajtótörténet, hiány-zik CLAUSSE nagy könyve (*Les nouvelles*) és hiányzik a nemrég megjelent GAETA-féle *Storia del giornalismo*. És különösen árt a megítélésnek is a kelet-európai eredeti források gyér használata. A szovjet sajtó-ról 30—40 éves, a mai helyzetet már nem csak elfogultság, de magától értetődő elavultság miatt is helytelenül feltáráó köny-veket idéz (JUST 1931, OMELCSENKO 1939 stb.). Innen származik például az a szinte érthetetlen félreértés, hogy a „politbüro” szó legalább három helyen (14., 66., 236. l.) mint valami legfőbb propaganda és sajtó-szerv neve kerül említésre. Holott német lexikonok (HERDER 1956, MEYER 1963) is pontosan tudják, milyen szerepet tölt be a politikai bizottság a kommunista pártok életében. (MEYER: „in kommunistischen und Arbeiterparteien kollektives Führungsorgan zur politischen Leitung der Arbeit des Zentralkomitees zwischen den Plenartagungen, vom Zentralkomitee gewählt und ihm rechenschaftspflichtig.”) És nem ez az egyetlen félreértés ezen a téren.

Mint az I. világháború óta lendületet vett német sajtótudomány logikus utód-jának, a publicisztikai tudománynak ne-vezett új diszciplína eredményeinek első teljes összefoglalása, DOVIFAT műve mégis tartós értéket képvisel. Csak egy valóban az egész nemzetközi kutatás eddigi ered-ményeit összefoglaló kézikönyv, meg a világ egészére kiterjedő sajtótörténet meg-jelenése foglalhatná el valamikor mara-dandóan a helyét.

Mc Lean, Ruari: Magazine design. London 1969, Oxford University Press, 354 l. illusztr.

A szerző — több előkelő angol vállalat képszerkesztője és tanácsadója, akinek a XIX. századi könyvillusztráció történetéről szóló művét a Magyar Könyvszemle a maga idejében már ismertette — voltaképpen nem tudományos célt tűzött maga elé. Mint szerényen maga utal rá, csak képeskönyvet akart adni, mintákat mutatni és azokat elemezni. A tekintélyes méretű könyv túlnyomóan képekből álló oldalai valóban meggyőzően mutatják be az illusztrált folyóiratok külső kiállításának, művészi—nyomdai tervezésének és illusztrálásának lehetőségeit, grafikai eszközeit, hatásfokozó tényezőit. A könyv- és folyóiratgrafika művelői számára értékes tanulságokat nyújt ez a 300 oldalas (ennyi a kép, csak mintegy 50 oldal a szöveg és a mutató), mintegy 150 nyugat-európai és amerikai képes folyóiratból — az általános angolszász terminust használva „magazimból” — vett szemléltető anyag. Minden példa a legutolsó 10 évből van véve, azokból az évekből, amelyek alatt az egymással versenyző számtalan magazin a legállandóbban törekedett a külső kiállítás vonzó erejének fokozására.

A könyv jellegzetességét adó gazdag képgyűjtemény tehát nem a történeti feldolgozásra, hanem a dolog művészi-grafikai-műszaki oldalára helyezi a hangsúlyt. Fejezeteinek már a pusztá címe, az anyag elemi elrendezése is meglepő, ha nem értjük meg a szerző gyakorlati szempontjait. Az első közel száz oldal a címoldal megtervezésének, a már önmagában figyelmet keltő címképnek, a borítólap grafikai elrendezésének van szentelve — amelyet természetesen a tervező mindig a nálunk csak idegen szóval kifejezhető „blickfang” szükségességének rendel alá —, a második az egy-egy szám tartalomjegyzékének szentelt belső oldal megtervezésének változatait érzékelteti. A kötet kiemelkedő része a színes kép szerepét és lehetőségeit megjelenítő mintegy 20 oldalnyi színes illusztráció. Nem hiányzik persze a képek és az anyag folyóiraton belüli elrendezésének, az egyes számok tördelésének, kép és szöveg megfelelő összhangjának szemléletes bemutatása és elemzése sem. Ezek az egyes képekhez fűzött oldalról-oldalra az illusztrációkat magyarázó megjegyzések, a tervező grafikus-művészek stílusára, mesterségbeli sajátosságaira, azok összefüggéseire rámutatva fogják ezt a gyakorlati kézikönyvet a kutatómunka számára is forrásá avatni.

A sok példa közt — amelyek néha oldalakon keresztül ugyanannak a lapnak a hasábjairól vannak véve — kiemelt helyet kap a legelterjedtebb és a legművészebben illusztrált két amerikai folyóirat: a *Reader's Digest* egyfelől, a *National Geographic Magazine* másfelől.

A műszaki útmutatások — betűtípusok, reprodukációs technika alkalmazása stb. — az oldalképek ábráitól egészen a korrektúra-jelekig zárják le ezt a változatos könyvet, amely talán maga is lezár valamit: éppen a benne szemrevett magazinkultúra fénykorát. Az egyik legrégibb amerikai magazin, a *Saturday Evening Post* minapi eltűnése olvasók és hirdetőhíján talán már ezt az időt jelzi: valamilyen másfajta szórakoztató szemléltetés „hatalomátvételét” — vagy a televízióét, vagy (s ez a valószínűbb) egy még jobban egyszerűsített, mechanizált, művészi kifejezési lehetőségeit még csak most kereső sokszorosítási módszerét. DA.

Bischoff, Ulrich: Die Informationslawine. Wie ist die Nachrichtenfülle zu bewältigen? Düsseldorf — Wien, 1967. Econ-Verlag, 323 l.

A szerző meglehetősen félelmetes képet rajzol arról, hogy modern társadalmunkban az információ-áradat milyen rohamos tempóban növekszik. Az ilyenféle elrémítő kép szemlélése kedvéért persze nem kell BISCHOFF könyvét olvasnunk éppen, hiszen az információk mennyiségi növekedésének témája korunk egy sokat hangoztatott, hogy ne mondjuk, banális témája lett. Bischoff könyve pusztán az alcímben kifejtett, sokat ígérő megjegyzés miatt érdekes számunkra: az alcímben, jóllehet kérdés formájában, ugyanis az áll, hogy a kötetben ötletet kapunk arra vonatkozóan: miként lehet az információ-lavina felett úrrá lennünk?

A kötet kilenc fejezete közül természetesen csak néhány foglalkozik ezzel az utóbbi témával. Az első fejezetek a társadalomban mozgásban lévő információ-áramlás és -tárolás jelenlegi állapotát vetítik elénk, képet adván a specialisták társadalmi információs szerepéről, az államigazgatási információs-rendszerekről, a számítógépekről, a gondolkodó gépekről, a dokumentáció jelenlegi állapotáról és hiányosságairól, a kereskedelmi és műszaki információs és dokumentációs helyek jelenleg fennálló helyzetéről.

Az információ-áradat feletti uralást nyitjátá a társadalom „kibernetizálásában” látja. E „kibernetizálási” folyamat elő-

jelei természetesen már megvannak társadalmunkban. Nyilvánvaló például, hogy az információ-tárolás hatalmas és gépesített centrumai már a csírájukban, egy-két nemzetközi vagy nemzeti információs központ formájában napjainkban is előtűnik állnak. Így például az Egyesült Államokban a *National Standard Reference System* kidolgozta a nagy információs-központok és dokumentációs-intézetek hálózatba való összefogásának irányelveit, mely hálózatba immár több mint 25 ilyen intézmény tömörül. Angliában az *ASLIB* tekinthető ilyen, majdan bizonyára mammutintézménnyé fejlődő központi információs centrumnak. Hollandiában ehhez hasonló szerv a *NIDER*, amely több speciális információs központot kapcsol egybe szervezetileg. A *FID* (Fédération Internationale de Documentation) is nyilván e helyen említendő. Hosszú oldalakat szán a szerző a szovjet *VINITI* információs-központ jellegének részletezésére és tevékenysége, valamint szervezete bemutatására. Kitér ezen kívül a két német állam hasonló intézményeire, részletesebben említve ezek közül az *Institut für Dokumentation*-t, a nyugat-német *Max-Planck-Gesellschaft Frankfurt am Main*-ban székelő intézményét. — Az információs helyek ilyen központi szerveződési folyamatát elemezve *BISCHOFF* nemcsak az állami és nemzetközi dokumentációs-központokat hozza szóba, hanem utal arra, hogy a politikai érdekességű információk anyagában való eligazodás egyre nehezedvén, az ilyen eligazodást immár csak inkább információs-központok és megfelelő számítógép, ill. adatfeldolgozó-géppark segítségével lehet megvalósítani. Megemlíti a *Der Spiegel* című magazin politikai-információs irodáját, az 1963 óta működő *Leitstelle für politische Dokumentation* nevű intézményt stb. *BISCHOFF* ezután a bűnüldözésben alkalmazott és igénybevert információs anyagok köré épülő intézményekről, titkos nyilvántartásokról beszél, majd áttér a közoktatásban, ill. általában az oktatói cézzal felállított információs centrumokra és adat-visszakereső szervekre. A felsorolás végén a szabadalom-tárakról és a nemzetközi szabadalom-nyilvántartásokról tesz említést.

A fenti intézményeket és szerveket olyan kezdeményezésnek tartja, melyek szaporításával, gépparkjuk növelésével hatékonyan hozzá lehet járulni, társadalmi összefogás útján, az információ-áradat feltartóztatásához.

Ki kezdje el azonban a számítógépparknak ilyen, információtárolási cézzal való növelését? Ki vállalja a költségeket?

Ki kezdeményezze újabb nemzeti vagy nemzetközi információs központok felállítását? — teszi fel *BISCHOFF* a kérdéseket könyve 8. fejezetében. Talán a számítógép-előállító vállalatoknak vagy a nagy nemzetközi szervezeteknek, talán az államnak, netán az egyetemeknek kell kezdeményezőkként fellépniük? Vagy esetleg kisebb hatáskörű közösségek, mondjuk bizonyos társulások vagy társaságok lehetnének a kezdeményezők? Akárki ragadja is majd kezébe a kezdeményezést, az tény, hogy modern társadalmunk jellemzősekor a halálzási arányszám, az elveszületések száma, az analfabétizmus alakulása stb. mellett nélkülözhetetlen mutatószámként kell tekintenünk a jövőben az informált-ság szintjét is.

E részben utópisztikus, vagy legalábbis jövőbe mutató megjegyzések után *BISCHOFF* felteszi a kérdést, hogy a társadalom „kibernetizálásának” vajon milyen társadalmi következményei lesznek. Egy ilyen várható következmény lesz például az, hogy a számítógépek számos írászalt tesznek majd feleslegessé, tehát az adminisztratív feladatokra igénybe vett emberi munkaerőt részben más területek felé fogják irányítani. Szól a szakszervezetek várható kibernetika rangja várhatóan megnövekszik, szerepköre beláthatatlan mértékben kiterjed.

BISCHOFF „pán-kibernetikus” elképzeléseivel ellentétben mi, a magunk részéről, az információ-halmozódással szembeni küzdelemnek más vagy legalábbis más útjait is látjuk.

Vegyünk csak egy egyszerű példát: hány helyen olvashatunk az információ-áradat társadalmi következményeiről, veszélyeiről; az *UNESCO Bulletin*-ben, a *Magyar Pszichológiai Szemlé*-ben, *BISCHOFF* szóban forgó könyvében, de időnként jelen folyóiratunk hasábjain is. De példaképpen találhatnánk számos egyéb témát, amelyekről még sokkalta többször és több helyen esik szó, folyóiratban, napilapban, rádióban, tévében, a társalgások beszédanyagában stb. Úgy tűnik tehát, hogy a dolog veszélyességét nem kell olyan riasztónak látnunk, mint *BISCHOFF* sugallja: az információ-halmozódás nem olyan veszélyes ránk nézve, mint a redundancia-halmozódás, tehát azoknak a kommunikációknak a halmozódása, melyek információ-értékkel (vagy más kifejezéssel élve: negatív entrópia értékkel) nem bírnak számunkra, hiszen már korábban tudomást vettünk róluk. A meg-

annyi értéktelen hír, sajtó-megemlékezés feldolgozása lassan-lassan olyan tömeges méretekben jelentkezhet egy-egy készülő szakbibliográfia vagy írói bibliográfia anyagában, hogy esetleg e sok felesleges adat negyedére, sőt tizedére csökkenti az adott bibliográfia használhatóságát.

Nézetünk szerint tehát az információk gépi feldolgozása mellett, az információ-áradaton úgy is úrrá lehetünk, ha megpróbáljuk kiszűrni az információ-áradatból a duplán, triplán stb. jelentkező információkat, ha az információáradatnak eme szennyeződését valamilyen módszerrel tisztítani próbáljuk.

Első lépésként talán egy szociolingvisztikai munka segítene, amely kimutatná, hogy az információknak redundanciákká való átalakítása mely fórumokon folyik legintenzívebben. A reklám, a sajtó, de részben bizonyos könyvtípusok is sokszor jelentékenyen részt vesznek a redundancia-termelésben.

A redundancia-áradattal szembeni ellenállás tehát szerintünk legalább olyan fontos teendő az információk tengerében való eligazodás során, mint az információfeldolgozás gépesítése és a folyamat „kibernetalása”. A redundancia problematikája sok jelentés-definiálási energiát, meditációt igényel. Továbbá bizonyos értékelő-válogató megközelítésnek kell a mechanikus adat-gyűjtő, adattároló és adat-feldolgozó nézőpont helyébe lépnie. Ez az értékelő megközelítés eredményezheti azt, hogy egy ún. „Zentralblatt”-ot majd megfelelő megbecsüléssel vesszünk kézbe, hogy ezek anyagából kiállítást szervezünk és hogy az olvasótermi vagy munkahelyi segédkönyvtárak könyvanyagának időnkénti áttekintését nem holmi harmadrendű selejtező munkának, hanem a könyvtár vagy dokumentációs központ egyik lehető legrangosabb teendőjének fogjuk fel.

BÜKY BÉLA

Heinrich Roloff: Lehrbuch der Sachkatalogisierung. 3., völlig veränderte Aufl. Leipzig, 1968, VEB Bibliographisches Inst. XX, 196 1.

A művet szerzője elsősorban tankönyvnek szánta a könyvtárosképzés, illetve ezen részben túlmenően a szakmai továbbképzés számára. Feladatának azzal kívánt eleget tenni, hogy a tárgyi katalogizálás valamennyi fontosabb elméleti és gyakorlati kérdésével foglalkozik. A könyv második kiadásának megjelenése (1954) óta eltelt 13 év (ROLOFF az előszót 1966 májusában írta) sok új ismerettel gazda-

gította a könyvtári munkának ezt az ágát, így érthető, hogy az új kiadásban lényeges változtatásokat találunk. Bővült az ún. hierarchikus rendszerekről (pl. az ETO-ról) és az osztályozás elméleti problémáiról szóló rész, teljesen új a koordinációs rendszerekről, a kieli Világgazdasági Intézet könyvtárának katalógusáról, a drezdai szakkatalógusról és a legmodernebb gépi és elektronikus technika alkalmazási lehetőségeiről szóló fejezet. A korábbinál lényegesen gazdagabb a hivatkozott szakirodalom: az irodalomjegyzékben felsorolt művek száma 101-ről 179-re szaporodott. Mivel az új ismeretek számára a terjedelem jelentősebb növelése nélkül kellett helyet biztosítani, a szerző elhagyott mindent, ami nem tartozik szorosan a témához, a raktári felállítás rendjével foglalkozó tizenhat lapból mindössze néhány sor maradt meg, és a helyrajzi katalógusokat tárgyaló fejezet szintén hiányzik az új kiadásból. Könyvtárak problémáival kíván foglalkozni, a külföldi viszonyokat csak annyiban érinti, amennyiben ezek német szempontból fontosak. Ennek a — szerencsére nem mindig szigorúan betartott — korlátozásnak káros következményei érezhetők, hiszen ma már semmilyen területen nem képzelhető el eredményes tevékenység nemzetközi tapasztalatok széleskörű tanulmányozása és hasznosítása nélkül (H. MOCK egyébként már a második kiadásról írott recenziójában — ZfB. 1955/137. p. — rámutatott, hogy a vizsgálódást nem lett volna szabad a német viszonyokra korlátozni). A magyar szakemberek számára sem lesz érdektelen figyelemmel kísérni, milyen kérdésekkel foglalkozik a kiadvány, milyen a felépítése, szemlélete, hiszen hasonló tankönyv- vagy kézikönyv-jellegű szakmunka nálunk még nem készült.

Az első fejezet a tárgyi katalógusok kialakulásának és történeti fejlődésének főbb állomásait mutatja be (1—8. p.), de kissé kiegyensúlyozatlan: hol túl szűkszavú, hol túlzottan bőbeszédű. A tárgyi katalogizálás XVIII—XIX. századi történetéről szólva különleges szerepet tulajdonít az ún. „göttingeni szisztémá”-nak, mivel az szerinte a tárgyi katalogizálás jelentős problémáit oldotta meg, a fejlődés útjában álló akadályokat sikerrel hárította el, és ezzel a régi és az új könyvtári gyakorlatot éles határral választotta el egymástól. Joggal kelti fel kíváncsiságunkat, vajon melyek voltak ezek a jelentős változások, milyen problémákat oldott meg J. D. REUSS a göttingeni könyvtárban? ROLOFF szerint (3. p.) a szisztematikusan katalógusnak modern funkciói ellátásához feltétlenül szüksége volt arra, hogy 1. a raktárban

és a tárgyi katalógusban a könyvek sorrendje tökéletesen azonos legyen, továbbá, hogy 2. az egyes kötetek megfelelő raktári jelzettel legyenek ellátva, és végül, hogy 3. az új szerzeményeket hiánytalanul bevezessék a katalógusba. REUSSnak éppen az lett volna az érdeme, hogy ezen követelményeknek eleget tett.

Nézetünk szerint — anélkül, hogy REUSS érdemeit csorbítani kívánánk — az ún. „göttingeni szisztéma” a tárgyi katalógizálás történetében nem játszott különösebb szerepet, és ha mégis, akkor inkább akadályozta, semmint segítette annak fejlődését. Szakrendszer szempontjából nincs előrelépés: alkalmazkodott a már korábban kialakított raktári renchez, annak hűségese mása volt. A raktári felállítást szolgai módon követő könyvjegyzék nem új találmány, a középkori leltárak vagy a XVI–XVII. századi helyrajzi katalógusok ugyanezt tették. Ami a raktári jelzeteket illeti, ezek valóban fontos kellékei a modern könyvtári munkának, Göttingenben azonban nem kaptak egyéni szignatúrát a könyvek, a „tárgyi katalógus segítségével történő jelzetadás”, vagyis az a módszer, amely abból állott, hogy a könyvek címlapjára bejegyezték a katalógus azon lapjának, amelyen a mű címléírása szerepelt, nem gyorsította az egyedi jelzetelés kialakulását, inkább késleltette azt.

Ami a harmadik követelményt illeti, ez sem a tárgyi katalógizálás területén jelentett újat, bár az kétségtelen, hogy a feldolgozó munka szempontjából van jelentősége. Egyszerűen arról van szó, hogy minden katalógust, akár leíró, akár tárgyi, lehet gondosan, és lehet gondatlanul vezetni, de az új szerzemények bevezetése a katalógusba mindenképpen elengedhetetlen követelmény. Ennek a ténynek felismerése, és gyakorlati megvalósítása valóban markánsan különbözteti meg a régi középkori hagyományokon nyugvó könyvtári gyakorlatot az újkortól. Az, hogy ez a módszer Göttingenben a tárgyi katalógus segítségével jutott érvényre, REUSS érdeme, de végeredményben a régi, középkori tradíciók folytatásának tekinthető!

A „göttingeni szisztéma” legfőbb sajátossága azonban nem ez. REUSS olyan katalógust akart létre hozni, amely lehetővé teszi, hogy a helyrajzi katalógus egyúttal betöltse a szisztematikus katalógus feladatait is, egyszerre képes szolgálni a nyilvántartást, a revíziót és a mind jobban növekvő állományban való eligazodást. Célját sikerült elérnie, mivel azonban a helyrajzi katalógus a katalógusok közül a régebbi, a szisztematikus katalógus a helyrajzi katalógusból fejlődött ki, ezért a „göttingeni szisztéma” a maga

kompromisszumos megoldásával ha előre is lépett, de egyúttal le is zárta az utat a szisztematikus katalógus szabad fejlődése előtt. Nem kis mértékben e „szisztéma” elterjedésének köszönhető, hogy a német könyvtárak nagy részében sem a XIX. században, sem a XX. század első felében nem volt, és gyakran még ma sincs használható, modern tárgyi katalógus.

A történeti visszaillesztést a tárgyi katalógus feladataival és lehetőségeivel, a feldolgozás mértékének határaival foglalkozó fejezet követi. Ebben ROLOFF lándzsát tör az olvasói, tehát az állománynak csupán egy részét tükröző, tárgyi katalógus szükségessége mellett tudományos könyvtárak esetében is (14. p.), noha ezt az elgondolást a gyakorlatban még ott sem valósították meg, ahol nem tartják divatjamúltnak. Problemátikus a könyvnek az a része, amely a tárgyi katalógusok lánc-rendszerének kiépítéséről beszél (16–17. p.). Abból indui ki, hogy a tárgyi katalógusok alapjául szolgáló szakrendszerek bizonyos idő után elavulnak, és ezért új katalógus kiépítése válik szükségessé. Ebből a reális tényből azonban azt a következtetést vonja le, hogy egy-egy könyvtáron belül törvényszerűen több tárgyi katalógusnak kell léteznie.

Arról, hogy milyen időközönként ajánlatos új katalógus szerkesztését megkezdeni és hogy egy ilyen „lánc” hány szemből állhat; hogy a változtatás követelményén kívül a folytonosság szempontját is figyelembe kell venni; hogy bizonyos esetekben és bizonyos szakterületek, tudományágak esetében nem szabad lemondani a régi állomány rekatalógizálásáról, nem esik szó.

A katalógus külső formájával foglalkozó fejezetben (18–21. p.) a kötetkatalógus értékelése hőkkenti meg az olvasót. Előnyeiről, áttekinthetőségéről beszél, és eközben teljesen megfeledez az arról, hogy nem valamely könyvtár nyomtatott leíró katalógusáról van szó, hanem folyamatosan szerkesztett, állandóan gyarapodó tárgyi katalógusokról. Jelentős teret szentel ezután a raktári rend és a tárgyi katalógus közötti összefüggéseknek, a szakrendi felállítás előnyeinek és hátrányainak, a raktári rend és a tárgyi katalógizálás közötti kapcsolat megszüntetésével járó gyakorlati problémáknak. Ez a német könyvtárak szempontjából valóban jelentős kérdés, ezért nem tekinthetjük indokolatlanul részletezőnek.

A második rész a szisztematikus katalógusok problémáit öleli fel. Az általános alapelvek ismertetése után leírja e katalógustípus főbb változatait. Az egyes könyvtárak speciális rendszerei közül a Deutsche Staatsbibliothek régi szakrend-

szerét, HARTWIG hallei szisztémáját, a Library of Congress szakrendjét ismerteti. A norma-szisztémák közül a Szovjetunióban kidolgozott új táblázatokat, az NDK közművelődési könyvtárainak rendszerét és Bliss táblázatait tárgyalja. A bibliográfiai szakrendszerek közül a lipsei német nemzeti bibliográfiát és a szovjet Öszszövetségi Könyvkamara rendszerét ismerteti. Külön fejezetben foglalkozik a Tizedes Osztályozással, az ETO kialakulásával, fejlődéstörténetével, hibáival, de nem beszél az utóbbi években megkezdett jelentős revíziós munkáról, az ETO-táblázati gyakorlatban mutaközző követelményeiről, s az Extensions and Corrections c. kiadványról.

A módszertani kérdésekkel foglalkozó fejezet csaknem kizárólag a német könyvtárak számára kínál megoldást. Felveti az egységes szakrendszer használatának szükségességét (74–76. p.), de elmulasztja felhívni a figyelmet arra, hogy a jelenlegi gyakorlat eredményeként az NDK könyvtáraiban alkalmazott szakrendszerek semmivel sem lettek egységesebbek, mint azelőtt voltak, a nemzetközi egyöntetűségről pedig végeredményben teljesen lemondtak.

Foglalkozik az egy szakcsoporton belüli további csoportosítás módszereivel is, leg részletesebben az NDK-ban mind jobban elterjedő, Schlüsselung néven ismert technikát írja le. Ugyanebben a fejezetben kaptak helyet a jelzetelési módszerek, és itt esik szó az indexkészítésről is. Külön fejezetet szentel a Deutsche Staatsbibliothek új szakrendszerének. Itt valamivel több kritikai érzék nem ártott volna.

Részletesen ismerteti ezután a koordináló rendszereket, hangsúlyozza ezek előnyeit a hierarchikus rendszerekkel szemben: nincsenek korlátok a feltárás mélysége tekintetében, a tartalmi elemzés során meghatározott jegyek, illetve az ezeknek megfelelő szimbólumok száma tetszés szerint bővíthető, alkalmasak a gépi szelekálás adta lehetőségek kihasználására is, stb. A hasonló jellegű összefoglaló kézikönyveknél valamivel részletesebben ismerteti a Ranganathan-féle kettőspontos osztályozás alapelveit, valamint az ún. facettás módszert.

A harmadik rész a tárgyszókatálogosal foglalkozik. Az általános kérdések között felhívja a figyelmet a legsúlyosabb nehézségekre, de konkrét megoldási javaslatokkal itt — a dolog természetéből következően — még nem szolgál, ezeket a rövid, tömörségre törekvő szabályzat-tervezetben találjuk meg.

ROLOFF minta-szabályzata erényei ellenére nem minden tekintetben mondható

sikerültnek. Megfogalmazásai gyakran pontatlanok, egyik szabály olykor ellentmond a másiknak. Meglepő, hogy a hibákat, amelyek már a korábbi kiadásban is megtalálhatók, ezúttal sem javította ki. Állításaink bizonyítására próbáljuk meg ROLOFF szabályzata segítségével meghatározni, milyen tárgyszót kell kapnia egy Franciaország történetéről szóló műnek? Vajon a népnév melléknévi alakja („Francia”), vagy az országnév („Franciaország”) lesz a főtárgyszó? A problémával foglalkozó szabályok így hangzanak: „Népnevek csak akkor alkothatnak főtárgyszót, ha kihalt vagy politikailag már nem létező népeket jelölnek” (11g. §.) és „Népnevek esetében a melléknévi alak csak akkor használható, ha a népneg egy országot felel meg” („dem Volke ein Land entspricht” 11h. §.). Minthogy esetünkben a francia népnek van megfelelő ország (Franciaország), tehát a helyes tárgyszó: „Francia történelem”, amit az is bizonyít, hogy pontosan ezt a példát („Französische Geschichte”) közli a minta-szabályzat is.

Igen ám, de néhány paragraffussal odább, a felsorolt példák között, ilyeneket látunk: „Franciaország, építészet”, „Franciaország, államjog” („Frankreich, Architektur”, „Frankreich, Staatsrecht”) (12c. §.), holott az előzőek alapján az volna a természetes, ha „Francia építészet” és „Francia államjog” tárgyszavakat találnánk. Arra kell gondolnunk, hogy talán más szabályok érvényesek a történelmi, és ismét mások a jogi és művészeti tárgyú dokumentumokra. Nos, erről a következőket olvashatjuk: „Az országnév főnévi alakjában csak akkor legyen főtárgyszó, ha a vele politikai, jogi, gazdasági, néprajzi, történelmi [!], földrajzi, topográfiai vonatkozásban álló fogalom az országra mint egészre vonatkozik, amennyiben azt politikailag vagy földrajzilag meghatározott határok korlátozzák, melléknévi alakjában csak akkor, ha egy nemzet általános természetű kultúrjelentőségéről van szó, amely nincs annak politikai vagy földrajzi határaitra korlátozva” (12f. §.). A szabály első feléből félreérthetetlenül kitétni, hogy azonos elvek szerint kell eljárni a jogi és a történelmi művek tárgyszavazása esetén, tehát a helyes tárgyszó: „Franciaország, történelem”, és nem a 11h. §-ban megadott „Francia történelem”. Ugyanezt erősíti meg a paragrafus második fele és az utána közölt példák („Arabische Geschichtsschreibung”, „Deutsche Mundarten”) is, ezekből ui. az derül ki, hogy az általános természetű, határokhöz nem kötött kultúrjelenségek közé a történetírás (a történelem nem!), a nyelvjárások és az irodalom tartozik csupán

(az irodalom idetartozásáról egy másutt közölt példából következtethetünk csak, l. a 16c. §-t), a „Francia” melléknév tehát csak ezekkel összekapcsolva szerepelhet főtárgyszóként! Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy ROLOFF akkor, amikor országnevek — „Ländername” — melléknévi — „adjektivische” — alakjáról beszél, összekeveri az országneveket a népevekkel.

A minta-szabályzat után a szótárkatalógus említi meg, beszél a tárgyszó-katalógus helyéről egy könyvtár katalógushálózatán belül, ismerteti a kieli Világgazdasági Intézet könyvtárában kiépített tárgyi katalógusok hálózatát.

A könyv negyedik részében azokról a tárgyi katalógusokról olvashatunk, amelyek megkísérlik egyesíteni magukban a tárgyszó- és a szisztematikus katalógus előnyeit, azok hátrányai nélkül. Ilyen pl. a Deutsche Bücherei erősen szisztematizáló tárgyszó-katalógusa, a mainzi városi könyvtár szisztematikus katalógusa, amelynek tárgyszórendszerrel készülő részei is vannak, vagy a drezdai Sächsische Landesbibliothek szakkatalógusa.

Az ötödik rész a legmodernebb gépi munkamódszerekkel foglalkozik, a lyukkártyás és elektronikus adatfeldolgozó gépek könyvtári felhasználásának lehetőségeivel. A műszaki és matematikai problémákra természetesen nem tér ki.

A hatodik rész szervezési kérdésekre keresi a választ, főbb témái: a szakozómunka helye a könyvtári feldolgozó folyamatban, a szakozói tevékenység követelményei és feltételei, a szakreferensi módszer, együttműködés a könyvtáron belül.

ROLOFF könyve hasznos áttekintést ad a tárgyi katalógizálás legfontosabb kérdéseiről, de nem tekinthető a szó szorosabb értelmében tankönyvnek, nem lehet belőle megtanulni (még alapfokon sem) azt, hogyan készíthető el egyik vagy másik tárgyi katalógus. Talán helyesebb lett volna, ha „A tárgyi katalógizálás főbb problémái” vagy „Bevezetés a tárgyi katalógizálás elméleti és gyakorlati kérdéseibe” címet adja neki a szerző.

PÁLVÖLGYI ENDRE

Kunze, Horst: Über das Registermachen. 3. bőv. kiad. VEB Bibliographisches Institut. Leipzig 1968. 71 l.

KUNZE könyve az első önálló munka, amely erről a kérdésről Németországban megjelent. Panaszkodik is a szerző a polgári művelődés fejlődésének eltévelyedéséről, amely a mutatószerkesztés munkájának lebecsüléséhez vezetett. Oka ennek

— szerinte — az elmélet és a gyakorlat ellentéte, ami a XIX. század tudósainak jelentős részét arra ösztönözte, hogy „spekulatív magasröpüléssel” a metafizika területére meneküljön. Ebben az „életidegen, ritka” levegőben azután a mutatókészítés józan munkája kézműiparnak hatott, amely méltatlan az „alkotó tudóshoz”.

KUNZE egyik fő törekvése, hogy átörje az előítéleteknek ezt a kőfalát. Hivatkozik arra, hogy a tudományos munkák felépítése általában szisztematikus, ezért a betűrend szerinti mutató az anyag egy más irányú megközelítésének lehetőségét nyújtja, ami megfizethetetlen értékű, ha gyors első tájékoztatást keresünk bizonyos személyekről, helyekről, tárgyakról, ha visszakeresünk egyes adatokat, különösen idézés esetében, végül ha pontosan meghatározható egyes kérdésekhez van szükségünk sürgősen előteremthető gazdag anyagra. Ilyen körülmények között természetes, hogy a jó mutatóval ellátott könyvek sokkal kelendőbbek, mint a mutató nélküliek és a mutatók értékének irodalmi elismerése is — ezt KUNZE komoly bibliográfiai adatokkal igazolja — nőttön nő.

A kis könyv legfontosabb fejezetei közé tartozik az a kettő, amely a mutatókészítés elveivel és gyakorlatával foglalkozik. Az elsőben szinte élvezetes tudományos módszerességgel először is meghatározását adja a mutatónak és a mutató rendeltetésének (feladata, hogy „a bizonyos szempontok szerint rendezett és felépített művet az anyag más, pregnáns rendjével egészítse ki”). Ezután — omnis determinatio est negatio? — kifejti, hogy mitől kell megkülönböztetni a mutatót (nem tartalomjegyzék, nem konkordancia stb.). Végül a definícióhoz szorosan kapcsolódva felsorolja és ismerteti a mutató fajtáit (a betűrendes, a szisztematikus rendű, Schlagwort-, a Stichwort szerinti stb. mutatót.)

A mutatókészítés gyakorlatáról szóló fejezetben sok praktikus, jó tanácsot kapunk a munka különböző fázisaihoz. Különösen értékeseknek találjuk itt a földrajzi fogalmak feldolgozására és rendezésére vonatkozó szerkesztési javaslatokat.

A mutatókészítés gyakorlatához szorosan kapcsolódik a mutató tipográfiájának kérdése, amelyről a következő fejezetben beszél a szerző, gazdag példaanyaggal illusztrálva mondanivalóját. További fejezet szól a mutató gépi készítéséről. A záróban végül arról elmélkedik KUNZE, hogy milyen eszközökkel lehetne és kellene elérni azt, hogy a szakszerű mutató iránti

érdeklődés intenzívebbé váljék. Beszél itt arról, hogy ezt a kérdést kimerítőbben kellene tárgyalni az egyetemeken és a főiskolákon, hogy a kiadóknak is vigyázniuk kellene, hogy a megjelenő könyvek jó mutatóval legyenek ellátva, még a kritikásokat is felbízattja, hogy tárgyalják kimerítően és értékelően a megjelenő nagyobb mutatókat. Egyet nem említ: azt, hogy a helyes és gondos mutatókészítés legjobb propagálója a komoly, tudományos igényű, de a gyakorlat szempontjait sem elhanyagoló szakirodalmi munka; olyan, mint KUNZE könyve.

TAKÁCS MENYHÉRT

Kolodziejska, Jadwiga: Publiczne biblioteki samorządowe w okresie międzywojennym. Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich. Warszawa, 1967. 196 l.

Bár az 50 éves jubileumát ünneplő Lengyel Könyvtárosok Egyesülete által kiadott mű, címének megfelelően, lényegileg az önkormányzati szervek által fenntartott lengyel közművelődési könyvtárak két háború közti történetével foglalkozik, egyben áttekintést ad a kérdéses könyvtartípus egész historikumáról és a háúozat-szervezéssel kapcsolatos elvi problémákról is. A könyvtárügy első törvényi szabályozása még a feudális lengyel királyság felbomlása időszakában, 1774-ben jelent meg, és főleg a főúri könyvtárak s az iskolai könyvtárak nyilvánossá tételének szorgalmazásával mutatott haladó törekvéseket. Ez az irányzat megmaradt a Varsói Nagyhercegség és a Kongresszusi Királyság viszonylag szabadabb politikai atmoszférájú időszakában, amikor a felsőfokú tanintézetek és a szakiskolák mellett létesítettek a „felsőbb osztálybeli tanult olvasók” által is látogatható könyvtárakat. Az 1830/31-es felkelés bukása után a lengyel nyelvű könyvtárak létesítését és fenntartását a megszálló hatalmak által engedélyezett közművelődési könyvtárak vállalták magukra. Mivel az orosz és a porosz megszállt területen lengyel tanuló iskolák hosszú időn át nem működhettek, csupán a varsói Jótékonyági Egyesület olvasókörei, az orosz területi Lengyel Iskolafelügyelet és poznań-i Népi Olvasókörök Társaságának szakképzetlen könyvtárosok által vezetett, szűk helyiségekben működő, rosszul felszerelt könyvtárai nyújtották az egyetlen lehetőséget a lengyel nyelvű önképzésre. A század végén SZUVALOV orosz kormányzó vegyes, lengyel–orosz nyelvű népkönyvtárakat szervezett 71%-ban orosz, 21%-ban lengyel nyelvű könyvvállománnyal. Galícia osztrák tartományban, ahol lengyel nyelvű

népiskolák működtek, a Népiskolai Egyesület sok falusi könyvtárat létesített és tudományos-ismeretterjesztő műveket adott ki.

A társadalmi szervezeteknek a megszállás időszakában, nehéz körülmények között kifejlesztett áldozatkész és eredményes tevékenysége magában véve is indokolja azt a szemléletet, hogy a függetlenné vált lengyel állam kultúrpolitikusai a könyvtárügyet elsősorban az önkormányzati szervek hatáskörébe kívánták utalni. 1921-től kezdődőleg 4–5 évenként kerültek ki, ill. átdolgozásra a közművelődési könyvtárak helyzetét rendezni kívánó javaslatok, jogszabálytervezetek, amelyeket nyilvánosan vitattak meg a sajtó hasábjain, a társadalmi és politikai szervezetekben és különösen behatóan éppen a könyvtárosok szakmai köreiben is.

Bár a vita végleges, jogszabályi úton való eldöntése 1939-ig sem következett be, mégis termékenyítőleg hatott az egész lengyel szellemi életre, ébrentartotta az egyetemes kultúra demokratizálásának és a népművelés tudatos irányításának gondolatát. Emellett egyes helyi önkormányzatok a szóbakerült szervezési elvek közül többet saját hatáskörükben meg is valószínűsítették. Így a járásokban alapkönyvtárakat szerveztek, amelyek cserélhető állomány-kollekciók kiadása formájában látták el a falusi könyvtárakat. Valamennyi könyvtártechnikai munkát a járási könyvtárakban szakképzett könyvtárosok végezték el. Egyes helyeken próbálkoztak ugyan önálló falusi könyvtárak szervezésével, ez azonban a gyakorlatban nem vált be.

A mű utolsó része összefoglalást ad a közművelődési könyvtárügynek a népi Lengyelországban 1945–1947 folyamán bekövetkezett újjászervezéséről. Ez lényegében az 1946. máj. 17-i könyvtárügy dekrétum rendelkezései alapján történt meg, amely szerint a közművelődési alapkönyvtárak a városi és falusi könyvtárak, míg a járási és vajdasági könyvtárak mozgó állománnyal is rendelkező könyvtári központok és módszertani tanácsadó szervek. Az állam köteles az önkormányzatok könyvtárügyi kiadásainak legalább 25%-át utólag megtéríteni. 1947–1966 között a lengyel közművelődési könyvtárak száma 2934-ről 8198-ra, a könyvvállomány 2 803 000-ről 44 641 000-re, az olvasók száma 2 millióról öt és fél millióra emelkedett. A rendelkezésre álló források, köztük a tekintélyes folyóiratcikk irodalom felhasználásával tudományos alapossggal készült munkát kimerítő bibliográfia és a megvitattott tervezetek, ill. a kiadott rendeletek szövege egészíti ki.

KINDLOVITS KÁLMÁN

BIBLIOGRÁFIÁK

Beschreibendes Verzeichnis der altdutschen Handschriften in ungarischen Bibliotheken. Band 1. Széchenyi-Nationalbibliothek. Bearbeitet von András VIZKELETY. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969. 8°, 222 l., 7 tábla.

GRAGGER úttörő, de erősen vázlatos műve (*Deutsche Handschriften in ungarischen Bibliotheken*. Berlin und Leipzig, 1921) után VIZKELETY a teljes hazai ónémet kéziratanyag szakszerű feldolgozására vállalkozott. A most megjelent I. kötet az OSZK anyagát tartalmazza. A nagy külföldi érdeklődésre való tekintettel a wiesbadeni Harrassowitz kiadó is felvette a művet kéziratkatalógusainak sorozatába.

A most megjelent I. kötet bevezetésében VIZKELETY ismerteti a kéziratgyűjtemény keletkezését és fejlődését a Nemzeti Múzeum alapításától kezdve napjainkig. Az ónémet kéziratok legnagyobb része JANKOVICH Miklós gyűjteményeiből származik. A többi is egyéni gyűjtés vagy esetleges beszerzés eredménye. Eredetüket éppen ezért csak néhány esetben lehetett kideríteni. A legutolsó rendezésnél közülük sorozták az addig mellőzött német kéziratörödékeket is. Az így 90 darabot számláló állományból azonban csak 69 kézirat van itthon. A müncheni Hunyadi-levéltárért ugyanis 1895-ben 20 ónémet kéziratot átadtunk a bajor államnak. Ezekből 8 db XIV. századi, 12 db pedig XV. századi kézirat volt. Az 1933-as velencei egyezmény értelmében egy XV. századi kéziratot Ausztriának kellett átadnunk. Itthon tehát egy XIII., nyolc XIV., negyvenhat XV. és tizennégy XVI. századi ónémet kézirat maradt. Ezeket írja le VIZKELETY rendkívüli alaposan. Ismerteti a szignálás módjait, a különböző birtokos-pecséteteket, a foliálást stb. A leírásoknál a kézirat száma alatt külön sorban a kódex egészére vagy annak zömére jellemző címet találjuk. Ez alatt külön sorban hozza a kézirat korát, nyelvújását, terjedelmét és méreteit közlő adatokat. Az egész kódexre vonatkozó irodalmat külön szakaszban közli. Ezt követi a tartalom leírása a levélszámozás szerint. A gyűjteményes kéziratok főbb csoportjai római számot, ezen belül arab sorszámot és szükség szerint kisbetűs alszámozást kapnak. A mutatók adatai mindig erre a beosztásra vonatkoznak. A feldolgozó által megállapított szerzőnevek és címek szögletes zárójelbe vannak téve. Az *Incipit* a szöveg feliratát és legalább a főszöveg első mondatát tartalmazza, de a latin szövegek-

nél kissé rövidítve. Az *Incipit* és az *Explicit* szövegét VIZKELETY eredeti helyesírással és írásjelekkel, betűhíven közli. A mutatókban azonban némileg normalizálva adja az *Incipit*-szövegeket. A kurzív szedés mindig arra utal, hogy a kézirat szövegéről van szó. Külön szakaszba kerültek a kiadásra, az irodalomra, a kéziratok áthagyományozására, a szövegek keletkezésére vonatkozó adatok. Itt lehetőleg a legújabb és alapvető irodalmat közli. Mivel a kutatók ma gyakran mikrofilmeket használnak, de a róluk készült nagytások elég keveset mondanak a kézirat külsejéről, azért a szerző minden esetben alapos és részletes leírást ad a kézirat anyagáról, írásáról, díszítményeiről (pl. minialás) és kötéstáblákon, az előzők és betétlapokon felfedezhető. Jó példa a birtokosok gyakori változására az 59. szám alatt leírt német és latin nyelvű gyógyszerkönyv. A XV. században Seifrit Izsák, 1661-ben a németújvári ferencesek, 1942-ben a zirci ciszterciták, 1950-ben a veszprémi városi levéltár, 1954-től pedig az OSZK birtokában találjuk. A lékai ágostonrendű remeték konventje a XVII. században két történelmi tárgyú kéziratot is birtokolt. Az egyik Leopold STAINREUTER *Chronik von Österreich* című műve (26. sz.; XV. sz. közepe), a másik Georg von HERBERSTEIN könyve az 1515–16 közti belsőausztriai parasztháborúra vonatkozó okiratokkal (66. sz.). Léka német neve (Lockenhaus), azonban a kötet 11., 67., 154. és 182. l.-ján hat ízben tévesen *Lockehaus* alakban szerepel!

A kéziratok nyelvújrási sajátosságai nagy körvonalakban megjelölik azt a területet is, ahol keletkeztek. Bajor–osztrák nyelvterületre utal 46, középnémetre 10, sváb–alemannra 3, frankra 2, középalnémetre 1, osztrákra 1, Nürnbergre 3, a Szepességre 1 kézirat dialektusa. *Tartalmi szempontból* is nagy a változatosság. A 27 vallásos tárgyú, gyakran gyűjteményes jellegű kéziratban szép számmal találunk imakönyveket, vallásos traktátusokat, legendákat, a nagy egyházi írók és a német misztikusok műveiből vett részeket. A világi tárgyú kéziratok között érdekesek a gyógyszer- és receptkönyvek, a csillagászati táblázatokat és tanulmányokat

tartalmazó kéziratok és naptárak. A nyelvtudományt egy latin-német szótár (76), egy német-szlovák névjegyzék (75) és egy szólásgyűjtemény (77) képviseli. A jogi könyvek között a *Schwabenspiegel* (30, 40, 43), a *Zipser Willkür* (35), Wien és Wienerneustadt (27, 55) városjoga, a *Nürnberger Ratsbuch* (58) és a birodalmi gyűlések aktái (65) érdemelnek említést. A történeti tárgyú kéziratok közül kiemelkednek az *Österreichische Annalen* (17), a *Chronik von Österreich* (26), Johannes de UTINO *Weltchronikja* (53), a Nürnberg történetéhez tartozó iratok (57, 58) és Heinrich von MÜGELN VALERIUS Maximus-fordítása. Az ónémet epika csak néhány töredékekkel van képviselve (50: Renout von MONTALBAEN, 61: STRICKER, KARL der Grosse, 70: Herzog ERNST). Értékes darab John MANDEVILLE út-leírása Otto von DIEMERINGEN fordításában (41)., a középkori látomásirodalomból bennünket is érdekel MAGYARORSZÁGI GYÖRGY lovag pokoljárása (52).

A kötet használatát és a benne található értékek feltárását hat *mutató* könnyíti meg (nevek, helyek, dolgok, a szövegkezdetek, imádságok és receptek kezdőszavai). A kéziratok régi és új jelzeteinek megfeleléseit külön táblázatban kapjuk. Hogy VIZKELETY milyen alaposan ismeri a kéziratok irodalmát egészen napjainkig, arról úgyszólván minden oldalon meggyőződhetünk. A hét *képtáblán* jellemző példákkal szemlélteti a tárgyalta kéziratok írástípusát, kötését, miniatúráit, díszítményeit és ábráit. — Nagy várakozással tekintünk *amű II. kötet* elé, amely a többi budapesti és vidéki könyvtár ónémet kéziratanyagának leírását fogja tartalmazni. A két kötet első teljes katalógusa lesz a magyarországi ónémet kéziratoknak.

KARSAI GÉZA

Neueste ausländische Zeitschriften. (NAZ) Berlin, 1969. Deutsche Staatsbibliothek. I—III. köt. 1601 l.

A *Neueste ausländischen Zeitschriften* (NAZ) gyakorlatilag az 1939–1959-es évek külföldi folyóiratanyagát jegyzékbe foglaló GAZ-t, azaz *Gesamtverzeichnis ausländischer Zeitschriften*. 1939–1959. Berlin, 1964, Deutsche Staatsbibliothek, című katalógust kívánja kiegészíteni, tehát azoknak az NDK tudományos könyvtáraiban található külföldi folyóiratoknak címeit és állományadatait tartalmazza, amelyek 1960-tól a jegyzék lezárásának

időpontjáig jelentek meg, illetve csak azóta járnak az NDK könyvtáraiba. A katalógus a jelzett korszak címváltozásait is feljegyzi, és a változás időpontjától kezdve az állományadatokat is közli.

Az előszó írója, dr. Horts KUNZE professzor, a NAZ-t azzal jellemzi, hogy praktikus célokra készült, elsősorban a hazai, az NDK kölcsönkönyvtárainak munkaeszköze óhajt lenni és főleg a könyvtárközi kölcsönzést hivatott szolgálni.

A NAZ az NDK tudományos könyvtáraiban található külföldi tudományos folyóiratok címeit és állományadatait foglalja magában. A címek felsorolása abc-rendben történik. Minden folyóiratnál a következő adatokat közlik: cím, megjelenési hely, továbbá az NDK könyvtáraiban meglévő állomány évfolyam, illetve kötet és évszámai. Az egyes könyvtárakat kódjelek formájában szerepeltetik. Sajnos a háromkötetes mű nem közli a kódjelek feloldását és így ez a körülmény a jegyzék kezelését nehezkesebbé teszi, mivel ezek csak a korábbi kiadású GAZ-ban szerepelnek. A másnyelvű címváltozatokat csupán japán és kínai folyóiratok esetében írják ki. A cirillbetűs és egyéb nem latinbetűs címfelvételeket transliterálva hozzák.

A jegyzék a beérkezett bejelentések alapján készült, kizárólag csak a Deutsche Staatsbibliothek, azaz saját könyvtárunk anyagát dolgozták fel kézbevételek alapján.

Jóllehet a NAZ gyakorlati igények kielégítésére készült, mégis véleményünk szerint némi munkatöbblet ráfordítással lényegesen hasznosabb segédeszközzé válhatott volna, ha a periodikák indulási évét is közli.

A katalógus fő értéke az, hogy szerfölött friss anyagot is közöl, hiszen megfelelően gyorsan, mintegy tíz hónap alatt készült el ez a hatalmas állományt magába foglaló háromkötetes jegyzék.

Lapozása közben feltűnik a magyar olvasónak, hogy aránylag milyen kevés magyarországi periodikát talál a katalógusban. Ennek az is oka lehet, hogy Magyarországon a tárgyalta korszakban viszonylag kevés új tudományos folyóiratot alapítottak, illetve nem volt sok címváltozás.

A NAZ hiányosságai ellenére is számos segédeszközzé válhat egy-két évre a hazai könyvtárakban, dokumentációs intézményekben, elsősorban a periodikafeldolgozással foglalkozók, szerzeményezők részére, mert gyors elkészülte lehetővé tette, hogy egyéb katalógusokban fel nem lelhető adatokat is tartalmazzon.

BATÁRI GYULA

Periodica Hungarica. Composuit Martti KAHLA. Tieteelisten seurain kirjasto. Helsingiae, 1968. VII 68 l. Soksz.

Martti KAHLA a helsinki Szovjetunió-intézet (Neuvostoliittoinstitutin) könyvtárának vezetője, s egyben a helsinki Finnugor Társaság könyvtárosa is. Többször járt rövid tanulmányúton Magyarországon, összeállította pl. a Finnország és Magyarország könyvtáraiban meglévő, Szovjetunióban kiadott finnugor nyelvű kiadványok jegyzékét (*Neuvostoliitossa suomalais-ugrilaisilla kielillä julkaistua kirjallisuuttata*. Helsinki, 1963.).

Jelen munkája, amely a finn tudományos társaságok könyvtárának kiadásában jelent meg, a magyar folyóiratok rövidített és bizonyos szempontok szerint válogatott bibliográfiája. A szerző fel dolgozta a legfontosabb humán tárgyú, szociológiai, államtudományi, jogi, matematikai és természettudományi folyóiratokat, s válogatott az általános jellegűekből is. A bibliográfiából elhagyta pl. a teológiával, orvostudománnyal, közgazdasággal, sporttal, technikával foglalkozókat. Szaktárgytól függetlenül is hajtott végre néhány megszorítást: nem szerepelnek pl. a külföldön megjelent magyar folyóiratok, vagy azok, amelyek egy évnél rövidebb életűek voltak. A periodikákat az egyes tudományterületek belülről ábécé-rendben kapjuk. A bibliográfiában a finn mellett svéd nyelvű előszó és tartalomjegyzék is van, s így a skandináv országokban is használható.

KAHLA munkája magyar szempontból is hasznos, mert a szerző az egyes folyóiratok után feltünteti azokat a finn könyvtárakat is, ahol ezek a folyóiratok megtalálhatók. A jegyzék szerint harminchárom finn könyvtárba jártak, ill. járnak magyar periodikák.

A. MOLNÁR FERENC

Weöres Gyula: Suomalainen Unkari-kirjallisuus 1863—1967 [Magyar vonatkozású finn irodalom 1863—1967]. Publicationes Instituti Hungarici Universitatis Helsinkiensis. A Helsinki Egyetem Magyar Intézetének Kiadványai 2. Helsinki, 1969. 15 l.

Az ismertető füzet az önállóan vagy könyvek önálló részeként megjelent finn nyelvű és a Finnországban svédül kiadott magyar vonatkozású műveket és önállóan megjelent fordításokat dolgozza fel. Figyelembe veszi a külföldön megjelent magyar, ill. finn irodalmat is. Magyar vonatkozású tudományos mun-

kák Finnországban kevés kivétellel idegen nyelveken jelentek és jelennek meg, s így e bibliográfia elhagyta őket.

A bibliográfiában 321 tétel szerepel (314 fő szám alatt) a következő csoportosításban: általános művek Magyarországról (1—13), Magyarország története (14—23), útleírások, emlékezések (24—38), nyelvtudomány (39—55), irodalomtörténet (56—58), szépirodalom (59—249), vallásos könyvek (250—263), kották (264—283), vegyes tartalmú művek (283a[!]-314). A változatlan újabb kiadásokat a szerző nem külön tételszám alatt sorolja fel, hanem az első kiadás után jelzi.

A hazánkkal való alaposabb ismerkedés Finnországban a XIX. század második felében indul. Később a magyar vonatkozású munkák, fordítások száma egyre több, s az 1940-es években ugrásszerűen megnő. Az utóbbi két évtizedben e szám alacsonyabb.

A magyar vonatkozású munkák nagy száma jól mutatja azt az átlagosnál nagyobb érdeklődést, amellyel a finnek irántunk viselkednek. Azt is látni kell azonban, hogy a megjelenő műveket nem mindig a legjobb szempontok szerint válogatták, s ezek jó része szelesebb közönséghez nem jutott el. (Ebből a szempontból és általában hasonló volt a helyzet a Magyarországon megjelent finn vonatkozású könyvekkel).

Weöres bibliográfiája pontosságával kiemelkedik a hasonló jellegű irodalomból, segítségével nem egy magyar lexikon és bibliográfia számos adattal kiegészíthető.

Weöres munkájához tehetünk néhány kiegészítést is. A bevezető nem említi, de nyilvánvaló, hogy a szerző a magyar vonatkozású svéd nyelvű irodalomból is csak a Finnországban megjelenteket dolgozta fel. JAKÓ Géza Tartuban megjelent eszt—finn—magyar társalgási zsebkönyve (42) és a finnugor kultúrkongresszusok anyagai (285) a válogatási elvek szerint nem tartozhatnak a bibliográfiába. Az utóbbiak azért nem, mert bennük a magyar tárgyú írások nyelve német vagy magyar. FERENCZI Zoltán *List of the translations of Jókai's works into foreign languages* c. összeállításában szerepel néhány fordítás, amelyet WEÖRES nem említ. Ezek az adatok — kérdés helyes-e — a következők: *Unkarilainen nabob*. (Egy magyar nábob). E. Achten. Helsinki, 1872., *Zoltán Kárpáthy*. (Kárpáthy Zoltán) E. Achten. Helsinki, 1879., *Sotakuuwaelmia vuosisista 1848 ja 1849*. Pakolaisten päiväkiri. (Egy bujdosó naplója) E. Löfgren. Helsinki: Romaaneja ja kertomuksia. No 3. Uusi Suometar. 1877. 4^o 31 l.

WEÖRES Gyula munkája a finn—magyar kapcsolatok kutatásának egyik legfontosabb alapja lesz. Amikor köszönetet mondunk a szerzőnek szakértelmét és igen sok fáradságot igénylő munkájáért, arra kérjük, hogy a bibliográfiai gyűjtést és a két rokon nép kapcsolatának kutatását és ápolását továbbra is folytassa.

A. MOLNÁR FERENC

Joel, Issachar: Index of Articles on Jewish Studies. No. 1:5726—1966. Jerusalem, 1969. The Hebrew University. XVI, 136 l.

Moise SCHWABnak, a századfordulón kiadott repertórium kísérlete óta (*Repertoire des articles relatifs à l'histoire et la littérature juives etc.* Paris, 1900, 1903, 1914—1923), a hebraisztika-judaisztika tárgykörében megjelent könyvek, tanulmányok, folyóiratcikkek regisztrálását a jeruzsálemi egyetem bibliográfiai folyóirata, a *Kirjath Sepher* végzi. Néhány jelentősebb periodika egyesített anyaga már a II. világháború előtt, majd utána, mint a lezárt folyóiratok mutatója látott napvilágot. (Sh. SHUNAMI: *Bibliography of Jewish Bibliographies.* Jerusalem, 1965. 124—5; 793—5). Hasonló igénnyel készültek az elmúlt évek kisebb vállalkozásai (ZGJ. IV. 1967. 40—54; V. 1968. 27—49, 177—201; VI. 1969. 97—106). I. JOEL *Index*ének első füzeté a nemzetközi folyóiratirodalom e tárgykörének 1966. évi anyagát dolgozza fel. Lényegében a *Kirjath Sepher* gyűjtésére támaszkodik, kiegészítve azt néhány más forrásból vett tétellel. 436 periodikum 12 nyelven írt kb. 2500 tanulmányát a *Kirjath Sepher* rendszeréhez hasonló szakcsoportosításba sorolta a szerkesztő. Az általános, téma-, ill. személyi bibliográfiák után az írás- és könyvtörténet kapott helyet. Ezt követi a biblia főszak, amelyben a vallástörténet, bibliatudomány, ókortörténet és földrajz, ókori keleti irodalomtörténet, bibliai nyelvészet stb.-vel foglalkozó cikkeket talál az érdeklődő. Az apokrifek és a Holt-tengeri tekercsek témakörét a *Misna*, *Talmud* és a rituális gyakorlat irodalma követik. Jelentős tételszámot képviselnek a zsidó vallásfilozófia, filozófiatörténet, valamint a különféle vallási irányzatokkal foglalkozó írások. Az irodalom főszak a középkortól napjainkig követi a héber irodalmat, ill. a vonatkozó jiddis témájú tanulmányokat. A nyelvészetten belül helyet kaptak a klasszikus és modern héber mellett a rokon sémi nyelvek, önálló alosztásban a jiddis és a ladino. Ez utóbbiak modern nyelvészete az elmúlt évtizedben

lendült fel. A cikkbibliográfia legjelentősebb részei a történelmet, valamint a kultúrtörténetet tárgyaló fejezetek, végül a Palesztinával majd Izraellel foglalkozó írások regisztrálása zárja a gyűjteményt. E három szak témáját tekintve közel 3000 évet ölel fel, alosztásaik külön tárgyalják a zsidók történetét különböző országokban, hasonlóképpen a biográfiákat, demográfiát, néprajzot, archeológiát és a művészeteket stb. A repertóriumban való eligazodást szerző- és tárgymutatók, valamint a címleírásokban használt rövidítések jegyzéke segítik. A mutatókban feldolgozott anyagot a szerkesztő nyomdai-technikai okokból két részre bontotta: külön betűrendben állnak a héber, ill. latinbetűs cikkek vonatkozásai, ez utóbbiakhoz sorolva be a cirillt is.

I. JOEL munkája — amint arra előszavában is rámutat — kísérletnek tekinthető, amelynek esetleges hibáit menetközben kívánja kiküszöbölni. Ennek alapján remélhető, hogy néhány kisebb módosítás után — véleményünk szerint hasznos lenne bővíteni egyrészt a tárgymutatókat, másrészt az utalásokat — évenként folyamatosan fog megjelenni. Érdeklődéssel várjuk a nemzetközi folyóiratirodalom újabb reference-segédletének következő számait.

DÁN RÓBERT

Hodinka László—Károlyi Zsigmond—Végh Ferenc: A Budapesti Műszaki Egyetem történetének bibliográfiája. 1—2. Bp. 1969, BME Házi soksz. (Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára. Műszaki tudománytörténeti kiadványok. 20. sz.)

A tudománytörténeti szempontból értékes munka többet nyújt, mint amit címe ígér. A kérdés igen széleskörű értelmezése ugyanis a bibliográfiát egyben a műszaki felsőoktatás története egészének is jelentős forrásává teszi.

A mű első kötete a műszaki felsőoktatás és a társadalom kérdéseit (műszaki felsőoktatás és művelődéspolitikai — műszaki felsőoktatás társadalmi funkciója) feltáró irodalom után tér át tulajdonképpen az intézménytörténeti anyagra. Ennek első lépéseként adja a felsőoktatási intézmények történetére vonatkozó általános műveket, majd az elődintézmények irodalma után a Budapesti Műszaki Egyetem létrejöttét és szervezeti kereteinek kialakulását és működését illusztráló anyagot.

A bibliográfia második kötete a Műszaki Egyetemen folyó élet (Oktató-, nevelő- és tudományos munka, diákság

és tanárok szociográfiai munkássága) dokumentumairól ad számot.

Mint láttuk, a mű tematikus sorrendben halad, az egyes témákon és fejezeteken belül az egyes tételeket időrendben közli. Két jelentősebb időhatárt alkalmaz, 1918-at és 1945-öt. Elkülönbíti továbbá az „adatok” címmel az egyes részleteket tárgyaló munkákat. A címeket helyenként igen hasznos annotációk kísérik, melyek részben a mű tartalmára, részben a publikáció jelentőségére hívja fel a figyelmet.

A közel 4000 bibliográfiai tételt tartalmazó mű még nem teljes, a későbbiekben egy harmadik, befejező kötettel kívánják kiegészíteni, mely az egyetem oktatóinak munkásságára és az egyes tanszékek történetére vonatkozó anyagot tartalmazza majd. A három kötetből kimaradt kevésbé értékes, ill. további részleteket feltáró anyagot a Műegyetem Központi Könyvtára Műegyetemtörténeti katalógusa teszi hozzáférhetővé mindenki számára.

A most megjelent két kötet használatát betűrendes névmutató segíti. A mű egészében könnyen kezelhető, áttekinthető kiadvány.

Bár a gyűjtő munka elsősorban a publikált irodalomra (önálló művekre, folyóirat- és hírlapcikkekre) terjedt ki és levéltári anyagok feltárását csak részben (sokszorosítások, aprónyomatványok) végezték el, a bibliográfia összeállítói igen hasznos munkát végeztek. A kiadvány jelentős bázisát képezheti akár az intézmény történetét feldolgozó monográfia, akár a tudománytörténeti kutatás egyéb területei számára.

K. I.

Szakáts István: Battonya hírlapirodalma (1890—1925). Battonya. 1970. Kiadja: Battonya község Tanácsának Végrehajtó Bizottsága és a József Attila Művelődési Központ helytörténeti szakköre. 36 l., 9 t. (Battonyai Füzetek 15. szám)

Szórványosan már az 1950-es években elterjedtbben az 1960-as években az egyéni tudományos búvárkodás mellett megindultak a kisebb-nagyobb könyvtári csoportok: munkaközösségek, szakkörök stb. szervezeten irányított kutatásai. Szép eredmények születtek ezekből a búvárkodásokból: helytörténeti, néprajzi, irodalmi, földrajzi, szociológiai stb. tanulmányok egész sora látott napvilágot. A többi közt ilyen a *Battonyai Füzetek* című sorozat, amelynek 15. száma a fent leírt dolgozat.

A 12—13 ezer lakosú Battonya szerencsés társadalmi—gazdasági viszonyainak

köszönhette, hogy hírlapkiadása első negyedszázadában (1890—1914) szinte folyamatosan — 1895—1900 kivételével — jelentethetett meg legalább egy újságot, de kedvezőbb időszakban egyidejűleg hármat is. Lapjai — a két egyházi lap kivételével — hetilapok voltak.

A szerző bemutatja a XIX. század elején még jelentéktelen Csanád megyei vegyesajkú település fejlődését járási székhellyé, a század két utolsó mozgalmas évtizedét, az első nyomdaüzem létrejöttét, amely lehetővé tette az önálló helyi újság kiadását 1891 februárjában *Battonya és Környéke* címmel. A tulajdonképpen első lap, a *Közvélemény* már 1890-ben jelent meg, de még közös kiadásban egy másik községgel. Kezdetből élénk érdeklődés kísérte a hosszabb-rövidebb életű lapokat. 1906-ban egy másik nyomda is próbált gyökeret verni, de természetesen ennek kellő gazdasági alapot nem tudott teremteni Battonya még a környékkel együtt sem, és néhány hónap múlva meg kellett szűnnie.

A kulturális fejlődésben ki kell emelnünk a község egyesületeinek sorában az első helyen álló olvasóköröket, az 1850-ben alakult „olvasóegylet”, az 1872-ben életrehívott „Iparosok és földművelők olvasóegylet”-ét, 1891-ben az értelmiség olvasókörét (350 kötettel, 26 rendszeresen járó hírlappal) — és az 1851 után hamarosan létrejött középfokú oktatást adó iskola 500 kötetből álló könyvtárát. Az 1900-as évek legelején az olvasóköri élet visszafejlődik; a visszaesés oka nem derül ki.

Az élénken működő egyesületek progresszív szerepet vittek a gazdasági élet fejlesztésében, a közműveltség emelésében és a község külső képének megváltoztatásában. A helyi körülmények, a szükségletek és igények segítették a helyi sajtó létrejöttét. Az önálló hírlapkiadás egyébként is kortünet volt, hiszen a kiegyezést követő harmincegynéhány év alatt 6—700 vidéki sajtótermék látott napvilágot.

A dolgozat nagyobbik fele a battonyai lapok bibliográfiáját adja, és az egyes lapok értékelésével foglalkozik. Megismerjük a lapok célkitűzését, témakörét, hangját, tartalmi színvonalát — látjuk belőlük a község életét, a közvélemény alakulását, de a kicsinyes vitákat, a lapok egymással szembeni vádaskodását is. A szerző összehasonlít, értékeli, — alapos, gondos feltáró munkáját csak dicsérni lehet.

A hírlapok létrejöttének, a társadalmi-gazdasági és kulturális összetevőknek megvilágítása, a lapok kronológiai sorrendben való tartalmi értékelése, az elemzések, s végül a lelőhelyek feltüntetése nagy segítséget nyújt az egyéb helyi témákkal foglalkozók-

nak, akiknek számára szinte megjelöli a forrásanyagot is, de mindenképpen megvédi őket az ismételt felesleges kutatásoktól. Reméljük, hogy a battonyai hírlap-irodalom fejlődése, története nem szakad meg ezzel a munkával, és az 1925. évvel, hanem folytatása következik — még akkor is, ha talán kevésbé érdekesnek mutatkozik — és mint hasznos forrásanyag ki egészül napjainkig.

A tárgyalt korszak 11 lapja közül kettőt nem talált meg Szakáts az OSZK-ban, ötöt a szegedi Somogyi Könyvtárban. (E két könyvtár anyagát dolgozta fel.) Az OSZK-ban hiányzóknak jelzett *Battonyai Tükör* megvan. „Most kelt ki sírjából a battonyai sajtó, ahova a majd tíz éve ki-robbant háború sodorta...” — írja 1923. szeptemberi beköszöntőjében. Hetilap volt, színházi újság, az ott időző színtársulat „hangsöve”. 7 száma jelent meg. A másik (*Egyházi Élet*, 1911. 1—7. sz.) jelenleg nem található.

Kiegészítésként hozzá kell tennünk a tárgyalt részhez, hogy 1916. jan.—1918. dec.-ig megjelent *Calea Vietii* című román nyelvű havi-, majd hetilapnak a szerkesztősége Battonyán működött, sőt 1916. szeptembertől év végéig a lap ott is jelent meg.

A *Battonya és Környéke* című lap nyomdai adatai zavarosak, helytelenek az 1906. évszám kihagyása miatt. Ezenkívül elírás is akad benne: Aradi ny., Adria ny.; helyesen mindkettő Aradi ny.

Örömmel állapítjuk meg, hogy az OSZK némi kiegészítést is vehet a Somogyi Könyvtár idevonatkozó anyagából: *Battonya és Környéke* 1902—1914 néhány évének egyes számaiból és a *Battonyai Ellenzék* egy évéből. Főleg az előbbi lenne különösen érdekes, mert állítólag ott több van az 1914. évből. E nyomra SZAKÁTS munkája vezetett.

Az értékes munkát a 9 hozzáférhető és ismertetett lap fotokópiája zárja le.

NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ

Nemes Klára: A Magyarországon nyomtatott térképek szakosított jegyzéke 1945—1960. — Catalogus systematicus mapparum in Hungaria editarum 1945—1960 Budapest, 1969, 96 l.

Az Országos Széchényi Könyvtár a *Bibliographia Hungarica* című nagyértékű sorozatának legfrissebb köteteként adta közre a felszabadulásunk óta 1960-ig terjedő másfél évtized alatt megjelent nyomtatott térképek jegyzékét. Az anyaggyűjtés fásasztó munkáját NAGY Júlia,

az OSZK Térképtárának korábbi vezetője végezte, a kötet szerkesztői munkája pedig NEMES Klárának, az OSZK Térképtára jelenlegi vezetőjének gondosságát dicséri.

A második világháború, akárcsak az előbbi, nagyon nagy károkat okozott térképek sokszorosítására is alkalmas felszereléssel rendelkező nyomdáink géppálmányában is. Annál örvendetesebb most ezt a katalógust látnunk, mert mindennél ékeőbb bizonyítéka annak a szívós munkának, amellyel e nembeli háborús veszteségeinket pótolva, kartográfiai téren újból előretörtünk.

Más szempontból is komoly jelentősége van e bibliográfia megjelenésének. A külföldi államok, (nem csak a leggazdagabbak!), jelentős anyagi áldozatot hoznak azért, hogy a világ elé tárják nemzeti műveltségük kimagasló eredményeit. Ezért nem csak legújabb kartográfiai termékeikről jelentetnek meg rövid időközönként katalógusokat, hanem a történelmi múlt egyes szakaszait is összefoglaló retrospektív nemzeti bibliográfiai rendszert hoztak létre, hogy az e téren jelentkező hiányokat is pótolják. Hazánkban ezt a feladatot az Országos Széchényi Könyvtár látja el.

A múlt századi magyar nyomtatott térképekről semmiféle katalógusunk sincs. Az 1936—1940 közötti kiadású nyomtatott térképeinkről készült bibliográfia. Ez is az OSZK jelen sorozatában és NAGY Júlia szerkesztésében jelent meg 1942-ben.

Az 1961-től megjelent térképek megtalálhatók a *Magyar Könyvészet* éves kötetinek 912. *Térképek*. c. fejezetében. Látható tehát, hogy a most megjelent bibliográfia valóban hézagpótló mű a magyar kartográfia számára.

A térképbibliográfia hármast célt szolgál. Elsősorban összefoglaló képet nyújt a címében mondott korszak magyarországi térképterjesztéséről. Másodsorban alapul szolgál a térképtörténeti kutatásokhoz. Harmadsorban forrásanyagként is felhasználható további bibliográfiai művek összeállításánál, valamint a gyakorlati térképterjesztésnél.

A kötet 620 térképmű adatait közli. A címanyag összegyűjtése az Országos Széchényi Könyvtárba kötelespéldányokként beérkező térképek címfelvétele alapján történt, de a címanyag lehetőleg teljessé tétele céljából kiegészítést nyert még az ELTE térképtudományi tanszékének, az MTA Földrajztudományi Kutató Intézetének, a Magyar Földrajzi Társaságnak és a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára térképtárának térképgyűjteményei alapján.

Bizonyos mértékig minden bibliográfia önkényes felépítésű. És ha egyszer az al-

kalmazandó rendszer megválasztása megtörtént, az ahhoz való szükséges és kötelező ragaszkodás a mű egész szerkezetében bizonyos merevséget jelent. A szerkesztő művészetén múlik, hogyan tudja ezt a merevséget feloldani, hogyan sikerül neki az anyag elrendezésével a tartalmat könnyen áttekinthetővé, rendezetté és könnyen kezelhetővé tenni. A térkép-bibliográfiák szerkesztésére vonatkozó nemzetközi szabályok, sőt még ajánlások sincsenek. A jelenleg ismertett bibliográfia szerkesztője helyes érzékkel a területi elvet választotta alapul a bibliográfia felépítésének rendszeréhez. Ez földrajzi szempontból áttekinthetővé teszi a közölt címanyagot. A közlés során a legnagyobb területi egységekből haladnak a legkisebbek felé. (Világtérképek — világrészek — országok — országrészek — megyék — körzetek — városok.) Az atlaszokat a bibliográfia külön csoportba sorolva, önálló fejezetben közli.

A térképek és atlaszok címének leírásánál a szerző és a szerkesztő — a magyar MSZ—3424—60 szabvány alapján — lehető részletességre és teljességre törekedett. Amennyiben a térképről minden kívánt anyag nem volt leolvasható, más forrásokból igyekeztek a hiányokat pótolni.

A felmérés módjára és a vetületre vonatkozó adatokat a bibliográfia csak akkor tünteti fel, ha ezek az adatok a térképről leolvashatók. Amennyiben a térképnek olyan sajátosságai vannak, amelyek a fenti rendszer szerint ki nem fejezhetők, akkor annotáció közlésére került sor. Ha szükségesnek látszott, megadták a szerkesztők az ábrázolt terület részletesebb földrajzi meghatározását, valamint a térkép tartalmának jellemzését. Ezen felül utalások találhatóak a térkép színezésére, a domborzat, a közigazgatási határok ábrázolására, a gyámrajzokra stb. vonatkozóan.

A területi csoportokon belül a szerzők betűrendben, egy-egy szerző térképei pedig időrendben következnek.

Számos térkép különböző irányú tudományos kutatómunka vég- vagy rész-eredményét fejezi ki, esetleg a vizsgálati kutatási eredmények szintézisét adja; összefüggéseket világít meg, vagy éppen hiányokra, problémákra irányítja rá a figyelmet.

Nagyon helyesen és célszerűen oldotta meg a szerkesztő a tematikus térképek problémáját. Az egész anyagot szakok szerint csoportosítva külön *Tematikus mutatóban* tette hozzáférhetővé. A mutató világos, egyértelmű elrendettségével ilyen vonatkozásban példamutató lehet.

A helynévmutató minden olyan helynevet és földrajzi vagy természeti nevet magába foglal, amely a bibliográfia szövegi részében is előfordul. Még a helynévváltozásokra is utalás történik. Ugyancsak utalás történik a helynévmutatóban is magyar helynevekről azok esetleges idegen nyelvű alakjára és fordítva: idegen alakjukról a magyarra.

A *Névmutató* a térképek szerkesztőiről, szerzőiről, és a térképeket kiadó intézményekről nyújt tájékoztatást.

A *Címmutató* pedig a fő térképek és atlaszok címét tartalmazza, akár a szerző neve, akár címrendszõ alatt került az leírásra. Ennek segítségével bármilyen térkép, még ha a pontos címét nem is ismeri a kutató, a címmutatóban percekben belül megtalálható.

Mindent összevetve a munka örömmel tölti el a kartográfia területén dolgozó kutatót. Ugyanakkor azonban két hiányérzete is támad. Egyik: vajon ez a nélkülözhetetlen kézikönyv miért nem vásárolható a könyvkereskedésekben vagy a térképboltban. A másik: mikor kapjuk kézbe mi, kutatók, az Országos Széchényi Könyvtár legnagyobb kartográfiai kincséről, a kéziratok és a régi metszett stb. térképanyagról készült hasonló bibliográfiát? E feladat teljesítése kötelezi az OSZK vezetőségét. Súlyos hiba lenne ezt a feladatot továbbra is halogatni, amikor ilyen kitűnő szerző és szerkesztőgárda áll e célra rendelkezésre.

BENDEFY LÁSZLÓ

TARTALOM

<i>Csúry István</i> : A tudománypolitikai irányelvek néhány elméleti útmutatása a szakirodalmi információs tevékenységek számára — Die bibliothekarisch-informativische Tätigkeiten im Lichte der wissenschaftspolitischen Richtlinien der Ungarischen Sozialistischen Arbeiterpartei	289
<i>Kecskeméti István</i> : Liszt Ferenc „Hymne de l'enfant” c. művének olasz autográf változata — Autograph of the Italian version of the Hymne de l'enfant by F. Liszt	296
<i>Szj Rezső</i> : Keleti Arthúr könyvművészeti munkássága — Die Buchkünstlerische Tätigkeit von Arthur Keleti	306
<i>M. Pásztor József</i> : Irodalmi folyóirat Szolnokon 1932-ben — La revue littéraire d'une ville de province en 1932	315

KÖZLEMÉNYEK

<i>Körmendy Kinga</i> : Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár egyik antifonáriumának töredékei az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában	329
<i>Hopp Lajos</i> : Egy magyar „praeceptor classicus” nyomtatványai Danokában	330
<i>Herepei János</i> : Teleki Jankó könyvtára	338
<i>Szabó Ferenc</i> : A Grün nyomda és a szegedi sajtó történetéből	343
<i>Halász Anna</i> : A Zempléni Kaszinó könyvtára	349
<i>Indali György</i> : A budapesti nyomdászkönyvtár történetéhez	351
<i>Zsoldos Jenő</i> : Könyvészeti glosszák Ormódy Bertalan munkásságához	352
<i>Bezerédy István</i> : Somogyi Károly könyvtárt felajánló leveléről	357
<i>Nagydiósi Gézané</i> : Adalék a „Magyarország és a Nagy Világ”-hoz	362
<i>Markovits Györgyi</i> : Elszűlyedt folyóiratok: az 1933-as Munkáskörös	363
<i>Tiszay Andor</i> : Magyar nyelvű orosz szótárkiadásaink első feckéi a két világháborúban	365

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Borsa Gedeon</i> : Hoffhalter-problémák	368
<i>Hervay Ferenc</i> : Magyar krónika a régi magyar kalendáriumokban	373
<i>Holl Béla</i> : Adalékok a XVI. századi kolozsvári Donatus-kiadások történetéhez ..	378
<i>Csanda Sándor</i> : Ismeretlen régi kassai magyar nyelvű nyomtatványok	381
<i>Gernot Nussbacher</i> : Neue Beiträge über das Druckwerk „Török császárok krónikája”	383

FIGYELŐ

<i>Kisfaludi Sándor</i> : A nevelés és a könyv	395
<i>Borsa Gedeon</i> : Befejeződött a szlovákiai gyűjtemények ősnymtatványainak publikálása	396
<i>K. M.</i> : Új lengyel bibliológiai kiadvány	397
Vocabularium abbreviaturarum bibliothecarii	398
<i>Boros Pál</i> : Sajtóbibliográfiai kiegészítés	401
<i>Nagydiósi Gézané</i> : Egy selyem-hírlap ürügyén	401

SZEMLE

Hazánk, Magyarország (Ism. <i>Végh Ferenc</i>)	403
Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve (Ism. <i>Remete László</i>)	404
Markovits Györgyi: „Terjesztését megtiltom” (Ism. <i>Pergel Ferenc</i>)	406
Látogatásban. Kortárs magyar írók vallomásai (Ism. <i>Wintermantel István</i>)	407
Szelei László: Az MTA Levéltára az Akadémiai Könyvtárban (Ism. <i>Takács József</i>) .	408
Tanulmányok Tolna megye történetéből II. (Ism. <i>Tóth András</i>)	409
Lőrincz Gyula: Hensch Árpád élete és munkássága (Ism. <i>Gál Andorné</i>)	409
Száz éves a Magyar Állami Földtani Intézet (Ism. <i>Fallenbüchl Zoltán</i>)	409
Szita László: A papírkészítés és papírgyártás Pécssett (Ism. <i>Fazakas József</i>)	410
Blake, N. F.: Caxton and his World (Ism. <i>D. B.</i>)	411
Handbuch der Publizistik (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	412
Mc. Lean, R.: Magazine Design (Ism. <i>Da.</i>)	415
Bischoff, U.: Die Informationslawine (Ism. <i>Büky Béla</i>)	416
Roloff, H.: Lehrbuch der Sachkatalogisierung (Ism. <i>Pálvölgyi Endre</i>)	417
Kunze, H.: Über das Registermachen (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	420
Kolodziejka, J.: Publiczne biblioteki samorządowe w okresie międzywojennym (Ism. <i>Kindlovits Kálmán</i>)	421

BIBLIOGRÁFIÁK

Beschreibendes Verzeichnis der altdeutschen Handschriften in ungarischen Bibliotheken (Ism. <i>Karsai Géza</i>)	422
Neueste Ausländische Zeitschriften (Ism. <i>Batári Gyula</i>)	423
Periodica Hungarica (Ism. <i>A. Molnár Ferenc</i>)	424
Weöres, Gy.: Suomalainen Unkari-kirjallisuus 1863—1967 (Ism. <i>A. Molnár Ferenc</i>)	424
Joel, I: Index of Articles on Jewish Studies (Ism. <i>Dán Róbert</i>)	425
Hodinka—Károlyi—Végh: A Budapesti Műszaki Egyetem történetének bibliográfiája (Ism. <i>K. I.</i>)	425
Szakáts István: Battonya hírlapirodalma (Ism. <i>Nagydiósi Gézané</i>)	426
Nemes Klára: A Magyarországon nyomtatott térképek szakosított jegyzéke. 1945—1960. (Ism. <i>Bendefy László</i>)	427

TABLE DES MATIÈRES

<i>I. Csúry</i> : Quelques directives théorétiques des principes de la politique des sciences pour l'activité de l'information scientifique (Avec résumé en allemand)	289
<i>I. Kecskeméti</i> : La variation italienne autographe d'un ouvrage de Ferenc Liszt (Avec résumé en anglais)	296
<i>R. Szij</i> : Le travail d'Árthúr Keleti dans le domaine de l'art du livre (Avec résumé en allemand)	306
<i>J. M. Pásztor</i> : La revue littéraire d'une ville de province en 1932 (Avec résumé en français)	315

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>K. Körmeny</i> : Les fragments d'un antiphonaire de la Bibliothèque de la Basilique d'Esztergom dans la Collection des Manuscrits de la Bibliothèque de l'Académie Hongroise des Sciences	329
<i>L. Hopp</i> : Les imprimés d'un „praeceptor classicus” hongrois à Gdańsk	330
<i>J. Herepei</i> : La bibliothèque de Jankó Teleki	338
<i>F. Szabó</i> : L'imprimerie de la famille Grün et contributions à l'histoire de la presse de Szeged	343
<i>A. Hálás</i> : L' bibliothèque du Cercle du Comitát Zemplén	349
<i>Gy. Indali</i> : Contributions à l'histoire de la bibliothèque des imprimeurs de Budapest	351
<i>J. Zsoldos</i> : Contributions bibliographiques à l'œuvre de B. Ormódy	352
<i>I. Bezerédy</i> : La lettre de Károly Somogyi faisant don de sa bibliothèque à la ville de Szeged	357
<i>I. Nagydiósi</i> : Contributions à l'histoire du journal „Magyarország és a Nagy Világ”	362
<i>Gy. Markovits</i> : Revues oubliées: „Munkáskórus” publiée en 1933	363
<i>A. Tiszay</i> : Les premiers dictionnaires russes en langue hongroise édités au cours des deux guerres mondiales	365

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

<i>G. Borsa</i> : Les problèmes de la biographie de la famille d'imprimeurs Hofhalter	368
<i>F. Hervay</i> : Histoire hongroise dans les vieux calendriers de Hongrie	373
<i>B. Holl</i> : L'a histoire dans les éditions Donatus en XVI. siècle.	378
<i>S. Csanda</i> : Anciens imprimés inconnus édités à Kassa en langue hongroise	381
<i>G. Nussbächer</i> : Contributions récentes à l'ouvrage „Török császárok krónikája” (Chronique des empereurs tures) (Texte entier en allemand)	387

CHRONIQUE

<i>S. Kisfaludi</i> : Le livre et l'éducation	395
<i>G. Borsa</i> : La publication des incunabules des bibliothèques slovaques est terminée	396
<i>M. K.</i> : Une nouvelle publication bibliologique polonaise est parue	397
„Vocabularium abbreviatarum bibliothecarii”	398
<i>P. Boros</i> : Contribution à la bibliographie de la presse	401
<i>I. Nagydiósi</i> : A propos du „journal de soie”	401

COMPTES RENDUS CRITIQUES

BIBLIOGRAPHIES